

ICS

RUG / UU / KUN

INTERUNIVERSITY CENTER FOR SOCIAL SCIENCE THEORY AND METHODOLOGY

GERBERT KRAAYKAMP

OVER LEZEN GESPROKEN

Een studie naar
sociale differentiatie in leesgedrag

OVER LEZEN GESPROKEN

Een studie naar sociale differentiatie in leesgedrag

OVER LEZEN GESPROKEN

Een studie naar sociale differentiatie in leesgedrag

Speaking of reading
A study on social differentiation
in reading behavior

(with a summary in English)

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Universiteit te Utrecht
op gezag van de Rector Magnificus Prof.dr. J.A. van Ginkel
ingevolge het besluit van het College van Dekanen
in het openbaar te verdedigen
op vrijdag 12 november 1993 des namiddags te 2.30 uur

door

Gerardus Lambertus Marcellinus Kraaykamp

geboren op 18 april 1961, te Vianen

THESIS PUBLISHERS AMSTERDAM 1993

promotores : Prof.dr. H.B.G. Ganzeboom
 Prof.dr. R. Wippler

De realisering van dit proefschrift is mede tot stand gekomen via een bijdrage van de Stichting Sociaal Culturele Wetenschappen van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO, 500-279-008) en het Interdisciplinaire Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoeksinstituut van de Universiteit Utrecht (ISOR). Bij het onderzoek is gebruik gemaakt van door IBM, in het kader van een studiecontract met het ICS ter beschikking gestelde personal computers.

Ter nagedachtenis aan
mijn vader

VOORWOORD

Schrijvend over lezen gingen mijn gedachten tijdens het werken aan mijn proefschrift soms terug naar mijn eigen vroege leeservaringen. Die eerste keer toen mijn vader me als achtjarig jongetje mee nam naar de toen nog katholieke bibliotheek in Vianen. Een heel nieuwe wereld ging er voor me open. Een kale ruimte vol houten kasten met rolluiken aan de zijkanten waar oudere dames uit de parochie de boeken die je aanwees voor je uit de kast pakten. Ik geloof dat ik van alle boeken die ik toen las wel iets heb geleerd. Voor die leeservaringen ben ik de door mij gelezen boeken en mijn vader dankbaar.

Tijdens dit promotie-onderzoek heeft een aantal personen een bijzondere positie ingenomen. Zo heeft de begeleiding van Harry Ganzeboom mij veel geleerd over het doen van empirisch onderzoek. Zijn enthousiasme voor het vak sociologie en kennis van zaken hebben mij gestimuleerd om mijn werkzaamheden steeds kritisch te bezien. Reinhard Wippler bedank ik vooral voor zijn structurerende commentaar in de afrondende fase van het proefschrift.

De werksfeer binnen het Interuniversitair Centrum voor Sociaal-Wetenschappelijke Theorievorming en Methodenontwikkeling (ICS) en de vakgroep Sociologie heb ik als zeer positief ervaren. De belangstelling en ondersteuning van collega's heeft ervoor gezorgd dat ik steeds met plezier naar mijn werk ging. Met name drie personen hebben door hun betrokkenheid bijgedragen aan het welslagen van dit proefschrift. Bij Marcel van Dam kon ik altijd terecht met zinloze opmerkingen en/of zinvolle vragen. Zijn kritische geest en droge relativerende humor heb ik zeer gewaardeerd. Tanja van der Lippe is mij vooral in de laatste fase met raad en daad van dienst geweest. Bovendien heeft zij op nauwgezette wijze het hele manuscript doorgenomen. Daarnaast heb ik aan de samenwerking met René Verhoeff door zijn positieve instelling en zijn competentie op het terrein van cultuuronderzoek veel goede herinneringen.

Tijdens mijn acht maanden durende dienstverband bij het Sociaal en Cultureel Planbureau heb ik veel geleerd van Wim Knulst. Door onze discussies over media, cultuur en al het andere heb ik mijn wetenschappelijke blikveld verruimd. Bovendien bedank ik hem voor het beschikbaar stellen van de Tijdsbestedingsgegevens voor deze studie. Ook bedank ik alle andere voormalige collega's in Rijswijk. Een persoon wil ik daarbij in het bijzonder noemen, Ronald Batenburg. Zijn gevoel voor humor, ongebreideld enthousiasme en werklust hebben mijn Rijswijkse tijd onvergetelijk gemaakt.

Matthijs Kalmijn is vanaf het begin onlosmakelijk met dit promotie-onderzoek verbonden geweest. Allereerst is het zijn initiatief geweest om lezen als onderwerp van studie te kiezen. Ten tijde van de uitvoering van het onderzoek, gedurende zijn verblijf in de Verenigde Staten, heeft hij zijn belangstelling steeds via electronic-mail kenbaar gemaakt. In de laatste fase heeft hij het manuscript nog eens kritisch doorgenomen, hetgeen tot belangrijke aanpassingen heeft geleid. Bovenal bedank ik hem echter voor zijn vriendschap.

Omdat personen uit de directe sociale omgeving niet alleen bij het lezen van boeken belangrijk zijn, maar ook bij het schrijven van een boek, bedank ik Arnold, Kène, Marcel en René die praktisch elke vrijdagmiddag voor een uitlaatklep hebben gezorgd door ons wekelijks samenzijn in 'De Leugen'. Daarnaast is Anne-Thérèse door haar vertrouwen en positieve houding steeds een belangrijk rustpunt geweest. Zij las de laatste versie nogmaals op taalfouten door en heeft met haar vriendschap een onmiskenbare rol gespeeld.

Gerbert Kraaykamp
Utrecht, september 1993

INHOUDSOPGAVE

1	ACHTERGRONDEN EN ONDERZOEKSVRAGEN	13
1.1	Inleiding	13
1.2	Cultuurdeelname en leesgedrag	15
1.2.1	Lezen als vrijetijdsbesteding	15
1.2.2	De sociale differentiatie in het lezerspubliek	17
1.3	Een theorie van cultuurdeelname	18
1.3.1	Tijdsdruk en lezen	18
1.3.2	Informatieverwerking en lezen	19
1.3.3	Sociale waardering en lezen	20
1.4	Opzet van het onderzoek	23
2	ONDERZOEKSOPZET EN DATAVERZAMELING	25
2.1	Inleiding	25
2.2	De opzet van het onderzoek	25
2.3	De dataverzameling: vier databronnen	27
2.3.1	De telefonische enquête	27
2.3.2	De mondelinge ondervraging	32
2.3.3	De schriftelijke enquête	33
2.3.4	Het tijdsbestedingsonderzoek	36
2.4	Resumé	37
3	TEKSTKENMERKEN EN LEZEN	39
3.1	Inleiding	39
3.2	Niveauverschillen van teksten: eerder onderzoek	40
3.3	Tekstkenmerken en lezen: een uitwerking	44
3.3.1	De tijdrovendheid van tekstuele uitingen	44
3.3.2	De complexiteit van tekstuele uitingen	45
3.3.3	Het prestige van tekstuele uitingen	46
3.4	De selectie van teksten	48
3.5	De rangordeningsprocedures	50
3.5.1	Teksttheoordeling door experts	51
3.5.2	Tekstordening via formele tekstkenmerken	64
3.6	Een vergelijking van rangordes	68
3.6.1	De expertordening van teksten naar drie theoretische aspecten	68
3.6.2	Tekstordening naar complexiteit via experts en formele kenmerken	70
3.7	Resumé	72

4	TIJDSDRUK EN LEZEN	75
4.1	Inleiding	75
4.2	Tijdsdruk en lezen: het eerdere onderzoek	76
4.3	Tijdsdruk en lezen: een theoretische uitwerking	79
4.3.1	Omvang van het vrijetijdsbudget	81
4.3.2	Versnippering van vrije tijd	82
4.3.3	Omvang en diversiteit van het vrijetijdsrepertoire	82
4.4	Beschrijving van het lezerspubliek	85
4.4.1	Operationalisatie en meting	85
4.4.2	Een beschrijving van de onderzoeksgroep	88
4.5	Tijdsdruk en leesomvang: analyses	90
4.5.1	Toetsing van de hypothesen	90
4.5.2	De concurrentie tussen lezen en televisie-kijken	96
4.6	Tijdsdruk en leesniveau: analyses	102
4.6.1	Toetsing van de hypothesen	102
4.6.2	De conditionele rol van versnippering	106
4.7	Resumé	108
5	CULTURELE COMPETENTIE EN LEESNIVEAU	111
5.1	Inleiding	111
5.2	Culturele competentie en leesniveau: het eerdere onderzoek	112
5.3	Informatieverwerking: een theoretische uitwerking	116
5.3.1	Algemene intellectuele capaciteiten	118
5.3.2	Verworven kennis en vaardigheden	119
5.4	Beschrijving van het lezerspubliek	123
5.4.1	Operationalisatie en meting	123
5.4.2	Een beschrijving van sociale verschillen in leesniveau	129
5.5	Culturele competentie en leesniveau: analyses	134
5.5.1	Toetsing van de hypothesen	134
5.5.2	Twee complexiteitsordeningen vergeleken	139
5.6	Culturele competentie, levensloop en leesniveau: analyses	141
5.6.1	De conditionele rol van leessocialisatie	141
5.6.2	Culturele competentie en het eerdere leesniveau	144
5.7	Resumé	145
6	SOCIALE WAARDERING EN LEESNIVEAU	149
6.1	Inleiding	149
6.2	De sociale aspecten van lezen: het eerdere onderzoek	150
6.3	Sociale waardering: een theoretische uitwerking	154
6.3.1	Sociale waardering in de vorm van sociaal aanzien	156
6.3.2	Sociale waardering in de vorm van gedragsbevestiging	158

6.4	Beschrijving van het lezerspubliek	160
6.4.1	Operationalisatie en meting	160
6.4.2	Een beschrijving van de onderzoeksgroep	163
6.5	Sociaal aanzien en leesniveau: analyses	166
6.5.1	Toetsing van de hypothesen	166
6.5.2	De drie ordeningen naar niveau onderling vergeleken	171
6.6	Gedragsbevestiging en leesniveau: analyses	173
6.6.1	Toetsing van de hypothesen	173
6.6.2	Wederzijdse gedragsbevestiging binnen het sociale netwerk	178
6.7	Resumé	180
7	SAMENVATTING EN DISCUSSIE	183
7.1	Samenvatting van de bevindingen	183
7.1.1	Theoretische uitgangspunten	183
7.1.2	Tijdsdruk en lezen	184
7.1.3	Culturele competentie en leesniveau	185
7.1.4	Sociale waardering en leesniveau	186
7.2	Niveauverschillen tussen teksten	188
7.3	Drie theoretische uitgangspunten vergeleken	189
7.4	Suggesties voor nieuw onderzoek	191
	SUMMARY	195
	LITERATUUR	205
	BIJLAGE	215
	Bijlage A	215
	Bijlage B	219
	Bijlage C	225
	Bijlage D	229
	CURRICULUM VITAE	235

1.1 INLEIDING

Lezen is voor een groot aantal Nederlanders een veel plezier en voldoening-gevende vrijetijdshetiding. Waar de ene lezer zich urenlang verdiept in de nieuwste roman van Mulisch, besteedt een ander tijd aan het lezen van een exemplaar uit de Dr. Anne Maas-serie. Zo wijst recent Tijdsbestedingsonderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau uit dat in 1990 44% van de Nederlandse bevolking in een onderzoekswcek boeken leest en dat men zelfs weer iets meer tijd aan het boek spendeert dan in 1985. Verder leest 71% van de ondervraagden in deze week tijdschriften en hesteedt 71% tijd aan het lezen van dagbladen (Kraaykamp & Knulst, 1992).

De laatste jaren verschijnen echter regelmatig berichten in de media die wijzen op een toename van de ongeletterdheid in de huidige samenleving. Deze ongeletterdheid zou optreden door de verminderde aandacht voor het geschreven woord (Hendrikse, 1986). Cultuurpessimisten als Postman (1986) en Hirsch (1988) wijzen zelfs op een naderend einde van de hedendaagse Westerse beschaving als gevolg van de afgenomen betekenis van het lezen. Ook bij de Nederlandse overheid bestaat er grote zorg over de veronderstelde gedaalde belangstelling voor het geschreven woord. Zo besteedt het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur in de Letterennota van 1989 uitgebreid aandacht aan de noodzaak het literaire lezen te bevorderen. Ook is met financiële steun van hetzelfde Ministerie in 1988 de Stichting Lezen opgericht. Deze stichting heeft zich tot doel gesteld de 'leescultuur' in alle lagen en leeftijdsgroepen van de bevolking te bevorderen door het organiseren van een groot aantal de leesbereidheid stimulerende activiteiten. De overheidsaandacht voor het lezen krijgt het meest gestalte in het bibliotheekbeleid. Met als uitgangspunt het idee van cultuurspreiding stellen de bibliotheken zich al jaren tot doel een zo groot mogelijk deel van de Nederlandse bevolking te voorzien van leesstof (Schneiders, 1990).

Vanuit beleidsoogpunt is wetenschappelijke aandacht voor het lezen en de lezers dan ook zeker gerechtvaardigd. Echter, ook sociologische overwegingen maken het lezen als vrijetijdsactiviteit tot een relevant onderzoeksterrein. Centraal in het sociaal-wetenschappelijke onderzoek naar vrijetijdsbesteding staat veelal het ongelijke gebruik door verschillende bevolkingsgroepen van

door de overheid gesubsidieerde voorzieningen (CBS, 1957; SCP, 1974 e.v.). Van alle activiteiten in de vrije tijd is de participatie aan kunstzinnige uitingen, zoals theatervoorstellingen en uitvoeringen van klassieke muziek, één van de meest ongelijk verdeelde gedragingen in de bevolking. Met name personen met een hoge maatschappelijke positie zijn onder cultuurliefhebbers sterk oververtegenwoordigd (Wippler, 1968; Ganzeboom, 1989). Ook het lezen maakt onderdeel uit van het repertoire aan culturele vrijetijdsactiviteiten. Net als bij het gaan naar het theater of een kunstexpositie geldt voor lezen dat sommige sociale groepen vaker deelnemen dan andere. Bij het al dan niet lezen en de tijdsbesteding aan lezen lijken deze sociale verschillen echter niet erg groot (Kraaykamp, 1990; Knulst & Kraaykamp, 1993). De sociale differentiatie van het lezerspubliek komt daarentegen wel duidelijk naar voren als we het leesniveau in ogenschouw nemen. Zo zijn lezers van literaire boeken qua sociale achtergrond hoger geplaatst op de maatschappelijke ladder dan de liefhebbers van detectives en avonturenromans. Omdat enerzijds lezen onder de bevolking een sociaal gespreide activiteit is, maar anderzijds de belangstelling voor literatuur en opiniebladen zich concentreert in een relatief kleine maatschappelijke bovenlaag, biedt de bestudering van leesgedrag een goede gelegenheid meer licht te werpen op de werking van de mechanismen van sociale differentiatie in een samenleving. De onderzoeksvraag in deze studie luidt:

WELKE VERSCHILLEN BESTAAN ER BINNEN HET LEZERSPUBIEK NAAR SOCIALE ACHTERGRONDEN EN HOE IS DEZE SOCIALE DIFFERENTIATIE TE VERKLAREN?

Vooraf bespreken we twee aspecten die algemeen voor lezen gelden. Allereerst stellen we vast dat de vaardigheden die men nodig heeft om te 'kunnen' lezen in principe bij alle leden van de samenleving aanwezig zijn. Praktisch iedere in Nederland opgegroeide persoon leert lezen in het lager onderwijs en oefent deze vaardigheid dagelijks door het kennis nemen van gedrukte en geschreven informatie (Sharon, 1974). Vrijwel iedereen heeft de mogelijkheid voor lezen als vrijetijdsbesteding te kiezen.

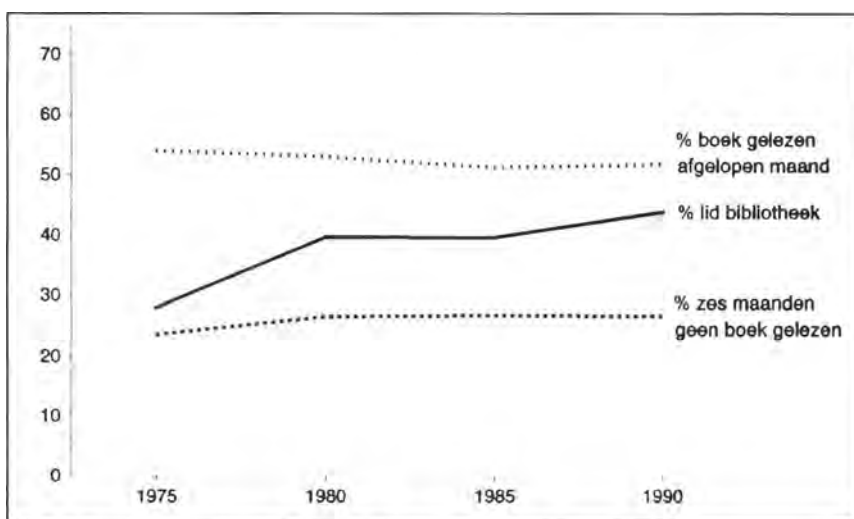
Een tweede punt is dat door innovatie in de communicatiemogelijkheden de noodzaak om te lezen lijkt te zijn afgenomen. Kwam informatie over het wereldnieuws, de politiek en maatschappelijke vraagstukken tot voor kort vooral via teksten beschikbaar, heden ten dage hebben audio-visuele media een belangrijk deel van deze informatieve functie van het geschreven woord overgenomen. De laatste twee decennia lijkt het maatschappelijk belang van lezen bij de overdracht van informatie hierdoor duidelijk verminderd. Het geschreven woord is tegenwoordig vooral relevant als cultuurdrager. Cultuorpessimisten zijn ook vooral bang voor het verlies van de cultuuroverdragende functie van het lezen (Bloom, 1988; Finkelkraut, 1988). Bij de keuze om te lezen in de vrije tijd is echter geen sprake meer van 'moeten' lezen om bij te

blijven op het gebied van actualiteit, cultuur en achtergronden. Onderhavige studie legt derhalve de nadruk op het lezen als een mogelijke keuze binnen de vrije tijd. Het heroepsmatig lezen, of lezen voor een studie of een schoolopleiding, staat hier niet ter discussie.

1.2 CULTURDEELNAME EN LEESGEDRAG

1.2.1 Lezen als vrijetijdsbesteding

Lezen neemt in de vrijetijdsbesteding van veel personen een belangrijke plaats in. Met de gegevens uit Figuur 1.1 is de belangstelling voor het geschreven woord onder de Nederlandse bevolking goed te illustreren. Zo geeft in 1990 52% van de ondervraagden uit het Tijdsbestedingsonderzoek aan in de voorafgaande maand één of meer boeken te hebben gelezen; een cijfer dat min of meer constant is sinds de jaren vijftig (zie SCP, 1986). Daarnaast rapporteert slechts 27% in het afgelopen half jaar in het geheel geen boeken te hebben gelezen; voor 1975 is dat percentage min of meer gelijk (24%). De stijgende populariteit van de openbare bibliotheek illustreert de belangstelling voor het lezen nog eens extra. In 1975 is 28% van de Nederlandse bevolking van twaalf jaar en ouder lid van een bibliotheek, terwijl dat in 1990 is gestegen naar 44%. Op basis van de bovenstaande gegevens concluderen we dat de interesse voor lezen onder de Nederlandse bevolking relatief groot en stabiel is.

Figuur 1.1: Trends in lezen tussen 1975 en 1990.

Bron: SCP, Tijdsbestedingsonderzoeken 1975-1990.

Tabel 1.1 : Tijdsbesteding aan lezen tussen 1955 en 1990 onder de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder.

	uren per week				
	1955	1975		1990	
	CBS-deel ^a	CBS-deel ^a	volle week	CBS-deel ^a	volle week
<i>Gedrukte media</i>	5.0	3.6	6.1	3.0	5.0
boeken lezen	2.4	1.0	1.6	1.0	1.5
kranten lezen	2.0	1.4	2.5	1.1	2.2
tijdschriften lezen	0.7	1.2	2.0	0.9	1.4

a Heeft betrekking op vijf doordeweekse avonden van 17.30-24.00 uur, zaterdag van 12.00-24.00 uur en op zondag van 8.00-24.00 uur.

Bron: Kraaykamp & Knulst, 1992.

Ondanks deze constante belangstelling voor het geschreven woord is duidelijk waarneembaar dat de tijd die men voor lezen reserveert de laatste decennia is afgenomen (Knulst & Kalmijn, 1988; Knulst & Kraaykamp, 1993). Zo leert inspectie van Tabel 1.1 dat het aantal uren dat men gemiddeld per week aan lezen besteedt vanaf 1955 gestaag en onafgebroken is gedaald: in de avonden weekenduren van 5.0 uur per week in 1955, naar 3.0 uur in 1990 (CBS-deel). Ook voor een volledige week is vanaf 1975 nog een duidelijke vermindering in de tijdsbesteding aan lezen te constateren. Besteedt men in 1975 nog 6.1 uur per week aan de gedrukte media, in 1990 is dat gedaald tot 5.0 uur. Tegelijkertijd heeft de televisie sterk aan populariteit gewonnen. Het aanbod aan audio-visuele ontvangstmogelijkheden is de laatste jaren dan ook sterk gegroeid. Zo is tussen 1975 en 1990 praktisch geheel Nederland bekabeld, heeft een sterke uitbreiding van het aantal zenders plaatsgevonden en is nachten middagtelevisie geïntroduceerd. Ging in 1955 nog 60% van alle media-gebruik naar het lezen, inmiddels is dat in 1990 geslonken tot 21%. Het televisie-kijken neemt in 1990 al 75% voor zijn rekening (Kraaykamp & Knulst, 1992). De tijd die men aan het lezen van boeken wijdt, is mede door het groeiend aantal alternatieven tussen 1955 en 1990 afgenomen met 58%. De tijdsbesteding aan de krant daalde in die periode met 45%.

Bovenstaande beschrijving geeft inzicht in het belang van lezen als vrijetijdsactiviteit. De belangstelling voor lezen onder de Nederlandse bevolking is nog steeds groot, maar er wordt wel steeds minder tijd aan lezen besteed. Toch neemt lezen binnen het gehele culturele repertoire nog altijd een belangrijke plaats in. Als we de tijd die men in 1990 wekelijks besteedt aan het lezen (5 uur) relateren aan de tijd die men voor culturele uitgaansactiviteiten reserveert, zoals theater-, museum-, en bioscoopbezoek (0.3 uur) is dat verhoudingsgewijs zeventien maal zo veel (Knulst & Kraaykamp, 1993).

1.2.2 De sociale differentiatie in het lezerspubliek

Binnen het sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar lezen heeft men zich tot op heden vooral beziggehouden met de sociale differentiatie naar leesomvang en het al dan niet lezen (SSB, 1961, 1974; Knulst & Kalmijn, 1988; Prins e.a., 1989). Een algemene conclusie uit deze onderzoeken luidt dat voor de tijdsbesteding aan lezen wel sociale verschillen tussen veel-lezers en weinig-lezers te traceren zijn, maar dat deze verschillen niet erg groot zijn. Meestal zijn het de lezers van rijpere leeftijd met een hoge opleiding die veel tijd aan het geschreven woord besteden. Gegeven de situatie dat in Nederland vrijwel iedereen in staat is om te lezen en voor iedereen toegesneden leesstof voorhanden is, liggen grote sociale verschillen voor het al dan niet lezen en de tijdsbesteding aan lezen ook niet erg voor de hand.

Bij een onderzoek naar het lezerspubliek is het relevant om de individuele voorkeuren voor specifieke tekstuele uitingen in ogenschouw te nemen. Juist omdat praktisch iedereen leest, maar er tegelijkertijd een grote diversiteit aan tekstuele uitingsvormen bestaat, kunnen naar leesniveau uitgesproken sociale verschillen optreden. Andere vormen van culturele participatie zijn vaak elitair, waardoor slechts een kleine bovenlaag van een samenleving in beeld is te krijgen. Door bij lezen rekening te houden met de verscheidenheid binnen het tekstuele aanbod is het mogelijk meer inzicht te krijgen in aspecten van sociale differentiatie die gelden voor de gehele samenleving. Zo is in vooronderzoek geconstateerd dat het onderscheiden van een achttal boeken-genres naar complexiteit een sterke sociale differentiatie van boekenliefhebbers oplevert. Hoog opgeleide lezers verkiezen complexere genres, terwijl tevens een indicatie is gevonden voor de gedachte dat lezers met veel tijdsdruk voor de minder tijdrovende ontspannende genres kiezen (Kraaykamp, 1990). Ook een aantal andere onderzoeken biedt aanwijzingen die er op duiden dat sociale verschillen zich vooral voordoen als men leesvoorkeuren onderscheidt en lezen niet als een ongedifferentieerde activiteit bestempelt (CBS, 1957; Bina, 1981; Ganzeboom, 1989; Dijkstra, 1992).

In deze studie is de sociale differentiatie van het lezerspubliek naar het soort gelezen teksten het centrale aandachtspunt. Door gebruik te maken van niveau-verschillen in het tekstuele aanbod zijn toetsbare hypothesen over de sociale samenstelling van het lezerspubliek te formuleren. Daarbij grijpen we terug op een aantal studies waarin eerder met het onderscheid tussen kunstzinnige uitingen is gewerkt (Ganzeboom, 1984; Maas e.a., 1991; Verhoeff, 1993). Deze auteurs rangordenen kunstvormen, zoals architectuur en podiumvoorstellingen, naar theoretisch relevante kenmerken en gebruiken vervolgens deze kenmerken om de sociale differentiatie van de participerende groepen te verklaren. Aanknopingspunten voor een verklaring van sociale verschillen in het lezerspubliek zoeken we derhalve bij de theoretische inzichten die in deze onderzoeken naar cultuurdeelname hun bruikbaarheid hebben bewezen.

1.3 EEN THEORIE VAN CULTUURDEELNAME

Een algemene doelstelling in deze studie is het formuleren en toetsen van verklaringen voor de sociale differentiatie in het leesgedrag. Om tot toetsbare uitspraken over de samenstelling van het lezerspubliek te komen is het nuttig lezen op te vatten als een culturele vorm van vrijetijdsbesteding, net zoals het bezoek aan een theatervoorstelling, concertuitvoering of kunstexpositie. Lezen heeft met deze kunstzinnige uitingen een aantal kenmerken gemeen. Onderzoeksbevindingen omtrent de liefhebbers van deze cultuurvormen zijn diensten-gevolge ook toepasbaar op lezen, of kunnen althans tot vruchtbare hypothesen over de differentiatie in het lezerspubliek leiden. Naast overeenkomsten leiden ook verschillen tussen lezers en het publiek van culturele uitgaansactiviteiten tot toetsbare gedachten over de sociaal-structurele en sociaal-culturele achtergronden van de lezers. Om tot hypothesen over de sociale samenstelling van het lezerspubliek te komen passen we een in het Nederlands cultuuronderzoek veel gebruikte theorie van cultuurdeelname toe (Ganzeboom, 1989). Deze theorie beschouwt culturele participatie onder een drietal gezichtspunten¹:

- CULTUURDEELNAME KOST TIJD.
- CULTUURDEELNAME VERGT DE VERWERKING VAN COMPLEXE INFORMATIE.
- CULTUURDEELNAME IS EEN VORM VAN OP ANDEREN AFGESTEMD GEDRAG.

Gegeven deze uitgangspunten kan men de waarschijnlijkheid waarmee iemand aan een bepaalde culturele activiteit deelneemt, afleiden uit de combinatie van persoonskenmerken enerzijds en de kenmerken van de kunstzinnige uiting anderzijds. Tegenover de beschikbare vrije tijd van een persoon staat dan de tijd die deelname vergt; tegenover de informatieverwerkingscapaciteit staat de complexiteit van de te verwerken culturele informatie en tegenover de sociale waardering die men van cultuurdeelname verwacht staat het prestige waarmee de cultuuruiting omgeven is. Hieronder werken we deze theoretische inzichten voor lezen en leesgewoonten nader uit.

1.3.1 Tijdsdruk en lezen

Om te beginnen is de keuze om te lezen aan beperkingen van het individuele tijdbudget onderworpen. Men moet over vrij besteedbare tijd beschikken om überhaupt te kunnen lezen. Voor een beschrijving van het mechanisme achter

1. Ganzeboom (1989) beschouwt in deze theorie ook de financiële consequenties van cultuurdeelname. Tegenover de financiële kosten staat dan het geldbudget van een persoon. Over het algemeen zijn het echter niet de financiële restricties die een persoon beletten te lezen. Gegeven de beperkte relevantie van het financiële aspect bij de verklaring van de sociale samenstelling van het lezerspubliek is het hier buiten beschouwing gelaten.

deze restrictie van het tijdbudget baseren we ons op micro-economische modellen voor consumptiebeslissingen. Binnen deze modellen gaat men er vanuit dat consumptie tot stand komt door het optimaliseren van het individuele nut, gegeven relevante consumptieve mogelijkheden en restricties (Becker, 1976). Al dan niet lezen hangt op basis van deze micro-economische benadering af van de verhouding tussen het tijdbudget van een lezer en de tijd prijs van het lezen. Als lezen een relatief hoge tijd prijs heeft in relatie tot andere vrijetijdsactiviteiten en men veel tijdsdruk ervaart, is tijdsbesteding aan lezen een weinig aantrekkelijk alternatief. Toepassing van de bovenstaande micro-economische gedachte veronderstelt tevens dat tijd prijzen voor specifieke tekstuele uitingen te bepalen zijn: het lezen van sommige teksten is tijdrovender dan het lezen van andere. Een keuze tussen specifieke teksten vindt vervolgens plaats door een vergelijking van het beschikbare tijdbudget en de voor het lezen benodigde tijd.

Nadere voorspellingen over de invloed van het individuele vrijetijdsbudget op leesgewoonten volgen uit de overweging dat individuen gegeven hun sociale achtergronden verschillen naar de mate van tijdsdruk. Allereerst is voor tijdsdruk de absolute omvang van het vrijetijdsbudget relevant. Ten tweede is het mogelijk een onderscheid aan te brengen naar de wijze waarop deze vrije tijd beschikbaar komt: al dan niet versnipperd. Ten derde genereert de gelegenheid om tijd te besteden aan alternatieve vrijetijdsactiviteiten een tijdsdruk.

1.3.2 Informatieverwerking en lezen

Over de keuze van lezers voor een specifiek leesniveau is meer helderheid te verkrijgen als men lezen opvat als een vorm van informatieverwerking (Berlyne, 1971). De theorie van informatieverwerking biedt een verklaring voor de sociale differentiatie naar leesniveau op basis van de culturele competentie van lezers. Centraal staat daarbij de gedachte dat lezers het prettig vinden om tekstuele en literaire informatie te verwerken. Het lezen van periodieken en boeken levert eenvoudigweg plezier op. Om zoveel mogelijk genoeg aan het lezen te beleven, is het van belang dat het niveau van een tekstuele uiting qua moeilijkheid (complexiteit) aansluit bij de informatieverwerkingscapaciteit (competentie) van een lezer. De te lezen tekst mag niet te eenvoudig zijn, omdat dan niet voldoende stimulering optreedt. Het resultaat is dan verveling. Daarnaast mogen teksten ook niet te complex zijn, omdat dan een gevoel van chaos en overstimulering optreedt, dat men als onprettig ervaart.

Ganzeboom (1989) gaat op basis van de informatietheorie uit van de veronderstelling dat geoefende en geschoolde cultuurliefhebbers een complex kunstobject als plezieriger ervaren dan cultureel minder bedreven personen. Als we deze redenering hanteren voor de verklaring van het leesniveau zal de esthetische waardering voor teksten met een hoge moeilijkheidsgraad en diepgang toenemen indien men door intellectuele capaciteiten en de oefening met

het leesaanbod een zekere culturele competentie heeft. Deze bedrevenheid om tekstuele informatie te verwerken, is bepalend voor de esthetische genoegens die een lezer bij het kennis nemen van een tekst ervaart en daarmee voor de keuze voor een zeker leesniveau. Zo zullen bedreven en competente lezers complexe tekstuele uitingen verkiezen boven ontspannende meer eenvoudige lectuur. De culturele competentie van een lezer heeft een tweetal componenten. Ten eerste zijn het algemene capaciteiten, zoals intelligentie en taalgevoel, die van belang zijn bij het vermogen van een persoon om complexe tekstuele informatie te verwerken. Ten tweede is de oefening met, en de kennis over het specifieke leesaanbod relevant voor de culturele bedrevenheid. Omstandigheden die het aannemelijk maken dat een lezer veel kennis over het leesaanbod bezit, zijn: veel leeservaring, aandacht voor lezen en literatuur in het voortgezet onderwijs en een opvoeding waarbij ouders het lezen stimuleren (Wippler, 1990).

Toepassing van de informatieverwerkingstheorie op lezen vereist dat het complexiteitsniveau van teksten is vast te stellen. Het ordenen van teksten is op een tweetal wijzen mogelijk. Ten eerste kan men deskundige beoordelaars zich laten uitspreken over de complexiteit van tekstuele uitingen en ten tweede is door het meten van formele tekstkenmerken de moeilijkheidsgraad van een tekst vast te stellen. Nadere voorspellingen over de rol van informatieverwerking bij de keuze voor teksten van een specifiek niveau volgen uit de omstandigheid dat verschillende individuen gegeven hun sociale achtergrond over een verschillende culturele competentie beschikken.

1.3.3 Sociale waardering en lezen

Lezen kent naast individuele aspecten van informatieverwerking ook sociale kanten. Door het prestige dat aan tekstuele uitingen toegekend is, onderscheidt men zich met een specifieke tekstkeuze en de communicatie erover van anderen, of conformeert men zich juist aan de in een groep gehanteerde normen en gedragsregels met betrekking tot lezen.

Het streven naar sociale waardering via lezen kent een tweetal componenten. Allereerst is het streven naar aanzien via de keuze van specifieke tekstuele uitingen op te vatten als de statuscomponent van sociale waardering. Om aanzien te krijgen moet men zich in positieve zin onderscheiden van anderen, bijvoorbeeld door een exclusieve en weinig toegankelijke vrijetijdsbesteding. Van alle activiteiten is de deelname aan cultuur één van de meest elitaire en prestigieuze bezigheden. Van oudsher is daarom aandacht voor kunst één van de middelen waarmee leden van de maatschappelijke elite hun status trachten te demonstreren en verhogen ten opzichte van de lagere klassen. Het is om deze reden dat participatie aan cultuur geldt als de norm voor leden van de maatschappelijke bovenlaag in een samenleving (Ganzeboom, 1989). Het prestige

van tekstuele uitingen kent een tweetal aspecten, te weten de (literaire) kwaliteit en de unconventionaliteit. Door het lezen van kwalitatief hoogstaande en onconventionele teksten is het voor leden van de maatschappelijke bovenlaag mogelijk zich te profileren ten opzichte van lagere statusgroepen. Aan kwaliteitsrijke tekstuele uitingen geeft men de voorkeur omdat het door leden van de hogere sociale klassen gelegitimeerde kunstuitingen zijn (literaire canon, kwaliteitsbladen). Daarentegen verkiest men onconventionele teksten om zich te profileren als voorloper en vernieuwer binnen de culturele elite. Juist deze mogelijkheid zich te onderscheiden verleent de lezers van onconventionele teksten aanzien.

Niet ieder individu kan zich door het lezen van kwalitatief hoogstaande en onconventionele teksten profileren als een lid van de culturele bovenlaag. Voor een lezer met alleen een lagere schoolopleiding is het vrijwel onmogelijk sociaal aanzien na te streven door het lezen van literatuur en opiniebladen. Gegeven de grote afstand die bestaat tussen de eigen sociale positie en het, via het leesgedrag, nagestreefde aanzien, is er sprake van een te hoge statusdrempel. De eigen maatschappelijke statuspositie, als geïndiceerd door opleiding, beroep en inkomen, is grensstellend voor de nagestreefde sociale status (Maas, 1991).

Ten tweede kan men erkenning van gelijken nastreven door een cultureel gedrag ten toon te spreiden dat in de sociale groep waarin men functioneert gewoon is. Bij het streven naar sociale goedkeuring door significante anderen conformeert men zich aan de gedragsregels in de eigen statusgroep. Dit is de gedragsbevestigingscomponent van sociale waardering. Als men via lezen bevestiging voor de correctheid van het eigen handelen wenst te verkrijgen, dient men géén exclusieve en elitaire, maar in de eigen sociale context aanvaarde teksten te lezen. Waar bij het streven naar sociaal aanzien de nadruk ligt op de onderscheidingsdrang van individuen is er bij gedragsbevestiging juist sprake van een vergroting van de integratie binnen de eigen sociale groep.

Gedragsbevestiging wordt verleend in een toetsing van attitudes en gedrag aan de in een groep gangbare regels. Bij de constatering dat een individu zich niet volgens de heersende normen gedraagt volgt sanctionering in de vorm van afkeuring en marginalisering. Conformerend levert respect en goedkeuring op. Bij toepassing op vrijetijdsbesteding is het mogelijk gedragsbevestiging te krijgen door activiteiten te kiezen waar personen uit de directe omgeving ook aan deelnemen. Een dergelijke aanpassing van het eigen gedrag leidt dan tot goedkeurende reacties en een vergroting van de sociale binding. Bij het streven naar gedragsbevestiging via lezen is daarom vooral relevant in hoeverre het eigen leesniveau correspondeert met dat van personen uit de directe sociale omgeving. Het is dus ook mogelijk goedkeuring te verkrijgen voor het lezen

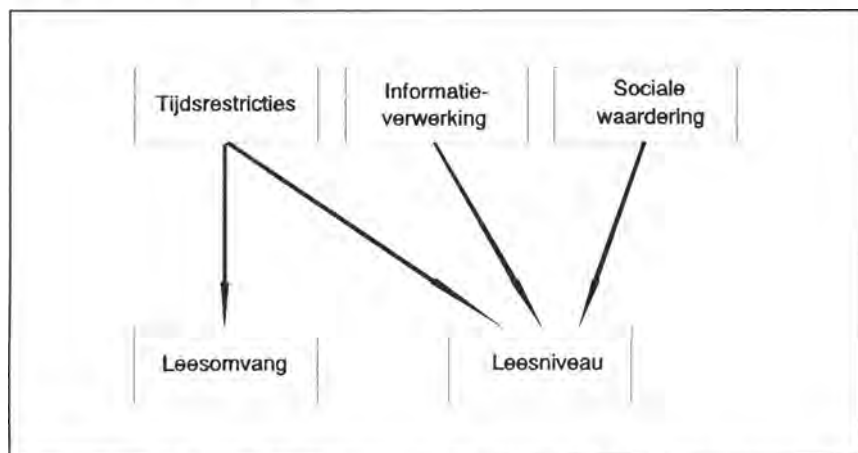
van minder hoogstaande genres, zoals streek-, en familieromans. Een sociaal netwerk van personen die qua statuspositie en leesgedrag overeenkomen, is daarbij op te vatten als een hulpbron bij het streven naar gedragsbevestiging (Maas, 1990).

Om sociaal aanzien of gedragsbevestiging door een zeker leesgedrag te krijgen is van belang dat men ook aan anderen demonstreert dat men zich op cultureel gebied sociaal wenselijk gedraagt. Bij het bezoek aan een theatervoorstelling of een klassiek concert is deze sociale component ingebakken. Men gaat er eenvoudigweg samen heen. Lezen doet men echter alleen en lijkt daardoor voor het verkrijgen van sociale waardering minder geschikt (Ganzeboom, 1982). Toch zijn er ook voor lezers situaties denkbaar waar men zich kan presenteren. Zo staan in het dagelijks leven onderwerpen in tijdschriften en dagbladen veelvuldig ter discussie, terwijl ook boeken vaak voorwerp van gesprek zijn. Verder is ook het bestuderen van de boekenkast, wanneer men bij vrienden op bezoek gaat, een manier om na te gaan of leesvoorkeuren overeenkomen.

Toepassing van het principe van het streven naar sociale waardering op lezen vereist dat het prestige van teksten bekend is. Het prestige van tekstuele uitingen kan men vast stellen door deskundige beoordeelaars teksten te laten ordenen naar onconventionaliteit en kwaliteit. Nadere voorspellingen over de rol van sociale waardering bij het leesniveau volgen dan uit de omstandigheid dat individuen gegeven hun sociale achtergronden specifieke culturele normen onderschrijven en daarnaast vrienden en kennissen hebben met een bepaalde statuspositie.

Hiermee zijn drie theoretische inzichten voor de verklaring van de sociale differentiatie in het lezerspubliek globaal ingeleid. In drie afzonderlijke hoofdstukken komen we later uitgebreider op deze inzichten terug. Een meer specifieke uitwerking zal dan leiden tot de formulering van toetsbare hypothesen.

Tot slot willen we opmerken dat we ervan uitgaan dat alleen tijdsdruk implicaties heeft voor de verklaring van sociale differentiatie in het lezerspubliek naar leesomvang. Gegeven de omstandigheid dat er teksten van elk niveau beschikbaar zijn, is ook niet te verwachten dat de aspecten van informatieverwerking of sociale waardering van groot belang zijn bij de keuze al dan niet te lezen en de leesomvang. Voor de verklaring van de sociale verschillen die optreden wanneer men onderscheid aanbrengt naar leesniveau lijken wel alle drie de aspecten relevant. In Figuur 1.2 is een en ander aanschouwelijk weergegeven.

Figuur 1.2 : Schematische weergave van de drie theoretische uitgangspunten in relatie met leesomvang en leesniveau.

1.4 OPZET VAN HET ONDERZOEK

In de voorafgaande paragrafen is beargumenteerd dat de sociale differentiatie in het lezerspubliek om diverse redenen een relevant onderwerp voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek is. De belangrijkste van deze redenen vormt de combinatie van een sociaal gespreid lezerspubliek, met tegelijkertijd grote sociale verschillen naar leesniveau. Een studie naar lezen biedt daarom een goede mogelijkheid de sociale differentiatie in een samenleving nader in kaart te brengen. De opbouw is verder zodanig dat de hoofdstukken 4, 5 en 6 zelfstandig leesbaar zijn. In elk van deze hoofdstukken staat steeds één theoretisch uitgangspunt onder de aandacht.

De opzet van deze studie is als volgt. In HOOFDSTUK 2 beschrijven we de onderzoeksopzet en de dataverzameling. Om vragen over het lezerspubliek te beantwoorden is via een viertal bronnen informatie over het leesgedrag van Nederlanders beschikbaar: landelijke gegevens uit een telefonische enquête, gegevens over personen uit Utrecht en omgeving via een mondelinge ondervraging, landelijke gegevens over boekenlezers uit een schriftelijke enquête en landelijke tijdbudgetgegevens van het Sociaal en Cultureel Planbureau.

HOOFDSTUK 3 handelt over de constructie van een meetinstrumentarium ter bepaling van het niveau van teksten. Daarbij richten we ons specifiek op de vraag in hoeverre tekstuele uitingen te onderscheiden zijn op basis van een drietal vooraf vastgestelde dimensies (complexiteit, unconventionaliteit en kwaliteit). Een tweetal methoden voor tekstordening is toegepast. Ten eerste is

een groot aantal geselecteerde teksten door deskundigen naar bovenstaande dimensies gerangschikt en ten tweede is door de meting van tekstenmerken als woord- en zinslengte de formele moeilijkheidsgraad van deze teksten vastgesteld.

In HOOFDSTUK 4 richten we ons op de vraag in hoeverre kenmerken van het individuele tijdbudget belangrijk zijn in de verklaring van de sociale verschillen naar leesomvang en leesniveau. Voor de bepaling van tijdsdruk achten we drie aspecten van de vrije tijd relevant, namelijk de absolute omvang van het vrijetijdsbudget, de versnippering van deze tijd door verplichtingen en de diversiteit van het vrijetijdsrepertoire.

De vraag in hoeverre culturele competentie relevant is in de verklaring van sociale differentiatie naar leesniveau staat in HOOFDSTUK 5 onder de aandacht. Culturele bedrevenheid of competentie is daartoe uitgewerkt aan de hand van twee aspecten. Om te beginnen achten we de algemene intellectuele capaciteiten van een lezer in de vorm van cognitieve capaciteiten en taalgevoel voor een grotere bedrevenheid van belang. Daarnaast staat de veronderstelling dat men culturele competentie ook tijdens de levensloop kan ontwikkelen. Omstandigheden waarvan we verwachten dat die de opbouw van competentie bevorderen zijn een culturele socialisatie in het ouderlijk gezin, de confrontatie met lezen en literatuur in het voortgezet onderwijs en oefening door veel en vroege leeservaringen.

HOOFDSTUK 6 handelt over de vraag in hoeverre het streven naar aanzien en gedragsbevestiging van belang is voor de verklaring van de sociale differentiatie naar leesniveau. Daarbij wordt het streven naar sociaal aanzien geïndiceerd door het aanhangen van culturele normen over lezen en literatuur, terwijl het streven naar gedragsbevestiging is uitgewerkt aan de hand van de statuspositie en het leesgedrag van de leden van het sociale netwerk.

Met een samenvatting en discussie in HOOFDSTUK 7 besluiten we deze studie.

2.1 INLEIDING

Om informatie over de leesgewoonten en leesvoorkeuren van de Nederlandse bevolking te achterhalen, is in deze studie van een viertal databronnen gebruik gemaakt: globale landelijke gegevens uit een telefonische enquête, gegevens van personen uit de stad Utrecht en omgeving via een mondelinge ondervraging, landelijke gegevens specifiek voor boekenlezers uit een schriftelijke benadering en landelijke tijdsbestedingsgegevens van het Sociaal en Cultureel Planbureau. In dit hoofdstuk is paragraaf 2.2 gewijd aan de onderzoeksopzet, waarbij we nader ingaan op de verzameling van data voor het bestuderen van sociale differentiatie in leesgedrag. De vier beschikbare databestanden bespreken we nader in paragraaf 2.3, waarna we in paragraaf 2.4 besluiten met een kort resumé.

2.2 DE OPZET VAN HET ONDERZOEK

Bij de opzet van deze studie is er vanuit gegaan dat vooral de leesvoorkeuren van individuen zo nauwkeurig mogelijk moeten worden achterhaald. De consequentie hiervan is dat voor het lezen van boeken, kranten en tijdschriften zeer specifiek naar precieze titels en genres is gevraagd. Waar in eerder onderzoek vaak delen van het leesaanbod zijn beschouwd (Gielen e.a., 1974; Bina, 1981; Leemans, 1988), of het gelezene enigszins ongespecificeerd is gelaten (Knulst & Kalmijn, 1988; Prins e.a., 1989), is hier getracht het gehele spectrum aan tekstuele uitingen te bestrijken. De meerwaarde van dit onderzoek ligt ook in het beschrijven en verklaren van de sociale verschillen die er bestaan tussen de liefhebbers van alle soorten teksten. Om specifieke en uitgebreide wijze informatie over de leesgewoonten van de Nederlandse bevolking te verkrijgen, is voor vier vormen van dataverzameling gekozen: een telefonische enquête, een mondelinge ondervraging, een schriftelijke enquête en een tijdsbestedingsonderzoek. Elk van deze databronnen is toegesneden op de beantwoording van één of meerdere onderzoeksvragen uit deze studie.

Een TELEFONISCH INTERVIEW heeft de voorkeur wanneer vragen eenvoudig zijn en de omvang van een vragenlijst beperkt is (Swanborn, 1981). Andere

voordelen van telefonisch enquêteren zijn dat de tijdskosten relatief gering zijn, men veel personen kan benaderen en dat bij een goede introductie het aantal weigeringen klein is (Lavrakas, 1987). Hier is voor een telefonische benadering gekozen om algemene informatie over het leesgedrag van een groot aantal personen uit de Nederlandse bevolking te achterhalen. Een inventarisatie van het al dan niet lezen staat daarbij centraal, maar er is ook in algemene bewoordingen gevraagd naar de leesvoorkeur van respondenten. Gegevens uit de telefonische enquête zijn met name geschikt voor een beschrijving van de leesgewoonten van de Nederlandse bevolking. Daarnaast is het mogelijk globale analyses voor de sociale differentiatie naar leesvoorkeuren uit te voeren.

MONDELINGE ONDERVRAGING leent zich goed voor een vraagstelling die complex en uitgebreid is. Bij een onderzoek naar het lezerspubliek zijn sommige vragen over het lezen, met name voor weinig-lezende personen, ingewikkeld en minder interessant. Tijdens een mondeling interview zal men echter door de directe aanwezigheid van een interviewster minder gauw geneigd zijn vragen over te slaan dan bij een schriftelijke ondervraging (Emans, 1986). Zodoende is mogelijk ook minder toegewijde lezers vragen voor te leggen over interessante aspecten, als culturele competentie, de stimulering van lezen in de jeugd en lezen binnen het sociale netwerk. Omdat personen die weinig lezen op deze vragen niet zo vaak instemmend kunnen antwoorden, levert dit bij een schriftelijke benadering veel onthbrekende waarden en frustratie op. In deze studie is voor een mondeling benadering van een aselechte steekproef uit Utrecht en omgeving gekozen om een eerste informatiebron over leesgewoonten te verkrijgen. Met de gegevens uit deze enquête zijn de onderzoeksvragen over de sociale differentiatie naar leesniveau goed te beantwoorden.

Een SCHRIFTELIJKE BENADERING heeft de voorkeur als te benaderen respondenten welwillend tegenover het onderzoeksonderwerp staan (Swanborn, 1981). In deze studie zijn alleen respondenten schriftelijk benaderd die in de telefonische enquête aangaven boeken te lezen. Deze selectie heeft als voordeel dat ondervraagden in lezen geïnteresseerd zijn en dat zij daarnaast, gegeven hun leeservaring relatief weinig moeite zullen hebben met het invullen van een vragenlijst. Hierdoor is het mogelijk deze boekenlezers intensief over leesgewoonten en leesvoorkeuren te ondervragen. Een belangrijk nadeel van een schriftelijke vragenlijst is de afwezigheid van een directe controle op de beantwoording, zodat men onwelgevallige vragen gemakkelijk overslaat, of vragen verkeerd interpreteert. Dit kan echter worden voorkomen door een duidelijke instructie, zodat de vraagstelling voor alle respondenten helder en eenduidig overkomt. In deze studie is het met de informatie uit de schriftelijke vragenlijst mogelijk de onderzoeksvragen over het boeken lezen uitgebreid te beantwoorden.

TIJDSBESTEDINGSONDERZOEK leent zich goed voor het in kaart brengen van de tijd die personen aan een activiteit besteden. In een tijdbudgetonder-

zoek geven respondenten per tijdseenheid aan met welke activiteit ze zich in een bepaalde periode bezighielden. Een dergelijke methode is bruikbaar om de deelname aan bezigheden te meten, die frequent en gespreid over een dag voorkomen, zoals lezen (Vooys e.a., 1987). In survey-onderzoek wordt vaak gebruik gemaakt van frequentieschattingen of directe tijdschattingen. Nadeel van deze methoden is dat het een duidelijke overschatting van de leestijd oplevert (Knulst & Kalmijn, 1988). Een negatief punt van de tijdbudgetmethode is dat het ondervraagden relatief veel inspanning kost een week lang mee te werken. De in deze studie beschikbare landelijke informatie uit het Tijdsbestedingsonderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) leent zich goed om de rol van tijdsdrukaspecten bij lezen te verduidelijken.

2.3 DE DATAVERZAMELING: VIER DATABRONNEN

Hierboven is aangegeven voor welke vier verschillende manieren van dataverzameling in deze studie is gekozen en welke mogelijkheden deze databronnen bieden. Met uitzondering van de tijdsbestedingsdata heeft de verzameling van onderzoeksgegevens in eigen beheer plaatsgevonden.

De dataverzamelingsprocedure voor de telefonische en mondelinge ondervraging heeft een aantal zaken gemeenschappelijk. Om te beginnen is voor beide enquêtes bij de steekproeftrekking gebruik gemaakt van het bestand van telefoonabonnees. Fouten of tekortkomingen door het hanteren van de PTT-aansluitingen gelden derhalve voor de beide procedures. Een respondent is geselecteerd op basis van een telefonisch contact. De instructie daarbij luidde degene die de telefoon opnam te ondervragen. Een voorwaarde was wel dat de persoon op het adres woonachtig moest zijn (geen oppas of bezoek). Daarnaast moest de ondervraagde ouder zijn dan 18 jaar. Deze leeftijdselectie is van belang omdat het ons gaat om lezen als vrijetijdsbesteding. Jongeren onder de 18 jaar volgen veelal een middelbare schoolopleiding waar zij de verplichting kennen tot het lezen van literatuur; het is zelfs één van de exameneisen. Ook hebben we willen voorkomen dat personen weigeren omdat ze zich niet interessant genoeg vinden voor een interview; iets dat vooral bij ouderen vaak voorkomt. De interview(-st)ers werden daarom geïnstrueerd te benadrukken dat de bijdrage van iedereen even belangrijk is en dat ook personen die niet lezen een waardevolle bijdrage aan het welslagen van het onderzoek leveren. Soms vormde de taal echter een probleem waardoor slecht Nederlands sprekende personen niet in de onderzoeksgroep zijn opgenomen.

2.3.1 De telefonische enquête

De eerste bron van informatie over het lezerspubliek is de telefonische enquête (LEES90). Voor de telefonische benadering is door de PTT een steek-

proef van 4000 personen uit het meest recente bestand van telefoonabonnees geselecteerd¹. Bedrijven zijn daarbij op voorhand uitgesloten. Een lastig nadeel bij een telefoonsteekproef is dat plus-minus 10% van de aangesloten abonnees een geheim nummer bezit en dat personen uit de lagere sociale klassen minder vaak een telefoonaansluiting hebben. Desondanks is het dekkingspercentage van de telefoon in Nederland zo hoog dat we van een aselechte steekproef kunnen spreken.

Doel van het telefonische interview is ten eerste een beschrijving van de leesgewoonten van de Nederlandse bevolking en ten tweede een selectie van boekenlezers voor een schriftelijke vervolgbemadering. Al met al zijn 2999 van de 4000 vooraf geselecteerde personen telefonisch benaderd waarvan er 2047 hun medewerking hebben verleend. Gezien het feit dat de steekproef alfabetisch naar woonplaats was geordend, hield dit in dat alleen respondenten uit plaatsen beginnend met de letter A (Aalden) tot en met S ('s Hertogenbosch) in de onderzoeksgroep zijn opgenomen². Het niet benaderen van personen uit de overige woonplaatsen (T tot Z) heeft ons inziens geen gevolgen voor de representativiteit van de verzamelde gegevens. Er is geen reden te bedenken waarom een alfabetische selectie naar woonplaats een selectieve respons op een aantal bevolkingskenmerken zou opleveren.

De eerste bemadering van respondenten vond plaats via een introductiebrief. In deze brief werd informatie verstrekt over het onderzoek en werd een telefonisch contact aangekondigd. Gegeven het feit dat in deze introductie expliciet is vermeld dat het om een onderzoek naar lezen handelde, kan er sprake zijn van selectieve weigering. Omdat in het telefonische vraaggesprek alleen lezen aan de orde kwam, leek ons deze bemadering echter de enig aanvaardbare. Een enkele keer bleek bij het telefonische contact dat geen brief was ontvangen (wellicht door een foutieve adressering, of vertraging bij de postbussen). De respons is hierdoor in negatieve zin beïnvloed. De telefoongesprekken hebben plaatsgevonden in oktober en november van 1990, doorde- weeks 's avonds, tussen half zes en half tien. In totaal zijn er 2047 vragenlijsten telefonisch afgenomen door 65 interviewsters die daarvoor speciaal werden getraind. Een vraaggesprek duurde over het algemeen 5 tot 10 minuten³.

-
1. Het bestand bevat telefoonnummers en adressen die tot op 15 september 1990 zijn geactualiseerd, terwijl de telefoongesprekken vanaf 15 oktober 1990 hebben plaatsgevonden.
 2. De eerste 75% van de totale steekproef van 4000 geselecteerde personen (N=2999).
 3. Bij 565 respondenten uit de telefonische enquête, die aangaven geen boeken te lezen en een controlegroep, is een extra lange vragenlijst afgenomen met vragen over competentie en het culturele gehalte van de opvoeding. In onderhavige studie zijn deze gegevens niet gebruikt zodat een beschrijving van deze procedure buiten beschouwing is gelaten.

Tabel 2.1 : Responsgegevens voor de vier databronnen.

	percentage (%)			
	LEES90	UTRECHT90	BOEK91	TBO90
Aantal benaderde personen	2999	1178	1187	6484
	100.0	100.0	100.0	100.0
Overdekking ^a	10.6	15.9	2.3	20.3
onvolledige medewerking ^b	-	-	-	9.1
onbereikbaar na afspraak	0.9	0.9	-	-
onbereikbaar (6 pogingen) ^c	3.0	4.2	-	9.3
taalproblemen	1.0	1.2	-	-
ziekte	3.4	4.2	1.3	1.7
overleden	0.2	0.4	0.4	-
verhuisd	0.2	1.7	0.6	-
nummer afgesloten	2.1	3.2	-	-
Aantal weigeringen	21.1	33.7	30.2	31.0
Aantal afgenomen interviews	2047	594	801	3158
Respons met overdekking	68.3	50.4	67.5	48.7
Respons zonder overdekking	76.4	59.9	69.1	61.0

- a Overdekking naar Frey (1983) bestaat uit contacten die om de volgende redenen niet tot de steekproef behoorden: onvolledige medewerking, onbereikbaar, taalproblemen, ziekte, overleden, verhuisd, nummer afgesloten.
- b Heeft alleen betrekking op het tijdsbestedingsonderzoek en houdt in dat een respondent de basis- of slotvragenlijst, of het dagboek onvolledig of niet heeft ingevuld.
- c Bij het tijdsbestedingsonderzoek is men na 3 contactpogingen gestopt.
- Bron: LEES90; landelijke telefonische enquête; N = 2047 (ongewogen).
 UTRECHT90; mondelinge enquête Utrecht en omgeving; N = 594 (ongewogen).
 BOEK91; landelijke schriftelijke enquête; N = 801 (ongewogen).
 TBO90; landelijk tijdsbestedingsonderzoek (SCP); N = 3158 (ongewogen).

In Tabel 2.1 presenteren we de responsgegevens voor de vier databronnen. In de eerste kolom zijn de kenmerken van de telefonische ondervraging weergegeven. We onderscheiden hier negen categorieën van non-respons (vergelijk Frey, 1983). Bethlehem & Kersten (1986) hernoemen slechts drie non-responsredenen als vormen van overdekking, namelijk: niet bestaand telefoonnummer, overleden en verhuisd. Frey (1983) hanteert een soepelere definitie van non-respons. Ondervraagden tellen alleen mee in de responsberekening als men in staat is te antwoorden en als er een daadwerkelijk contact heeft plaatsgevonden. In alle andere gevallen is er sprake van overdekking (zie Tabel 2.1). Bij de telefonische enquête blijkt deze overdekking 10.6%. Opmerkelijk is dat slechts een klein aantal van de benaderden bleek te zijn verhuisd: 0.2%. Een verklaring hiervoor is de actualiteit van de steekproef en de instructie om bij foutieve adressering de persoon te ondervragen die de telefoon opneemt. Met 3.4% is de non-coöperatie ten gevolge van ziekte en ouderdom relatief groot.

Ongeveer 21% van de benaderden heeft direct geweigerd met als motivatie geen zin of geen tijd. Het uiteindelijke responspercentage zonder overdekking is 76.4%. De non-respons voor het telefonisch interviewen is vergelijkbaar met hetgeen Dillman (1988) bereikt bij toepassing van zijn 'Total Design Method' voor telefonisch enquêteren en voor de Nederlandse situatie met Maas e.a. (1990) bij het onderzoek 'Podiumkunsten & Publiek'.

Als een onderzoeksgroep om redenen van selectiviteit en steekproefprocedure afwijkt van de groep die men eigenlijk wil ondervragen, is het zinvol om een correctie door herweging toe te passen. Herweging houdt in dat men aan alle respondenten een zeker gewicht toekent waardoor de totale onderzoeksgroep representatief wordt voor de Nederlandse bevolking. Om te beginnen is een eerste technische weging naar huishoudsamenstelling noodzakelijk gegeven de gekozen onderzoeksopzet: onze steekproef is een huishoudsteekproef en géén persoonssteekproef. De consequentie hiervan is dat de kans voor een individu om te worden ondervraagd in het geval van een groot huishouden (aantal personen boven de 18 jaar) minder groot is dan in een klein huishouden. Omdat we op basis van deze groep ondervraagden uitspraken willen doen over de gehele Nederlandse bevolking is het noodzakelijk dat we juist wel beschikken over een persoonssteekproef. Zo'n steekproef is te verkrijgen door respondenten te herwegen op basis van de huishoudsamenstelling. Personen uit een groot huishouden tellen dan zwaarder dan alleenstaanden.

Een tweede weging vindt plaats om redenen van representativiteit. Bij deze procedure gaat het erom respondenten zodanig te wegen dat representatieve verdelingen ontstaan voor de bevolkingskenmerken waarvan landelijke verdelingen bekend zijn. Deze herweging is vaak een moeilijke zaak omdat voor slechts weinig aspecten recente representatieve verdelingen beschikbaar zijn. Uitzonderingen zijn de landelijke verdelingen naar geslacht en leeftijd (CBS, 1989). Door herweging via het 'iterative proportional fitting' met telkens vermenigvuldigde gewichten is de steekproef aan deze verdelingen aangepast. Het uiteindelijke resultaat is een landelijk representatieve steekproef met 2046 respondenten.

In Tabel 2.2 zijn voor drie van de vier databronnen de verdelingen op de achtergrondkenmerken geslacht, leeftijd, opleiding, burgerlijke staat en werkzaamheid weergegeven⁴. De verdelingen van het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) benaderen het meest de landelijk representatieve situatie. Te constateren valt dat de verdelingen onderling veel overeenkomsten vertonen. Zo is met het telefonische interview de opleidingsverdeling van het TBO redelijk goed benaderd. Het aantal hoger opgeleiden is niet oververtegenwoordigd in

4. Voor de schriftelijke enquête heeft weergave geen zin omdat het een geselecteerde groep van boekenlezers betreft.

Tabel 2.2 : *Frequentieverdelingen van geslacht, leeftijd, opleiding, burgerlijke staat en werkzaamheid voor de Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder op basis van drie databronnen na weging.*

	percentage (%)		
	LEES90	UTRECHT90	TBO90
Aantal waarnemingen	2046	594	2919
Geslacht			
man	48.9	48.9	49.5
vrouw	51.8	51.8	50.5
Leeftijd			
< 25 jaar	17.5	16.8	18.1
25-35 jaar	21.1	21.8	22.4
35-45 jaar	20.0	19.2	20.6
45-55 jaar	13.7	15.6	13.4
55-65 jaar	12.1	11.3	12.1
> 65 jaar	15.5	15.2	13.4
Opleiding			
lager onderwijs	12.8	10.2	11.5
lbo	19.9	12.8	21.6
ulo-mavo	13.0	11.6	15.6
mbo	22.2	17.2	
havo-vwo	9.2	11.4	29.5 ^a
hbo	15.0	19.4	16.3
universiteit	7.9	17.4	5.4
Burgerlijke staat			
gehuwd-samenwonend	71.8	66.9	68.5
ongehuwd	17.9	24.2	21.1
gescheiden	3.5	2.0	4.1
verweduwd	6.8	7.0	6.3
Werkzaamheid			
betaald werk	51.8	50.6	49.3
geen betaald werk	48.2	49.4	50.7

a Voor het TBO zijn de opleidingscategorieën mbo en havo/vwo alleen samengevoegd beschikbaar.

Bron: LEES90; landelijke telefonische enquête; N=2046 (gewogen).
 UTRECHT90; mondelinge enquête Utrecht en omgeving; N=594 (gewogen).
 TBO90; landelijk tijdsbestedingonderzoek (SCP); N=2919 (gewogen).

de telefonische enquête. Verder komt tevens het percentage werkenden in het telefonische interview overeen met het percentage uit het TBO. Hoogstwaarschijnlijk is dit een gevolg van het feit dat alleen 's avonds is gebeld, zodat ook werkenden een gereede kans hadden thuis te zijn. Al met al resulteert uit het telefonische interview een kwalitatief goed onderzoeksbestand met voldoende variantie op de demografische kenmerken en een hoog responspercentage.

2.3.2 De mondelinge ondervraging

Gegevens over de leesgewoonten van personen uit de stad Utrecht en omgeving zijn via een mondeling interview (UTRECHT90) verzameld in de periode januari-mei in 1990. Bij deze dataverzameling is gebruik gemaakt van de omstandigheid dat tweedejaars studenten van de Faculteit Sociale Wetenschappen aan de Universiteit Utrecht als onderdeel van hun studieprogramma een cursus 'Gestructureerd Interviewen' krijgen aangeboden. Bij deze cursus hoort een praktijkconfrontatie, naast een introductie in het stellen van vragen en het construeren van vragenlijsten. De praktische ervaring met het afnemen van enquêtes is zo vormgegeven dat de interviews niet voor 'spek en bonen' zijn, maar dat men via deze cursus nieuwe en bruikbare informatie voor lopend onderzoek verzamelt. Het in de cursus van 1990 gebruikte interview is daarom geheel toegesneden op de vraagstelling uit deze studie.

De steekproef voor het mondeling interviewen is aselekt getrokken uit het telefoonboek. Voor iedere deelnemende student(-e) was de studie-eis: afname van vijf mondelinge enquêtes in de eigen woonplaats. Zo is via deze cursus voor 594 respondenten informatie over het leesgedrag verkregen; 348 ondervraagden zijn afkomstig uit de stad Utrecht, terwijl de overige 246 personen woonachtig zijn in 35 plaatsen rond Utrecht⁵. Een eerste benadering van respondenten vond plaats met een introductie-brief. Via deze brief werd informatie verstrekt over het onderzoek en een telefonisch contact aangekondigd. Enige dagen na het versturen van de brief diende de interview(-st)er te bellen met de vraag om medewerking. Bij een positieve reactie resulteerde dit in een afspraak voor een ontmoeting. Aan deze telefonische benadering zijn twee instructies gekoppeld, namelijk ten eerste om 's avonds te bellen, en ten tweede om in ieder geval twee mannen te interviewen. Hiermee is een oververtegenwoordiging van niet-werkenden, vrouwen en ouderen tegengegaan. Pas na een weigering mocht men een nieuwe respondent per brief benaderen, net zolang tot de vijf vereiste interviews waren afgenomen.

Voor de mondelinge enquête staan de responsgegevens in Tabel 2.1 weergegeven (tweede kolom). De bereidheid aan een mondelinge ondervraging mee te werken is duidelijk geringer dan bij het telefonische interview; ongeveer 34% weigert. In 15,9% van de contactpogingen is er sprake van overdekking. Met name het aantal personen dat door ziekte niet aan een interview meewerkt is opvallend groot: 4,2%. Van de benaderden bleef 4,2% zelfs na zes pogingen tot het maken van een contact onbereikbaar. Desondanks is een

5. Deze 35 plaatsen zijn Alphen a/d Rijn, Amersfoort, Amstelveen, Amsterdam, Apeldoorn, Arnhem, Asten, Boxtel, Breukelen, De Meern, Dordrecht, Ede, Epe, Eindhoven, Geleen, Gouda, Helvoirt, Hilversum, IJsselstein, Krimpen a/d IJssel, Leersum, Leiden, Leusden, Lochem, Maarssen, Nieuwegein, Rotterdam, 's Hertogenbosch, Veenendaal, Veldhoven, Vianen, Wageningen, Woerden, Zeist, Zevenaar.

responspercentage zonder overdekking van 59,9% voor 'face-to-face' survey-onderzoek relatief hoog.

Ook bij het mondelinge interview is de onderzoeksgroep door herweging gecorrigeerd. Allereerst is de technische weging voor huishoudsamenstelling uitgevoerd. Alle respondenten is een gelijke kans gegeven door ze te wegen naar het aantal huishoudleden boven de 18 jaar. Voor de mondelinge enquête vindt ook de tweede weging, die naar representativiteit, plaats. Ten gevolge van de steekproefprocedure zijn de gegevens namelijk niet landelijk representatief. Er zijn alleen personen in en rond de stad Utrecht ondervraagd. Door een herweging naar de landelijke populatie is een correctie hiervoor mogelijk. Gegeven de samenstelling van de onderzoeksgroep naar woonplaats (36 verschillende steden en dorpen) is er voor gekozen te wegen naar de landelijke verdelingen van geslacht en leeftijd (CBS, 1989). In de ongewogen situatie waren vrouwen en jongeren namelijk enigszins oververtegenwoordigd. Door de wegingsprocedure (iterative proportional fitting) is de steekproef aangepast aan de landelijke leeftijds- en geslachtsverdelingen.

In Tabel 2.2 zijn wederom de verdelingen voor geslacht, leeftijd, opleiding, burgerlijke staat en werkzaamheid gepresenteerd. De verdelingen tonen veel overeenkomsten met die van het landelijke TBO. Vast te stellen is wel dat in het Utrechtse mondelinge interview ook na weging het aantal hoger opgeleiden en alleenstaanden relatief hoog is. De verklaring hiervoor is dat Utrecht een studentenstad is waar het percentage alleenstaande hoog opgeleiden groot is. Desondanks stellen we vast dat het Utrechtse onderzoek een databestand oplevert met voldoende spreiding over de diverse demografische kenmerken.

2.3.3 De schriftelijke enquête

De boekenlezers uit de telefonische enquête zijn tussen begin januari en half maart 1991 via een schriftelijke enquête (BOEK91) nog eens uitgebreid ondervraagd over leesvoorkeuren, culturele competentie en lezen in de sociale omgeving. Waar de telefonische ondervraging mede diende om een selectie van lezers en niet-lezers mogelijk te maken, is de post-enquête de invulling van deze selectie. Uit de telefonische ondervraging bleek dat er 1347 respondenten boeken lezen in hun vrije tijd (65,8%). Van deze boekenlezers zijn er 1187 schriftelijk benaderd⁶.

De schriftelijke benadering van boekenlezers vond plaats door toezending van een vragenlijst met een begeleidende brief. In deze brief werd gerefereerd

6. Van de 1347 boekenlezers waren er 160 al via een lange telefonische vragenlijst ondervraagd (als onderdeel van een controlegroep). Om te voorkomen dat respondenten tweemaal vrijwel dezelfde vragen moesten beantwoorden, zijn deze lezers niet nogmaals benaderd. Omdat de selectie al random heeft plaatsgevonden, verwachten we niet dat hierdoor een specifieke selectiviteit binnen de groep boekenlezers is veroorzaakt.

aan de telefonische medewerking en is het belang van een uitgebreider onderzoek naar boeken lezen benadrukt. Bij deze post-enquête is het belangrijk dat de respondent die de telefonische vragen beantwoordde ook de schriftelijke vragenlijst heeft ingevuld. In de begeleidende brief werd daar nadrukkelijk op gewezen. Om de respons te verhogen is aan het insturen van de post-enquête een loterij met als prijzen twintig boekenbonnen van f25,- verbonden. Terugsturen van de vragenlijst kon kosteloos met een antwoordenvolp. Tien dagen na de eerste benadering is aan iedereen een herinneringskaartje gestuurd. Vervolgens is drie weken na de versturing van de enquête een herinneringsbrief gestuurd waarin nogmaals is verzocht om deelname. Tenslotte is vijf weken na de eerste benadering een nieuwe vragenlijst, plus brief verstuurd om respondenten voor een laatste keer te bewegen om mee te doen. In totaal hebben na de drie herinneringen 801 van de 1187 benaderde boekenlezers hun medewerking verleend.

Over het algemeen is een schriftelijke benadering van respondenten het meest gevoelig voor uitval (lage respons) en selectiviteit. De verwachting is echter dat bovengenoemde bezwaren hier niet zo zwaarwegend zijn. Gegeven het feit dat het hier een selectieve steekproef van alleen boekenlezers betreft, zal de motivatie om mee te doen groter zijn dan bij een aselechte groep. Daarnaast is door de telefonische benadering al een zeker vertrouwen gekweekt waardoor de drempel om mee te werken minder hoog is. De responsgegevens voor de schriftelijke benadering staan in de derde kolom van Tabel 2.1 weergegeven. In het geval van de post-enquête weigert zo'n 30% van de respondenten door de vragenlijst gewoon niet terug te sturen. Slechts een enkeling nam de moeite om telefonisch of schriftelijk te weigeren. Zonder overdekking is met de schriftelijke enquête een responspercentage van 69.1% bereikt, hetgeen bijzonder hoog is voor deze vorm van dataverzameling.

In de eerste twee kolommen van Tabel 2.3 zijn voor de boekenlezers de verdelingen voor geslacht, leeftijd en opleiding uit de telefonische en schriftelijke enquête vergeleken. Over deze kenmerken is in beide vragenlijsten informatie beschikbaar. Al met al blijken de boekenlezers uit de post-enquête niet erg sterk af te wijken van de boekenlezers uit de telefonische ondervraging. Alleen het opleidingsniveau van de personen die de schriftelijke enquête terugstuurden is gemiddeld hoger en zijn het iets vaker mannen en jongeren die reageerden.

Een belangrijk voordeel van de door ons gevolgde procedure is dat leesgeïnteresseerden via een schriftelijke enquête uitgebreid zijn ondervraagd over hun leesgedrag, terwijl niet-lezers alleen via een korte telefonische enquête zijn benaderd. De responspercentages van beide surveys hebben ons inziens duidelijk van deze procedure geprofiteerd. Achteraf is het dan mogelijk de gegevens uit deze twee bestanden samen te voegen, zodat één bestand van lezers

Tabel 2.3 : Een vergelijking van de verdelingen naar geslacht, leeftijd, opleiding, burgerlijke staat en werkzaamheid voor de respondenten (boekenlezers) uit de telefonische en schriftelijke enquête voor en na samenvoeging^a.

	niet samengevoegd		samengevoegd	
	LEES90	BOEK91	LEES90	BOEK91
Aantal waarnemingen	1347 ^b	801	724	724
Geslacht				
man	37.2	42.6	39.4	39.4
vrouw	62.8	57.4	60.6	60.6
Leeftijd				
< 25 jaar	11.5	10.4	11.7	11.0
25-35 jaar	25.4	28.0	27.7	27.9
35-45 jaar	21.1	22.1	21.6	21.3
45-55 jaar	12.7	11.8	12.3	11.9
55-65 jaar	12.5	11.8	11.3	11.7
> 65 jaar	16.7	15.9	15.4	16.2
Opleiding				
lager onderwijs	11.0	11.8	9.5	11.8
lbo	16.0	14.7	14.5	14.5
ulo-mavo	14.6	14.3	13.6	14.2
mbo	18.4	17.6	18.6	18.4
havo-vwo	10.7	12.8	10.3	12.7
hbo	18.7	19.3	20.9	19.2
universiteit	10.7	9.5	12.5	9.1
Burgerlijke staat				
gehuwd-samenwonend	63.4		64.1	
ongehuwd	19.2		19.3	
gescheiden	6.6		6.9	
verweduwd	10.7		9.6	
Werkzaamheid				
betaald werk	51.0		54.8	
geen betaald werk	49.0		45.2	

a Samenvoeging houdt in dat de gegevens voor eenzelfde respondent uit de beide bestanden aan elkaar zijn gekoppeld.

b Totaal aantal boekenlezers uit de telefonische enquête.

Bron: LEES90; landelijke telefonische enquête; N = 2047 (ongewogen),
BOEK91; landelijke schriftelijke enquête; N = 801 (ongewogen).

ontstaat met alle informatie over sociale achtergronden en leesomvang uit de telefonische enquête en de leesvoorkeuren en de inhoudelijke kenmerken uit de schriftelijke enquête. Een voorwaarde voor een geslaagde koppeling van beide bestanden is dat de informatie uit de twee vragenlijsten één en dezelfde persoon betreft. In deze voorwaarde ligt tegelijkertijd een probleem. Het is namelijk moeilijk vaststelbaar of de enquête ook echt door dezelfde persoon

is ingevuld. Eigenschappen veranderen, gedrag kan zich aanpassen in de plus-minus vier maanden die tussen de benaderingen is verstreken en respondenten kunnen telefonisch andere antwoorden geven dan schriftelijk. Dit alles naast de mogelijkheid dat een ander huishoudenslid de post-enquête heeft ingevuld.

Als we de twee bestanden samenvoegen verliezen we 77 ondervraagden door mis-matching. Het eerste criterium dat is gehanteerd betreft een exacte gelijkenis qua geslacht. De post-enquête bleek in 65 gevallen door een persoon van een ander geslacht ingevuld. Bij matching op basis van de leeftijd en de bereikte opleiding zijn minder strenge criteria aangelegd. Twaalf personen zijn op basis daarvan uit de samenvoeging verwijderd⁷. Door de selectie op de combinatie van geslacht en leeftijd is het aannemelijk dat aan beide enquêtes door dezelfde personen is meegewerkt. In de laatste kolommen van Tabel 2.3 is het resultaat van deze samenvoeging weergegeven. Duidelijk is dat beide onderzoeksgroepen niet exact gelijk zijn. In de post-enquête heeft bijvoorbeeld 11.8% een lagere opleiding, tegen 9.5% in het gematchte telefonische deel. Niettemin veronderstellen we dat door de samenvoeging een bestand is geconstrueerd waarmee verklarende analyses goed mogelijk zijn.

2.3.4 Het Tijdsbestedingsonderzoek

Een laatste bron van informatie over het leesgedrag betreft het landelijke Tijdsbestedingsonderzoek uit 1990 (TBO90) van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). Voor de organisatie van de dataverzameling van het TBO heeft het Bureau Intomart b.v. te Hilversum zorggedragen in opdracht van ondermeer het Sociaal en Cultureel Planbureau. De uitvoering van het onderzoek vond plaats in de laatste twee weken van oktober in 1990. De tijdsbestedingsgegevens van 1990 hebben betrekking op het activiteitenpatroon van de Nederlandse bevolking van twaalf jaar en ouder gedurende zeven etmalen⁸. De onderzoekswEEK begint in de nacht van zaterdag op zondag om 24.00. In totaal dienen respondenten voor 672 kwartieren hun activiteiten te rapporteren. Naast de gegevens over de directe tijdsbesteding is door ondervraging van de respondenten via een basisvragenlijst voorafgaand aan de week, en een slotvragenlijst na afloop van de week, uitgebreide achtergrondinformatie ingewonnen. De responsgegevens voor het TBO zijn in de laatste kolom van Tabel 2.1 gepresenteerd. Voor het TBO zijn de verschillende vormen van overdekking minder specifiek beschikbaar (SCP, 1992). Opmerkelijk is het hoge percentage

7. Voor leeftijd is een verschil van tien jaar of meer als criterium om te verwijderen gehanteerd. Bij een leeftijdsverschil van meer dan tien jaar betreft het waarschijnlijk een kind of een ouder. Voor opleiding is nagegaan welke opleidingen duidelijk niet in één tracé passen, zoals bijvoorbeeld de telefonisch opgegeven opleiding is lager onderwijs en in de schriftelijke enquête wetenschappelijk.

8. Voor deze studie zijn alleen personen vanaf 18 jaar in beschouwing genomen.

onvolledige medewerking: 9,1%. Het gaat daarbij om respondenten die aan één deel van het onderzoek niet hebben meegewerkt. Gegeven het feit dat een tijdsbestedingsonderzoek relatief veel van respondenten vergt, is het responspercentage van 61,0% zonder overdekking alleszins redelijk.

Zoals reeds eerder is vastgesteld, is een belangrijk nadeel van een ondervraging met de dagboekmethode dat het respondenten relatief veel moeite kost om mee te werken. Gedurende één hele week moet men exact per kwartier bijhouden welke activiteit men uitoefent. Hierdoor is de uitval en het aantal weigeringen bij een dergelijk onderzoek hoger dan bij een ondervraging met een vragenlijst. Om de gevolgen daarvan te ondervangen, is wederom gekozen voor het werken met een gewogen databestand. Het TBO is herwogen op huishoudsamenstelling (de kans om in de steekproef te komen), geslacht, leeftijd en hoofdactiviteit (arbeid, huishouden, onderwijs, werkloos). Gegeven de extra weging naar hoofdactiviteit en de omvang van de steekproef is de verwachting dat het TBO het meest representatieve van de vier door ons gebruikte databronnen is. De verdelingen voor vijf belangrijke demografische variabelen zijn in Tabel 2.2 weergegeven.

2.4 RESUMÉ

Tot slot van dit hoofdstuk stellen we vast dat voor deze studie naar de sociale verschillen in het lezerspubliek vier kwalitatief goede databronnen beschikbaar zijn. Alle vier de databestanden bevatten relevante informatie over de leesgewoonten van de Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder. Kort samengevat staan ons de volgende databronnen ter beschikking:

LEES90	2047 RESPONDENTEN TELEFONISCHE ENQUÊTE LANDELIJKE ASPECTIE STEEKPROEF
UTRECHT90	594 RESPONDENTEN MONDELINGE ENQUÊTE ASPECTIE STEEKPROEF UTE UTRECHT EN OMGEVING
BOEK91	724 BOEKENLEZENDE RESPONDENTEN SCHRIFTELIJKE ENQUÊTE LANDELIJKE STEEKPROEF (UIT LEES90)
TBO90	2019 RESPONDENTEN TIJDSBESTEDINGSONDERZOEK LANDELIJKE ASPECTIE STEEKPROEF

3.1 INLEIDING

Binnen het leesaanbod is er een grote verscheidenheid aan tekstuele uitingen waar te nemen. Daarbij valt te constateren dat niet al deze teksten van eenzelfde soort zijn. Zo is een literaire roman van Kafka van een geheel andere orde dan een damesroman van Cookson en is hij kranten een duidelijk onderscheid aan te brengen tussen kwaliteitskranten en populaire dagbladen. Deze diversiteit in het leesaanbod heeft als consequentie dat lezers gegeven persoonlijke eigenschappen en omstandigheden kunnen kiezen voor teksten die met hun voorkeuren overeenstemmen.

Uitgangspunt bij het verklaren van de sociale differentiatie naar leesniveau is dat het lezen van eenzelfde tekst niet voor iedere lezer tot dezelfde baten leidt; tekstuele uitingen verschillen naar de mogelijkheid om aan specifieke voorkeuren van lezers tegemoet te komen. Op grond van de in het eerste hoofdstuk geschetste theorie van cultuurdeelname is de veronderstelling dat de waarschijnlijkheid waarmee iemand teksten van een bepaald niveau leest, te achterhalen is op basis van een combinatie van kenmerken van een persoon enerzijds en kenmerken van de tekstuele uitingen anderzijds. Tegenover de beschikbare vrije tijd van een persoon staat dan de tijdrovendheid van een tekst; tegenover de culturele competentie staat de complexiteit van de te verwerken tekstuele informatie en tegenover de sociale waardering die men van het lezen van specifieke teksten verwacht, staat het prestige waarmee deze teksten omgeven zijn.

In dit hoofdstuk is het doel te komen tot een valide meetinstrumentarium om teksten naar niveau te onderscheiden. Uitgaande van de theorie van cultuurdeelname is de veronderstelling dat tekstuele uitingen zijn te ordenen naar de volgende drie kenmerken: tijdrovendheid, complexiteit en (literair) prestige. Een koppeling van lezers- en tekstenkenmerken maakt het vervolgens mogelijk theoretisch beargumenteerde hypothesen te toetsen over de keuze voor een zeker leesniveau. Er laten zich twee methoden onderscheiden om teksten op basis van de inhoud ten opzichte van elkaar te positioneren. Allereerst kan men deskundigen op het gebied van het lezen en de literatuur vragen een aantal vooraf geselecteerde teksten te rangschikken naar een aantal inhoudelijke karakteristieken. Als tweede is het mogelijk door het meten van formele

tekstkenmerken de leesbaarheid van teksten vast te stellen. Deze leesbaarheid geeft dan een indicatie voor de formele moeilijkheidsgraad van de leesstof. Het eindresultaat van de beide procedures is een ordening waarop tekstuele uitingen een vaste rangpositie innemen.

De opbouw van het derde hoofdstuk is als volgt. In paragraaf 3.2 bespreken we eerder onderzoek dat gebruik maakt van tekstordening bij het beschrijven van sociale differentiatie in het lezerspubliek. In paragraaf 3.3 werken we de theoretische achtergronden voor het rangordenen van tekstuele uitingen nader uit. Vervolgens gaan we in paragraaf 3.4 nader in op een selectie van teksten voor de rangordeningsprocedures. Paragraaf 3.5 geeft zowel de uitwerking van een tekstbeoordeling door deskundigen, als voor de rangschikking met formele tekstkenmerken. Een vergelijking van de resultaten uit beide procedures volgt in paragraaf 3.6. Met een kort resumé in paragraaf 3.7 sluiten we af.

3.2 NIVEAUVERSCHILLEN VAN TEKSTEN: EERDER ONDERZOEK

Tot op heden is in veel onderzoek naar lezen aan de niveauverschillen tussen tekstuele uitingen voorbijgegaan. Slechts in een beperkt aantal studies is gebruik gemaakt van rangordeningen van het leesaanbod. Meestal zijn niveauverschillen dan met op zichzelf staande genres en titels tot uitdrukking gebracht. Enkele relevante studies laten we hier kort de revue passeren.

Eén van de eerste onderzoeken naar vrijetijdsbesteding in Nederland is van het Centraal Bureau voor de Statistiek en dateert uit 1955 (CBS, 1957). Ondanks het feit dat het bijna veertig jaar oud is, is het uitgebreid en goed gedocumenteerd. Een doelstelling van deze studie is basisgegevens te verschaffen over de leesgewoonten van de Nederlandse bevolking, gedifferentieerd naar sociale groepen en leeftijdscategorieën. Bij de analyses daarvoor hanteert men een genre-indeling van boeken naar drie niveaus. De literaire kwaliteit is daarbij het indelingscriterium¹.

"Immers wil men de romankeuze van de diverse leeftijdsgroepen en milieus vergelijken dan is naast het genre ook het literaire gehalte van belang" (CBS, 1957, p.13).

Een kanttekening die de auteurs maken is dat een objectief criterium voor literaire kwaliteit ontbreekt zodat rangordening eigenlijk een hachelijke zaak is. In het rapport is vervolgens gekozen voor een indeling van 21 genres in drie niveaus, waarbij het eerste niveau het literaire is, het tweede een tussenniveau is en niveau drie bestaat uit de romans zonder of met geringe literaire waarde.

1. Naast boeken lezen komen in het CBS-rapport ook dagbladen en tijdschriften aan de orde. Bij de dagbladen gebruikt men een onderverdeling naar politieke kleur, terwijl men voor tijdschriften een zevendeling naar onderwerp hanteert.

Detectives en streekromans pasten niet in de niveau-indeling². In het tweede hoofdstuk van het CBS-rapport relateert men het literaire niveau aan de sociale statuspositie en het opleidingsniveau van de lezers. Hierbij stelt men vast dat hoog opgeleiden en welgestelden een grote voorkeur vertonen voor genres van het hoogste niveau. 42% van de hoog opgeleiden las als laatste een boek met literaire kwaliteit, terwijl slechts 8% van laag opgeleiden een dergelijk boek verkoos.

Veel onderzoek naar lezen in de jaren zestig en zeventig is geïnitieerd door de Stichting Speurwerk betreffende het Boek (SSB). De meeste van deze studies hebben een marketingkarakter en zijn zodoende voor sociaal-wetenschappelijke doeleinden minder interessant. Meestal is een indeling naar genres de enige onderscheiding van tekstuele uitingen die men hanteert, waarbij dan vaak de sociale achtergronden van de lezers van deze genres met elkaar zijn vergeleken. Zo komen in het rapport 'Mensen en Boeken' uit 1961 bij een uitsplitsing naar boekengenres sterke opleidingsverschillen naar voren (SSB, 1961). Vooral de voorkeur voor streekromans en populaire boeken blijkt samen te gaan met een laag opleidingsniveau. Daarnaast zijn de lezers van 'gekwalficeerde' literatuur en poëzie hoog opgeleid (zie ook SSB, 1971). In de studie 'De Nederlander en zijn Boek' (SSB, 1974) is het opmerkelijk dat men een aantal theoretisch interessante noties onderscheidt. Zo is het vrijetijdsbudget vastgesteld en zijn statusaspecten geoperationaliseerd. Helaas is in geen van de analyses een koppeling gecreëerd van deze kenmerken met het leesniveau. De overeenkomst tussen al de rapporten van Stichting Speurwerk is het beschrijvende karakter. Daarom is in geen van de door ons geraadpleegde studies een expliciete rangordening van teksten te vinden.

Vanuit de literatuurwetenschap komt de laatste jaren steeds meer belangstelling voor lezen als vorm van cultuurdeelname (Fokkema & Ibsch, 1992). Tot voor kort lag de grootste aandacht van literatuurwetenschappers echter bij de tekst en het communicatieproces, en niet bij het lezerspubliek en de sociale achtergronden. VanHeste (1981) stelt bijvoorbeeld dat sommige literatuurwetenschappers literaire en niet-literaire teksten van elkaar plegen te onderscheiden op intuïtieve wijze, op basis van de 'esthetische waarde': hoe groter die waarde des te meer literair een werk is (VanHeste, 1981, p.65 e.v.). Van Luxemburg e.a. (1981) merken op dat een universeel geldende omschrijving van wat tot de literatuur hoort ook niet te geven is. Wel kan men een aantal

2. Detectives achtte men te specifiek qua onderwerp en voor streekromans wilde men apart nagaan of de plattelandsbevolking een grotere voorkeur voor dit genre had. In plattelandsgemeenten bleek 11% als laatste een streekroman te hebben gelezen, tegen 8% in de stedelijke gebieden.

factoren onderscheiden die een tekst meer of minder literair maken. Ten eerste handelt het bij literatuur om teksten die men niet in een alledaagse en praktische communicatiesituatie gebruikt; ten tweede gaat het om fictionele teksten; ten derde spelen eigenschappen als ambiguïteit, veelduidigheid en betekenisdichtheid bij het al dan niet literair zijn een rol en ten vierde bezit literatuur vaak meerdere verhaalniveaus (Van Luxemburg e.a., 1981).

In Nederland zijn een aantal literatuurwetenschappers met veel aandacht voor het lezen en de lezer gegroepeerd rond de Tilburgse hoogleraar Verdaasdonk. Binnen deze onderzoeksgroep acht men bij de verklaring van de aanschaf van boeken vooral buitentekstuele eigenschappen belangrijk, zoals de uitgever, het prestige van de schrijver en de behandeling in de literaire kritiek. Men is van mening dat er geen objectieve criteria zijn om niveauverschillen tussen teksten te achterhalen; het is onmogelijk een tekst te classificeren op basis van stilistische en compositorische eigenschappen³.

"Geen enkele literaire institutie is in staat om de aard en de kwaliteit van literaire teksten op eenduidige wijze te bepalen" (Verdaasdonk, 1984).

Ondanks bovenstaande opvatting gaan de Tilburgse onderzoekers ervan uit dat ordeningen van literaire teksten door lezers een grote systematiek en homogeniteit bezitten (Verdaasdonk, 1984). Van Doggenaar & Leemans (1986) tonen dat ook empirisch aan. Wanneer zij boekenkopers vragen 15 auteurs te rangordenen naar literair, semi-literair en niet-literair ontstaat een 'betrouwbare' en 'homogene' ordening die overeenkomt met een a priori indeling. Een soortgelijk onderzoek onder bibliotheekgebruikers laat zien dat het voor respondenten soms wel moeilijk is om te zeggen of een boek tot een specifiek genre behoort (Schoor, 1988). Vraagt men ze echter de boeken te classificeren naar literair en niet-literair dan levert dat niettemin een 'homogeen' beeld op. Opmerkelijk is daarbij de bevinding dat de hoger opgeleiden er in slagen het meest genuanceerd een onderscheid aan te brengen tussen de diverse boeken.

Veel onderzoek vanuit Tilburg richt zich op het keuzegedrag bij de aanschaf van boeken (Leemans, 1991). Voor de verklaring van boekenaankoop hanteert men dan een economisch model dat uitgaat van attributen die boeken bezitten. Deze attributen sturen consumenten in hun keuze. Stokmans & Leemans (1990) onderscheiden drie soorten attributen: attributen die samenhangen met de directe inhoud, attributen betreffende het uiterlijk en het tastbare produkt en de meer subjectieve attributen in de vorm van de aan een boek gekoppelde status en overwegingen van mode en trends. Opmerkelijk genoeg blijkt bij een empirische toetsing dat attributen die samenhangen met de inhoud, als kwaliteit, stijl en thema, het meest relevant zijn bij de aankoop van boeken (Van Maris, 1990), hetgeen een aanwijzing is voor de veronder-

3. Zie ook Harry Mulisch in 'De toekomst van het boek' (1984) die stelt: "Kwaliteitsoordelen kunnen niet onderbouwd worden met niet-normatieve uitspraken."

stelling dat relatief objectieve kwaliteitsverschillen belangrijk zijn bij de keuze voor een boek.

De Tilburgse onderzoekers benadrukken verder dat in het bijzonder het vermogen van een lezer om attributen van boeken te herkennen van essentieel belang is bij aankoopbeslissingen (Leemans & Verdaasdonk, 1990). Iedere koper ontwikkelt deze competentie als persoonlijk 'framework' waarbinnen men de informatie over het boek afweegt en over aanschaf beslist. Leemans & Verdaasdonk benadrukken daarbij nog eens dat tekstordening alleen kan plaatsvinden door kopers omdat die in het framingproces diverse informatiebronnen wegen om een beslissing te nemen over aanschaf; er zijn geen objectief vaststelbare tekstverschillen. Of een titel tot de literaire canon behoort, heeft derhalve geen objectieve maatstaf, maar volgt uit de legitimering door literaire instituties (Verdaasdonk, 1984). Dijkstra (1988) wijst in dit verband op de rol van de literaire kritiek, het literatuuronderwijs en het academische milieu bij de vorming van de canon.

Ten slotte kan men het onderzoek naar niveauverschillen van teksten relateren aan een aantal Utrechtse studies naar culturele participatie. Binnen de Utrechtse traditie van cultuurdeelname-onderzoek is het onderscheiden van kunstuitingen naar niveau gebruikelijk. Zich baserend op de informatie-esthetica gaat men er vanuit dat culturele uitingen in eerste instantie verschillen naar complexiteit (zie Moles, 1959; Berlyne, 1974). Ganzeboom wijst in zijn publikaties dan ook veelvuldig op het belang van de ordening van stimuli naar complexiteit, omdat op deze wijze de grootste sociale differentiatie in het cultuurpubliek te onderkennen valt (Ganzeboom, 1984; 1989).

In de Utrechtse traditie van het cultuurdeelname-onderzoek heeft ook het lezerspubliek onder de aandacht gestaan. Zo hanteert Ganzeboom (1989) in de monografie 'Cultuurdeelname in Nederland' een tweedeling tussen een populaire en serieuze leesvoorkeur. Populair lezen heeft dan betrekking op het lezen van eenvoudige lectuur, regionale kranten en familiebladen, terwijl een serieus leesgedrag het bibliotheeklidmaatschap en het lezen van landelijke kranten, opiniebladen en boeken betreft. Deze weinig specifieke onderverdeling maakt het al mogelijk een duidelijke differentiatie van het lezerspubliek te presenteren. De meer serieuze lezers zijn hoger opgeleid en jonger van leeftijd dan de lezers van populaire teksten.

In zijn dissertatie liet Ganzeboom het populaire en serieuze lezen, samen met andere culturele activiteiten, naar complexiteit ordenen door negen deskundigen (1984). Deze experts beoordeelden destijds het lezen van populaire familiebladen als het minst complex van alle geordende cultuuruitingen, terwijl men het lezen van opiniebladen en het regelmatig lezen van boeken als relatief complex aanduidde. De rangordening van alle culturele activiteiten naar complexiteit blijkt vervolgens sterk samen te hangen met het opleidingsniveau.

Hoger opgeleiden kiezen vaker voor de complexe cultuuruitingen. Ook in het vooronderzoek voor deze studie is gewerkt met een expertbeoordeling. Acht boekengenres zijn door deskundigen naar complexiteit gerangordend (Kraaykamp, 1990). De resulterende schaling van genres van moeilijk naar makkelijk blijkt een grote sociale differentiatie van het lezerspubliek tot gevolg te hebben. Lezers met veel competentie en hoog opgeleide kennis hebben een voorkeur voor de complexere boekengenres.

Het hierboven besproken onderzoek maakt duidelijk dat het onderscheiden van tekstuele uitingen naar niveau een sociale differentiatie van het lezerspubliek tot gevolg heeft. Tekortkomingen in het onderzoek naar lezen tot dusver zijn, het ontbreken van systematische ordeningen van teksten naar niveau én het ontbreken van een theoretische argumentatie voor de criteria waarop men tekstuele uitingen dient te beoordelen. In dit hoofdstuk trachten we aan deze tekortkomingen tegemoet te komen.

3.3 TEKSTKENMERKEN EN LEZEN: EEN UITWERKING

Om de sociale differentiatie naar leesvoorkeuren binnen het lezerspubliek te verklaren, is het van belang dat men tekstuele uitingen ordent op basis van een aantal relevante criteria. Deze criteria zijn te achterhalen als we lezen opvatten als een vorm van culturele participatie. Toepassing van de in het eerste hoofdstuk geschetste theorie van cultuurdeelname leidt dan tot de veronderstelling dat men het leesniveau van een persoon kan voorspellen op basis van een koppeling van persoonskenmerken aan gerelateerde tekstenkenmerken. Om te beginnen is dan de beschikbare vrije tijd van een persoon verbonden aan het tekstenmerk tijdrovendheid. Verder is de culturele competentie van een lezer gekoppeld aan de complexiteit van de te verwerken tekstuele informatie en ten slotte is aan de sociale waardering die men van lezen verwacht het prestige van de verkozen teksten verbonden. Op basis van de theorie van cultuurdeelname zijn derhalve tijdrovendheid, complexiteit en prestige de relevante criteria voor het onderscheiden van teksten. Aan de hand van deze drie kenmerken werken we hieronder de niveauverschillen tussen teksten nader uit.

3.3.1 De tijdrovendheid van tekstuele uitingen

De mate waarin men plezier kan beleven aan een tekst is in de eerste plaats beperkt door het tijdbudget. De keuze om te lezen komt namelijk tot stand in een afweging van alternatieven met inachtneming van de beschikbare vrije tijd én de voor een tekst benodigde tijd. Als kenmerk van tekstuele uitingen is derhalve de TIJDROVENDHEID te onderkennen. De tijdrovendheid is op te vatten als de tijd die nodig is om een vastgestelde hoeveelheid tekst te kunnen

lezen⁴. Toepassing van de bovenstaande redenering veronderstelt dat de tijdsprijs van een tekst ook daadwerkelijk is vast te stellen. Bij lezen lijkt dan in eerste instantie de lengte van een tekst relevant; een dik boek kost meer tijd dan een dun boek. Echter, op deze wijze neemt men niet in ogenschouw dat men op elk moment kan stoppen met lezen; het is een flexibele activiteit in relatie met alternatieve activiteiten. Als we tekstuele uitingen onderling vergelijken ligt het daarom meer voor de hand tijdrovendheid af te meten aan de concentratie en aandacht die men voor een vastgestelde hoeveelheid tekst nodig heeft. Tijdrovendheid is dan vooral afhankelijk van de moeilijkheidsgraad van een tekst. We gaan er daarom vanuit dat de tijdrovendheid van teksten te representeren is met de complexiteit (geen afzonderlijke meting). Het lezen van een vastgestelde hoeveelheid moeilijke tekst kost nu eenmaal meer tijd dan het lezen van eenzelfde hoeveelheid makkelijke tekst.

3.3.2 De complexiteit van tekstuele uitingen

Binnen de informatietheorie is activering ten gevolge van het verwerken van culturele informatie het centrale principe. Toegepast op lezen is de mate waarin een tekst leidt tot stimulering afhankelijk van de COMPLEXITEIT van de tekstuele informatie. Het kenmerk complexiteit kan men uiteen leggen in een tweetal componenten, namelijk ten eerste de formele hoeveelheid informatie en ten tweede de semantische ingewikkeldheid van de informatie (Berlyne, 1967; Ganzeboom, 1984; Cauwelier, 1987). De formele complexiteit heeft zijn neerslag in kenmerken die voor iedereen waarneembaar én traceerbaar zijn. Bij tekstuele uitingen denken we dan vooral aan vormaspecten, zoals verhaalopbouw, situering, stijl en vaste hoofdpersonen. Daarnaast lijkt ook de leesbaarheid, gemeten via teksteigenschappen, zoals het aantal lange woorden en de zinslengte relevant voor de formele complexiteit van tekstuele uitingen.

In het onderzoek naar culturele participatie is het echter gebruikelijk om de semantische complexiteit als doorslaggevend bij het genieten van kunstobjecten te beschouwen (Maas e.a., 1991). De semantische complexiteit van tekstuele informatie volgt niet direct uit de concrete tekst, maar is te achterhalen via een systeem van betekenissen, oftewel een stelsel van sociale, cognitieve en esthetische codes (Wippler, 1990). Semantische aspecten in een tekst verwijzen dan naar betekenissen die buiten de tekst gelegen zijn. De verwerking van semantische informatie leidt alleen tot esthetische waardering als men ook kennis heeft van deze buiten de tekst gelegen betekenissen.

Tekstuele uitingen verschillen naar semantische complexiteit allereerst op basis van het aantal betekenissen die men er in kan ontdekken, maar daar-

4. Wim de Bie geeft in zijn boek 'De boekencorner van ... Goos Verhoef' (1988) aan deze tijdskosten een positieve betekenis. De GLT (gemiddelde leestijd) geeft aan "hoe lang een lezer met dat boek onder de pannen is".

naast ook naar het gemak waarmee deze betekenissen aan teksten te onttrekken zijn. Bij sommige teksten zijn betekenissen direct toegankelijk, terwijl zij bij andere teksten een aanzienlijke investering in competentie vergen. Esthetisch genoeg is dan alleen weggelegd voor de doorzetters. Bij lezen hebben deze semantische betekenissen betrekking op de thematiek, auteur, stroming en periode (Fokkema, 1985). Als een lezer veel kennis en informatie heeft over achtergronden en bedoelingen van een auteur is het mogelijk meer esthetisch genoeg aan een tekst te beleven. Met name het literaire genre onderscheidt zich door de veelheid aan semantische betekenislagen van de niet-literaire genres. Zo is over literatuur relatief veel informatie beschikbaar in secundaire bronnen, terwijl dat voor Science Fiction of streekromans in veel mindere mate geldt. Omdat niet iedereen in staat is deze informatie tot zich te nemen, zijn de literaire tekstuele uitingen niet voor alle lezers even toegankelijk. Om aan het verwerken van semantisch complexe tekstuele informatie plezier te beleven moet men vertrouwd zijn met betekenissen op verschillende niveaus.

3.3.3 Het prestige van tekstuele uitingen

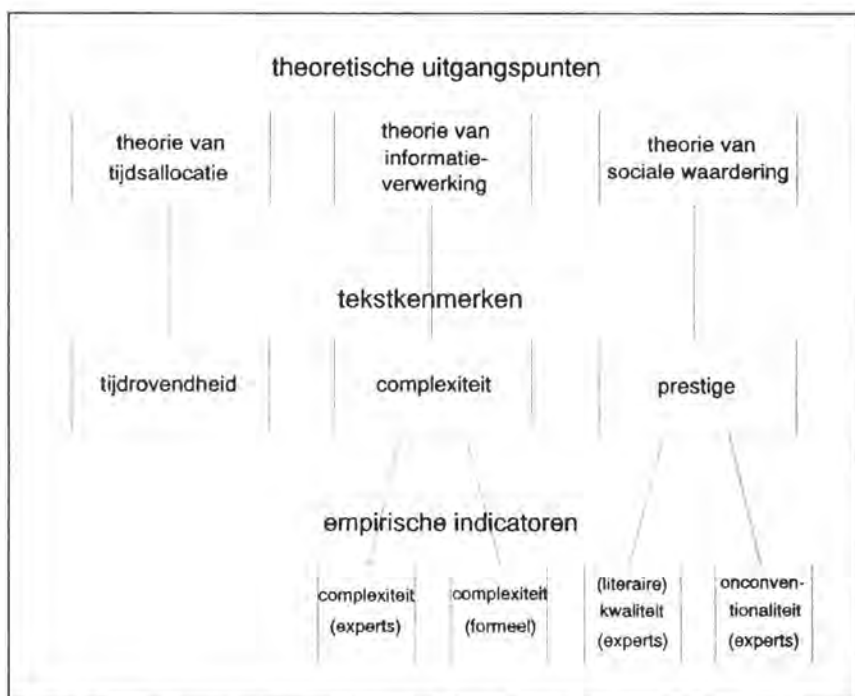
Als we ervan uit gaan dat het leesniveau één van de aspecten van een iemands sociaal herkenbare leefstijl vormt, is het aannemelijk dat een lezer zich bij een keuze voor bepaald lektuur mede baseert op hetgeen in de directe omgeving gebruikelijk is. Op deze manier is het mogelijk zich via de keuze voor teksten met een zeker prestige te profileren ten opzichte van anderen én zich te conformeren aan specifieke culturele groepsnormen. Het prestige van tekstuele uitingen is hier afgemeten aan de (LITERAIRE) KWALITEIT en ONCONVENTIONALITEIT.

Van oudsher is de deelname aan kunstzinnige uitingen één van de meest prestigieuze bezigheden. De aandacht voor kunst is voor leden van de hogere kringen namelijk één van de manieren waarop men een hoge maatschappelijke statuspositie kan bevestigen en demonstreren. Zodoende is ook een voorkeur voor kwalitatief hoogstaande teksten een manier om zich te presenteren als lid van de culturele bovenlaag. Het predikaat kwaliteit is bij lezen sterk verbonden aan legitimering vanuit de literaire kritiek en de literatuurwetenschap. Teksten worden door leden van de culturele elite gekenschetst als literair en behorende tot de literaire canon, en krijgen in deze zin het stempel kwaliteit.

Ook de deelname aan de vernieuwende avant-garde vormen van cultuur is typisch iets voor de leden van de culturele elite (Ganzeboom, 1989, p.56). Op deze wijze kan men zich dan laten zien als voorloper en trendsetter binnen de hogere culturele statusgroepen. Op het gebied van lezen zijn onconventionele tekstuele uitingen het meest geschikt om zich te profileren. Teksten zijn als onconventioneel te karakteriseren als daarin traditionele culturele of maatschappelijke conventies worden doorbroken. Bij het lezen van periodieken en

boeken denken we dan aan teksten waarin controversiële onderwerpen worden aangesneden, zoals euthanasie, abortus, zelfmoord, sexualiteit en feminisme. Door een voorkeur voor dergelijke teksten doorbreekt men standaardconventies in een samenleving en presenteert men zich als vernieuwer, hetgeen binnen de culturele elite aanzien en waardering oplevert.

In de bovenstaande uitwerking is beargumenteerd dat men op basis van de hier gebruikte theorie van cultuurdeelname teksten dient te onderscheiden naar drie aspecten, te weten tijdrovendheid, complexiteit en prestige (zie Figuur 3.1). Elk van de aspecten is verbonden aan één theoretisch uitgangspunt. Deze aspecten kennen hun empirische uitdrukking in drie tekstkenmerken te weten complexiteit, kwaliteit en unconventionaliteit. Om de teksten te ordenen zijn twee methoden toegepast, een expertordening en een ordening op basis van formele tekstkenmerken. In de nu volgende paragrafen gaan we uitgebreid op de rangordening van teksten naar niveau in.

Figuur 3.1: Theoretische uitgangspunten en de eraan gekoppelde tekstkenmerken.

3.4 DE SELECTIE VAN TEKSTEN

In deze studie is via een viertal databronnen informatie ingewonnen over de leesgewoonten van de Nederlandse bevolking van achttien jaar en ouder. Omdat het vrijwel onmogelijk is respondenten te vragen naar het al dan niet lezen van alle voorkomende teksten, is er voor gekozen om personen vooral via een gesloten vraagstelling over hun leesgedrag te ondervragen. Een belangrijk voordeel van een dergelijke procedure is namelijk dat daarmee ook voor iedere ondervraagde bekend is of men een eenduidig gedefinieerde tekstuele uiting daadwerkelijk heeft gelezen.

A. Selectie van kranten

In de vragenlijst is om te beginnen nagegaan of een ondervraagde al dan niet kranten leest. Vervolgens is via een open vraag geïnformeerd welke dagbladen dat betrof. Hierbij is expliciet een onderscheid aangebracht tussen het lezen van landelijke en regionale (plaatselijke) dagbladen. De geregistreerde antwoorden zijn ingedeeld in een achttal vooraf vastgestelde categorieën. Deze indeling bestaat uit zes dagbladtitels en twee dagbladsoorten (zie Bijlage A). De keuze voor specifiek deze zes titels vond plaats op basis van oplagecijfers en landelijke bekendheid (NOTU, 1990). Bij regionale en confessionele dagbladen is ervoor gekozen de voorkomende titels onder de soortnaam samen te voegen⁵.

B. Selectie van tijdschriften

Bij de mondelinge ondervraging is naar lezen van tijdschriften geïnformeerd via een gesloten vraag met de namen van 21 vooraf geselecteerde bladen. In de telefonische enquête is met open vragen nagegaan welke tijdschriften men verkiest. Een opsomming van een groot aantal voorgeschreven tijdschriften werd aan de telefoon minder wenselijk geacht. De aldus verkregen informatie is ondergebracht in een tevoren geconstrueerde indeling met 33 categorieën (zie Bijlage A). Deze indeling bestaat uit 28 vooraf geselecteerde tijdschrifttitels en vijf tijdschriftsoorten, te weten hobbybladen, literaire bladen, meisjesbladen, popbladen en stripbladen⁶. De 28 tijdschrifttitels zijn geselecteerd op grond van oplagecijfers en populariteit (NOTU, 1990). Een nadere overweging is geweest dat er voldoende spreiding moest bestaan op de tekstkenmerken complexiteit, kwaliteit en unconventionaliteit. Daarom zijn ook minder popu-

5. Deze kranten zijn samengevoegd onder de soortnaam, omdat ten eerste individuele kranten vaak te weinig lezers hebben om relevante analyses toe te staan en ten tweede omdat de kranten binnen één dagbladsoort inhoudelijk en qua publiek niet erg verschillen.

6. De overwegingen zijn gelijk aan die bij de kranten (zie noot 5).

laire periodieken zoals opiniebladen en literaire tijdschriften in de lijst opgenomen.

C. *Selectie van boeken*

Informatie over het lezen van boeken is op een tweetal manieren verkregen. Om te beginnen is gebruik gemaakt van een vooraf samengestelde lijst met 23 boekengenres (zie Bijlage A). Bij elk van deze genres diende een lezer aan te kruisen of men het nooit, soms of vaak las. De keuze voor specifiek deze genres is gebaseerd op de NUGI-indeling, die men in het boekenvak en het bibliotheekwerk hanteert (SSB, 1986)⁷. Deze NUGI-indeling heeft als voordeel dat individuele lezers er bij de keuze voor een boek, hetzij in de bibliotheek, hetzij in de boekwinkel, mee te maken hebben. In deze instellingen rekent men boeken op basis van de NUGI-code namelijk tot een zeker genre. We gaan er daarom vanuit dat het voor lezers duidelijk is welke teksten er onder de genre-omschrijvingen resulteren.

Niet alle NUGI-categorieën zijn door ons gebruikt; er zijn 350 rubrieken (SSB, 1988). Een lijst met 52 hoofdcategorieën is als belangrijkste indelingscriterium toegepast. Een aantal ons inziens niet-relevante hoofdcategorieën zijn daarbij verwijderd, zoals vakliteratuur, kinderboeken, schoolboeken en non-books⁸. Verder is een aantal categorieën samengevoegd op basis van de onderlinge overeenkomst. Zo ontstaan de genres: populair-wetenschappelijke boeken, naslagwerken en hobbyboeken. De grootste variatie hebben we toegelaten in de literaire en niet-literaire fictie (14 genres). Binnen het lezen als vrijetijdsbesteding is fictie namelijk veruit het populairst (SSB, 1990). Daarom is bij het lezen van fictie het meest specifiek naar genrevoorkeuren gevraagd. Al met al zijn de NUGI-categorieën zodanig gereorganiseerd dat een hanteerbare hoeveelheid genres die toch een sprekend en gedetailleerd geheel (23 genres) biedt, is overgebleven.

Informatie over het literaire lezen is verkregen door aan respondenten een zelf samengestelde lijst met 73 literaire boektitels voor te leggen. De ondervraagde diende een literaire titel aan te kruisen als men die ook daadwerkelijk had gelezen. Aan de keuze voor de 73 titels lag een drietal overwegingen ten grondslag. Als eerste is het belangrijk dat de voorgelegde titels een grote mate van spreiding vertonen op de tekstkenmerken complexiteit, literaire kwaliteit en onconventionaliteit. Ten tweede dienen de 73 gekozen boektitels het gehele spectrum aan literaire boeken te vertegenwoordigen.

7. NUGI staat voor Nederlandse Uniforme Genre Indeling.

8. De categorie kinderboeken is weggelaten omdat onze steekproef uit personen van 18 jaar en ouder bestond en schoolboeken en vakliteratuur zijn niet vermeld omdat het om vrijetijdslezen handelt.

Daarom zijn uit alle literaire categorieën binnen de NUGI-indeling representanten gekozen⁹. Het derde motief is praktisch van aard: de vulling van individuele categorieën. Om iets zinvol te beweren over de sociale achtergronden van lezers is het van belang dat er zich van elk boek voldoende lezers in de steekproef bevinden. Als de verwachting is dat slechts een enkeling een boek heeft gelezen is het minder zinvol deze titel mee te nemen. Als laatste criterium is daarom de populariteit van de titel gehanteerd. Deze populariteit is afgemeten aan de aanwezigheid in de boekentop-10 van Vrij Nederland (en de Haagse Post) in 1988, 1989 of 1990, een relatief grote oplage én een zekere bekendheid van de auteur onder het grote publiek¹⁰.

3.5 DE RANGORDENINGSPROCEDURES

Om tekstuele uitingen op een aantal dimensies van elkaar te onderscheiden zijn twee methoden van tekstordening geëigend. Om te beginnen kan men deskundigen op het gebied van lezen en de letteren vragen zich uit te spreken over het niveau van tekstuele uitingen. Op deze wijze is het mogelijk een systematische rangordening van teksten te verkrijgen naar de tekstenmerken complexiteit, kwaliteit en onconventionaliteit (zie Figuur 3.1). Daarnaast kan men door een telling van een aantal teksteigenschappen, zoals woord- en zinslengte de leesbaarheid van een tekst bepalen. Deze gemeten leesbaarheid kan men dan beschouwen als een indicatie voor de formele complexiteit van een tekstuele uiting.

Omdat we hier twee methoden toepassen om teksten naar complexiteit te rangschikken is het mogelijk de twee resulterende complexiteitsordeningen met elkaar te vergelijken. Daarbij is het van belang te realiseren dat men in principe met een expertbeoordeling alle aspecten van een tekst kan wegen. Bij het meten van tekstenmerken, zoals zins- en woordlengte, is alleen een rangordening naar formele complexiteit realiseerbaar. Met een telling van teksteigenschappen is het onmogelijk semantische aspecten van teksten te meten. Gegeven de omstandigheid dat deskundigen het voorkomen van semantische betekenislagen wel in hun oordeel meewegen, is de verwachting dat een ordening naar complexiteit door experts een meer valide meetinstrument oplevert

9. Mijn dank gaat uit naar Prof. Dr. Fokkema en Dr. van Peer, beide werkzaam bij de vakgroep Literatuurwetenschap van de Universiteit Utrecht, die mij bij het samenstellen van deze lijst met adviezen van dienst zijn geweest.

10. Bekendheid is afgeleid aan vermelding in: Parsons (1985), *The book of Literary Lists*, Aarts en Van der Meulen (1986), *Het literair eeuwboek; honderd jaar het boek van het jaar* én Croes e.a. (1990), *De ideale bibliotheek: 100 boeken die iedereen gelezen moet hebben*.

dan een positionering van teksten op basis van formele tekstkenmerken. Door de beide ordeningsprincipes aan elkaar te relateren, is echter meer inzicht te verkrijgen in de verschillen en overeenkomsten van formele en semantische complexiteit bij teksten.

Door de toepassing van twee methoden van tekstordening is het tevens mogelijk tegemoet te komen aan veel geuite kritiek ten aanzien van expert-beoordeling van culturele stimuli (Verdaasdonk, 1988; Wilterdink, 1990). Critici stellen namelijk dat in een beoordelingsprocedure experts slechts hun eigen voorkeuren reproduceren. Als men kan aantonen dat een expertbeoordeling in hoge mate samenhangt met een rangorde op basis van formele tekst-eigenschappen is dat echter een aanwijzing voor de validiteit van expert-beoordelingen. Een beoordeling van experts weegt in dat geval zowel formele als semantische aspecten van een tekst.

3.5.1 Tekstbeoordeling door experts

In de Utrechtse traditie van cultuurdeelname-onderzoek is het gebruikelijk kunstzinnige uitingen, zoals theatervoorstellingen, monumenten en beeldende kunst, te laten beoordelen door inhoudelijk deskundige personen op het betreffende gebied. Deze experts dienen daartoe afgebakende stimuli op een aantal verschillende dimensies te ordenen (Ganzeboom, 1984; Kraaykamp, 1990; Maas, e.a., 1991; Verhoeff, 1993). Een dergelijke beoordelingsprocedure van tekstuele stimuli door deskundigen passen we ook hier toe. Het werken met expertoordelen maakt het mogelijk dat niet één mening over tekstverschillen naar voren komt, maar dat een min of meer intersubjectief oordeel wordt gevormd over het niveau van deze tekstuele uitingen.

A. De opzet en uitvoering van de tekstbeoordeling door experts

In deze studie heeft de ordeningsprocedure vorm gekregen door voor elk van de uit de theorie volgende aspecten een drietal 'semantisch-contrasterende' begrippenparen te formuleren die de essentie van een aspect karakteriseren. Deskundigen dienen zich vervolgens over tekstuele uitingen uit te spreken op basis van deze contrasterende paren. In de vijftiger jaren is een soortgelijke wijze van beoordelen met contrasterende adjectievenparen door psychologen ontwikkeld om onder andere kunstzinnige objecten te karakteriseren en esthetische waardering te onderzoeken (Osgood, 1957). In Figuur 3.2 is weergegeven om welke negen semantisch-contrasterende begrippenparen het in deze studie handelt. Daarbij is steeds vermeld aan welk theoretisch uitgangspunt en tekstkenmerk het contrastpaar verbonden is.

Met de bovenstaande semantische karakteristieken is het in beginsel mogelijk alle teksten tegelijkertijd te laten rangschikken. Om de procedure haantbaar te houden (niet teveel teksten per beoordelaar) en experts op het terrein van de literatuur niet te vermoeien met het rangordenen van perio-

Theorie van informatieverwerking	Tekstkenmerk = complexiteit
vooral ontspannend	vergt inspanning
moeilijk	gemakkelijk
de inhoud vraagt veel voorkennis	de inhoud is direct toegankelijk
Theorie van sociale waardering	Tekstkenmerk I = (literaire) kwaliteit
belangrijk om van kennis te nemen	onbelangrijk om van kennis te nemen
heeft veel literaire waarde	heeft geen literaire waarde
<i>Bij bladen :</i>	<i>Bij bladen :</i>
heeft geen blijvende waarde	zeer waardevol om te lezen
behoort niet tot de literaire canon	behoort tot de literaire canon
<i>Bij bladen :</i>	<i>Bij bladen :</i>
populair blad	kwaliteitsblad
Theorie van sociale waardering	Tekstkenmerk II = onconventionaliteit
traditioneel	vernieuwend
draagt progressieve waarden uit	draagt conservatieve waarden uit
normdoorbrekend	normbevestigend

Figuur 3.2 : Schematische weergave van de negen begrippenparen.

dieken, is er voor gekozen de procedure in twee onderdelen uiteen te leggen, te weten: een procedure voor periodieken en een procedure voor boeken. In beide gevallen zijn de tekstuele stimuli echter op exact dezelfde drie dimensies met praktisch dezelfde negen begrippenparen beoordeeld (zie Figuur 3.2)¹¹.

De rangordeningsprocedure voor de PERIODIEKEN is gerealiseerd in de maanden februari en maart van 1992. In totaal zijn 40 deskundigen benaderd met het verzoek mee te werken; 37 personen hebben ook daadwerkelijk medewerking verleend. Als experts in de beoordelingsprocedure voor de kranten en tijdschriften is gekozen voor personen met een hoog opleidingsniveau¹². De veronderstelling is namelijk dat hoger opgeleiden beter in staat zijn teksten te beoordelen die ze zelf minder goed kennen; er bestaan voor hen geen reële

11. Bij de bladen is voor kwaliteit twee minder op literatuur gerichte formuleringen gekozen.

12. De opleiding van de beoordelaars is: sociologie 9x, letteren 6x, HBO 6x, sociale geografie 4x, psychologie 3x, huishoudwetenschappen 2x, MBO 2x, bestuurskunde 1x, scheikunde 1x, geneeskunde 1x, onderwijskunde 1x, politicologie 1x.

competentiedrempels. Zoals Schuur (1988) voor de beoordeling van boeken-categorieën door bibliotheekgebruikers vaststelde, zijn hoger opgeleiden beter in staat nuanceren aan te brengen tussen de specifieke genres.

De beoordelingsprocedure voor de periodieken heeft vorm gekregen via een boekje waarin voor elk van de stimuli (6 dagbladtitels, 2 dagbladsoorten, 28 tijdschrifttitels en 5 tijdschriftsoorten) één pagina is gereserveerd. In dit boekje staat bovenaan elke pagina in een kader weergegeven: de titel van het blad, de oplage in 1990 en een omschrijving gebaseerd op de vermelding in het 'Handboek voor de Nederlandse Pers' (NOTU, 1990). Voor twee dagbladen en vijf tijdschriftsoorten is het kader gevuld met een omschrijving, inclusief een drietal voorbeeldtitels (zie Figuur 3.3). Onder het kader bevinden zich vier of vijf semantisch-contrasterende begrippenparen¹³. De experts is gevraagd de betreffende periodiek te beoordelen op een schaal met negen categorieën naar de mate waarin het tijdschrift of dagblad aan een beschreven karakteristiek voldoet. Via een begeleidende brief is de experts te kennen gegeven dat beoordeling dient plaats te vinden op basis van de kennis van betrokkene en dat het niet om een persoonlijke waardering te doen is.

De rangordeningsprocedure voor **BOEKENGENRES** en **LITERAIRE TITELS** is gerealiseerd in april en mei van 1992. Alle vaste medewerkers van de vakgroepen Algemene Literatuurwetenschap aan de universiteiten van Utrecht, Amsterdam en Nijmegen zijn als experts benaderd. Daarnaast is op de Universiteit Utrecht de medewerkers van de vakgroep Moderne Nederlandse Letterkunde om medewerking gevraagd, terwijl tevens een aantal AIO's en oudere jaars studenten van de Faculteit Letteren is verzocht mee te werken. Ten slotte is aan tien medewerkers van de Openbare Bibliotheek Utrecht gevraagd boekengenres en boektitels te beoordelen. In totaal zijn 60 personen benaderd van wie er 46 hun medewerking hebben verleend. De reden voor weigering was meestal dat men zich niet in staat achtte boeken op semantisch-contrasterende begrippenparen te ordenen of dat men vond dat ordening van teksten überhaupt niet mogelijk was. De weigeringen, 14 in getal, vonden alle plaats onder literatuurwetenschappers en neerlandici. In de beoordelingsprocedure voor de boeken zijn de deskundigen allereerst benaderd via een brief waarin een telefonisch contact werd aangekondigd en enige uitleg over het project werd verstrekt. Telefonisch is vervolgens een afspraak van één uur gemaakt om de voor de beoordeling vervaardigde boekjes in te vullen. Een aantal experts vroeg om de boekjes op te sturen waarbij is afgesproken ze ingevuld te retourneren. Alle weigeringen hebben zich onder deze gevallen voorgedaan.

13. Om te voorkomen dat beoordelaars teksten op alle negen begrippenparen dienden te rangordenen zijn twee versies van het boekje samengesteld. Eén is één boekje met vier begrippenparen en één boekje met vijf. Daarnaast is binnen de versies de volgorde van de stimuli en de begrippenparen afgewisseld zodat volgorde-effecten zijn tegengegaan.

Dagblad	: NRC Handelsblad
Oplage	: 215.000
Omschrijving	: Landelijk kwaliteitsblad (avond).

Dagblad soort	: Confessioneel (religieus) dagblad
Omschrijving	: Dagblad waaraan een bepaalde godsdienstige levensovertuiging ten grondslag ligt. Bijvoorbeeld : Reformatorisch Dagblad, Nederlands Dagblad, Katholiek Dagblad.

Tijdschrift	: Story
Oplage	: 425.000
Omschrijving	: Familieweekblad met de laatste nieuwtjes over bekende mensen.

Tijdschrift soort	: Popbladen
Omschrijving	: Tijdschriften voor de jeugd met informatie over popsterren en popmuziek. Bijvoorbeeld : Hitkrant, Popfoto, Oor.

Figuur 3.3 : Weergave van een viertal omschrijvingen van kranten en tijdschriften uit de beoordelingsprocedure.

Wederom heeft de ordeningsprocedure vorm gekregen via een boekje met stimuli: 73 boektitels en 20 niet-literaire genres. In een kader bovenaan de pagina stond per boek vermeld: de auteur, de titel, het genre, de uitgever, het jaar van eerste uitgave en een korte samenvatting van de inhoud gebaseerd op de omschrijving die de openbare bibliotheek hanteert (zie Figuur 3.4). Voor de 20 niet-literaire genres is het kader gevuld met een genre-omschrijving, aangevuld met drie voorbeeldtitels uit dat genre¹⁴. Onder dit kader bevinden

14. Deze voorbeeldtitels zijn verkregen door uit de open vragen naar het laatst gelezen boek en het favoriete boek, de meest genoemde titels binnen het genre te selecteren.

Auteur	: Gustave Flaubert
Titel	: Madame Bovary
Genre	: Vertaalde literaire roman van voor 1945
Uitgever	: Veen, Utrecht
Jaar eerste uitgave	: 1857
Omschrijving	: Klassieke roman over een naar ongrijpbaar geluk hunkerende jonge vrouw, die zich, teleurgesteld door de nuchterheid en de middelmatigheid van haar man, een dorpsdokter, in roekeloze liefdesverhoudingen stort. Dit leidt tot haar ondergang.

Genre	DAMES- EN VOLKSROMANS	
Bijvoorbeeld	Auteur	: C. Cookson
	Titel	: Als bloesem in de stormwind
	Omschrijving	: In het leven van een Engels doktersgezin spelen huwelijksspanningen een grote rol.
	Auteur	: M. van 't Sant
	Titel	: De brug naar de liefde
	Omschrijving	: Roman over de liefde tussen de dochter van een arme keuterboer en de zoon van een rijke scheepsbouwer.
	Auteur	: J. van Manen-Pieterse
	Titel	: De verrekijker
	Omschrijving	: Een gezin dat door ziekte en scheiding zijn houvast dreigt te verliezen, ondervindt veel steun van de grootvader.

Figuur 3.4 : Weergave van een omschrijving van een literair boek en een boekengente uit de beoordelingsprocedure.

zich drie semantisch-contrasterende begrippenparen. De experts is gevraagd het betreffende boek of genre te beoordelen op een schaal met negen categorieën naar de mate waarin het aan de betreffende karakteristieken voldoet¹⁵. Via een begeleidende brief is de experts gewezen op de omstandigheid dat het

15. Er zijn drie versies van het boekje samengesteld. In elk van de boekjes zijn andere begrippenparen gebruikt. Tevens is binnen de versies de volgorde van stimuli en begrippenparen afgewisseld zodat volgorde-effecten zoveel mogelijk zijn tegengegaan.

handelt om een beoordeling op basis van kennis, vakmatig dan wel als literatuur liefhebber verkregen. Men is gevraagd persoonlijke voorkeuren buiten beschouwing te laten.

B. De resultaten van de expertbeoordeling

De hierboven besproken procedure resulteert voor iedere deskundige in een rangordening van de voorgelegde tekstuele uitingen. Vervolgens is, om na te gaan of alle beoordelaars overeenkomstig denken over de eigenschappen van de teksten, onafhankelijk voor elk begrippenpaar een betrouwbaarheidsanalyse uitgevoerd¹⁶. In deze betrouwbaarheidsanalyse is ervoor gekozen experts uit de schaalconstructie te verwijderen op basis van twee criteria: ten eerste negatieve inter-beoordelaarcorrelaties en ten tweede een gecorrigeerde beoordelaar-totaalcorrelatie die lager is dan $r = .40$. Voor een goede schaling is het daarnaast van belang dat de uiteindelijke betrouwbaarheid, gemeten via Cronbach's alpha, hoger is dan $\alpha = .85$ (Swanborn, 1982).

In de eerste kolom van Tabel 3.1 staat per begrippenpaar de betrouwbaarheidscoëfficiënt vermeld, terwijl in de tweede kolom het aantal beoordelaars is weergegeven. Een rangordening van teksten door experts blijkt bijzonder betrouwbaar; de oordelen zijn zeer overeenkomstig. Na een verwijdering van beoordelaars die niet aan bovenstaande criteria voldoen is bij de dagbladen en tijdschriften geen van Cronbach's alpha's lager dan $\alpha = .95$. Ook bij het rangschikken van boekenggenres en literaire titels is een grote overeenstemming in de oordelen vast te stellen. Zo is voor de boekenggenres het semantisch-contrasterende begrippenpaar met de laagste betrouwbaarheid dat van normdoorbrekend contra normbevestigend ($\alpha = .88$). Ook bij het ordenen van de literaire boeken is de overeenstemming tussen deskundigen groot. Alleen met het consistent ordenen van literaire boeken naar het uitdragen van progressieve dan wel conservatieve waarden blijken de experts enigszins moeite te hebben.

Met een factoranalyse is nagegaan in hoeverre complexiteit, onconventionaliteit en (literaire) kwaliteit met de drie daarvoor bedoelde begrippenparen te representeren zijn. Met name voor complexiteit blijkt de onderlinge samenhang van de drie karakteristieken zeer hoog (laagste factorlading = .95), terwijl voor kwaliteit de relatie tussen de begrippenparen bevredigend is (laagste factorlading = .88). Alleen bij de literaire boeken is de gemeenschappelijkheid van de begrippenparen op de dimensie onconventionaliteit minder goed. In het bij-

16. Ontbrekende waarnemingen zijn in de betrouwbaarheidsanalyse op het schaal midden geplaatst (=5), waardoor voor deze deskundigen een extra strenge toetsing ontstaat. Om deze reden zijn de rangordeningen van beoordelaars met veel ontbrekende waarnemingen buiten de uiteindelijke schaalconstructie gebleven.

Tabel 3.1: *Betrouwbaarheidsanalyse voor de expertbeoordelaars per semantisch-contrasterend begrippenpaar^a*

	kranten		tijdschriften		boeken- genres		literaire boeken	
	aantal beoor- delaars ^b		aantal beoor- delaars ^b		aantal beoor- delaars ^b		aantal beoor- delaars ^b	
	α		α		α		α	
<i>Complexiteit</i>								
inspannend	.98	17 (2)	.98	19 (0)	.96	14 (0)	.92	14 (0)
moelijk	.98	17 (1)	.98	18 (0)	.96	16 (2)	.95	17 (1)
voorkennis	.98	17 (1)	.98	18 (0)	.96	14 (0)	.93	14 (0)
<i>Onconventionaliteit</i>								
vernieuwend	.96	17 (2)	.95	17 (2)	.91	14 (4)	.92	14 (4)
progressief	.97	17 (1)	.96	17 (1)	.92	13 (1)	.84	11 (3)
normdoorbrekend	.97	16 (2)	.96	16 (2)	.88	12 (2)	.93	14 (0)
<i>(Literaire) Kwaliteit</i>								
belangrijk	.95	14 (5)	.96	18 (1)	.95	14 (0)	.90	13 (1)
waardevol	.95	15 (4)	.97	17 (2)	.93	14 (0)	.92	14 (0)
literaire canón	.98	16 (2)	.98	17 (1)	.95	14 (4)	.96	18 (0)
Aantal beoordeelde tekstsoorten	.8		.33		.23		.73	

a Voor een exacte formulering van de semantisch-contrasterende begrippenparen zie Figuur 3.2

b Tussen haakjes het aantal uitgesloten beoordelaars per begrippenpaar.

zonder het begrippenpaar 'draagt progressieve dan wel conservatieve waarden uit' hangt duidelijk minder hoog samen met de andere karakteristieken binnen het aspect onconventionaliteit (factorlading = .80). De uiteindelijke constructie van een schaal heeft plaatsgevonden door een optelling van de gemiddelde beoordelaarsscores op de drie begrippenparen binnen één aspect. Zo is voor elke tekst een score verkregen voor complexiteit, onconventionaliteit en (literaire) kwaliteit. De uiteindelijke rangordeningen zijn gestandaardiseerd naar een negen-puntsschaal.

Met de hierboven besproken analyses is ons inziens voldoende duidelijk gemaakt dat de tekstkenmerken, complexiteit, onconventionaliteit en kwaliteit betrouwbaar zijn gemeten met de door ons gekozen negen karakteristieken. In de Tabellen 3.2a tot en met 3.2d staan de rangscores voor de drie niveau-tekstkenmerken gepresenteerd voor dagbladen, tijdschriften, boekengenres en literaire boeken. Ook zijn in deze tabel reeds de resultaten van de formele orderingsprocedure vermeld. Voor de bijbehorende schaalwaarden verwijzen we naar Bijlage B.

Tabel 3.2a : Rangscores van kranten voor de expertbeoordeling en de ordening via formele kenmerken.

Kranten	rangscores			
	complexiteit		prestige	
	expert- ordening	formele ordening	onconven- tionaliteit	kwaliteit
NRC Handelsblad	1	2	3	1
De Volkskrant	2	1	1	2
Trouw	3	6	5	3
Confessionele dagbladen	4	3	8	6
Het Parool	5	5	2	4
Regionale dagbladen	6	4	4	5
Algemeen Dagblad	7	7	6	7
De Telegraaf	8	8	7	8
Correlatiematrix ^a				
complexiteit (experts)	1.00			
complexiteit (formeel)	.81*	1.00		
onconventionaliteit	.52	.55	1.00	
kwaliteit	.93**	.74	.76	1.00

a Spearman's rangcorrelatie

* Significant ($p < .01$)** Significant ($p < .001$)

Tabel 3.2a geeft de schaal weer die voor de dagbladen is geconstrueerd. De rangschikking komt overeen met een ordening die men intuïtief verwacht. Het NRC Handelsblad en De Volkskrant zijn de als complex geboekstaafde dagbladen, terwijl het Algemeen Dagblad en De Telegraaf als relatief eenvoudig zijn ingeschat. Bij het beoordelen van kranten naar onconventionaliteit zijn naar verwachting de confessionele dagbladen als het minst vernieuwend gekenschetst en staan Het Parool en De Volkskrant als onconventioneel te boek. De ordening naar kwaliteit komt op het oog sterk overeen met die voor complexiteit. Opmerkelijk is de lage kwaliteit die aan confessionele bladen wordt toegekend in relatie tot complexiteit. Blijkbaar waarderen hoger opgeleide deskundigen het uitdragen van een geloofsovertuiging als minder kwaliteitsrijk.

Dezelfde constructie van schalen is toegepast voor de 33 tijdschriftsoorten. Wederom resulteert een ordening voor complexiteit die sterk overeenkomt met een intuïtieve ordening; opiniërende bladen als Vrij Nederland en Intermediair zijn als relatief complex gerangordend, terwijl familiebladen als Story en Privé onderaan de lijst te vinden zijn. Opnieuw is de rangordening naar kwaliteit sterk gelijkend op die van complexiteit. Bij het al dan niet conventio-

Tabel 3.2b : Rangscores van tijdschriften voor de expertbeoordeling en de ordening via formele kenmerken.

Tijdschriften	rangscores			
	complexiteit		prestige	
	expert- ordering	formele ordering	onconven- tionaliteit	kwaliteit
Literaire tijdschriften	1	15	7	4
Vrij Nederland	2	1	3	1
Intermediair	3	7	6	3
De Groene Amsterdammer	4	2	2	2
Elsevier	5	4	20	6
HP/DeTijd	6	11	4	5
Opzij	7	6	1	7
Knip	8	21	18	11
Marion	9	17	19	13
VT-wonen	10	18	8	9
Hobbybladen	11	3	9	8
Autovisie	12	8	24	17
Kampioen	13	14	17	10
Avenue	14	12	11	14
Het Beste	15	9	25	12
Voetbal International	16	24	21	20
Popbladen	17	28	10	18
Elle	18	10	15	19
Cosmopolitan	19	16	12	21
Nouveau	20	5	16	22
Viva	21	27	5	16
Margriet	22	29	28	27
Playboy	23	13	23	28
Libelle	24	30	29	24
Nieuwe Revu	25	31	13	23
Omroepbladen	26	20	14	15
Panorama	27	26	27	29
Aktueel	28	23	30	30
Weekend	29	22	32	31
Meisjesbladen	30	33	26	25
Story	31	25	31	33
Stripbladen	32	32	22	26
Prive	33	19	33	32

Correlatiematrix^a

complexiteit (experts)	1.00			
complexiteit (formeel)	.70**	1.00		
onconventionaliteit	.72**	.50*	1.00	
kwaliteit	.93**	.65**	.81**	1.00

a Spearman's rangcorrelatie

* Significant ($p < .01$)** Significant ($p < .001$)

neel zijn van een blad is goed vast te stellen dat het meer rechts-georiënteerde Elsevier inderdaad als zodanig is ingeschat, en dat ook bladen die zich richten op meer traditionele zaken als voetbal, handwerken en auto's als relatief conventioneel zijn beschouwd. Daarnaast is duidelijk dat spraakmakende opiniebladen als *Opzij* en *De Groene* als onconventioneel zijn gepositioneerd.

In de Tabellen 3.2c en 3.2d beschouwen we de ordeningen die resulteren na het schalen van de boekengenres en literaire boeken. Ook hier constateren we dat de rangordes sterk overeenkomen met de ordeningen die men in het algemeen voor ogen heeft als men boeken rangordent naar moeilijk en makkelijk of literair en niet-literair. Het voordeel van deze procedure is echter dat dergelijke in het spraakgebruik levende oordelen over de verschillen tussen boeken en boekengenres zijn geformaliseerd. De intersubjectiviteit van de beoordelingen zorgt er voor dat niet één mening over boeken weerklinkt, maar dat een min of meer gemeenschappelijke oordeel is gevormd over het niveau van de betreffende tekstuele uitingen.

Bij de bestudering van de rangordes voor de boeken zijn een aantal interessante zaken op te merken. Opmerkelijk is bijvoorbeeld dat de experts niet de literaire genres als het moeilijkst beoordelen, maar het populair-wetenschappelijke genre als verreweg het meest spannend zien; het literaire lezen volgt op een tweede en derde plaats¹⁷. Bij de schaling naar onconventionaliteit staat de literatuur echter wel weer bovenaan. Verrassend genoeg schatten de experts strips en humoristische boeken als relatief vernieuwend in. Binnen deze genres is het doorbreken van conventies ook welhaast een gegeven. Kasteel-, dames- en streekromans nemen in alle drie de ordeningen de onderste posities in. Op de schaal naar literaire kwaliteit scoren uiteraard de literaire boeken het hoogst. Bijzonder is echter de tweede plaats voor de sprookjes. De beoordelaars kennen aan sprookjes blijkbaar een specifieke literaire waarde toe.

Een aantal zaken betreffende het niveau van boeken is met het ordenen van alleen boekengenres niet vast te stellen. Met name het literaire genre is zo divers dat men aan mag nemen dat er zich tussen literaire boeken onderling grote verschillen voordoen. Het feit dat de gemiddelde complexiteit van de Nederlandse literaire romans 4.56 is op een schaal van één tot negen, zegt immers nog niets over de variatie binnen het literaire aanbod. Bij de specifieke schaalwaarden voor de literaire boektitels blijken inderdaad grote variaties in niveau op te treden (Bijlage B). Zo is bijvoorbeeld aan de 'Max Haveelaar' van Multatuli een complexiteitscore van 6.40 toegedacht, terwijl men 'Van geluk gesproken' van Höweler met een score van 3.29 bedeeft.

17. Schaalwaarden voor de drie literaire genres zijn verkregen door optelling van de scores van de literaire boeken binnen het genre uit de lijst van 73 literaire boeken (zie Bijlage B).

Tabel 3.2c : Rangscores van boekengenres voor de expertbeoordeling en de ordening via formele kenmerken.

Boekengenres	rangscores			
	complexiteit		prestige	
	expert- ordening	formele ordening	onconven- tionaliteit	literaire kwaliteit
Pop. wetenschap. boeken	1	4	4	9
Vertaalde literaire romans	2	6	1	3
Ned.literatuur vóór 1945	3	13	2	1
Memoires, dagboeken	4	5	5	6
Historische romans	5	3	10	5
Ned.literaire romans	6	12	3	4
Naslagwerken	7	1	14	11
Oorlogs- verzetsromans	8	11	11	7
Science fiction	9	10	8	10
Reisbeschrijvingen	10	8	9	12
Spionageromans	11	14	19	16
Hobbyboeken	12	2	17	15
Sprookjes	13	15	12	2
Thrillers, avonturenromans	14	9	18	19
Humoristische boeken	15	7	7	14
Griezel- en spookverhalen	16	20	16	18
Detectives	17	18	15	13
Strips	18	23	6	8
Erotische lectuur	19	16	13	17
Westerns	20	22	21	21
Familie- en streekromans	21	17	20	20
Dames- en volksromans	22	21	23	23
Kasteel- en doktersromans	23	19	22	22

Correlatiematrix^a

complexiteit (experts)	1.00			
complexiteit (formeel)	.75**	1.00		
onconventionaliteit	.77**	.44	1.00	
literaire kwaliteit	.80**	.43	.86**	1.00

a Spearman's rangcorrelatie

* Significant ($p < .01$)** Significant ($p < .001$)

De uiteindelijke ordening van 73 literaire boektitels levert een formalisatie op voor een intuïtieve rangorde die veel literatuurleefhebbers hanteren; Joyce, Nietzsche en Musil staan bovenaan in het complexe literaire segment, terwijl Biesheuvel, Den Hartog en Van Kooten als relatief eenvoudig zijn beoordeeld. Ook bij de oordelen over de onconventionaliteit van boeken is een duidelijke rangorde te onderkennen. Voor sommige literaire titels bleek het echter moeilijk het normdoorbrekende karakter te ontdekken, zodat dergelijke boeken op

Tabel 3.2d : Rangscores van de literaire boeken voor de expertbeoordeling en de ordening via formele kenmerken.

Literaire boeken ^a	rangscores			
	complexiteit		prestige	
	expert- ordering	formele ordering	onconven- tionaliteit	literaire kwaliteit
Joyce	1	14	1	2
Nietzsche	2	2	4	36
Musil	3	15	9	14
Kousbroek	4	16	46	55
Celine	5	69	11	17
Sartre	6	52	23	45
Shakespeare	7	39	15	1
Kafka	8	44	2	3
Multatuli	9	62	3	4
Konrad	10	8	20	21
Mulisch	11	36	12	26
Eco	12	22	24	34
Goethe	13	48	21	7
Claus	14	17	10	20
Toergenjev	15	45	58	48
Blaman	16	40	7	22
Tolstoi	17	26	30	5
De Goncourt	18	6	48	46
Magris	19	9	56	63
Cervantes	20	13	16	9
Orwell	21	20	6	12
Komrij	22	54	32	42
Flaubert	23	18	5	6
Tjechov	24	65	26	16
Marquez	25	51	25	24
Falaci	26	63	22	51
Couperus	27	3	39	10
Van der Heyden	28	37	35	29
Bukowski	29	72	28	39
Melville	30	31	41	28
Reve	31	68	13	8
Vestdijk	32	5	33	15
Brönte	33	11	17	19
Hughes	34	4	60	60
Allende	35	27	29	50
Salinger	36	70	8	23
Bordewijk	37	30	47	18
Hildebrand	38	19	65	31
Böll	39	1	19	32
Nescio	40	60	14	11
De Jong	41	57	49	47
Pasternak	42	24	44	37
Kozinski	43	46	36	40
Capote	44	58	42	53

Tabel 3.2d : Vervolg.

Nooteboom	45	34	55	54
French	46	29	18	56
Hermans	47	23	61	44
Van Schendel	48	41	69	41
Elsschot	49	53	27	13
Chatwin	50	12	53	61
Heijermans	51	73	31	35
Irving	52	7	45	43
Frank	53	42	37	30
Hemingway	54	71	51	25
Minco	55	56	43	33
Poe	56	35	38	27
Biesheuvel	57	21	62	49
Bradley	58	38	70	71
Wolkers	59	49	34	38
Van Dis1	60	47	54	66
Van Dis2	61	10	59	67
't Hart	62	64	63	59
Theroux	63	33	66	68
De Loo	64	28	50	57
Thijssen	65	67	67	52
Höweler	66	55	64	69
Cremer	67	25	40	64
Dahl	68	50	57	65
De Hartog	69	32	72	73
Carmiggelt	70	61	68	58
Van Kooten	71	43	52	62
Fabritius	72	59	73	70
De Boer	73	66	71	72

Correlatiematrix^b

complexiteit (experts)	1.00			
complexiteit (formeel)	.26	1.00		
onconventionaliteit	.73**	.06	1.00	
literaire kwaliteit	.66**	.05	.78**	1.00

a Voor een exacte weergave van de auteurs en de titel zie Bijlage A.1.

b Spearman's rangcorrelatie

* Significant ($p < .01$)

** Significant ($p < .001$)

de gemiddelde schaalwaarde terechtkwamen. Zo zijn 'Anathema's' van Kousbroek en 'Brieven' van Toergenjev als relatief neutraal ingeschat. Een boek als 'Ruimte voor Vrouwen' van French is daarentegen in relatie tot de complexiteit zeer onconventioneel. Bijzonder is verder dat men sommige boeken weinig literaire kwaliteit toedicht, terwijl men ze wel als complex positioneert. Daarvan zijn Nietzsche en Sartre mooie voorbeelden. Wellicht dat het essayistische karakter van deze boeken toelating binnen de literaire canon heeft

belemmerd. Een boek als 'De Avonden' van Reve heeft daarentegen een groot literair aanzien terwijl het als een niet al te complex boek is ingeschaald; hetzelfde geldt voor Nescio's 'Dichtertje, De uitvreter, Titaantjes'.

Het rangschikken van tekstuele uitingen naar drie theoretisch beargumenteerde criteria door experts heeft duidelijk interpreteerbare schalingen opgeleverd. Via de hierboven uitgevoerde beoordelingsprocedure is aan een intuïtieve ordening van het tekstuele aanbod een theoretische en empirische basis is gegeven. De resulterende expertordeningen zijn geschikt om bij de verklaring van sociale differentiatie in het lezerspubliek het leesniveau te indiceren.

3.5.2 Tekstordening via formele tekstkenmerken

Naast een tekstordening door deskundigen waarmee intersubjectiviteit wordt beoogd, is het bij tekstuele uitingen goed mogelijk de formele moeilijkheid via een objectieve procedure vast te stellen. Gegeven het feit dat lezen een neerslag kent in de vorm van bestaande en traceerbare gedrukte teksten, kan men relatief eenvoudig via teksteigenschappen de formele moeilijkheid bepalen. Zo gebruikt de literatuurwetenschapper Zimmerman (1976) tekstkenmerken, als het aantal vraagtekens en punten én het quotiënt van klinkers en medeklinkers, om 'Trivialliteratur' te onderscheiden van literatuur. Helaas komt Zimmerman niet toe aan het wegen van de verschillende predictoren om zodoende de formele moeilijkheidsgraad vast te stellen. In onderwijskundig onderzoek gebeurt dat bij de bepaling van de leesbaarheid van teksten wel (Van Hauwermeiren, 1975). Deze leesbaarheid is te beschouwen als een indicatie voor de formele complexiteit van een tekstuele uiting. Daarbij dienen we wel te bedenken dat formele zaken als stijl, situering en aantal hoofdpersonen in een meting van teksteigenschappen niet tot uitdrukking komen.

In de traditie van het onderzoek naar leesbaarheid is het gebruik van tekst in een onderwijssituatie het uitgangspunt. Van oudsher staat in het leesbaarheidsonderzoek de vraag centraal in hoeverre teksten geschikt zijn voor kinderen van een bepaalde leeftijd of onderwijsniveau (Van Hauwermeiren, 1975; Henry, 1979). Om de leesbaarheid van teksten te bepalen is het zoeken naar een formule met de best voorspellende variabelen in deze onderzoekstraditie de rode draad. Zo ontwierp Flesch in 1948 één van de eerste, maar nog steeds in gebruik zijnde leesbaarheidsformules (zie Johns & Wheat, 1984). In deze formule is het leesgemak (Reading Ease) vastgesteld op basis van het aantal woorden per zin en het aantal lettergrepen per honderd woorden. Ook uit later leesbaarheidsonderzoek blijkt dat zins- en woordlengte nog steeds de belangrijkste predictoren voor de leesbaarheid van een tekst zijn (Henry, 1979; Björnsson, 1983). Van Hauwermeiren (1975) merkt hierover op dat de zoektocht naar variabelen niet veel meer heeft opgeleverd dan de constatering dat zinslengte en woordlengte relevante predictoren zijn.

Bij de constructie van een leesbaarheidsformule is een onafhankelijk vastgestelde moeilijkheidsgraad van teksten de criteriumvariabele. Deze moeilijkheid is het resultaat van een test die men afneemt onder jeugdigen met een vaststaand scholingsniveau: de 'cloze-test'. De test houdt in dat proefpersonen tekstfragmenten krijgen voorgeschoteld, waarbij elk *n*-de woord is weggelaten. Het percentage juiste woorden dat men invult is dan de criteriumvariabele in een leesbaarheidsformule. Vervolgens is met multiple regressieanalyse het gewicht van de verschillende predictoren te achterhalen (Werkgroep Begrijpelijkheidsonderzoek, 1980).

Voorzover ons bekend is leesbaarheid als indicatie voor formele complexiteit in onderzoek naar sociale differentiatie van het lezerspubliek nog niet eerder toegepast. Desondanks gaan we er vanuit dat een rangordening van teksten op basis van objectief vaststelbare tekstkenmerken een aanvulling betekent boven de beoordeling van teksten door experts.

A. De opzet en uitvoering van de tekstordening via formele tekstkenmerken

Bij de keuze voor de teksteigenschappen waarmee de formele complexiteit van teksten is vast te stellen, hebben we ons gebaseerd op de bevindingen uit het leesbaarheidsonderzoek (Van Hauwermeiren, 1975). De volgende zeven kenmerken zijn door ons in beschouwing genomen:

- GEMIDDELD AANTAL WOORDEN PER ZIN
- GEMIDDELD AANTAL LETTERS PER WOORD
- GEMIDDELD AANTAL ZINNEN PER ALINEA
- GEMIDDELD AANTAL WOORDEN PER ALINEA
- MEDIAAN VAN DE WOORDLENGTE
- PERCENTAGE WOORDEN LANGER DAN ACHT LETTERS
- PERCENTAGE WOORDEN MET MINDER DAN VIER LETTERS

Om de bovenstaande tekstkenmerken voor alle vooraf geselecteerde tekstuele uitingen te achterhalen zijn per tekst drie uitsneden gekozen. Zo zijn voor elk van de zes dagbladen via een toevalsselectie drie artikelen geselecteerd¹⁸. Als een minimumeis is gehanteerd dat een artikel minstens tweehonderd woorden moest bevatten en uit vier alinea's moest bestaan. Dezelfde criteria zijn bij de 28 tijdschriften toegepast¹⁹. In de beoordelingsprocedure met experts is voor

18. Deze procedure houdt in dat is gekozen voor: (a) een artikel links bovenaan op de voorpagina, (b) een artikel links onderaan op pagina 3 (binnenland/politiek), en (c) een artikel in de rechterkolom in het midden op de cultuurpagina.

19. Bij tijdschriften is gekozen voor een artikel aangeduid op de voorpagina, en vervolgens voor het vierde, zevende en eventueel elfde substantiele artikel.

twee krantensoorten en vijf tijdschriftsoorten gebruik gemaakt van drie voorbeeldtitels. Bij de bepaling van de formele complexiteit van een krant- of tijdschriftsoort zijn ook de tekstkenmerken van deze voorbeeldbladen achterhaald. Op deze manier representeren drie voorbeeldtitels steeds een specifieke soort (zie Bijlage A). Zo zijn bijvoorbeeld de popbladen vertegenwoordigd door de *Hitkrant*, *Popfoto* en *Oor*.

Bij het meten van de tekstkenmerken bij boeken is een gelijksoortige procedure gehanteerd. Bij de literaire boeken zijn steeds drie pagina's als uitsneden gekozen²⁰. Deze tekstuitsneden moesten in ieder geval meer dan driehonderd woorden bevatten en ten minste vier alinea's lang zijn. De bovenstaande formele tekstkenmerken zijn voor de boekengenres vastgesteld door ook hier gebruik te maken van voorbeeldtitels uit de expertbeoordeling (zie Bijlage A). Op deze wijze staan drie voorbeeldtitels model voor het gehele genre. Zo zijn bijvoorbeeld de boeken van Christie, Baantjer en Nabb de representanten van de detectives. Net als bij de rangordening op basis van de expertoordelen zijn schaalwaarden voor de drie literaire genres verkregen door middeling van de scores van de relevante boektitels binnen dat literaire genre.

In totaal zijn bij 564 tekstuitsneden de zeven tekstkenmerken vastgesteld. De uitsneden zijn via een scanning-procedure beschikbaar gemaakt voor verwerking per computer. Vervolgens is een PASCAL-programma geconstrueerd waarmee de zeven teksteigenschappen zijn gemeten²¹. Een uiteindelijke score van een tekst op een kenmerk is verkregen door middeling van de scores voor de drie afzonderlijke uitsneden. Op deze wijze is getracht toevallige uitschieters op basis van één uitsnede minder zwaar te laten wegen. Bij de boekengenres en bladsoorten zijn steeds negen uitsneden gezamenlijk geanalyseerd.

B. De resultaten van de tekstordening via formele tekstkenmerken

Voorafgaand aan de schaalconstructie voor formele complexiteit van teksten is via een betrouwbaarheidsanalyse een controle uitgevoerd op de interne samenhang van de zeven tekstkenmerken. Dezelfde criteria als in de vorige subparagraaf zijn gebruikt om tekstkenmerken uit de uiteindelijke schaalconstructie te laten.

Op basis van de in Tabel 3.3 gepresenteerde betrouwbaarheidscoefficienten is vast te stellen dat de diverse tekstkenmerken duidelijk één dimensie vertegenwoordigen; bij alle vier de tekstsoorten resulteert een Cronbach's alpha hoger dan $\alpha = .85$. Tabel 3.3 laat ook de resultaten van een factoranalyse zien.

20. Het betreft de pagina's 7, 21 en 49. In het geval dat zich op deze pagina's geen tekst bevindt, is uitgeweken naar aangrenzende pagina's, of de pagina's 105 en 210.

21. Voor de hulp bij de constructie van het PASCAL-programma bedank ik Jos Dessens en Jeroen Weesie.

Tabel 3.3 : *Betrouwbaarheidsanalyse en factoranalyse voor de zeven formele tekstkenmerken.**

	kranten	tijdschrift	boeken- genres	literaire boeken
<i>Cronbach's alpha</i>	.89	.91	.87	.90
<i>Factorloadingen tekstkenmerken</i>				
aantal woorden per zin	.88	.69	.65	.54
aantal letters per woord	.87	.96	.94	.97
aantal zinnen per alinea	.63		.51	
aantal woorden per alinea	.87	.53	.63	
mediaan woordlengte		.96	.84	.95
% woorden langer dan acht letters	.93	.90	.92	.90
% woorden kleiner dan vier letters		-.88	-.71	-.88
Verklaarde variantie	71.1%	69.9%	57.5%	74.3%
Aantal beoordeelde tekstsoorten	8	33	23	73

a Waar geen factorscore is vermeld, is het betreffende tekstkenmerk niet betrokken in de uiteindelijke schaalconstructie.

Met deze factoranalyse is na te gaan wat de relatieve bijdrage is van de verschillende teksteigenschappen in de constructie van een schaal voor complexiteit. Zo is te constateren dat voor de formele complexiteit van genres en literaire titels in het bijzonder de woordlengte relevant is. Voor alle vier de tekstsoorten is het percentage lange woorden van belang bij de samenstelling van de moeilijkheidsgraad. Voor een uiteindelijke schaalconstructie is gebruik gemaakt van de factorscores. De schaalwaarden zijn om redenen van vergelijkbaarheid en presentatie gestandaardiseerd naar het gemiddelde en de standaarddeviatie van de complexiteitschaal uit expertbeoordeling.

In Tabel 3.2a (tweede kolom) is te zien dat een ordening van kranten op basis van tekstkenmerken redelijk goed geslaagd is. De uiteindelijke rangorde komt vrijwel overeen met de ordening die de deskundigen voor kranten aanbrengen; De Volkskrant en het NRC komen als relatief complex naar voren en het Algemeen Dagblad en De Telegraaf zijn makkelijk qua formele structuur. Bij de tijdschriften ligt dat hetzelfde met dien verstande dat de literaire tijdschriften nogal laag scoren qua formele complexiteit. Hoogstwaarschijnlijk is dit een gevolg van het feit dat het hier uitsneden betreft van literaire verhalen. Opmerkelijk is verder de hoge formele moeilijkheidsgraad van de hobbybladen en het damesblad *Nouveau*. Voor kranten en tijdschriften lijkt het op basis van woord- en zinskenmerken goed mogelijk niveauverschillen tussen diverse bladen in kaart te brengen.

Bij de uiteindelijke schaling van boekengenres naar formele complexiteit op basis van teksteigenschappen is het meest opmerkelijk dat de literaire genres slechts in het midden van de complexiteitsrangordening terug zijn te vin-

den: op de rangposities zes, twaalf en dertien (Tabel 3.2c). Daarentegen zijn de hobbyboeken en naslagwerken als het meest complex geclassificeerd. Het is duidelijk dat de fictionele teksten gemeten naar formele tekstenmerken minder complex zijn dan non-fictionele teksten; binnen non-fictie gebruikt men langere woorden en zinnen. Als we het fictionele aanbod afzonderlijk in ogenschouw nemen, komt de resulterende schaling wel overeen met hetgeen we op voorhand verwachtten; damesromans en strips staan onderaan in de rangorde én vertaalde literaire romans en memoires bovenaan.

Een ordening van 73 literaire boeken op basis van formele tekstenmerken blijkt problematisch (zie Tabel 3.2d). De resulterende ordening komt niet erg overeen met een intuïtieve ordening naar moeilijkheid. Zo neemt een alom als uiterst complex ervaren boek als 'Dood op krediet' van Celine in de formele ordening slechts een 69ste positie in. Gelijksortige posities bezetten de boeken van Sartre en Multatuli in, terwijl toch als duidelijk minder moeilijk bekendstaande boeken van Böll, Hughes en Irving hogere rangposities bezetten. Binnen het literaire aanbod spelen semantische aspecten kennelijk een zodanig belangrijke rol dat een rangorde op basis van woord- en zinskenmerken niet erg overeenstemt met een te verwachten ordening naar complexiteit.

Ordening van tekstuele uitingen naar formele moeilijkheid levert voor kranten en tijdschriften een interpreteerbare rangorde van het leesaanbod op. Bij de boeken is het verschil tussen fictie en non-fictie de oorzaak voor een minder geslaagde schaling. Voor literaire boeken lijkt een procedure op basis van formele tekstenmerken geen valide rangorde op te leveren.

3.6 EEN VERGELIJKING VAN RANGORDES

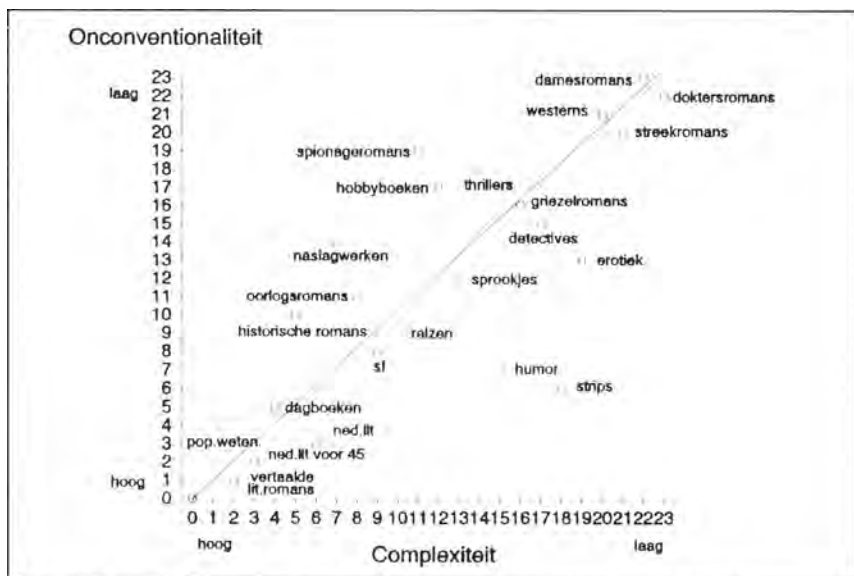
3.6.1 De expertordening van teksten naar drie theoretische aspecten

In onderhavig hoofdstuk is met een expertbeoordeling getracht tekstuele uitingen te rangschikken naar niveau op basis van een drietal theoretisch beargumenteerde aspecten. In deze paragraaf beantwoorden we de vraag of deze procedure ook daadwerkelijk te onderscheiden rangordeningen heeft opgeleverd. Voor de beantwoording van deze vraag gebruiken we Tabel 3.2, waar voor de schaling van de vier tekstsoorten de rangcorrelaties tussen de complexiteit, onconventionaliteit en (literaire) kwaliteit zijn weergegeven.

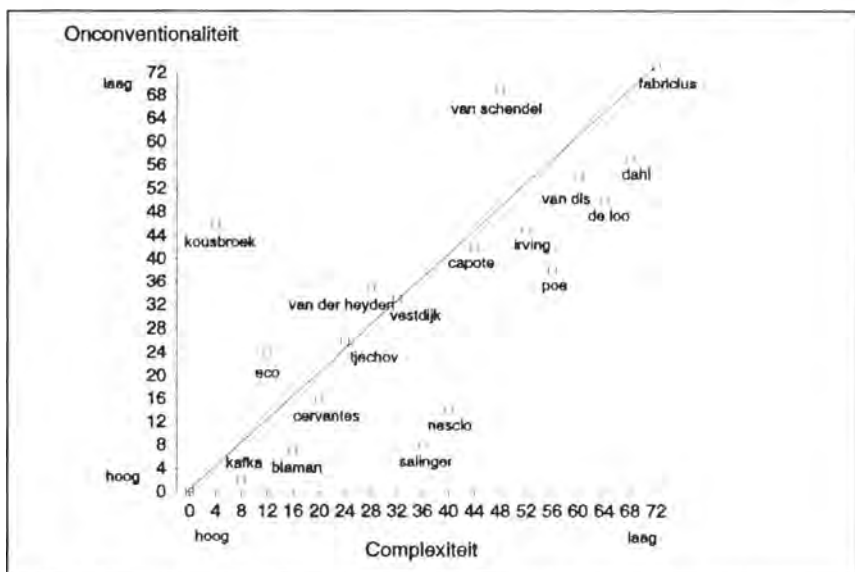
De algemene constatering is dat de drie rangordeningen onderling hoog samenhangen. Met name de rangcorrelaties tussen de complexiteit en (literaire) kwaliteit van tekstuele uitingen zijn aanzienlijk. Vooraf mochten we ook verwachten dat er een samenhang tussen de rangordes zou bestaan. Complexe teksten zijn nu eenmaal vaak ook meer kwaliteitsrijk en onconventioneel. Echter, om relevante analyses naar sociale differentiatie naar leesniveau mogelijk

te maken mogen de rangordes niet volledig overeenstemmen. Bij een visuele inspectie zijn echter al duidelijke individuele verschillen tussen de diverse ordeningen waar te nemen. De rangordes geven wel globaal een gelijk beeld, maar zijn in specifieke gevallen duidelijk te onderscheiden.

Bij de ordening van dagbladen zijn de verschillen tussen de rangordes het meest sprekend ($r = .52$). Met name voor confessionele dagbladen is een duidelijk onderscheid tussen onconventionaliteit en complexiteit te signaleren (zie Tabel 3.2a). Voor de tijdschriften gelijken de ordeningen sterk, maar zijn er wel relevante individuele verschillen op te merken. Zo positioneert men de Elsevier en de traditionele hobbybladen (Knip, Marion, Autovisie) als conventioneel, terwijl deze bladen tegelijkertijd als relatief complex te boek staan. Ook bij de boekengenres zijn relevante verschillen vast te stellen. Zo zijn de populair-wetenschappelijke boeken als uiterst complex ingeschat, terwijl zij wat betreft literaire kwaliteit slechts een negende rang innemen. Daarnaast zijn humoristische boeken en strips als eenvoudig gekenschetst, maar tegelijkertijd wel conventie-doorbrekend. Om de verschillen tussen ordeningen te illustreren zijn in Figuur 3.5a voor 23 boekengenres de rangscores voor complexiteit en onconventionaliteit tegen elkaar afgezet. Hoe dichter een boekenggenre zich bij de oorsprong bevindt, hoe complexer en onconventioneel het is. Indien alle genres zich precies op de diagonaal bevinden zijn de beide rangordes identiek.

Figuur 3.5a: De samenhang tussen de rangscores voor de complexiteit en onconventionaliteit van 23 boekengenres.

Figuur 3.5b: De samenhang tussen de rangscores voor de complexiteit en onconventionaliteit van 18 literaire boektitels.

Figuur 3.5a laat zien dat er zich voor specifieke genres duidelijke verschillen voordoen. Met name spionageromans, naslagwerken en hobbyboeken zijn conventioneel in relatie tot de complexiteit, terwijl humoristische en erotische boeken en strips onconventioneel zijn vergeleken met het complexiteitsniveau.

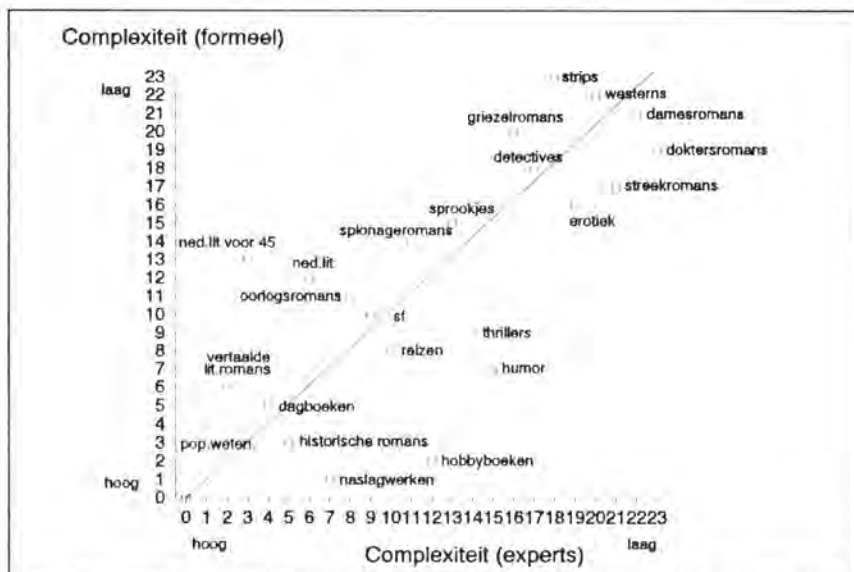
Ook voor literaire boeken signaleren we dat zich duidelijke verschillen bij specifieke titels voordoen. Wederom zijn om het onderscheid te accentueren voor 18 boektitels (elke 4de rangscore) de rangscores voor complexiteit en onconventionaliteit tegen elkaar afgezet. Uit Figuur 3.5b blijkt dat zich een groot aantal literaire titels buiten de diagonaal ophoudt. Zo is met name 'De vanger in het koren' van Salinger onconventioneel in relatie tot de complexiteit en geldt hetzelfde voor de literatuur van Nescio en Blaman. Daarentegen zijn 'Anathema's' van Kousbroek en 'Het Fregatschip Johanna Maria' van Van Schendel relatief complex in vergelijking met de onconventionaliteit.

3.6.2 Tekstordening naar complexiteit via experts en formele kenmerken

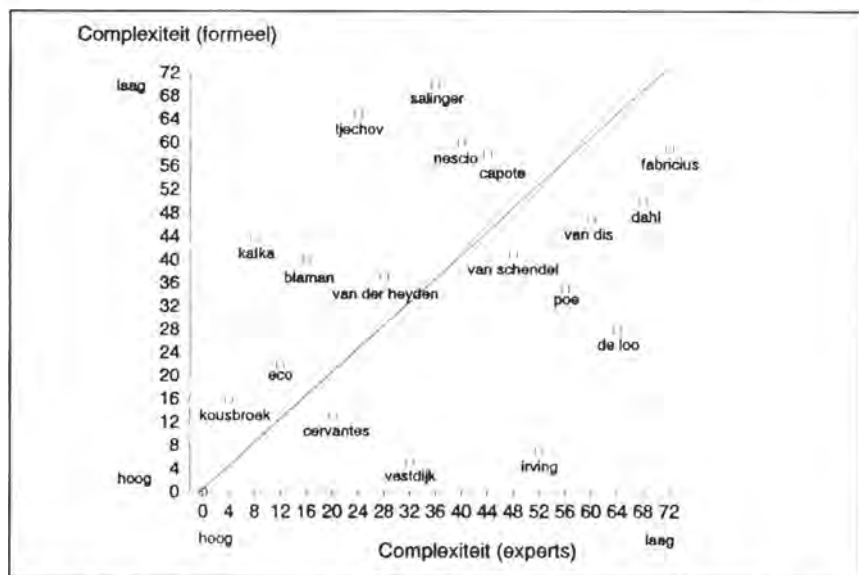
In deze studie is voor het ordenen van tekstuele uitingen naar complexiteit een tweetal methoden gebruikt. Hier richten we ons op de vraag in hoeverre de ordening van tekstuele uitingen naar complexiteit door experts verschilt van een formele rangschikking op grond van tekstenkenmerken. Indien met de beide rangordes hetzelfde 'kenmerk-als-bedoeld' wordt gerepresenteerd moet de on-

derlinge samenhang hoog zijn. Validering van de rangordes is dan mogelijk door de correlatie tussen de ordeningen te bestuderen (zie Tabel 3.2).

Voor de dagbladen constateren we dat de beide metingen sterk overeenkomen. Een rangcorrelatie van $r = .81$ geeft daarvoor voldoende aanwijzing. Ook voor de tijdschriften vertonen de formele ordening en expertbeoordeling duidelijke overeenkomsten ($r = .70$). Desondanks is met visuele inspectie vast te stellen dat er in specifieke gevallen verschillen tussen de ordeningen optreden. Zo is het blad *Nouveau* in de expertbeoordeling op rang twintig gepositioneerd, terwijl we het in de formele ordening op de vijfde rang terugvinden. Ook bij de complexiteitsordeningen voor boekengenres geeft de rangcorrelatie aan dat er een significante samenhang tussen de formele en expertordening bestaat ($r = .55$). Het is echter duidelijk dat met name de fictionele teksten in de formele ordening worden ondergewaardeerd. In Figuur 3.6a zijn om het onderscheid tussen beide complexiteitsordeningen te illustreren de rangscores voor de boekengenres tegen elkaar afgezet. Hoe dichter een genre zich bij de oorsprong bevindt hoe complexer het is. Duidelijk is dat met name literaire genres in een formele beoordeling laag worden ingeschaald; zij bevinden zich alle boven de diagonaal. Hobbyboeken en naslagwerken worden daarentegen in een formele tekstordening als relatief complex gekenschetst.

Figuur 3.6a: De samenhang tussen de rangscores voor de complexiteit van 23 boeken-genres vastgesteld door experts en via formele tekstkenmerken.

Figuur 3.6b: De samenhang tussen de rangscores voor de complexiteit van 18 literaire boektitels vastgesteld door experts en via formele tekstenmerken.

Voor de literaire boektitels is geen significante relatie tussen beide rangordes vast te stellen ($r = .26$). Zoals in Figuur 3.6b te zien is, bestaat er tussen de complexiteit van literaire titels bepaald via expertoordelen en via formele tekstenmerken een vrij willekeurige relatie. De punten zijn relatief ver van de diagonaal verwijderd, hetgeen wijst op een gebrek aan samenhang. De complexiteit van de boeken van Fabricius, De Loo en Irving wordt met de formele ordening als relatief hoog geschat, terwijl de titels van Kafka en Tjechov als relatief gemakkelijk te boek staan.

3.7 RESUMÉ

In dit hoofdstuk is nagegaan in hoeverre tekstuele uitingen naar niveau zijn te onderscheiden. Op basis van een theorie van cultuurdeelname is er voor gekozen teksten te ordenen naar drie aspecten, te weten complexiteit, unconventionaliteit en (literaire) kwaliteit. Om een valide meetinstrumentarium voor het niveau van teksten te ontwikkelen, zijn hierbij twee methoden van tekstordening toegepast. Allereerst is deskundigen op het terrein van lezen en de letteren gevraagd een aantal vooraf geselecteerde teksten te beoordelen naar complexiteit, unconventionaliteit en (literaire) kwaliteit. Daarnaast is de for-

mele complexiteit van tekstuele uitingen vastgesteld door het meten van tekst-eigenschappen, als woord- en zinslengte.

Het ordenen van teksten naar niveau met expertoordelen blijkt goed mogelijk. In alle gevallen is de overeenstemming tussen de beoordelaars groot en is men met hulp van negen semantisch-contrasterende begrippenparen in staat de complexiteit, unconventionaliteit en kwaliteit van teksten te bepalen. Over het algemeen levert de rangschikking door experts goed interpreteerbare schalingen op. De beoogde intersubjectiviteit van de oordelen heeft tot gevolg dat op deze wijze aan een intuïtieve ordening van het leesaanbod een valide empirische basis is gegeven. Als resultaat van een confrontatie van de rangordes aan elkaar, stellen we vast dat de resulterende ordeningen naar complexiteit, unconventionaliteit en kwaliteit op basis van rangcorrelaties relatief sterk samenhangen. Met name de rangcorrelaties voor complexiteit en kwaliteit zijn opmerkelijk hoog. Desondanks zijn er voor in speciale gevallen duidelijke verschillen op te merken. Met name het onderscheid tussen unconventionaliteit en complexiteit komt bij specifieke tekstuele uitingen zichtbaar naar voren.

De rangschikking van teksten naar complexiteit met formele tekstkenmerken is bij kranten en tijdschriften redelijk goed mogelijk. De resulterende ordeningen komen overeen met de verwachte rangorde en hangen hoog samen met de ordening die experts naar complexiteit aanbrenge. Echter, bij het vaststellen van de complexiteit van boeken wordt met een meting van tekstkenmerken geen recht gedaan aan de semantische complexiteit die dergelijke tekstuele uitingen bezitten. Met name voor de literaire teksten, waar semantische aspecten zeer relevant zijn voor de complexiteit, levert een formele ordening een weinig realistische rangorde op.

We sluiten dit hoofdstuk af met de constatering dat een rangordening van tekstuele uitingen naar een aantal theoretische beargumenteerde aspecten goed mogelijk is én meer inzicht oplevert in het niveau van tekstuele uitingen. In de nu volgende hoofdstukken wordt de hier geconstrueerde schaling toegepast om het leesniveau van lezers te bepalen. Vervolgens kan dan door een koppeling van het leesniveau aan persoonskenmerken meer inzicht worden vergen in de sociale differentiatie van het lezerspubliek.

4.1 INLEIDING

Eén van de noodzakelijke voorwaarden voor lezen is dat men over voldoende vrije tijd beschikt: lezers moeten de keuze voor het geschreven woord realiseren onder de restricties van hun tijdbudget (Knulst, 1989). Voor de verklaring van sociale differentiatie in het lezerspubliek staat daarom om te beginnen tijdsdruk onder de aandacht.

Vrije tijd is betrekkelijk ongelijk verdeeld onder de leden van een samenleving. Waar een alleenstaande persoon zonder werk veel en flexibele vrije tijd bezit, heeft iemand met een baan en een gezin weinig uren vrij besteedbaar. De mate waarin een persoon tijdsdruk ervaart, achten we afhankelijk van een drietal aspecten, namelijk de omvang van de vrije tijd, de versnippering van deze tijd en de omvang van het repertoire aan vrijetijdsactiviteiten. De hoeveelheid vrije tijd bepaalt de gelegenheid om een keuze voor lezen te maken. Daarnaast is de structuur van de vrije tijd van belang omdat vrije uren in meer of minder versnipperde vorm beschikbaar kunnen komen. Ten slotte is het bij de verklaring van leesomvang zinvol de aantrekkelijkheid van alternatieve activiteiten binnen het vrijetijdsrepertoire in ogenschouw te nemen. Personen hebben vaak geld en moeite geïnvesteerd in alternatieve bezigheden, waardoor het aantrekkelijk wordt om vrije tijd op een andere wijze dan lezend te vullen.

Naast de invloed die tijdsrestricties hebben voor de leesomvang is de verwachting dat tijdsdruk ook gevolgen heeft voor niveau waarop men leest. Het is aannemelijk dat men in een hectische situatie met verplichtingen van werk, gezin en andere vrijetijdsbestedingen, niet beschikt men over de concentratie die nodig is om van tijdrovende teksten te genieten en dat men de voorkeur geeft aan meer ontspannende leesstof. Lezers met relatief veel tijdsdruk zullen daarom voor de weinig tijdrovende en inspannende tekstuele uitingen kiezen. De onderzoeksvraag in het vierde hoofdstuk luidt:

IN HOE VERRE IS TIJDSDRUK, AEGEMEETEN AAN DE OMVANG EN VERSNIPPERING VAN DE VRIJE TIJD EN HET INDIVIDUELE VRIJETIJDREPERTOIRE, VAN BELANG IN DE VERKLARING VAN SOCIALE DIFFERENTIATIE NAAR LEESOMVANG EN LEESNIVEAU?

Dit hoofdstuk is als volgt opgebouwd. In paragraaf 4.2 bespreken we een aantal eerdere onderzoeken naar lezen voorzover daarin aspecten van tijdsdruk

aan bod komen. Een uitwerking van de rol van tijdsdruk bij lezen volgt in paragraaf 4.3. Vervolgens gaan we in paragraaf 4.4 nader in op de operationalisaties en geven we een beschrijving van het lezerspubliek. De analyses voor tijdsdruk en leesomvang staan in paragraaf 4.5 centraal, terwijl tijdsdruk en het leesniveau in paragraaf 4.6 aan bod komen. Met een resumé in paragraaf 4.7 sluiten we af.

4.2 TIJDSDRUK EN LEZEN: HET EERDERE ONDERZOEK

Uiteraard is in onderzoek naar leesgewoonten al eerder aandacht geschonken aan beperkingen door het tijdbudget. Om te beginnen signaleren we dat in het CBS-onderzoek uit 1955 naar de vrijetijdsbesteding van de Nederlander voor het eerst de invloed van het tijdbudget voor lezen systematisch is bestudeerd (CBS, 1957). In dit CBS-rapport constateert men dat de hoeveelheid vrije tijd voor een zestal sociale statusgroepen niet sterk verschilt. Het varieert van 25 uur per week voor leidinggevend, tot 22 uur voor landarbeiders. Wel blijken mannen zes uur meer vrije tijd te bezitten dan vrouwen: 27 tegen 21 uur¹. Duidelijk is dat men binnen sociale groepen met veel vrije tijd meer leest dan binnen groepen met weinig vrije tijd. In alle statusgroepen besteedt men ongeveer éénvijfde deel van de vrije tijd aan lezen; leidinggevend lezen dientengevolge meer dan landarbeiders. Verder lezen vrouwen, die gemiddeld zes uur minder vrije tijd hebben dan mannen, per week slechts vier uur tegen mannen zo'n zes uur. Helaas zijn in dit CBS-onderzoek alleen bivariate relaties vermeld zodat niet is na te gaan welke de invloed is van het tijdbudget bij het constant houden van invloeden van andere relevante factoren.

Wippler (1968) maakt in zijn onderzoek naar vrijetijdsgedrag onderscheid tussen de objectieve en subjectieve hoeveelheid vrije tijd waarover een persoon beschikt. De objectieve hoeveelheid vrije tijd wordt vastgesteld aan de hand van een tijdschema van alle dagelijkse activiteiten, terwijl de subjectieve hoeveelheid vrije tijd de door een respondent ingeschatte hoeveelheid vrije tijd is. Uit de analyses blijkt vervolgens dat een frequente deelname aan intellectuele en solitaire vrijetijdsactiviteiten, waar het lezen onder resulteert, samen gaat met het hebben van veel vrije tijd (zowel objectief en subjectief).

Ook in een aantal studies van de Stichting Spoorwerk betreffende het Boek (SSB) is gepoogd het voor lezen beschikbare tijdbudget onder de aandacht te brengen. Zo is in het rapport 'Lezen van boeken' uit 1968 respondenten direct gevraagd naar de hoeveelheid vrije tijd waarover men beschikt (SSB, 1968).

1. Het betreft hier alleen de avond- en weekenduren.

Vervolgens is, om lezerskenmerken te typologiseren, het tijdbudget samen met vijftien andere persoonlijkheidskenmerken gefactoranalyseerd, hetgeen resulteert in zes 'persoonsfactoren'. Daarbij laden de kenmerken vrijetijdsbudget, leeftijd en gezinsgrootte(-) op dezelfde factor. Deze factor hangt vervolgens positief samen met het lezen van boeken en de waardering voor boeken lezen.

In de studie 'De Nederlander en zijn boek' (SSB, 1974) is op een andere manier getracht tijdsrestricties in beeld te brengen. Met behulp van een vijftal uitspraken heeft men de subjectieve beleving van vrije tijd in relatie tot lezen gemeten. 30% van de ondervraagden bleek zich te kunnen vinden in de uitspraak "Ik kom er gewoon niet toe om boeken te lezen", en 22% stemde in met "Boeken zijn voor mensen die veel tijd hebben en daar behoort ik niet toe". Problematisch bij bovenstaande uitspraken is het dubbelzinnige karakter. Het is moeilijk uit te maken, of men de afkeer voor lezen meet, of het tekort aan vrije tijd. Ten slotte toont men in het onderzoek 'Leesgedrag en bibliotheekgebruik' aan dat er een duidelijke positieve samenhang bestaat tussen de gerapporteerde hoeveelheid vrije tijd op door-de-weekse dagen en het lezen van boeken (NCMA, 1975)².

Het Sociaal en Cultureel Planbureau toont via diverse rapportages belangstelling voor de individuele tijdsbesteding. Het meest recente Sociaal en Cultureel Rapport (SCP, 1992) beschrijft bijvoorbeeld de ontwikkeling in de hoeveelheid vrije tijd van de Nederlander tussen 1975 en 1990. Duidelijk is dat zich tussen sociale groepen grote verschillen in het vrijetijdsbudget voordoen³. Zo hebben jongeren tussen 12 en 19 jaar in 1990 relatief het minst aantal uren vrij beschikbaar: 39,6 uur per week. Personen ouder dan 65 jaar hebben de meeste tijd vrij: 59,2 uur. Zoals te verwachten, hebben daarnaast de niet-werkenden, zoals werklozen, WAO-ers en gepensioneerden veel vrije tijd (± 65 uur). Opmerkelijk is verder dat lager opgeleiden relatief ruim in hun vrije tijd zitten (54,4 uur). De oorzaak hiervoor ligt hoogstwaarschijnlijk in het feit dat zij vaker dan hoog opgeleiden buiten het arbeidsproces zijn beland.

In verschillende onderzoeken van het SCP richt men zich ook op het restrictieve karakter van het vrijetijdsbudget. Zo wijdt Knulst (1989) in het zesde hoofdstuk van 'Van vaudeville tot video' veel aandacht aan beperkingen van het tijdbudget bij een verklaring van de ontwikkelingen in uitgaan en media-gebruik. Knulst onderscheidt vier tijdaspecten die grensstellend zijn bij de keuze voor vermaak (zie ook Knulst, 1977). Daarbij duidt hij aan dat niet alleen de hoeveelheid tijd die men aan vermaak besteedt, maar ook het soort

2. Voor de weekeinden werd een positieve samenhang niet vastgesteld.

3. Vrije tijd is opgevat als de tijd die overschiet na aftrek van verplichtingen van betaald werk, het huishouden (inclusief kinder- en persoonlijke verzorging) en school.

vermaak, door tijdsrestricties wordt beïnvloed. Allereerst acht Knulst de tijd die het dagelijkse werk in beslag neemt van belang. Ten tweede genereert de diversiteit van het individuele vrijetijdsrepertoire een tijdsdruk die van invloed is op te realiseren activiteiten (zie ook Wippler, 1968). Het hebben van een groot aantal alternatieven levert een verminderde aantrekkelijkheid van het uitgaan op. Ten derde vat Knulst de woonplaats, vooral bij uitgaan, restrictief op (reistijd). Ten vierde is de gezinssituatie grensstellend voor het aantal en soort vermaaksmogelijkheden. Uit zijn analyses blijkt dat met name tijdsdruk veroorzaakt door werk en gezin (met name door het verzorgen van kinderen) belangrijk is in de verklaring van het bezoeken van uitgaansgelegenheden en mediagebruik; werkende personen met een gezin gaan relatief weinig uit en besteden relatief weinig tijd aan lezen.

De rapporten van het SCP richten zich veelal op een verklaring van veranderingen in vrijetijdsbesteding. Echter, het restrictieve karakter van het tijdbudget heeft ook zijn invloed op sociale verschillen in leesgedrag op één tijdstip. Uit het rapport 'Van woord naar beeld?' blijkt dat de hoeveelheid vrije tijd waarover een persoon beschikt van gewicht is voor de aandacht die men aan lezen schenkt (Knulst & Kalmijn, 1988). Knulst & Kalmijn stellen vast dat tijdaspecten vooral belangrijk zijn bij flexibele vrijetijdsactiviteiten als televisiekijken en lezen. Zo levert één uur minder vrije tijd acht minuten minder televisiekijken op en zes minuten minder lezen. Knulst & Schoonderwoerd (1983) merken in dit verband op dat voor media-activiteiten de hoeveelheid vrije tijd zeer relevant is, in tegenstelling tot bij meer gereguleerde uitgaansactiviteiten, als concert- of toneelbezoek. Zowel televisiekijken als lezen laten zich namelijk relatief gemakkelijk aanpassen aan de beschikbare hoeveelheid tijd.

Ook in de Utrechtse traditie van cultuurdeelname-onderzoek is het gebruik van tijdaspecten in de verklaring van deelnameverschillen al langere tijd gemeengoed. Om te beginnen maakt Wippler (1968) gebruik van individuele verschillen in hoeveelheid vrije tijd voor de verklaring van vrijetijdsgedrag. Daarnaast wijst Ganzeboom (1984) in de conclusie van zijn dissertatie ook specifiek op de rol die het tijdbudget bij culturele participatie speelt.

Tijdsrestricties werden binnen deze traditie wel gemeten als 'beschikbare vrije tijd' in een vragenlijst. Het resultaat van deze benadering bleek niet erg veelbelovend (Kraaykamp e.a., 1985). In de studie 'Cultuurdeelname in Nederland' is daarvoor door Ganzeboom (1989) een drietal redenen aangevoerd. Hij stelt dat het belang van tijdsdruk bij culturele participatie niet alleen te representeren is met de omvang van de vrije tijd, maar dat ook het tijdstip waarop deze tijd beschikbaar komt, de reden van vrije tijd (werkend/niet-werkend) en het tijdbudget van een eventuele partner relevant zijn (zie ook Knulst, 1977; Tazelaar, 1985). Ganzeboom introduceert vervolgens ook een meetinstrument waarin met deze aspecten rekening is gehouden. Een meting van tijdsrestric-

ties bestaat dan uit de scores op de volgende variabelen: meer dan één thuiswonend kind, jongste kind jonger dan elf jaar, meer dan 25 uur betaalde arbeid, minder dan vijf uur vrije tijd 's avonds door de week én in het weekend. In zijn analyses treden vooral bij het bezoeken van theatervoorstellingen en popconcerten effecten van de op deze wijze gemeten tijdsrestricties aan het licht. Er is evenwel geen significant effect van tijdsdruk te constateren in de verklaring van het al dan niet serieus en populair lezen. Als oorzaak hiervoor is mogelijk de gebrekkige meting van het leesniveau aan te wijzen, terwijl daarnaast de constructie van een dergelijke tijdsdrukvariabele slechts een benadering van de werkelijk ervaren tijdsdruk blijft.

In het onderzoek 'Podiumkunsten & Publiek' is tijdsdruk volledig gerelateerd aan restricties veroorzaakt door de gezinssituatie (Maas e.a., 1991). Daarbij is men wederom uitgegaan van persoonlijke omstandigheden die een negatieve invloed hebben op de vrij besteedbare tijd, zoals het hebben van een partner en jonge en thuiswonende kinderen. Bij de verklaring van de bezoekfrequentie aan theatervoorstellingen blijkt inderdaad de tijdsdruk ten gevolge van de gezinssituatie, naast een aantal andere aspecten, relevant. Opmerkelijk is ook dat theaterbezoekers met een ruim tijdbudget de voorkeur geven aan complexere voorstellingen. Ook Verhoeff (1992) toont in zijn rapport over de bezoekers van het Holland Festival Oude Muziek in Utrecht aan dat tijdsrestricties ten gevolge van gezinsomstandigheden belangrijk zijn bij de verklaring van bezoekfrequentie. Wat betreft lezen laat Kraaykamp (1990) in het vooronderzoek zien dat de lezers van complexe boekengenres over een ruimer tijdbudget beschikken dan de lezers van de minder complexe genres.

Het hierboven besproken onderzoek biedt aanwijzingen dat aspecten van tijdsdruk relevant zijn bij de verklaring van sociale differentiatie in het lezerspubliek. Tekortkomingen in het leesonderzoek betreffen vooral de meting van tijdsrestricties, terwijl daarnaast tijdsdruk te vaak ongespecificeerd is opgevat. In de volgende paragraaf werken we het idee van tijdsdruk nader uit.

4.3 TIJDSDRUK EN LEZEN: EEN THEORETISCHE UITWERKING

Een belangrijke restrictie voor gedrag is tijd. Zoals binnen de financiële ruimte het geld dat overschiet na vervulling van de primaire levensbehoeften vrij besteedbaar is, is binnen de dagelijkse 24 uur de tijd die overschiet na de verplichtingen van slapen, werk en gezin beschikbaar voor lezen en andere vrijetijdsactiviteiten (Knulst, 1989). Voor een beschrijving hoe het tijdbudget van invloed is op het leesgedrag grijpen we terug op micro-economische modellen voor consumptiebeslissingen. Consumptie komt volgens deze modellen tot stand door een optimalisering van het individuele nut gegeven de relevante

consumptieve mogelijkheden en restricties (Becker, 1976). In de economische consumptietheorieën is door Linder (1971) en Becker (1976) tijd als restrictie naast geld geïntroduceerd. Toegepast op lezen is de beslissing van een persoon om tijd te besteden aan tekstuele uitingen afhankelijk van de verhouding tussen de tijdprijs van lezen en het individuele tijdbudget. Als lezen relatief weinig tijd kost en men over weinig tijd beschikt, is lezen een aantrekkelijke vorm van vrijetijdsbesteding.

Bij de keuze voor een bepaalde vrijetijdsbesteding handelt het om een afweging van een aantal mogelijke alternatieven. Voor personen met veel tijdsdruk zijn daarom tijdrovende activiteiten minder aantrekkelijk. Belangrijk is dat de tijdprijs van lezen in verhouding tot die van andere vrijetijdsactiviteiten relatief laag is. Lezen is zeer flexibel en kan men vrijwel altijd doen. Met name tijdschriften en kranten bezitten een lage tijdprijs omdat die zich relatief goed op overschietende momenten laten inkijken. Boeken kennen door hun omvang een hogere tijdprijs dan periodieken. Meestal dient men immers een aantal uren aan een boek te besteden om het in z'n geheel te kunnen lezen.

Toepassing van bovenstaande overwegingen op lezen veronderstelt tevens dat de tijdprijs van teksten door een onderlinge vergelijking is vast te stellen; tekstuele uitingen verschillen in tijdrovendheid van elkaar. Binnen het leesaanbod is het echter bijzonder moeilijk om los van een lezer de tijdskosten in kaart te brengen. Er zijn geen vaste begin- en eindtijden zoals bij concert- of theaterbezoek. Bovendien verschilt het leestempo van een ieder. Juist gegeven deze vaststelling gaan we uit van de aanname dat de complexiteit van teksten een goede benadering van de tijdrovendheid inhoudt. Een complexe literaire roman van Celine vergt meer concentratie en is daardoor relatief tijdrovender dan een minder complexe streekroman van Saris; complexe tekstuele uitingen hebben een hoge tijdprijs.

Indien we leesgewoonten vanuit een micro-economische gezichtspunt beschouwen is het zinvol het totale tijdbudget te beperken door uitsluitend uit te gaan van een voor vrijetijdsbesteding beschikbaar budget. Vrije tijd bestaat dan uit de tijd die resulteert na aftrek van verplichte activiteiten, zoals betaalde en huishoudelijke arbeid en persoonlijke en kinderverzorging. Nadere voorspellingen over de invloed van het beschikbare tijdbudget op leesgedrag zijn te formuleren doordat individuen gegeven hun sociale achtergronden verschillen naar tijdsdruk. Uiteraard zijn ook hulphbronnen als culturele competentie of sociale ondersteuning relevant voor de sociale differentiatie naar leesniveau. Deze aspecten komen specifiek in de volgende hoofdstukken aan de orde.

Uit de hierboven besproken onderzoeken is gebleken dat men tijdsdruk niet altijd eenduidig kan opvatten. Tijdsdruk kent een aantal aspecten die elk om een eigen uitwerking vragen. In deze studie onderscheiden we een drietal kenmerken van tijdsdruk, waarvan de OMVANG van de vrije tijd de eerste is.

Verder is de structuur van de vrije tijd, in de vorm van de VERSNIPPERING, een mogelijke bron van tijdsdruk. Ten slotte biedt de omvang en diversiteit van het INDIVIDUELE VRIJETIJDREPertoire de gelegenheid tijd aan alternatieve activiteiten te besteden. In de hier volgende subparagrafen zijn deze drie aspecten van tijdsdruk specifiek voor leesgedrag uitgewerkt en worden dien-aangaande hypothesen geformuleerd.

4.3.1 Omvang van het vrijetijdsbudget

Het einde van de jaren zeventig kenmerkte zich in Nederland door een economische recessie waarbij grote werkloosheid en dalende koopkracht de gevolgen waren. Een geringe bestedingsruimte voor personen zonder betaald werk in combinatie met veel vrije tijd heeft als consequentie dat men zich in de vrije tijd kostenbesparend dient te gedragen. Men richt zich op tijdpassering waarmee men veel uren zonder aanmerkelijke aanvangs- of meerkosten kan door brengen (Knulst, 1977). Lezen behoort tot de activiteiten die wel tijdintensief zijn, maar praktisch geen beroep doen op het financiële budget. De verwachting is dat personen die veel vrije uren combineren met een beperkt financieel budget relatief veel tijd besteden aan tijdintensieve en geldextensieve bezigheden als lezen (Knulst, 1989). Daarnaast is lezen een zeer flexibele activiteit, waardoor het zich zeer gemakkelijk laat aanpassen aan de beschikbare hoeveelheid vrije tijd (Knulst & Kalmijn, 1988).

Volgens Linder (1971) zijn culturele zaken zoals het kennis nemen van tekstuele uitingen en beeldende kunst economisch inferieure goederen, omdat bij een toename van de arbeidsproductiviteit en welvaart een afname van de culturele consumptie is te verwachten. Personen met weinig, en daardoor kostbare vrije tijd trachten hun vrije tijd zo economisch mogelijk te benutten door de participatie aan activiteiten met een hoge goederenintensiteit. Aangezien lezen bij uitstek een goederenextensieve en tijdintensieve bezigheid is, is de verwachting dat personen met veel tijdsdruk relatief weinig tijd aan lezen spenderen. Naast een verklaring voor de verschillen naar leesomvang biedt de omvang van de vrije tijd ook mogelijkheden om de differentiatie naar leesniveau te verklaren. Tijdrovende (complexe) teksten hebben een relatief hoge tijd prijs en zullen daarom door personen die over weinig vrije tijd beschikken minder snel ter hand worden genomen dan minder complexe teksten. De hypothese over de omvang van het tijdbudget luidt:

PERSONEN MET EEN RUIM VRIJETIJDSDUDGET BESTEDEN MEER TIJD AAN LEZEN EN LEZEN MEER TIJDROVENDE TEKSTEN DAN PERSONEN MET EEN KRAP VRIJETIJDSDUDGET.

4.3.2 Versnippering van vrije tijd

Gegeven een vaststaande hoeveelheid vrije uren zijn deelnameverschillen in vrijetijdsbesteding ook voor een deel toe te schrijven aan de mate van de ver-

snijpering van het tijdbudget: het aantal episodes waarin vrije tijd beschikbaar komt (Knulst, 1977). Zo betoogt Knulst (1989) in zijn dissertatie dat het bij de bestedingsmogelijkheden van vrije tijd vooral handelt om het 'liquide' zijn van vrije uren⁴. Vooral personen die zorgdragen voor de combinatie van een aantal werkzaamheden, zoals betaald werk, huishoudelijk werk en scholing bezitten een versnipperde vrije tijd (Knulst & Van Beek, 1990).

De ontwikkelingen in het begin van de jaren tachtig naar een meer gezamenlijke verantwoordelijkheid voor het gezin, de kinderen en het huishouden heeft tot gevolg gehad dat mannen meer tijd aan huishoudelijke en verzorgende taken zijn gaan besteden (Knulst & Van Beek, 1990). Tegelijkertijd is een toenemend aantal vrouwen betaalde arbeid gaan verrichten (Van der Lippe, 1993). Deze tendens naar een meer evenredige verdeling van arbeids- en huishoudelijke taken heeft tot gevolg dat voor zowel mannen als vrouwen de vrije tijd meer versnipperd is geraakt. In een huishouden wordt dan immers één activiteit, zoals kinderverzorging of koken door meerdere personen verricht, hetgeen inhoudt dat voor alle huishoudensleden minder aaneengesloten vrije tijd beschikbaar blijft.

Versnippering van vrije tijd genereert een tijdsdruk die tot gevolg heeft dat vooral alternatieven met een hoge tijdsprijs minder aantrekkelijk en moeilijker realiseerbaar zijn. Gegeven de omstandigheid dat lezen een flexibele tijd-vuller is en derhalve een relatief lage tijdsprijs kent, is de verwachting dat voor personen met een versnipperde vrije tijd lezen een aantrekkelijk alternatief is. Men vindt al gauw de tijd om in een verloren uurtje een krant of tijdschrift open te slaan. Daarentegen is het lezen van tijdrovende (complexe) tekstuele uitingen voor lezers met kleine blokjes vrije tijd een weinig aantrekkelijke bezigheid. In het bijzonder voor boeken geldt dan dat men het lezen van dergelijke meer tijdrovende teksten moet spreiden over een aantal tijdsepisodes. De hypothese over de versnippering van het tijdbudget luidt:

PERSONEN MET EEN VERSNIPPERD VRIJTIJDSBUDGET BESTEDEN MEER TIJD AAN LEZEN, MAAR LEZEN MINDER TIJDROVENDE TEKSTEN DAN PERSONEN MET EEN MINDER VERSNIPPERD VRIJTIJDSBUDGET.

4.3.3 Omvang en diversiteit van het vrijetijdsrepertoire

Een derde aspect van tijdsdruk is te achterhalen wanneer men rekening houdt met het gegeven dat voor een persoon vaak verschillende vrijetijdsactiviteiten aantrekkelijk zijn. Voor een groot aantal tijdsbestedingen geldt dat men er in de vorm van toerusting, oefentijd, kennis en relaties in dient te investeren om op een later tijdstip plezier aan te ontfanen (Knulst, 1991). Het uiteindelijke resultaat van deze investeringen is op te vatten als een repertoire van alterna-

4. Het begrip 'liquide' in verband met tijd is ontleend aan Blakelock (1959) die onder arbeiders in ploegdienst de deelname aan diverse vrijetijdsactiviteiten heeft onderzocht.

tieven. Al deze mogelijke alternatieven concurreren met elkaar én met lezen om de gunst van een persoon. De beslissing om aan de ene activiteit wel en de andere geen tijd te besteden, is daarmee het gevolg van een afweging van alternatieven op basis van de relatieve aantrekkelijkheid. Personen met een omvangrijk en divers vrijetijdsrepertoire krijgen vervolgens in een situatie met weinig vrije tijd te maken met een onderbenutting van investeringen, hetgeen een druk op de beschikbare vrije tijd genereert (Linder, 1971). Linder veronderstelt dat deze toegenomen tijdsdruk binnen de vrije tijd dan leidt tot een vluchtigere wijze van consumeren (lezen van eenvoudige leesstof), of het combineren van meerdere activiteiten op één tijdstip. Knulst (1991) benadrukt in deze context dat men vrije tijd ook produktiever benut als men de frequentie van tijdintensieve activiteiten vermindert.

Duidelijk is dat het beschikken over een omvangrijk en divers vrijetijdsrepertoire een tijdsdruk genereert waardoor men aan elk van deze activiteiten slechts een beperkte hoeveelheid tijd kan besteden. Daarnaast kan men de tijdsdruk verminderen door vooral aan de meer tijdintensieve en goederen-extensieve activiteiten niet te veel tijd te besteden. Omdat lezen een tijd-intensieve vrijetijdsbesteding is, veronderstellen we dat personen met veel alternatieven (uitgaan, hobby's en muziek) om te beginnen minder vaak lezen, maar ook voor de minder tijdrovende (complexe) tekstuele uitingen zullen kiezen. De eerste hypothese over tijdsdruk als gevolg van het vrijetijdsrepertoire luidt:

PERSONEN DIE ACTIEF ZIJN OP HET TERREIN VAN UITGAAN, HOBBY'S EN MUZIEK, BESTEDEN MINDER TIJD AAN LEZEN EN LEZEN MINDER TIJDROVENDE TEKSTEN DAN PERSONEN DIE MINDER ACTIEF ZIJN WAT BETREFT UITGAAN, HOBBY'S EN MUZIEK.

Bovenstaande alternatieven zijn substituten voor lezen in de zin dat ze direct concurrerend zijn. Daarnaast zijn er binnen het vrijetijdsrepertoire ook activiteiten die de attractiviteit van lezen juist versterken. Met name de belangstelling die men ten toon spreidt voor culturele uitingen is als een versterkend element op te vatten. De verwachting is dat participatie aan cultuur een verhoging van de competentie tot gevolg heeft, waardoor een culturele activiteit als lezen juist aantrekkelijker wordt. Lezen en cultuurdeelname zijn derhalve meer aanvullend dan concurrerend. In tegenstelling tot bij de andere alternatieven verwachten we daarom een positieve relatie tussen de tijdsbesteding aan lezen en de culturele belangstelling van een persoon. Een en ander leidt tot de tweede hypothese over het vrijetijdsrepertoire:

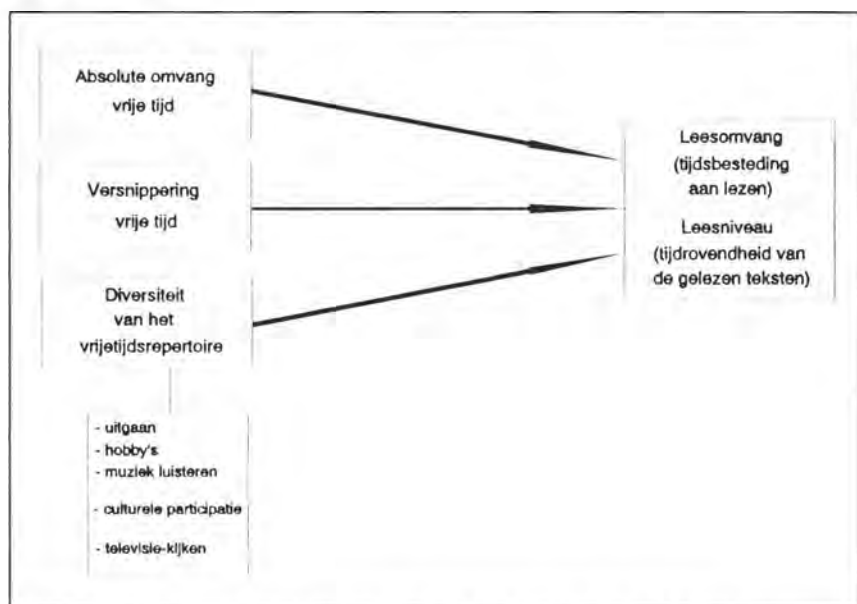
PERSONEN DIE ACTIEF ZIJN OP HET TERREIN VAN CULTURELE PARTICIPATIE BESTEDEN MEER TIJD AAN LEZEN EN LEZEN MEER TIJDROVENDE TEKSTEN DAN PERSONEN DIE MINDER ACTIEF ZIJN WAT BETREFT CULTURELE PARTICIPATIE.

Een bijzonder onderdeel binnen het vrijetijdsrepertoire is het televisie-kijken. In een aantal publikaties staat de concurrerende rol van het beeldscherm voor het lezen ook specifiek onder de aandacht (zie Knulst & Kalmijn, 1988; Van der Voort, 1989). Duidelijk is dat een groot deel van de bevolking heeft geïnvesteerd in televisie-kijken als vrijetijdsbesteding. Daarbij denken we allereerst aan investeringen in faciliteiten. Zo heeft van de Nederlandse bevolking in 1990 zo'n 96% de beschikking over een kleurentelevisie, 47% heeft teletekst en 53% bezit een videorecorder (Knulst & Kraaykamp, 1993). Bovendien hebben veel televisiekijkers de beschikking over een groot aantal ontvangstmogelijkheden (gemiddeld 8.7 buitenlandse zenders). Naast deze faciliteiten is er sprake van investeringen in een bijzondere vorm van competentie: de kennis over het gebodene. Zo investeert men bij het volgen van een serie als 'Goede Tijden, Slechte Tijden' of 'Beverly Hills 90210' in betrokkenheid met hoofdpersonen, het volgen van de verhaallijn en ontwikkelt men een nieuwsgierigheid naar het vervolg. Bovengenoemde investeringen betalen zich vooral uit bij een regelmatig kijkgedrag. Een en ander heeft tot gevolg dat personen in wiens vrijetijdsrepertoire televisie-kijken een belangrijke plaats inneemt minder tijd aan lezen besteden.

Een bijkomend aspect van de televisie als concurrent voor het geschreven woord betreft het feit dat sommige programma's op de televisie substituten zijn voor tekstuele uitingen. De televisie stelt de bezitter in staat om op betrekkelijk eenvoudige wijze ontspannende genoegens te ondergaan. Lezen heeft daarbij als nadeel dat het een relatief inspannende bezigheid is waarvoor een specifieke cognitieve competentie vereist is, terwijl men bij de televisie de beelden panklaar krijgt voorgeschoteld. Voor personen die veel geïnvesteerd hebben in faciliteiten en competentie op audio-visueel terrein is ontspanning gebracht door de televisie derhalve aantrekkelijker dan ontspanning via een geschreven tekst. Televisie biedt hun de mogelijkheid relatief goedkoop en met weinig inspanning vermaak te vinden. De gelegenheid om veel televisie te kijken heeft daarom niet alleen minder tijdsbesteding aan lezen tot gevolg, maar tevens een voorkeur voor de minder tijdrovende (complexe) tekstuele uitingen. Een derde hypothese over tijdsdruk door de omvang en diversiteit van het vrijetijdsrepertoire luidt:

PERSONEN IN WIENS VRIJETIJDREPERTOIRE TELEVISIE-KUKEN EEN BELANGRIJKE PLAATS INNEEMT BESTEDEN MINDER TIJD AAN LEZEN EN LEZEN MINDER TIJDROVENDE TEKSTEN DAN PERSONEN IN WIENS VRIJETIJDREPERTOIRE TELEVISIE-KUKEN GEEN BELANGRIJKE PLAATS INNEEMT.

In het bovenstaande is de rol van tijdsdruk in de verklaring van sociale differentiatie in leesgedrag aan de hand van een drietal aspecten nader uitgewerkt, te weten de omvang en versnippering van de vrije tijd en de diversiteit van het vrijetijdsrepertoire. Een aanschouwelijke representatie is te zien in Figuur 4.1.

Figuur 4.1 : Schematische weergave van de drie aspecten van tijdsdruk.

In de nu volgende analyses besteden we aandacht aan het relatieve belang van deze tijdsdrukaspecten in de verklaring van sociale verschillen in leesomvang en leesniveau.

4.4 BESCHRIJVING VAN HET LEZERSPUBLIEK

4.4.1 Operationalisatie en meting

Alvorens de in de vorige paragraaf geformuleerde hypothesen te toetsen, bespreken we hier de te gebruiken gegevens en operationalisaties. Aangezien in dit hoofdstuk de rol van tijdsdruk centraal staat, is ervoor gekozen gebruik te maken van de gegevens uit het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO90). Informatie over de vrijetijdsbesteding van de Nederlandse bevolking is in het TBO verzameld via de dagboekmethode. De kwaliteit van dergelijke tijdbudgetdata is relatief hoog omdat men weinig last heeft van overschatting. Lezen is in deze onderzoeksopzet één van vele activiteiten die men in een week uitvoert. Van extra benadrukking is geen sprake. Verder is de overschatting van activiteiten afgebakend door het budget van telkens één kwartier. De centrale variabele, de leesomvang voor boeken, kranten en tijdschriften, is daardoor zeer nauwkeurig vast te stellen. Andere voordelen van het TBO zijn de representativiteit, het grote aantal respondenten en de ruime informatie over de sociale

achtergrondkenmerken. Voor een uitgebreide representatie van de verdelingskenmerken van alle in dit hoofdstuk te gebruiken variabelen verwijzen we naar Bijlage C.1.

Een nadeel van het TBO is dat het relatief weinig informatie biedt over het soort lectuur dat men in een onderzoekswEEK leest. Ter bepaling van de tijdrovendheid (complexiteit) is het alleen mogelijk globale metingen te verkrijgen. Zo is voor de dagbladen te reconstrueren welke van de volgende vier krantensoorten men heeft gelezen: kwaliteitskranten (De Volkskrant, Trouw, NRC), regionale kranten, religieuze kranten en populair-landelijke kranten (AD, De Telegraaf, Het Parool). Aan deze krantensoorten zijn complexiteitscores toegekend op basis van de bijhorende schaalwaarden uit de expertbeoordeling (zie Bijlage B)⁵. Voor de tijdschriften is na te gaan welke van negen tijdschriftsoorten men in de onderzoekswEEK heeft gelezen⁶. Ook hier is een gemiddelde complexiteitsscore voor een lezer berekend via de bijhorende schaalwaarden uit de expertbeoordeling (zie Bijlage B).

In het TBO is via de dagboekjes niet te achterhalen welk boekengenre men in de onderzoekswEEK heeft gelezen. In de vragenlijst bevindt zich wel informatie over het laatst gelezen boek. We nemen aan dat het laatst gelezen boek model kan staan voor het leesniveau. Respondenten konden bij de vraag naar het laatste boek kiezen uit zes genres: literaire boeken, kinderboeken, romantische boeken, spannende boeken, stripboeken en informatieve boeken. Bij kinderboeken is de toekenning van een complexiteitsscore onmogelijk daar kinderboeken niet in onze beoordelingsprocedure zijn opgenomen⁷. Met behulp van de vijf beschikbare genres is voor iedere lezer een complexiteitsniveau vastgesteld op basis van de schaalwaarden uit de expertbeoordeling (zie Bijlage B).

Zoals hierboven is geschetst, is een drietal aspecten van tijdsdruk te onderkennen. Allereerst is in het TBO via het dagboek voor iedere respondent de absolute omvang van de vrije tijd nauwkeurig vast te stellen. Als vrij hesteedbare tijd beschouwen we die uren die overschieten nadat aan verplichtingen van betaalde arbeid, het huishouden en scholing is voldaan.

5. Als binnen één soort meerdere kranten voorkomen is een complexiteitsscore verkregen door de schaalwaarden voor deze kranten te middelen.

6. Het betreft hier: opiniebladen, omroepbladen, popbladen, jeugdbladen, hobbybladen, sportbladen, modebladen, vrouwenbladen en familiebladen.

7. Onze veronderstelling is dat personen die kinderboeken lezen dat doen om voor te lezen aan hun kinderen. Omdat het in deze studie niet handelt om voorleesgedrag lijkt ons het plaatsen van deze voorlezers in de categorie niet-lezers geen groot bezwaar.

Ten tweede is ook de versnippering van vrije tijd op basis van het in het dagboek gerapporteerde gedrag te achterhalen. Versnippering is opgevat als het aantal episodes waarin men tijd vrij te besteden heeft (per tien uur vrije tijd). De mogelijke vaststelling van een versnipperingsmaat is uniek voor het TBO. Met de meting van versnippering is het mogelijk beter op de structuur van de vrije tijd in te gaan dan in eerdere onderzoeken naar cultuurdeelname.

Als derde is de gelegenheid om in de vrije tijd alternatieve bezigheden te ontplooiën uiteengelegd in drie onderdelen. De hier gebruikte operationalisaties zijn alle op basis van informatie afkomstig uit de bij het TBO behorende vragenlijst. Om te beginnen is de deelname aan uitgaansactiviteiten van respondenten afgemeten aan het aantal maal per jaar dat men disco's, feesten, bioscopen, cafés, restaurants en speelhallen bezoekt. Daarnaast zijn hobby's concurrerend voor lezen. Aan de hand van een lijst met dertien activiteiten is nagegaan aan hoeveel hobby's men tijd besteedt⁸. Ten slotte is de aandacht van een ondervraagde voor muziek afgemeten aan het bezit van een platen-speler, CD-speler, radio en cassette-recorder.

De deelname aan culturele uitingen is geoperationaliseerd door een telling van de volgende zes culturele activiteiten: bespelen van muziekinstrument, zingen, fotograferen, schilderen, toneelspelen en boetsen. Deze telling is vervolgens gemiddeld met het aantal maal dat men in het afgelopen jaar bezoeker is geweest van toneelvoorstellingen, concerten, revue's en musea.

Ten slotte vormt het televisie-kijken een belangrijke concurrent van het lezen. De mate waarin een persoon de gelegenheid bezit in de vrije tijd televisie te kijken is afgemeten aan investeringen in randapparatuur en ontvangstmogelijkheden. Als een eerste meting is nagegaan hoeveel van 25 mogelijke zenders men ontvangt en als tweede is het aantal televisie-accessoires dat men bezit achterhaald, zoals een kleurentelevisie, afstandsbediening, teletekst, viditel, video en een abonnement op Filmnet.

Van de sociale achtergrondkenmerken is het opleidingsniveau in het TBO gemeten in zes categorieën met lager onderwijs als laagste en universiteit als hoogste niveau⁹. Bij de continue variabele leeftijd zijn alleen personen ouder dan 18 jaar in de analyses betrokken. Het maandelijks netto huishoudinkomen is heschikbaar in vijf categorieën, lopend van minder dan 1500 gulden naar meer dan 3250 gulden per maand. De ontbrekende waarden voor het huis-

8. Deze dertien mogelijke hobby's zijn: sportwedstrijden bezoeken, zelf sportbeoefenen, karweitjes opknappen, modelbouw, knutselen, handenarbeid, tumieren, naaien en handwerken, verzamelen, puzzelen, cursus volgen, creatief bezig zijn, en andere hobby's.

9. De gemeten opleidingscategorieën zijn: lager onderwijs, lbo, ulo/mavo, havo/vwo/mbo, hbo en wetenschappelijk onderwijs.

houdinkomen (van 726 ondervraagden) zijn bijgeschat via een regressievergelijking met de predictoren opleiding, urbanisatiegraad, leeftijd, economische beroepsstatus en werkzaamheid¹⁰.

Een drietal achtergrondkenmerken heeft vooral betrekking op de tijdsdruk die eruit voortvloeit. Zo is het aantal uren betaald werk gemeten als continu gegeven. Daarnaast is op basis van het gerapporteerde gedrag in het dagboek vastgesteld hoeveel taken men in één week combineert (zie Knulst & Van Beek, 1990). Een score op de variabele taakcombinatie kan variëren tussen nul en vier afhankelijk van het feit of men meer dan tien uur per week besteedt aan (a) betaalde arbeid en (b) huishoudelijk werk, en meer dan vijf uur aan (c) kinderverzorging en (d) scholing en/of studie. Ten slotte is de tijdsdruk in de thuissituatie gerepresenteerd door een telling van een viertal verplichtende omstandigheden (zie Maas e.a., 1991). De score op deze variabele varieert op basis van het hebben van een partner, het werken van die partner, het hebben van thuiswonende kinderen en van kinderen jonger dan veertien jaar.

4.4.2 Een beschrijving van de onderzoeksgroep

Voor we nagaan in hoeverre aspecten van tijdsdruk een verklaring bieden voor de sociale differentiatie in het lezerspubliek naar leesomvang is het van belang aan te tonen dat verschillen tussen sociale groepen ook daadwerkelijk bestaan. Daartoe is in Tabel 4.1 het percentage lezers en de tijdsbesteding uitgesplitst naar zes achtergrondkenmerken. Te constateren valt dat veel personen lezen; ongeveer 92% van de Nederlandse bevolking heeft in de onderzoekswEEK ten minste één kwartier aan lezen besteed. Grote sociale verschillen doen zich bij het al dan niet lezen (totaal) niet voor. Wel blijken met name oudere en hoog opgeleide personen vaker tijd aan het geschreven woord te spenderen.

Voor het lezen van boeken signaleren we in Tabel 4.1 dat vrouwen veel vaker lezen dan mannen: 54% tegen 33%. Wanneer men eenmaal leest doen zich echter tussen mannen en vrouwen in de tijdsbesteding geen verschillen meer voor. Zoals verwacht blijken verder vooral hoger opgeleiden vaak boeken ter hand te nemen. Indien men boeken leest blijken vooral ouderen veel tijd aan deze boeken te besteden: 4,9 uur per week voor lezers ouder dan 75 jaar, tegen 2,5 uur voor lezers jonger dan 25 jaar. Opmerkelijk is het geringe effect van het inkomen op de tijdsbesteding aan boeken. Ook personen uit de laagste inkomenscategorieën besteden relatief veel tijd aan het boek. Wellicht dat de betrekkelijk goedkope leenmogelijkheden bij bibliotheken hiervoor verantwoordelijk zijn (zie Kraaykamp, 1992).

10. De vijf categorieën voor het netto maandelijks huishoudinkomen zijn: minder dan f1500,-, tussen f1500,- en f2000,-, tussen f2000,- en f2500,-, tussen f2500,- en f3250,- en meer dan f3250,- per maand.

Tabel 4.1 : *Percentage lezers van boeken, kranten en tijdschriften en de tijdsbesteding (bij deelname) uitgesplitst naar zes achtergrondkenmerken.*

	lezen totaal		boeken		kranten		tijdschriften	
	%	uren ^a	%	uren ^a	%	uren ^a	%	uren ^a
Gemiddelde	92.3	5.8	43.5	3.4	75.7	3.2	73.5	2.0
Geslacht								
man	90.8	5.6	32.6	3.4	77.5	3.5	69.2	1.9
vrouw	93.7	6.0	54.1	3.4	74.0	2.8	77.7	2.1
Leeftijd								
< 25 jaar	87.6	3.5	39.8	2.5	59.3	1.9	64.1	1.4
25-35 jaar	89.7	4.3	42.4	3.0	67.3	2.2	65.7	1.6
35-45 jaar	93.9	5.9	44.5	3.3	83.6	3.1	78.2	1.9
45-55 jaar	94.0	5.8	44.2	3.2	82.7	3.0	74.2	2.1
55-65 jaar	95.5	7.8	43.6	4.0	83.7	4.2	82.7	2.7
65-75 jaar	95.7	8.7	48.4	4.6	81.1	4.9	81.8	2.7
> 75 jaar	91.5	9.0	43.3	4.9	81.9	4.8	75.3	2.8
Opleiding								
lager onderwijs	86.3	6.2	31.0	3.9	71.7	3.3	70.9	2.5
lbo	88.0	5.1	31.7	3.0	67.2	3.0	70.7	2.2
ulo-mavo	96.7	6.1	50.5	3.5	77.0	3.4	79.6	1.9
havo-vwo-mbo	93.2	5.3	45.1	3.1	76.0	3.0	72.5	1.8
hbo	95.7	6.5	55.5	3.5	86.2	3.2	75.8	2.1
universiteit	93.5	7.2	52.0	4.6	80.8	3.8	70.7	1.8
Burgerlijke staat								
gehuwd-samenwonen	93.8	6.0	41.8	3.4	80.4	3.3	46.2	2.1
ongetrouwd	87.6	4.4	43.3	3.0	65.1	2.4	60.0	1.5
gescheiden	91.2	7.0	65.2	3.9	61.4	3.2	56.2	2.4
verzuimd	92.1	7.8	48.6	4.2	70.0	4.3	57.2	2.8
Werkzaamheid								
betaald werk	92.3	4.8	38.8	2.8	76.4	2.7	70.6	1.7
geen betaald werk	93.8	7.3	49.0	4.0	78.0	3.8	78.9	2.4
school-studerend	83.1	4.0	41.6	2.9	57.1	2.2	60.8	1.4
Huishoudinkomen								
< f1500,-	90.8	5.6	51.9	4.0	62.3	2.9	66.1	1.9
f1500,- / f2000,-	91.0	5.8	36.2	3.2	72.1	3.4	76.4	2.2
f2000,- / f2500,-	93.7	5.6	41.6	3.4	77.0	3.1	74.8	2.0
f2500,- / f3250,-	89.8	6.0	42.3	3.5	74.9	3.2	72.9	2.1
> f3250,-	95.3	6.0	46.8	3.1	84.9	3.2	75.4	2.0
Aantal waarnemingen	2919	2693	2919	1269	2919	2209	2919	2145

a Tijdsbesteding indien men ten minste één kwartier aan de activiteit heeft besteed.

Bron: TBO90, Tijdsbestedingsonderzoek 1990 (N = 2919), SCP, gewogen resultaten.

Krantelezers zijn vaak wat ouder dan personen die geen krant lezen. Meer dan 80% van degenen ouder dan 35 jaar is een krantelezer, terwijl slechts

59% van de jongeren onder de 25 jaar een krant leest. Ook wat betreft de tijd die men aan de krant spendeert, blijkt een hogere leeftijd samen te gaan met veel aandacht voor de krant. Personen boven de 55 jaar besteden er ruim 4 uur per week aan, maar jongere krantlezers komen nog niet tot 2.5 uur. Opmerkelijk is het geringe aantal krantlezers onder schoolgaanden en studerenden: slechts 57%. Blijkbaar spreekt de krant jongeren minder aan. Voor het al dan niet lezen van een dagblad blijkt wel het inkomen relevant. Hoe lager het inkomen hoe minder vaak men kranten leest. Gegeven het feit dat men voor een dagbladabonnement maandelijks een relatief hoog bedrag dient te uit te geven, is deze uitkomst niet verwonderlijk. Ten slotte blijken mannen meer tijd aan de krant te besteden dan vrouwen: 0,6 uur meer per week.

Het lezen van tijdschriften is op het eerste gezicht niet erg gedifferentieerd. Vrouwen lezen iets vaker tijdschriften, maar verder zijn geen in het oog springende verschillen vast te stellen. Voor wat betreft de tijdsbesteding blijken alleen de ouderen (boven de 55 jaar) en de lager opgeleiden (lager onderwijs en lbo) iets meer aandacht voor bladen te bezitten.

Een belangrijke constatering voor alle vormen van lezen is evenwel dat personen die relatief veel vrije tijd en weinig verplichtingen hebben, zoals niet-werkenden, personen zonder partner en ouderen, vaker lezers zijn en ook meer tijd aan boeken en periodieken besteden dan personen met een druk-bezet leven. Hoewel het hier slechts bivariate relaties betreft is het een aanwijzing voor de relevantie van tijdsdruk bij lezen.

4.5 TIJDSDRUK EN LEESOMVANG: ANALYSES

4.5.1 Toetsing van de hypothesen

De vorige paragraaf richtte zich op een beschrijving van het lezerspubliek, waarbij het al dan niet lezen is onderscheiden van de hoeveelheid tijd die men aan het geschreven woord besteedt. Een dergelijk onderscheid is in het onderzoek naar culturele participatie niet algemeen. Vaak is bij een bestudering van sociale verschillen in het deelnemende publiek aan bijvoorbeeld de podiumkunsten of kunsttentoonstellingen, niet-deelname opgevat als een bijzondere vorm van participatie, namelijk nul uur of nul keer deelname. Bij het zoeken naar een verklaring voor de sociale differentiatie in de tijdsbesteding aan lezen is er iets voor te zeggen om deze problematiek uiteen te leggen in twee aparte deelvragen. Ten eerste de vraag naar sociale verschillen in het al dan niet lezen, en ten tweede bij deelname, de vraag naar de hoeveelheid tijd die men aan boeken, kranten of tijdschriften besteedt. Zo ligt het voor de hand dat men lezen al dan niet als hobby heeft, om vervolgens afhankelijk van de om-

standigheden te beslissen over de hoeveelheid tijd die men aan het geschreven woord wenst te besteden.

A. De beslissing al dan niet te lezen

Bij een dichotome afhankelijke variabele, zoals al dan niet lezen, is het niet zonder meer raadzaam gebruik te maken van standaard lineaire regressietechnieken. Het probleem bij een toepassing van de kleinste kwadratenmethode is dat de variantie van de storingstermen niet constant is en zodoende niet tot 'Best Linear Unbiased Estimators' (BLUE) leidt (Weisberg, 1985). Bovendien garandeert een dergelijke lineaire specificatie niet dat de geschatte waarden van het al dan niet lezen zich tussen nul en één bevinden. Een techniek die aan bovengenoemde bezwaren tegemoet komt is logit-analyse. In een te schatten vergelijking gaat men dan uit van een logistische specificatie. De formule voor een dergelijk logistisch model luidt: $Y = 1/(1 + e^{-f(x)})$. Deze specificatie impliceert dat de variabele Y waarden aanneemt tussen 0 en 1 wanneer $f(x)$ waarden aanneemt tussen min oneindig en plus oneindig. In Tabel 4.2 zijn logitschattingen voor de kans op lezen gepresenteerd. Om een onderlinge vergelijking van predictoren mogelijk te maken zijn de coëfficiënten half gestandaardiseerd weergegeven.

Om te beginnen is in de eerste kolom van Tabel 4.2 de kans om überhaupt te lezen gemodelleerd (gemiddeld 92.3%). Lezen is daarbij opgevat als de optelling van de tijdsbesteding aan boeken, kranten en tijdschriften. Blijkens het logitmodel is van de sociale achtergronden in het bijzonder de hoogte van de opleiding bij de beslissing om te lezen relevant. Hoger opgeleiden zijn vaker lezers dan laag opgeleiden ($\beta = .50$). Daarnaast blijken vrouwen vaker te lezen en kennen meer ouderen het lezen als hobby dan jongeren. Van de aan tijdsdruk gerelateerde achtergronden heeft het aantal uren werken verrassend genoeg een positieve invloed op de kans om te lezen ($\beta = .37$); werkenden zijn vaker lezers dan niet-werkenden. Een verklaring hiervoor kan zijn dat het specifiek voor werkenden belangrijk is om van actuele zaken uit kranten en tijdschriften op de hoogte te blijven. Wellicht besteden de werkenden hun reistijd om deze periodieken te lezen. Van de tijdsdrukvariabelen is de omvang van de vrije tijd het belangrijkste. Personen met veel vrije tijd zijn het vaakst ook lezers ($\beta = 1.01$). Ook een versnipperd vrijetijdsbudget leent zich goed om te lezen; versnippering heeft een significant positief effect ($\beta = .77$). Dit is een bevestiging van de gedachte dat lezen zeer geschikt is om losse kwartiertjes mee te vullen.

Voor het al dan niet lezen van boeken (gemiddeld 43.5%) blijkt het geslacht de belangrijkste predictor ($\beta = .42$); vrouwen zijn veel vaker boekenlezers dan mannen. Bedenk wel dat dit resultaat zich voordoet bij het constant houden van alle overige predictoren in de vergelijking. Blijkbaar heeft het lezen van boeken voor mannen veel minder of een andere betekenis dan voor vrou-

Tabel 4.2 : *Logit-analyse voor de kans op het lezen van boeken, kranten en tijdschriften naar sociale achtergronden en tijdsdrukvariabelen.*

	gestandaardiseerde logit-coëfficiënten ^a			
	lezen totaal	boeken	kranten	tijdschriften
<i>Achtergronden</i>				
Geslacht	.21*	.42**	-.14*	.17**
Opleidingsniveau	.50**	.31**	.34**	.14**
Inkomen	.18*	.11*	.28**	.07
Leeftijd	.35**	.00	.64**	.22**
Aantal gecombineerde taken	.03	.07	.09	-.04
Uren betaald werk	.37**	-.07	.20**	.14*
Huishoudelijke verplichtingen	.13	-.11*	.17**	.10
<i>Verklarende variabelen</i>				
Hoeveelheid vrije tijd	1.01**	.35**	.57**	.50**
Versnippering vrije tijd	.77**	.24**	.50**	.54**
<i>Diversiteit vrijetijdsrepertoire</i>				
Uitgaan	-.08	-.15**	.04	-.06
Hobby's	-.00	-.11**	-.03	.00
Muziek luisteren	-.11	.00	.05	-.02
Culturele participatie	.25**	.33**	.26**	.04
Ontvangstmogelijkheden TV	-.02	.03	-.13**	-.13**
Accessoires TV	-.09	-.15**	-.07	.07
Pseudo verklaarde variantie	16.8%	10.2%	13.2%	7.4%
Aantal waarnemingen	2910	2910	2910	2910

a Half gestandaardiseerd naar de onafhankelijke variabele met de formule: $\beta = B \cdot S_x$

Bron: TBO90, Tijdsbestedingsonderzoek 1990 (N = 2919), SCP, gewogen resultaten.

* Significant ($p < .05$)

** Significant ($p < .01$)

wen. Verder zijn het de hoger opgeleiden en de personen met weinig gezinsverplichtingen die vaker boeken lezen als hobby verkiezen. Wederom is van de tijdsdrukaspecten de omvang van de vrije tijd het belangrijkste. Echter, ook een versnipperde vrije tijd leidt tot een grotere kans om een lezer te zijn. Wel stellen we vast dat het effect van versnippering op al dan niet lezen, bij boeken lezen het kleinst is, hetgeen niet verwonderlijk is daar boeken in relatie tot tijdschriften en kranten een hogere tijdsprijs kennen. Veel gelegenheid voor alternatieve activiteiten blijkt voor wat betreft uitgaan, hobby's en het aantal televisie-accessoires in negatieve zin de kans om boeken te lezen te beïnvloeden. Uitgaan, hobby's en televisie-kijken zijn derhalve substituten voor het lezen van boeken. Daarnaast blijkt een grote culturele belangstelling inderdaad meer stimulerend voor boeken lezen. Personen met veel aandacht voor de schone kunsten zijn vaker ook boekenliefhebbers ($\beta = .33$).

De beslissing om dagbladen te lezen is een heel andere dan de beslissing boeken te lezen. Allereerst lezen mannen vaker kranten dan vrouwen en tevens is het al dan niet kranten lezen zeer sterk leeftijdsafhankelijk ($\beta = .64$): ouderen zijn vaker krantelezers dan jongeren. Er is hier wellicht sprake van een generatie-effect, omdat ouderen met de krant als nieuwsverstrekker zijn opgegroeid, terwijl jongeren vooral audio-visuele media als informatiebron kennen. Daarnaast hebben veel gezinsverplichtingen en veel werkuren tot gevolg dat men vaker dagbladen leest. Mogelijk is voor druk bezette personen de krant bij uitstek geschikt om er snel de nodige informatie aan te ontleen. Een positieve verband met de versnippering van vrije tijd is consistent met deze gedachte ($\beta = .50$). Het gegeven dat het lezen van dagbladen een zeer flexibele activiteit is, wordt bevestigd door de invloed die de omvang van het vrijetijdsbudget uitoefent op de beslissing dagbladen te lezen ($\beta = .57$); het al dan niet lezen van een krant is gemakkelijk aan te passen aan de beschikbare hoeveelheid vrije tijd. Van de concurrerende alternatieven heeft het beschikken over veel ontvangstmogelijkheden voor de televisie een negatief effect op de kans een krantelezer te zijn.

De kans om tijdschriften te lezen (gemiddeld 73.5%) blijkt niet erg sociaal gedifferentieerd. De verklaarde variantie is het laagst met 7.4%. In het bijzonder vrouwen, hoger opgeleiden en ouderen blijken iets vaker tijdschriftlezers te zijn. De absolute omvang en de versnippering van vrije tijd hebben opnieuw relatief veel voorspellende waarde. Het lezen van tijdschriften is blijkbaar een flexibele manier om losse kwartieren mee te vullen. Binnen het vrijetijdsrepertoire gaat alleen van de ontvangst van veel televisiekanalen de verwachte negatieve invloed uit ($\beta = -.13$).

B. De tijdsbesteding aan lezen

Voor een verklaring van de sociale verschillen naar de tijdsbesteding aan lezen kunnen we volstaan met gewone multiple lineaire regressie volgens de kleinste kwadratenmethode. Omdat het bij leesomvang handelt om de daadwerkelijke tijd die men aan lezen besteedt, is de verwachting dat vooral tijdsdrukaspecten in de verklaring relevant zijn.

Tabel 4.3 laat zien dat voor lezen (totaal) de leeftijd van uitzonderlijk belang is ($\beta = .28$); ouderen besteden relatief veel tijd aan lezen. Wellicht dat door de afnemende mobiliteit van ouderen de aantrekkelijkheid van een rustige activiteit als lezen toeneemt. Van de tijdsdrukaspecten is vooral de hoeveelheid vrije tijd relevant voor de tijdsbesteding aan lezen ($\beta = .35$), terwijl ook een versnipperde vrije tijd tot meer lezen leidt ($\beta = .15$). Deze resultaten zijn een aanwijzing voor de veronderstelling dat het flexibele karakter van lezen aanpassing aan de hoeveelheid beschikbare tijd, al dan niet in losse uren, goed mogelijk maakt. Verder heeft de gelegenheid tot alternatieve activiteiten in de

Tabel 4.3 *Regressie-analyse van de tijdsbesteding aan boeken, kranten en tijdschriften naar tijdsdrukvariabelen en sociale achtergronden (alleen de lezers).*

	gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten			
	lezen totaal	boeken	kranten	tijdschriften
<i>Achtergronden</i>				
Geslacht	.02	.03	-.12**	.07**
Opleidingsniveau	.15**	.12**	.09**	-.00
Inkomen	.10**	-.04	.09**	.08**
Leeftijd	.28**	.08*	.32**	.14**
Aantal gecombineerde taken	.02	-.06	.01	-.06*
Uren betaald werk	-.02	-.03	.01	-.02
Huishoudelijke verplichtingen	-.01	.00	.01	.01
<i>Verklarende variabelen</i>				
Hoeveelheid vrije tijd	.35**	.23**	.27**	.23**
Versnippering vrije tijd	.15**	.03	.08**	.07**
<i>Diversiteit vrijetijdsrepertoire</i>				
Uitgaan	-.05*	-.10**	.00	.01
Hobby's	-.06**	-.05	-.06**	-.02
Muziek luisteren	-.03	.01	-.08**	-.01
Culturele participatie	.14**	.09**	.10**	-.03
Ontvangstmogelijkheden TV	-.06**	-.08**	-.03	-.05*
Accessoires TV	-.03	.01	-.04*	.01
Verklaarde variantie	28.9%	11.0%	23.8%	11.8%
Aantal waarnemingen	2684	1264	2200	2137

Bron: TBO90, Tijdsbestedingsonderzoek 1990 (N = 2919), SCP, gewogen resultaten.

* Significant ($p < .05$)

** Significant ($p < .01$)

vorm van veel uitgaan, hobby's en televisie-ontvangstmogelijkheden een negatieve invloed op de leesomvang. Daarentegen oefent een grote culturele belangstelling een positieve invloed uit op de tijdsbesteding aan lezen ($\beta = .14$). Tussen lezen en andere culturele gedragingen is derhalve sprake van overlappende publieksgroepen.

Voor de tijdsbesteding aan boeken blijkt het geslacht van weinig belang. Dit in tegenstelling tot bij het al dan niet boeken lezen. Als men eenmaal boeken leest, is de tijdsbesteding voor mannen en vrouwen praktisch gelijk. Verder brengen vooral ouderen relatief veel tijd achter het opengeslagen boek door ($\beta = .08$). Van de tijdsdrukvariabelen is vooral het aantal vrije uren relevant. Daarentegen heeft een versnipperde vrije tijd niet het voorspelde effect. Het lezen van boeken heeft een hogere tijd prijs dan het lezen van periodieken waardoor het blijkbaar minder aantrekkelijk is boeken te lezen als vrije tijd in te veel losse kwartiertjes beschikbaar komt. Ten slotte besteden boeken-

lezers die veel uitgaan en veel televisie-ontvangstmogelijkheden bezitten relatief weinig tijd aan het boek.

In de vergelijking voor kranten hebben de resultaten een overeenkomstig patroon met het logitmodel voor al dan niet kranten lezen. Het zijn ouderen, mannen en hoger opgeleiden die veel tijd aan dagbladen besteden. Tijdsdrukaspecten zijn bij het lezen van kranten van relatief groot belang in vergelijking met het lezen van boeken en tijdschriften. Kranten lezen is zeer flexibel waardoor lezers met veel en versnipperde vrije tijd er meer tijd aan besteden. Indien men veel hobby's heeft, uitgebreide audio-apparatuur en veel accessoires voor de beeldbuis lijkt de krant een minder aantrekkelijk alternatief.

Voor de tijdsbesteding aan tijdschriften is in het bijzonder de omvang van de vrije tijd relevant ($B = .23$). De aandacht die men voor tijdschriften heeft, is niet sterk sociaal bepaald. Van de achtergronden blijkt alleen de leeftijd van enig gewicht ($B = .14$); ouderen lezen meer in bladen dan jongeren. Waar bij de verklaring van het al dan niet lezen het opleidingsniveau nog belangrijk bleek, is dat niet zo voor de tijdsbesteding aan tijdschriften.

De vraag naar de verklaring van sociale differentiatie in leesomvang heeft aan duidelijkheid gewonnen door een splitsing in twee deelvragen: naar het al dan niet lezen en naar de tijdsbesteding aan lezen¹¹. Achtergronden lijken van groter gewicht bij de beslissing om al dan niet te lezen (geslacht, leeftijd en opleiding), terwijl tijdsdrukaspecten relevanter zijn in de verklaring van de hoeveelheid tijd die men aan lezen besteedt.

De belangrijkste determinant van de tijdsbesteding aan lezen is steeds de hoeveelheid vrije tijd van een lezer, terwijl ook een versnipperde vrije tijd tot meer aandacht voor het geschreven woord leidt. Het flexibele karakter van het lezen heeft blijkbaar tot gevolg dat een lezer zijn leesgedrag gemakkelijk aanpast aan de individuele omstandigheden. Interessant is daarbij dat lezen bijzonder geschikt blijkt om losse momenten te vullen. De tijd prijs van lezen is in vergelijking met alternatieven blijkbaar zo laag dat het een aantrekkelijke vrijetijdsbesteding vormt. We merken hierbij wel op dat het positieve effect van versnippering bij de meer langdurig aandachtvragende boeken niet optreedt.

De tijdsdruk op basis van het vrijetijdsrepertoire blijkt ook relevant voor de verklaring van de tijdsbesteding aan lezen. Veel uitgaan betekent minder vaak boeken lezen, terwijl het hebben van veel hobby's en veel aandacht voor muziek vooral een negatieve invloed heeft op de tijd die men aan de krant

11. In de bovenstaande analyses is de beslissing al dan niet te lezen en om meer of minder tijd te besteden aan lezen als onafhankelijk opgevat. Met behulp van een tobit-analyse is het mogelijk deze beslissingen simultaan te analyseren (zie Bijlage D.1). De resultaten van deze tobit-analyse geven geen aanleiding bovenstaande conclusies te herzien.

spendeert. Wellicht bestaan er voor bepaalde alternatieven specifieke tekstsoorten waarvoor zij concurrerend zijn. Zo is het luisteren naar de radio en muziek-afspeelapparatuur vooral concurrerend voor de krant omdat men via deze faciliteiten ook van het nieuws en de achtergronden op de hoogte kan blijven. Het boek ervaart de meeste concurrentie van uitgaan. Omdat uitgaan een avondvullend karakter kent, is het wellicht meer een substituuut voor boeken lezen.

De concurrerende werking van de televisie komt met name naar voren bij boeken lezen. Het bezit van veel ontvangstmogelijkheden werkt negatief op de tijdsbesteding aan boeken. Omdat men voor het lezen van meer aandacht-vragende boeken een zekere tijdsperiode dient te reserveren in tegenstelling tot voor bladen ligt de concurrerende werking van de avondvullende televisie voor boeken lezen ook voor de hand. In de volgende paragraaf staat het beeldscherm als concurrent voor lezen uitgebreid onder de aandacht.

4.5.2 De concurrentie tussen lezen en televisie-kijken

In het voorgaande heeft de rol van tijdsdruk in de verklaring van de tijdsbesteding aan lezen centraal gestaan. Gegeven de afgebakende hoeveelheid vrije tijd heeft een beslissing tijd aan lezen te besteden echter ook consequenties voor de tijdsbesteding aan alle andere vrijetijdsactiviteiten; het is een 'joined decision'. Zo veronderstellen Knulst & Kalmijn (1988) dat lezen deel uit maakt van de media-activiteiten waarvoor personen een speciaal tijdbudget reserveren. Tijdsbesteding aan lezen dient men derhalve te bestuderen in een directe concurrentie met alternatieve media-activiteiten.

Knulst & Kalmijn (1988) richten zich in het SCP-cahier 'Van woord naar beeld?' specifiek op de concurrentie tussen lezen en televisie-kijken. De auteurs zijn vooral geïnteresseerd in veranderingen tussen 1975 en 1985 als gevolg van het toegenomen televisie-aanbod. Knulst & Kalmijn beschikken echter niet over paneldata, zodat zij veranderingen in de tijdsbesteding alleen kunnen constateren door vergelijking van respondenten met overeenkomstige kenmerken op de twee tijdstippen. Een directe concurrentie tussen lezen en televisie-kijken is op deze manier niet eenduidig vast te stellen. Om dat te doen moet men daadwerkelijk aantonen dat personen leestijd opofferen voor de genoegens van het beeldscherm.

In de tot dusver gerapporteerde analyses is de tijdsdruk veroorzaakt door de televisie afgemeten aan de gelegenheid tot de ontvangst van veel programma's en het bezit van veel televisie-accessoires. In deze paragraaf presenteren we twee methoden waarmee de concurrentie tussen lezen en televisie-kijken meer direct te weerspiegelen is. Allereerst representeren we de concurrentie via een verhoudingsgetal en ten tweede is het mogelijk de concurrentie tussen leestijd en kijktijd non-recursief en simultaan te schatten via een 'Two-Stages Least Squares'-regressie.

A. De concurrentieverhouding tussen lezen en televisie-kijken

Bij de eerste methode is het uitgangspunt dat de televisie en lezen concurreren binnen een gegeven hoeveelheid mediatijd. De beslissing om relatief veel tijd aan lezen te besteden, is dan tegelijkertijd een keuze relatief weinig tijd voor de televisie door te brengen. Gegeven deze aanname van een gesloten mediabudget is de concurrentie tussen televisie-kijken en lezen te representeren met een verhoudingspercentage, te weten:

$$\text{CONCURRENTIE} = ((\text{TID LEZEN}) / (\text{TID LEZEN} + \text{TID TELEVISIE})) * 100\%$$

Bij deze modellering van concurrentie staat voor iedere persoon het aantal uren lezen in een vaste verhouding tot de totale mediatijd. Omdat televisie-kijken en lezen gesommeerd het gehele mediabudget uitmaken is bovendien voor televisie-kijken deze verhouding ook bekend. Deze reële concurrentieverhouding is vervolgens de te voorspellen variabele in een lineaire regressie met als predictoren de sociale achtergronden en de tijdsdrukaspecten. Voordeel van een dergelijke representatie van concurrentie is dat men de ongestandaardiseerde regressie-coëfficiënten kan interpreteren in percentages toe- of afname in de tijdsbesteding aan lezen (en televisie-kijken)¹².

Tabel 4.4 laat zien dat de bereikte opleiding bijzonder relevant is bij het voorspellen van de concurrentie tussen lezen en televisie-kijken. Indien het opleidingsniveau van personen één niveau hoger is, betekent het dat deze respondenten 2.6% meer van de mediatijd aan lezen besteden en 2.6% minder van de mediatijd aan televisie-kijken. Dit alles onder het constant houden van de invloeden van alle overige predictoren. Ook leeftijd is van invloed op de concurrentieverhouding tussen de beeldbuis en het geschreven woord. Elk jaar dat een respondent ouder is, betekent 0.26% meer lezen en diensgevolg 0.26% minder televisie-kijken. Hiermee wordt duidelijk dat televisie-kijken vooral voor de jongere generatie aantrekkingskracht heeft. Voor ouderen is het lezen nog steeds een aantrekkelijke vrijetijdsbesteding (zie ook Kraaykamp & Knulst, 1992).

Opmerkelijk genoeg is het aantal uren vrije tijd niet erg bepalend voor de concurrentieverhouding. Eén uur meer vrij heeft tot gevolg dat een respondent slechts 0.1% meer mediatijd aan lezen wijdt en 0.1% minder mediatijd aan de televisie. Beide activiteiten laten zich blijkbaar in ongeveer gelijke mate aanpassen aan de hoeveelheid vrije tijd. Of de vrije tijd al dan niet versnipperd is, blijkt wel relevant ($\beta = .16$). Als men langere tijd achtereen vrij heeft, besteedt men dat liever aan het kijken naar televisie-programma's dan aan gedrukte teksten. Anders dan vaak gedacht is hieruit te concluderen dat lezen flexibeler is dan het televisie-kijken. Het gegeven dat men vaak een hele avond kijkt, of in ieder geval voor een programma meerdere kwartieren reser-

12. Uiteraard geldt dit alleen onder de aanname van lineariteit.

Tabel 4.4 : *Regressie-analyse van het percentage lezen van de mediatijd als representatie van de concurrentie tussen lezen en televisie-kijken naar de tijdsdrukvariabelen en sociale achtergronden.*

	concurrentieverhouding lezen/mediatijd ^a	
	ongestandaardiseerde regressie-coëfficiënten	gestandaardiseerde regressie-coëfficiënten
<i>Achtergronden</i>		
Geslacht	3.38**	.07**
Opleidingsniveau	2.60**	.15**
Inkomen	1.54**	.08**
Leeftijd	0.26**	.19**
Aantal gecombineerde taken	-0.19	-.01
Uren betaald werk	0.01	.01
Huishoudelijke verplichtingen	0.76*	.05*
<i>Verklarende variabelen</i>		
Hoeveelheid vrije tijd	0.10*	.06*
Versnippering vrije tijd	1.89**	.16**
<i>Diversiteit vrijetijdsrepertoire</i>		
Uitgaan	-0.68	-.04
Hobby's	-1.03	-.03
Muziek luisteren	-0.02	-.00
Culturele participatie	5.60**	.21**
Ontvangstmogelijkheden TV	-0.83**	-.14**
Accessoires TV	-2.63**	-.14**
Constante	-7.71	
Gemiddeld percentage lezen	32.7%	
Gemiddeld percentage tv-kijken	67.3%	
Verklaarde variantie	20.2%	20.2%
Aantal waarnemingen	2910	2910

a De concurrentieverhouding lezen/mediatijd is gemeten door:
 $\text{Concurrentie} = ((\text{Tijd lezen}) / (\text{Tijd lezen} + \text{Tijd televisie-kijken})) * 100\%$

Bron: TBO90, Tijdsbestedingsonderzoek 1990 (N=2919), SCP, gewogen resultaten.

* Significant ($p < .05$)

** Significant ($p < .01$)

veert, geeft al aan dat het minder flexibel is dan lezen waar men ieder moment mee kan beginnen of ophouden.

Naar verwachting blijkt een cultureel actieve vrijetijdsbesteding samen te gaan met een procentueel groter leesaandeel, hetgeen als een competentie-effect te interpreteren valt. Geen van de andere alternatieven, zoals hobby's of uitgaan, blijkt van gewicht voor de concurrentieverhouding tussen lezen en

kijken. Al deze alternatieven zijn even concurrerend voor lezen als voor televisie-kijken. De beschikking over een groot aantal faciliteiten op het gebied van de televisie is wel relevant voor de concurrentieverhouding. Elke toename in het aantal te ontvangen zenders houdt in dat een persoon 0.83% minder leest, terwijl één accessoire meer, zoals een videorecorder of teletekst, een verhoging van het kijaandeel met 2.83% oplevert. Een en ander betekent dat de concurrerende werking van de televisie ook indirect door de uitbreiding van de technische mogelijkheden versterkt wordt.

B. Concurrentie tussen lezen en televisie-kijken simultaan gemodelleerd

Met bovenstaande analyse is een uitbreiding voorgesteld in de bestudering van de concurrentie tussen lezen en televisie-kijken. De hierboven toegepaste methode kent echter twee belangrijke nadelen. Om te beginnen is het onmogelijk voor afzonderlijke leessoorten de concurrentie met het televisie-kijken te beschouwen. Een sommering van de tijd besteed aan kranten en televisie vormt immers geen duidelijk interpreteerbaar en afgesloten budget. Daarnaast is het met een verhoudingsgetal onmogelijk de concurrerende werking van televisie-kijken voor lezen te scheiden van de concurrentie die het lezen voor het beeldscherm betekent. Er is slechts één verhoudingsgetal om concurrentie te representeren. Het is echter niet onaannemelijk dat een toename in lezen heel andere consequenties heeft voor de verdeling binnen het vrijetijdsbudget dan een toename in televisie-kijken. Omdat het bij vrijetijdsbesteding om onderling afhankelijke budgetten handelt, heeft één uur meer lezen gevolgen voor de verhouding tussen alle andere tijdsbestedingen en hetzelfde geldt voor televisie-kijken.

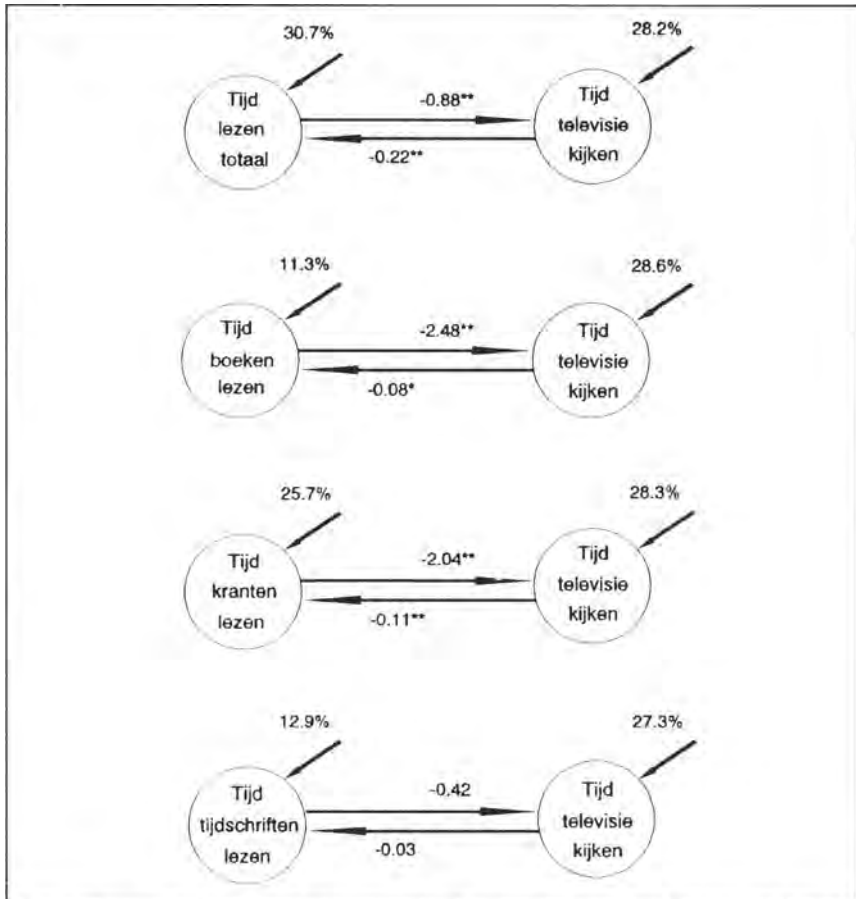
De onderlinge concurrentie tussen lezen en televisie-kijken is non-recursief en simultaan te modelleren met de 'Two-Stages Least Squares'-methode (TSLS). Met TSLS is het mogelijk endogene variabelen op te nemen in een regressievergelijking (bijvoorbeeld televisie-kijken in een vergelijking voor lezen). Bij toepassing van de 'Ordinary Least Squares'-methode (OLS) is een probleem dat endogene variabelen zijn gecorreleerd met de storingsterm in de regressievergelijking, waardoor parameterschattingen niet zuiver zijn. In TSLS is het mogelijk deze endogene variabelen te schatten, waardoor zij niet langer met de storingstermen gecorreleerd zijn (Krishnan Namhoothiri e.a., 1975). In een TSLS-procedure schat men steeds twee lineaire regressievergelijkingen. Toegepast op de concurrentie tussen lezen en kijken is in een eerste vergelijking televisie-kijken de afhankelijke variabele. Vervolgens neemt men in een tweede vergelijking voor de verklaring van de tijdsbesteding aan lezen de voorspelde waarde voor televisie-kijken uit de eerste vergelijking als predictor op. Een non-recursief model is te verkrijgen wanneer men deze TSLS-procedure herhaalt met televisie-kijken als afhankelijke variabele en de voorspelde waarde van lezen als predictor. De TSLS-methode maakt het mogelijk

de concurrerende invloed van televisie-kijken op lezen te beschouwen, onder het constant houden van andere relevante factoren. Daarnaast kan men met TSLS de concurrentie tussen televisiekijken en boeken, kranten en tijdschriften afzonderlijk bestuderen. De resultaten van de analyses visualiseren we in Figuur 4.2. Voor een exacte weergave van de regressievergelijkingen verwijzen we naar Bijlage D.2¹³.

In Figuur 4.2 is met twee ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten de concurrentie tussen televisie-kijken en lezen weergegeven. Een voordeel van deze representatie is dat men deze coëfficiënten kan interpreteren in aantal uren per week af- of toename in de afhankelijke, bij een verandering van één uur in de predictor. Figuur 4.2 laat zien dat lezen als vrijetijdsactiviteit een sterkere concurrent voor het televisie-kijken is dan andersom. Echter, beide effecten zijn significant. Indien iemand per week één uur meer leest, alle andere factoren constant gehouden, kijkt deze persoon 53 minuten (0.88 uur) minder televisie. Andersom geldt echter dat een respondent die één uur meer televisie kijkt slechts 13 minuten (0.22 uur) minder aandacht schenkt aan gedrukte media. De keuze om meer tijd aan lezen te gaan besteden heeft derhalve relatief grote consequenties voor de tijdsbesteding aan de televisie.

Een bijzonder resultaat is dat televisie-kijken slechts in geringe mate ten koste gaat van het boeken lezen. Een persoon die per week één uur meer kijkt, besteedt slechts 5 minuten (0.08 uur) minder tijd aan boeken, constant gehouden voor alle andere relevante factoren. Boekenlezers zijn blijkbaar nogal trouw aan hun liefde voor het boek en laten zich niet gauw door de televisie van hun hobby afhouden. Het lezen van boeken blijkt daarentegen bijzonder concurrerend voor de genoegens van het beeldscherm. Indien een persoon één uur meer aan boeken besteedt, kijkt hij maar liefst 2 uur en 29 minuten (2.48 uur) minder naar de televisie. Personen die per week één uur meer aan boeken besteden, bij een gemiddelde van 3 uur en 24 minuten, hebben blijkbaar een heel andere inrichting van hun vrijetijdsbudget. Eén uur meer lezen heeft dan tot gevolg dat 1 uur en 29 minuten (1.48 uur) van de kijktijd door alternatieve tijdsbestedingen wordt verdrongen. Daarbij is het belangrijk te beseffen dat media-activiteiten slechts een klein deel van de tijdsverdeling uitmaken. De consequentie van één uur meer lezen per week kan zijn dat andere activiteiten meer naar voren worden gehaald (bijvoorbeeld culturele activiteiten of muziek luisteren), en andere juist extra worden weggedrukt (bijvoorbeeld het televisie-kijken).

13. In TSLS is voor identificatie noodzakelijk dat één of meerdere variabelen uniek verbonden zijn aan lezen en één of meerdere variabelen uniek zijn voor televisie-kijken. Hier zijn voor lezen culturele belangstelling en versnippering de unieke predictoren, terwijl voor televisie-kijken de investeringen in televisie-accessoires en -zenders uniek zijn.

Figuur 4.2 : Weergave van de wederzijdse beïnvloeding van lezen en televisie-kijken.
Bron : TBO90, Tijdsbestedingsonderzoek 1990 (N = 2919), SCP.

Dat er ook sprake is van concurrentie tussen krant en televisie, is duidelijk aantoonbaar. Als een lezer per week één uur meer in dagbladen leest, betekent dat tegelijkertijd 2 uur en 2 minuten (2.04 uur) minder televisie-kijken, terwijl één uur meer televisie-kijken slechts voor 7 minuten (0.11 uur) ten koste van de krant gaat. Hierbij dient men wel te bedenken dat een vol uur meer kranten lezen bij een gemiddelde tijdsbesteding aan kranten van 3 uur en 12 minuten per week tamelijk onwaarschijnlijk is.

Concurrentie tussen de televisie en tijdschriften is niet aan te tonen. Beide activiteiten hangen niet significant met elkaar samen. Een verklaring hiervoor is wellicht dat de beide activiteiten elkaar aanvullen. Daarbij denken we dan aan bladen, zoals Privé en Story, die zich specifiek op televisie-persoonlijk-

heden richten. Daarnaast besteden personen die veel kijken bijna per definitie ook meer tijd aan het bestuderen van de televisie-gids.

Hierboven is op een tweetal wijzen de concurrentie tussen lezen en televisiekijken gerepresenteerd. Om te beginnen is via een verhoudingsgetal de concurrentie bestudeerd. Van de theoretisch beargumenteerde tijdsdrukaspecten is de hoeveelheid vrije tijd slechts van gering belang. Een toename in vrije tijd wordt vrijwel evenredig over beide activiteiten verdeeld. Met het resultaat dat lezen bij een versnipperde vrije tijd een aantrekkelijker alternatief is dan de televisie, is de flexibiliteit van lezen nog eens extra geïllustreerd. Losse kwartiertjes laten zich gemakkelijker met lezen vullen dan met televisiekijken, waar men veeleer langere tijd achtereen aan spendeert. De relevantie van het in ogenschouw nemen van versnippering bij de bestudering van vrijetijdsbesteding lijkt hiermee nog eens duidelijk aangetoond. Ten slotte is de televisie ook indirect via investeringen in faciliteiten een concurrent voor het geschreven woord. De uitbreiding van technische mogelijkheden in de vorm van ontvangstmogelijkheden en accessoiëres zorgt ervoor dat men relatief veel tijd voor het beeldscherm doorbrengt.

In een TSLS-procedure is de concurrentie tussen het lezen en televisiekijken recursief en simultaan geschat. Te constateren valt dat de televisie in een aantal opzichten concurrerend voor het lezen is. Met name voor boeken en kranten lezen zijn significante negatieve effecten van het kijken te signaleren. Duidelijk is echter dat lezen zeer concurrerend voor de televisie is. Indien een persoon één uur per week meer in boeken of kranten leest, betekent dat ruim 2 uur minder televisiekijken. De beslissing om meer te gaan lezen heeft namelijk consequenties voor het gehele tijdbudget. Televisiekijken wordt weggedrukt door de beslissing meer tijd aan lezen te besteden, terwijl andere vrijetijdsactiviteiten meer aandacht krijgen. Concurrentie tussen televisie en lezen doet zich voor, maar vooral van het lezen richting televisiekijken.

4.6 TIJDSDRUK EN LEESNIVEAU: ANALYSES

4.6.1 Toetsing van de hypothesen

Naast de relevantie van tijdsrestricties voor de tijdsbesteding aan lezen, is de veronderstelling dat tijdsdruk ook consequenties heeft voor het te verkiezen leesniveau. Op basis van de uitwerking in paragraaf 4.3 is de verwachting dat lezers met veel tijdsdruk aan weinig tijdrovende tekstuele uitingen de voorkeur geven. Tijdrovendheid is hier geoperationaliseerd als het complexiteitsniveau van de gelezen teksten; complexe teksten hebben een hoge tijdsprijs en zijn derhalve het meest tijdrovend. Ter verklaring van de sociale differentiatie in het lezerspubliek naar leesniveau is met een regressie-analyse (OLS) nagegaan

Tabel 4.5 : *Regressie-analyse van de tijdrovendheid van het leesniveau naar de tijdsdrukvariabelen en sociale achtergronden (alleen de lezers).*

	gestandaardiseerde regressie-coëfficiënten					
	tijdrovendheid ^a laatste boek		tijdrovendheid ^a kranten		tijdrovendheid ^a tijdschriften	
	A	B	A	B	A	B
<i>Achtergronden</i>						
Geslacht	-.14**		-.01		-.10**	
Opleidingsniveau	.13**		.26**		.24**	
Inkomen	.04		-.04		.10**	
Leeftijd	-.06		-.06*		.11**	
Aantal gecombineerde taken	.06	.07*	.09**	.13**	.09**	.09**
Uren betaald werk	-.11**	-.01	-.07*	.05	-.04	.04
Huishoudelijke verplichtingen	-.17**	-.16**	-.06**	-.09**	-.03	-.06*
<i>Verklarende variabelen</i>						
Hoeveelheid vrije tijd	-.01	.04	.02	-.02	.05	-.07
Versnippering vrije tijd	.07	.09*	.00	-.00	.04	-.14**
<i>Diversiteit vrijetijdsrepertoire</i>						
Uitgaan	.00	.04	-.00	.07**	-.01	.04
Hobby's	-.03	-.06	-.09**	-.10**	-.09**	-.12**
Muziek luisteren	.03	.06*	-.06**	-.03	.01	.04
Culturele participatie	.26**	.33**	.23**	.27**	.12**	.17**
Ontvangstmogelijkheden TV	.08**	.08*	.02	.04	-.06*	.00
Accessoires TV	.01	.00	-.08**	-.10**	-.02	-.04
Heckman's λ		.05		-.07*		-.26**
Verklaarde variantie	17.0%	13.5%	19.6%	14.8%	13.0%	6.8%
Aantal waarnemingen	1103	1103	2200	2200	1820	1820

a Tijdrovendheid is afgemeten aan het gemiddelde complexiteitsniveau.

A Volledige model zonder correctie.

B Model ter correctie van sample-selection-bias met Heckman's λ .

Bron: TBO90, Tijdsbestedingsonderzoek 1990 (N = 2919), SCP, gewogen resultaten.

* Significant ($p < .05$)

** Significant ($p < .01$)

welke de relatieve invloed is van de drie onderscheiden tijdsdrukaspecten. In de eerste kolom (A) van Tabel 4.5 zijn de resultaten weergegeven.

Bij de verklaring van sociale verschillen naar leesniveau doet zich een probleem voor bij de niet-lezers. In veel onderzoek naar cultuurdeelname kiest men er voor om aan personen die aan een kunstuiting niet deelnemen geen niveau toe te kennen. Er is voor niet-lezers immers geen relevant niveau te bepalen. Als gevolg hiervan blijven niet-deelnemers echter ook buiten beschouwing. Heckman (1979) laat zien dat een dergelijke selecties leiden tot on-

zuivere schatters van de regressiecoëfficiënten (niet BLUE). Om bij lezen voor deze 'sample-selection-bias' te corrigeren passen we een door Heckman ontwikkelde twee-stappenprocedure toe. In deze procedure wordt in een eerste stap via een probit-analyse met alle relevante exogene variabelen de kans op al dan niet lezen geschat. Op basis van de predictie van deze kans is Heckman's correctiefactor (λ) af te leiden, die vervolgens in de regressievergelijking voor het leesniveau als predictor wordt meegenomen. Een belangrijk nadeel van deze correctieprocedure is dat het om redenen van identificatie noodzakelijk is in de regressievergelijking ten minste één predictor minder op te nemen dan in de probit-analyse (Winship & Mare, 1992). Voor de verklaring van de tijdrovendheid van de gelezen tekstuele uitingen zijn ter identificatie de vier achtergrondkenmerken (geslacht, leeftijd, opleiding en inkomen) uit de vergelijking gelaten. De tweede kolom (B) van Tabel 4.5 geeft deze voor 'sample selection' gecorrigeerde regressiecoëfficiënten.

Tabel 4.5 laat zien dat bij het niveau van het laatst gelezen boek van de sociale achtergronden het opleidingsniveau relevant is ($B = .13$). Personen met een hogere opleiding lezen meer tijdrovende (complexe) boeken, hetgeen als een competentie-effect te interpreteren is. Verder is opmerkelijk dat vrouwen voor minder tijdrovende (eenvoudiger) boeken kiezen, constant gehouden voor de invloeden van alle overige kenmerken in de vergelijking ($B = -.14$). Een mogelijke verklaring is een onzuiverheid in de meting van het complexiteitsniveau in het TBO¹⁴. Een meer inhoudelijke interpretatie luidt dat specifiek op vrouwelijke lezers gerichte boeken beschikbaar zijn, zoals het gehele spectrum aan kasteel-, dames-, liefdes- en streekromans, die als relatief eenvoudig zijn ingeschaald. Als we verder rekening houden met het gegeven dat vrouwen veel vaker boekenlezers zijn dan mannen (33% tegen 54%) is het wellicht zo dat mannen relatief gemakkelijk alternatieven vinden in ontspannende televisieprogramma's, terwijl vrouwen deze ontspanning zoeken in de relatief weinig complexe leesstof. Van de aan tijdsdruk gerelateerde achtergrondkenmerken werken zowel het aantal uren betaalde arbeid ($B = -.11$), als de druk die men door gezinsbinding ervaart ($B = -.17$) negatief uit op het leesniveau. Personen met veel verplichtingen lezen inderdaad minder tijdrovende en concentratievragende boeken. Dit is een bevestiging van de gedachte dat tijdsdruk gegeneerd door gezins- en werkverplichtingen belangrijk is voor het leesniveau.

Van de tijdsdrukvariabelen is de absolute omvang en ook de versnippering van vrije tijd van geringe betekenis in de bepaling van het boekenleesniveau. Eigenlijk blijkt geen van de voorspelde relaties van tijdsdrukaspecten met leesniveau te bestaan, anders dan die van de eerder genoemde verplichtingen.

14. In onze procedure hebben de bij mannen populaire informatieve boeken een relatief hoge score gekregen, omdat populair-wetenschappelijke boeken er onder resulteren.

Een mogelijke verklaring is de gebrekkige meting van het boekenleesniveau (laatst gelezen boek). Een meer inhoudelijke verklaring kan zijn dat voor boeken de tijdrovendheid van weinig belang is. Als men eenmaal tijd heeft vrij gemaakt om een boek te gaan lezen, is het specifieke leesniveau niet erg belangrijk meer. Verder gaat zoals verwacht een cultureel actieve vrijetijdsbesteding samen met het lezen van de meer tijdrovende (complexe) boeken ($B = .26$). Correctie met Heckman's λ levert (kolom B) voor de tijdsdrukaspecten min of meer gelijklopende conclusies op. Alleen zijn door het weglaten van de sociale achtergrondkenmerken de geschatte effecten iets groter.

Voor het niveau waarop men kranten leest, zijn naast het opleidingsniveau ($B = .26$) vooral verplichtingen van werk en gezin belangrijk. Opmerkelijk genoeg heeft het combineren van taken een positief effect op het niveau van de gelezen dagbladen, hetgeen in tegenspraak is met de interpretatie van een gejaagd leven die Knulst & Van Beek (1990) aan het combineren van taken verbinden. Wellicht meet het taakcombineren juist het 'vermogen' tot het combineren van verschillende activiteiten, in combinatie met een meer progressieve opvatting ten opzichte van de verdeling van taken. De consequentie is dan dat een taakcombineerder, gegeven deze capaciteiten complexere leesstof prefereert in plaats van eenvoudige.

Voor de tijdrovendheid van gelezen kranten is de hoeveelheid vrije tijd en de versnippering wederom onbelangrijk. De gelegenheid tot alternatieve vrijetijdsbestedingen is bij het lezen van kranten wel relevant. Lezers met veel hobby's en een groot bezit op audio-gebied verkiezen de minder tijdrovende (complexe) dagbladen. Als men aan veel alternatieven aandacht moet schenken, is de belangstelling voor een meer concentratievragende krant blijkbaar minder groot. De tijdsdrukhypothese over investeringen in faciliteiten voor de televisie wordt ook bevestigd. Indien men over veel televisie-accessoires beschikt, leest men minder tijdrovende (complexe) dagbladen ($B = -.08$). Het niveau van de gelezen kranten blijkt na Heckman's correctie (kolom B) in sterkere mate bepaald door de gezinsverplichtingen ($B = -.09$); meer druk vanuit het gezin betekent dat men eenvoudiger leest. Verder is Heckman's λ significant, hetgeen inhoudt dat de geselecteerde groep krantelzers afwijkt van de groep niet-krantelzers.

Het niveau van de gelezen tijdschriften is relatief slecht te verklaren met tijdsdrukaspecten (13.0% verklaarde variantie). Eigenlijk zijn alleen sociale achtergrondkenmerken van enig gewicht (kolom A). Zo lezen vrouwen minder tijdrovend ($B = -.10$), hoogstwaarschijnlijk omdat ze minder vaak opiniebladen lezen en vaker vrouwen- en familiebladen. Verder kiezen ouderen, de hoger opgeleiden en de hogere inkomensgroepen voor de meer tijdrovende en complexe

tijdschriften. Daarnaast is ook bij tijdschriften te constateren dat taakcombinerders de voorkeur geven aan relatief tijdrovende bladen.

Van de tijdsdrukmetende aspecten doen de omvang en versnippering van de vrije tijd wederom niet ter zake. Van de alternatieven heeft veel culturele participatie het verwachte effect, terwijl veel hobby's tot een minder tijdrovende leesvoorkeur leidt ($\beta = -.09$). Ook de gedachte dat het aantal ontvangstmogelijkheden voor de televisie een rol speelt in de verklaring van het niveau van het leesgedrag krijgt enige bevestiging ($\beta = -.06$). Na Heckman's correctie (kolom B) komen de resultaten grotendeels overeen met hetgeen zonder correctie is vastgesteld. Alleen blijkt na correctie een versnipperd tijdbudget wel tot het lezen van minder tijdrovende teksten te leiden ($\beta = -.14$). Ook hier blijkt Heckman's λ significant, zodat we vast stellen dat zich bij tijdschriften lezen 'sample selection' voordoet.

Hierboven is nagegaan in hoeverre tijdsdruk relevant is voor het te verkiezen leesniveau. Al met al blijkt de rol van tijdsdruk niet erg groot. Zo heeft zowel de absolute omvang als de versnippering van de vrije tijd geen effect op het niveau van de verkozen tekstuele uitingen. Het is wel duidelijk dat de tijdsbesteding aan veel hobby's negatief uitwerkt op het te verkiezen leesniveau. In deze zin is dit een bevestiging van de gedachte van Linder (1971) die veronderstelt dat men bij een grote tijdsdruk door veel alternatieven vluchtiger gaat consumeren door de keuze voor weinig tijdrovende bezigheden (eenvoudige leesstof). Verder gaat een cultureel actieve vrijetijdsbesteding vrijwel altijd samen met het lezen van meer tijdrovende en complexe tekstuele uitingen. De veronderstelling is dan ook dat hij de keuze voor een zeker leesniveau vooral competentie- en sociale aspecten relevant zijn (zie daarvoor de Hoofdstukken 5 en 6). Tijdsrestricties op zichzelf brengen personen nog niet tot de keuze voor een zeker niveau.

4.6.2 De conditionele rol van versnippering

Tot dusver hebben we ons bij de verklaring van sociale differentiatie in het lezerspubliek naar leesniveau beziggehouden met additieve effecten. Bij het modelleren van additieve effecten is de veronderstelling dat er een directe invloed uitgaat van de predictoren op het leesniveau. Bij het gekozen leesniveau is het echter relevant voor de versnippering van de vrije tijd uit te gaan van een conditioneel effect: bij weinig vrije tijd is versnippering belangrijker dan bij veel vrije tijd. Immers, indien een klein aantal vrije uren versnipperd beschikbaar komt, is dat veel beperkender voor de in te vullen tijd, dan wanneer een groot aantal uren versnipperd is. Onze verwachting is dat men bij een combinatie van weinig en bovendien versnipperde vrije tijd voor relatief weinig tijdrovende teksten zal kiezen.

Van Puijenbroek (1992) laat zien hoe men dergelijke conditionele effecten op een inzichtelijke manier kan modelleren. Een lineaire regressievergelijking luidt dan simpel geformuleerd: $Y = B_0 + B_1 * X + B_2 * D + B_3 (D * X)$. In deze vergelijking is D de conditionerende variabele (hoeveelheid vrije tijd). Indien men bij het berekenen van de interactieproduktterm eerst een constante (c) van de conditionele variabele aftrekt, verandert er alleen iets in de coëfficiënt voor X (versnippering), te weten: $Y = B_0 + (B_1 - B_3 * c) * X + B_2 * D + B_3 * D * X$. Door vervolgens een aantal relevante waarden voor D (hoeveelheid vrije tijd) te kiezen zijn conditionele regressiecoëfficiënten van versnippering van het vrijetijdsbudget voor de tijdrovendheid van het leesniveau te berekenen.

Inspectie van Tabel 4.6 laat zien dat bij een krap vrijetijdsbudget vooral het niveau waarop men kranten leest significant wordt beïnvloed door versnippering van de vrije tijd. Het effect van versnippering is .22 bij veel vrije tijd en -.32 bij weinig vrije tijd. Bij een krap vrijetijdsbudget leidt versnippering tot het lezen van relatief weinig tijdrovende dagbladen. Blijkbaar kiest men dan eerder voor kranten, zoals het Algemeen Dagblad en De Telegraaf om er snel informatie aan te ontleen. Voor het leesniveau bij boeken en tijdschriften is een significant conditioneel effect voor de versnippering van de vrije tijd niet vast te stellen.

Tabel 4.6 *Conditionele regressie-analyse van de tijdrovendheid van het leesniveau naar de versnippering van vrije tijd onder de conditie van de absolute hoeveelheid vrije tijd (alleen de lezers)^a*

	hoeveelheid vrije tijd					
	0 uur	26.25 uur	52.5 uur	78.25 uur	105 uur	sign. ^b
<i>Tijdrovendheid laatste boek^c</i>						
Conditionele beta voor versnippering	.01	.03	.06	.08	.10	n.s.
<i>Tijdrovendheid kranten^c</i>						
Conditionele beta voor versnippering	-.32	-.19	-.05	.08	.22	p < .01
<i>Tijdrovendheid tijdschriften^c</i>						
Conditionele beta voor versnippering	.08	.06	.04	.03	.01	n.s.

a Deze conditionele regressie-coëfficiënten zijn berekend onder constant houden van alle predictoren uit Tabel 4.5

b Significantie van de interactieterm.

c Tijdrovendheid is afgemeten aan het gemiddelde complexiteitsniveau.

Bron: TBO90, Tijdsbestedingsonderzoek 1990 (N = 2919), SCP, gewogen resultaten.

4.7 RESUMÉ

In dit hoofdstuk is nagegaan in hoeverre tijdsdruk relevant is bij de keuze voor lezen als vrijetijdsactiviteit en in het bijzonder voor de tijdsbesteding aan lezen en voor het leesniveau. Daarbij is uitgegaan van de veronderstelling dat personen die onder grote tijdsdruk staan hun nut optimaliseren door niet te lezen of relatief weinig tijdrovende leesstof te kiezen, terwijl personen met weinig tijdsrestricties hun nut optimaliseren door veel te lezen en daarbinnen tijdrovende tekstuele uitingen te verkiezen. Tijdsdruk is hier uitwerkt aan de hand van drie aspecten, te weten de omvang van vrije tijd, de versnippering van die tijd en de omvang en diversiteit van het vrijetijdsrepertoire.

Zoals verwacht op basis van de eerste twee hypothesen zijn voor de tijdsbesteding aan lezen vooral de hoeveelheid en de versnippering van vrije tijd relevant. Lezen blijkt zich goed aan te passen aan de omvang van de vrije tijd en is daarnaast door het flexibele karakter bijzonder geschikt om losse kwartiertjes te vullen. Met name de tijd die men reserveert voor kranten en tijdschriften is sterk afhankelijk van persoonlijke omstandigheden. Voor een meer concentratie-vragende bezigheid als boeken lezen is een meer aaneengesloten tijdbudget van relatief groot belang. De derde hypothese richt zich vooral op de tijdsdruk die voortkomt uit de omvang en diversiteit van het vrijetijdsrepertoire. Veel uitgaan blijkt dan vooral concurrerend voor boeken lezen, terwijl veel hobby's en interesse in muziek negatief op de tijdsbesteding aan de krant uitwerkt. Daarnaast gaat zoals verwacht in de vierde hypothese een cultureel actieve vrijetijdsbesteding samen met veel lezen.

De concurrentie die de televisie voor lezen betekent neemt in onderhavig hoofdstuk een bijzondere plaats in (vijfde hypothese). Allereerst is duidelijk dat het beschikken over veel faciliteiten op het terrein van de audio-visuele media negatief uitwerkt op de tijdsbesteding aan lezen. Daarbij ondervinden in het bijzonder boeken deze concurrerende werking. Een gedetailleerde beschouwing van deze concurrentie heeft plaatsgevonden door de tijdsbesteding aan lezen simultaan te analyseren met de tijdsbesteding aan de televisie. Inderdaad blijkt dan het lezen concurrentie van de televisie te ondervinden. Met name voor het lezen van de krant en het boek betekent een toename in de tijdsbesteding aan televisie-kijken, significant minder lezen. Opmerkelijk genoeg is echter de concurrentie van het lezen voor de televisie veel groter. Eén uur meer televisie-kijken gaat ten koste van ongeveer 15 minuten lezen, terwijl één uur meer lezen tot gevolg heeft dat men meer dan 2 uur minder televisie-kijkt. Hierbij dienen we te beseffen dat de kans dat een persoon meer gaat lezen hoogstwaarschijnlijk minder groot is dan de kans dat deze persoon meer gaat televisie-kijken.

Ook voor het leesniveau is nagegaan in welke mate de verschillende aspecten van tijdsdruk relevant zijn in de verklaring. Tijdsdruk blijkt echter voor het leesniveau niet bijzonder belangrijk. Zo doen de hoeveelheid vrije tijd en de versnippering in de meeste gevallen niet ter zake. Slechts voor kranten lezen is een conditioneel effect van een versnipperde vrije tijd op het leesniveau aangetoond. Indien men een krap en bovendien versnipperd tijdbudget heeft, kiest men voor relatief minder tijdrovende (complexe) dagbladen, dan wanneer men over veel en versnipperde vrije tijd beschikt. De gelegenheid die men heeft voor de deelname aan alternatieve activiteiten heeft geen eenduidige invloed op het leesniveau. Alleen als men aan veel hobby's tijd besteedt, kiest men voor minder tijdrovende dagbladen en tijdschriften.

Tijdsdrukaspecten blijken derhalve slechts van geringe betekenis voor het leesniveau. Daarentegen is voor het leesniveau wel steeds het opleidingsniveau en de mate van culturele participatie in de vrije tijd relevant. Lezers met een hoge opleiding en een cultureel actief vrijetijdspatroon lezen de meer tijdrovende complexe tekstuele uitingen. Hieruit leiden we af dat bij de keuze voor het leesniveau in eerste instantie competentie-aspecten van belang zijn.

5.1 INLEIDING

Over de kwestie waarom de ene leesliehebber boeken van Hermans verkiest, terwijl een ander zich wijdt aan een spannende detective van Simenon of een damesroman van Saris, is met alleen het in acht nemen van tijdsdruk slechts in beperkte mate helderheid te verkrijgen. Hoewel aspecten van het vrijetijdsbudget bij een keuze voor tekstuele uitingen van enig belang zijn (zie paragraaf 4.6), brengen tijdsrestricties lezers niet echt tot een keuze voor een specifiek leesniveau. Lezers hebben ook een positieve beweegreden nodig om aan bepaalde teksten de voorkeur te geven boven andere.

Eén van deze beweegredenen is te achterhalen indien men lezen opvat als een vorm van informatieverwerking. Of men nu de sportpagina van het AD leest, een streekroman of een opiniërend artikel in De Groene, in al deze gevallen verwerkt men informatie. Alle teksten bevatten immers meer of minder complexe informatie in de vorm van nieuws, afwisseling, betekenislagen, verrassende ontknopingen en inventieve verhaalplots. De theorie van informatieverwerking biedt een verklaring voor de sociale differentiatie naar leesniveau op basis van competentie-verschillen tussen lezers op intellectueel, literair en cultureel terrein. Bij het verwerken van tekstuele informatie neemt de esthetische waardering voor complexe teksten toe indien men op basis van algemene intellectuele capaciteiten en verworven vaardigheden een zekere competentie bezit. Een uitdrukking als 'oefening baart kunst' spreekt dienaangaande boekdelen. Culturele competentie is het resultaat van een investering, welke zich later terugbetaalt in de vorm van esthetische genoegens tijdens het lezen van teksten passend bij die bedrevenheid.

De culturele competentie van lezers achten we afhankelijk van een tweetal kenmerken, te weten de intellectuele capaciteiten én verworven kennis en vaardigheden. Het zijn allereerst algemene capaciteiten die in aanleg bij een persoon aanwezig zijn, zoals intelligentie en taalgevoel, die relevant zijn bij het vermogen van een lezer om tekstuele informatie te verwerken. Daarnaast is het mogelijk competentie tijdens de levensloop op te bouwen, waardoor het vermogen om complexe tekstuele informatie te verwerken toeneemt. Omstandigheden die het aannemelijk maken dat lezers tijdens hun leven veel competentie opbouwen, zijn een culturele socialisatie in het ouderlijk gezin, de con-

frontatie met lezen en literatuur in het voortgezet onderwijs en oefening door veel en vroege leeservaringen. Deze bedrevenheid, verkregen door algemene intellectuele capaciteiten of verworven door socialisatie en oefening, is bepalend voor het leesniveau dat men verkiest. Indien een lezer over veel culturele competentie beschikt, zal deze om genoeg te beleven aan lezen, de voorkeur geven aan tekstuele uitingen van een hoge complexiteit. De onderzoeksvraag in dit vijfde hoofdstuk luidt:

IN HOE VERRE IS CULTURELE COMPETENTIE, AFGEMETEN AAN ALGEMENE INTELLECTUELE CAPACITEITEN EN VERWORVEN VAARDIGHEDEN, VAN BELANG IN DE VERKLARING VAN SOCIALE DIFFERENTIATIE NAAR LEESNIVEAU?

De opbouw van het vijfde hoofdstuk is als volgt. In paragraaf 5.2 bespreken we onderzoek dat eerder competentie-aspecten in de verklaring van het leesniveau onder de aandacht heeft gebracht. Een theoretische uitwerking volgt in paragraaf 5.3. Vervolgens gaan we in paragraaf 5.4 nader in op de metingen en geven we een beschrijving van het lezerspubliek. In paragraaf 5.5 volgen de analyses voor culturele competentie en het leesniveau, terwijl we in paragraaf 5.6 ingaan op levensloopeffecten bij het verklaren van het huidige leesniveau. Met een resumé in paragraaf 5.7 sluiten we af.

5.2 CULTURELE COMPETENTIE EN LEESNIVEAU: HET EERDERE ONDERZOEK

In het onderzoek naar lezen bestaat er tot op heden tamelijk weinig aandacht voor de rol van informatieverwerking in de verklaring voor de sociale differentiatie naar leesniveau. Meestal is het achtergrondkenmerk 'opleiding' de enige indicator voor hetgeen hier onder culturele competentie van een lezer wordt verstaan.

Om te beginnen blijkt in het CBS-onderzoek naar de vrijetijdsbesteding van de Nederlandse bevolking uit 1955 inderdaad de opleiding de belangrijkste predictor voor het niveau waarop men leest (CBS, 1957). Als men drie niveaus binnen de boekengenres onderscheidt, blijken in het bijzonder de hoger opgeleiden boeken van literaire kwaliteit te verkiezen; 42% van degenen met een hogere opleiding leest boeken met literaire waarde, tegen slechts 8% van de lezers met een relatief lage opleiding. Verder geeft 34% van de hoog opgeleide lezers aan niet-belletrie te lezen. Daarentegen prefereert 8% van de lezers met alleen lager onderwijs niet-belletrie.

In de onderzoeksliteratuur is de relatie tussen opleiding en cultuurdeelname uitgebreid bestudeerd. Steevast worden dan grote verschillen tussen de hoger en lager opgeleiden vastgesteld (De Jager, 1967; Wippler, 1968; Kamphorst & Van Besouw, 1973; DiMaggio & Useem, 1978). Hoger opgeleiden par-

ticiperen relatief vaak in culturele activiteiten, zoals het bezoeken van concerten, musea en toneelvoorstellingen. De gesignaleerde participatieverschillen naar opleidingsniveau zijn daarbij meestal aanzienlijk groter dan die naar beroepsprestige, inkomen of tussen jongeren en ouderen.

In een aantal studies geïnitieerd door de Stichting Speurwerk betreffende het Boek (SSB) is getracht met opleiding als achtergrondkenmerk de sociale differentiatie in het lezen van diverse boekengenres te verduidelijken. Zo zijn in het rapport 'Mensen en Boeken' uit 1961 sterke opleidingsverschillen te traceren. Met name het lezen van literatuur blijkt samen te gaan met een hoog opleidingsniveau, terwijl ook de lezers van populair-wetenschappelijke werken en gedichten boven gemiddeld zijn opgeleid (SSB, 1961). Opmerkelijk is dat men in het rapport 'Jeugd & Boek' (SSB, 1974) op grond van een literatuurstudie concludeert dat de factor intelligentie van belang is voor het leesniveau, maar dat deze intellectuele capaciteiten later in het onderzoek geen plaats meer hebben.

Als een andere bron die opleiding als verklaring voor verschillen in het lezerspubliek hanteert, vermelden we de studie 'De Nederlander en zijn Boek' uit 1974. Hoewel zeer verwarrend gerapporteerd (in de vorm van typologieën) is te achterhalen dat vooral de hoog opgeleiden literaire werken prefereren. Daarnaast leest 39% van de hoger opgeleiden weleens informatieve boeken, tegen 21% van de lager opgeleiden (SSB, 1974). In een inventarisatie van het lezersonderzoek, getiteld 'Het profiel van de lezer', stelt ook Eykman (1981) duidelijk vast dat hogere opleidingsgroepen een sterke voorkeur hebben voor het literaire boek. Naast deze voorkeur voor literatuur zijn hoger opgeleiden ook vaker geïnteresseerd in een breed scala aan gelieerde culturele activiteiten, zoals beeldende kunst, theater en film.

Verdaasdonk (1989) presenteert in het essay 'De vluchtigheid van de literatuur' voor de lezers van 24 boekengenres het gemiddelde opleidingsniveau. De geselecteerde onderzoeksgroep betreft hier leden van een Nederlandse boekenclub. Kopers van Nederlandse literatuur blijken gemiddeld het hoogst opgeleid. Daarnaast bezitten ook de kopers van vertaalde literatuur en boeken over mens en maatschappij een relatief hoog onderwijsniveau. Daarentegen kopen de laag opgeleide leden van deze boekenclub het liefst streekromans, avonturenromans, boeken over gezondheid en liefdesromans.

In het SCP-rapport 'Van woord naar beeld?' baseren Knulst & Kalmijn (1988) zich in grote lijnen op het principe van informatieverwerking. Uitgangspunt daarbij is de veronderstelling dat personen meer boeken lezen naarmate zij door een hogere opleiding over meer vaardigheden beschikken om de strekking van tekstuele uitingen te bevatten. Omdat het in 'Van woord naar beeld?' handelt om de veranderingen in het mediagebruik tussen 1975 en 1985, gaan

Knulst & Kalmijn ervan uit dat intellectuele vaardigheden, verkregen door scholing en herhaalde beoefening, mede bepalen of een persoon een lezer is gebleven in deze periode. De uitgevoerde analyses bevestigden deze gedachte. Knulst & Kalmijn (1988) constateren verder dat een hoog opleidingsniveau van meer gewicht is in de verklaring van het lezen van kwaliteitskranten en opiniebladen, dan bij algemene kranten en populaire geïllustreerde bladen. De auteurs wijzen er wel op dat de geconstateerde opleidingsverschillen niet geheel te herleiden zijn tot die van culturele competentie. Een deel van de differentiatie in het lezerspubliek naar opleiding schrijven zij toe aan verschillen in normatieve oriëntatie. De auteurs doelen hierbij op de omstandigheid dat lezen hoort tot de leefstijlkenmerken van de culturele elite.

In de SCP-studie 'Vervolgrapportage Van woord naar beeld?' hanteren Knulst & Kraaykamp (1993) het culturele activiteitenpatroon van een respondent, naast het opleidingsniveau, als een benadering van culturele competentie¹. De importantie van deze culturele interesse blijkt vooral uit de positieve invloed op het lezen van boeken, de landelijke kwaliteitsdagbladen en opiniebladen (gecontroleerd voor zeven predictoren waaronder opleiding). Een negatief effect van de culturele belangstelling werd vastgesteld voor het lezen van vrouwenbladen en huis-aan-huis-bladen.

Binnen de Utrechtse traditie van onderzoek naar culturele participatie maakt men veelvuldig gebruik van het idee van informatieverwerking. Zo introduceert Ganzeboom (1984) in zijn dissertatie het idee van informatieverwerking ter verklaring van een cultuurdeelname-index en het bezichtigen van architectuur. Informatieverwerkingscapaciteit, oftewel culturele competentie wordt door hem gemeten aan de hand van vragen over architectuur en de historie van Utrecht. De relevantie van competentie voor de verklaring van culturele participatie blijkt overduidelijk. Personen met veel culturele competentie zijn het meest actief op cultureel terrein.

In de monografie 'Cultuurdeelname in Nederland' uit 1989 werkt Ganzeboom de gedachte van culturele competentie als verklarend mechanisme voor deelname aan cultuuruitingen nader uit. Met gegevens over een representatieve groep van 436 Utrechters is achterhaald in hoeverre culturele kennis, nu gemeten aan de hand van 33 indicatoren, variërend van kennis over muziek, beeldende kunst, architectuur en historie, van belang is voor de verklaring van de sociale verschillen in de deelname aan twaalf culturele activiteiten. Voor praktisch al de activiteiten blijkt een grote culturele en intellectuele bedrevenheid relevant. Men bezoekt vaker klassieke concerten en kunstmusea, en be-

1. De culturele belangstelling is gemeten als een telling van de deelname aan tien culturele activiteiten.

zichtigt ook vaker monumenten. Ook voor lezen zijn de resultaten illustratief. Met name voor het serieuze lezen is het bezit van veel culturele competentie relevant, terwijl bij een populair gerichte leesvoorkeur een negatief effect van culturele competentie te constateren is².

Voortbouwend op het principe van informatieverwerking gebruiken Maas, Verhoeff & Ganzeboom (1991) culturele competentie op het terrein van de podiumkunsten om de bezoeksfrequentie en het niveau van de bezochte voorstellingen te verklaren. Culturele competentie blijkt dan inderdaad voor het aantal maal dat men per jaar het theater bezoekt van gewicht, naast de rol die vrienden bij een sociale activiteit als het bezoeken van theaters spelen. Bij een verklaring van het niveau van de verkozen voorstellingen is kennis over het aanbod zelfs de belangrijkste predictor. De theaterbezoekers met veel competentie bezoeken de meest complexe en onconventionele voorstellingen (zie ook Verhoeff, 1992).

Voor lezen toont Kraaykamp (1990) aan dat competentie gemeten aan de hand van de aandacht in het onderwijs voor taal en kunst, én het beheersen van de Engelse, Duitse, en Franse taal, van belang is bij de verklaring van het leesniveau gebaseerd op een achttal boekengenres. Lezers met veel culturele competentie blijken een voorkeur te hebben voor de complexere genres, zoals de Nederlandse literatuur en boeken in een vreemde taal. Ook Dijkstra (1992) laat in een studie naar lezen in de stad Utrecht zien dat personen die over veel literaire kennis beschikken vaker lezers zijn, en tevens vaker voor de literaire tekstuele uitingen kiezen.

Uit het onderzoek naar lezen is af te leiden dat zich bij leesniveau een duidelijke selectie naar culturele competentie doet gelden. Meer gedetailleerd constateren we dat de differentiatie in het lezerspubliek het grootst is bij de complexe en exclusieve tekstuele uitingen. Hoger opgeleiden zijn vaker lezers van literatuur en populair-wetenschappelijke teksten dan lager opgeleiden. De tekortkomingen in het leesonderzoek zijn het ontbreken van goede metingen voor culturele competentie en het ontbreken van een systematische uitwerking van de voor competentie relevante aspecten, zoals de opvoeding en scholing. Daarnaast is in geen van de door ons besproken onderzoeken gebruik gemaakt van een gefundeerde rangordening van teksten naar niveau. Aan deze tekortkomingen trachten we in dit hoofdstuk tegemoet te komen.

2. Onder een serieuze leesvoorkeur verstaat Ganzeboom (1989) onder andere het lezen van poëzie, literatuur, populair-wetenschappelijke boeken, historische boeken, opiniebladen en een landelijk dagblad

5.3 INFORMATIEVERWERKING: EEN THEORETISCHE UITWERKING

Binnen de theorie van informatieverwerking gaat men ervan uit dat individuen een bepaald cultureel gedrag kiezen omdat de verwerking van (culturele) informatie gevoelens van waardering en plezier met zich mee brengt³. Eén van de grondleggers van de informatietheorie is Berlyne (1974), die het principe van informatieverwerking toepast op de perceptie van kunstzinnige en artistieke uitingen. Berlyne houdt hierbij op zijn beurt voort op een negentiende-eeuwse onderzoekstraditie die bekend staat als de 'experimentele esthetica' en die is ingegeven door de wens een biologische basis te ontdekken aan hetgeen mensen mooi vinden. Deze aanpak gaat uit van de veronderstelling dat het kennis nemen van culturele en artistieke stimuli in een experimentele setting een verandering in het opwindingsniveau (arousal) van een persoon tot gevolg heeft die als prettig wordt ervaren. De mate waarin men een cultureel object als stimulerend ervaart, is afhankelijk van een drietal eigenschappen, namelijk de complexiteit, redundantie en vernieuwing (Berlyne, 1974; Cauwelier, 1987). Berlyne veronderstelt vervolgens een verband tussen deze 'meetbare' eigenschappen van culturele uitingen en de esthetische waardering ervoor. Hoewel het veelal een probleem is de informatie-inhoud van een artistiek object exact vast te stellen, acht Berlyne het principe van informatieverwerking goed toepasbaar op de consumptie van kunstzinnige uitingen.

"Works of art do not lend themselves to precise evaluation of information-theoretic measures like uncertainty and redundancy. But since works of art always consists of a collection of elements, information theoretic concepts are certainly applicable to them in principle" (Berlyne, 1976, p. 105).

Op basis van de informatietheorie is de verwachting dat de waardering voor een artistiek object afhankelijk is van de mate waarin het optimale opwindingsniveau van een persoon wordt bereikt (Berlyne, 1971). Deze relatie tussen waardering en opwindingsniveau verloopt curvilineair en visualiseert men meestal met de omgekeerde U-curve van Wundt (zie Ganzeboom, 1984; Maas, 1990)⁴. Het met deze curve weergegeven verband is als volgt te interpreteren. Stijging van de complexiteit en de nieuwheid van informatie leidt tot grotere prikkeling en daardoor tot meer plezier, net zolang tot een optimum is bereikt. Een verdere toename van de complexiteit heeft dan overstimulering tot gevolg en ervaart men als onprettig (verwarrend). Te weinig complexiteit en verrassing leidt daarentegen tot onderstimulering en ervaart men ook als onprettig (saai). Een

3. Zie voor een introductie van de informatie-esthetica in het Nederlandse onderzoek naar vrijetijdsbesteding Driessen (1978).

4. Van Oppen (1991) stelt dat men het verband tussen stimulering en waardering ook lineair kan opvatten. In sommige gevallen waardeert men onaangenaam complexe stimuli namelijk positief uit statusoverwegingen.

persoon zoekt derhalve bij de consumptie van een artistiek produkt naar het optimale niveau van prikkeling (Scitovsky, 1976). Positieve waardering voor een kunstwerk komt voort uit een verandering van stimulering, door de informatie in een kunstwerk, in de richting van het optimum. De mate waarin een persoon plezier beleeft aan een artistiek produkt is derhalve afhankelijk van de 'complexiteit' van het produkt en van het 'optimale stimuleringsniveau' van een persoon. Op grond van deze redenering is het vervolgens aannemelijk dat personen met een hoog optimaal stimuleringsniveau zoeken naar culturele activiteiten die zeer stimulerend en prikkelend werken: artistieke objecten van hoge complexiteit en met veel verrassing (zie ook Cauwelier, 1987).

Bij het kennis nemen van tekstuele uitingen lijkt het proces van informatieverwerking ook relevant. Gegeven het cognitieve karakter van lezen speelt juist bij lezen de omzetting van tekstuele stimuli naar interpreteerbare betekenissen een aanzienlijke rol. Daarbij is het van belang te onderkennen dat aan complexe teksten meer betekenissen te ontleen zijn dan aan eenvoudige. Om complexe tekstuele stimuli te verwerken dient een lezer derhalve over een relatief grote informatieverwerkingscapaciteit te beschikken.

Om zoveel mogelijk plezier te beleven aan lezen is het van belang dat het niveau van een te lezen tekst qua moeilijkheid aansluit bij het optimale activeringsniveau van de lezer (het hoogste punt van de omgekeerde U-curve). Dit optimale niveau is mede bepaald door de culturele en intellectuele competentie die een lezer bezit, oftewel de mate waarin een lezer de bedrevenheid bezit om de betekenissen in een tekst te doorgronden. De te lezen tekst mag niet te eenvoudig zijn, omdat dan niet voldoende stimulering optreedt. Het resultaat is dan verveling. Daarnaast mogen teksten niet te complex zijn, omdat dan een gevoel van chaos, overstimulering optreedt, dat men als onprettig ervaart. Prikkeling door een tekst moet een verandering in de richting van het optimale stimuleringsniveau veroorzaken om prettig gevonden te worden. Gegeven deze redenering zal een complexe tekst cultureel geoefende en competente lezers meer esthetisch genoeg opleveren dan minder bedreven lezers. Een grote intellectuele en culturele competentie heeft namelijk tot gevolg dat men een meer intensieve stimulering nodig heeft om eenzelfde niveau van activering te bereiken. Cultureel bedreven lezers zullen derhalve complexe leesstof verkiezen boven ontspannende, meer eenvoudige lectuur.

In dit hoofdstuk staat de vraag centraal hoe culturele competentie van invloed is op de keuze voor een zeker leesniveau. Er zijn twee aspecten van culturele competentie die daarbij om nadere uitwerking vragen, te weten ten eerste de INTELLECTUELE CAPACITEITEN waardoor men een groter vermogen bezit om informatie te verwerken en ten tweede de VERWORVEN VAARDIGHEDEN EN KENNIS door eerdere ervaringen met het leesaanbod.

5.3.1 Algemene intellectuele capaciteiten

Bij culturele competentie gaat men er meestal vanuit dat men deze bedrevenheid in de loop van het leven opbouwt en ontwikkelt. Het is echter niet ongebruikelijk culturele competentie ook gedeeltelijk als eigenschap in de vorm van cognitieve capaciteiten en taalgevoel op te vatten.

A. Cognitieve capaciteiten

Het vermogen om complexe tekstuele informatie te verwerken is in hoofdzaak terug te voeren op de cognitieve capaciteiten van een persoon: intelligentie. Personen die in aanleg over meer cognitieve vermogens beschikken, zijn beter in staat relatief snel ingewikkelde en complexe zaken te doorgronden. Terwijl dergelijke intellectuele capaciteiten voor een deel aangeboren zijn, ontwikkelt men ze vooral verder in het onderwijs. Daarbij vindt in het onderwijs ook een selectie plaats op grond van deze capaciteiten. Intellectuele capaciteiten zijn immers bij uitstek relevant voor het leveren van goede schoolprestaties. De consequentie van dit selectieproces is dat een eigenschap als intelligentie duidelijk verbonden is aan een sociaal afgebakende groep, namelijk de hoger opgeleiden. Om deze reden gaan we ervan uit dat het bereikte opleidingsniveau een indicator is voor het vermogen tot informatieverwerking en relevant bij een cognitieve culturele activiteit als lezen.

Uit bovenstaande redenering volgt dat lezers met veel cognitieve capaciteiten, gemeten via het opleidingsniveau, een voorkeur zullen hebben voor de meer complexe tekstuele uitingen. De eerste hypothese over capaciteiten luidt:

LEZERS MET VEEL COGNITIEVE CAPACITEITEN LEZEN COMPLEXERE TEKSTEN DAN
LEZERS MET WEINIG COGNITIEVE CAPACITEITEN.

B. Taalgevoel

Naast capaciteiten die met de cognitieve aspecten van de verwerking van complexe informatie te maken hebben, zijn er ook capaciteiten die het verwerken van informatie vergemakkelijken, maar die niet direct cognitief zijn. Muzikaliteit is daarvan een mooi voorbeeld. Muzikaliteit kan men beschouwen als een eigenschap die er voor zorgt dat men relatief ingewikkelde muzikale informatie gemakkelijk verwerkt.

Een soortgelijke eigenschap op het terrein van lezen is het taalgevoel. Waar sommige personen een talenknobbel bezitten en veel gevoel voor stijl en beeldspraak, ontbreken deze eigenschappen bij anderen volledig. De veronderstelling is dat lezers met veel taalgevoel beter in staat zijn tekstuele informatie te verwerken dan lezers zonder dit taalgevoel. Problematisch bij aspecten als muzikaliteit en taalgevoel is natuurlijk hoe men ze kan isoleren van andere invloedrijke aspecten. Echter, als we een specifieke aanleg voor taal relateren aan een sociaal definieerbare groep is het aannemelijk dat beroepsbeoefenaren die veel met taal, schrijven en lezen van doen hebben over

veel taalgevoel beschikken. Daarbij denken we dan vooral aan personen die dagelijks met boeken en taal van doen hebben, zoals bibliotheekmedewerkers, uitgevers en boekhandelaars. De verwachting is dat lezers met veel taalgevoel voor complexe tekstuele uitingen kiezen. De tweede hypothese over algemene capaciteiten luidt:

LEZERS MET VEEL TAALGEOVOEL LEZEN COMPLEXERE TEKSTEN DAN LEZERS MET WEINIG TAALGEOVOEL.

5.3.2 Verworven kennis en vaardigheden

Naast de algemene intellectuele capaciteiten van een lezer is voor het te verkiezen leesniveau ook relevant in hoeverre men vooraf al kennis over het lees-aanbod heeft. Lezers die tijdens de levensloop hun culturele competentie ontwikkelen, zijn beter in staat complexe tekstuele informatie te verwerken. Voor het verwerven van competentie op het gebied van lezen en literatuur onderscheiden we drie determinanten: ten eerste de culturele socialisatie in het ouderlijk gezin, ten tweede de confrontatie met lezen en literatuur in het voortgezet onderwijs en ten derde oefening door eerdere leeservaringen.

A. Socialisatie in het ouderlijk gezin

Belangrijk voor de ontwikkeling van culturele competentie is het ouderlijk gezin. Zo wijst De Jager (1967) op de omstandigheid dat een 'primaire' culturele socialisatie in het ouderlijk gezin voor cultuurparticipatie relevant is en op latere leeftijd niet wordt gecompenseerd door een 'secundaire' socialisatie in het onderwijs. In het onderzoek naar culturele participatie representeert men de competentie-verhogende rol van het ouderlijk gezin wel met het gemiddelde opleidingsniveau van beide ouders (n.a. Bakker, 1985). Uitgangspunt in deze studie is echter dat het bij de opbouw van culturele competentie veeleer handelt om socialisatie en de gewinning aan cultuur en kunst. Zo is het in sommige gezinnen heel normaal dat kinderen al van jongs af aan bekend raken met lezen; er zijn boeken in een boekenkast aanwezig, er wordt voorgelezen door vader of moeder en de ouders lezen zelf. Hierdoor wordt lezen voor kinderen uit een dergelijk gezin tot een heel vanzelfsprekende hobby.

Van Peer (1991) signaleert een viertal groepen van familiale omstandigheden die leesbevorderend werken. Ten eerste wijst hij op de materiële voorzieningen. Daarbij kent Van Peer veel belang toe aan het thuis aanwezig zijn van boeken, het lidmaatschap van een bibliotheek en het cadeau krijgen dan wel zelf kopen van boeken. Een tweede groep van factoren betreft de leesactiviteiten van de ouders: het zelf lezen van de ouders en het stimuleren van lezen door de ouders. Als derde acht Van Peer een positieve attitude van ouders ten opzichte van lezen en boeken belangrijk en als vierde en meest relevante aspect vermeldt Van Peer de interacties over lezen in het gezin (zie

ook Moon & Wells, 1979). Daartoe rekent hij onder andere gesprekken over boeken, voorlezen en het adviseren van kinderen bij de keuze voor een boek. Van Peer (1991) benadrukt bij de bovenstaande factoren dat zij op een zo jong mogelijke leeftijd hun intrede moeten doen om van belang te zijn (zie daarvoor ook Duijx & Verdaasdonk, 1989).

Naast het ouderlijk gezin als bron voor competentie op het terrein van lezen vindt er ook socialisatie en gewinning plaats ten aanzien van andersoortige kunstzinnige en artistieke fenomenen. Indien ouders in de opvoeding veel aandacht besteden aan culturele participatie en zelf concerten, toneelvoorstellingen en musea bezoeken, komen hun kinderen op een 'natuurlijke' wijze in aanraking met cultuur. Door een dergelijke socialisatie ontwikkelt een persoon de competentie voor het verwerken van culturele informatie. De culturele bedrevenheid die men via deze culturele activiteiten opdoet sluit goed aan bij lezen. Onderwerpen die bijvoorbeeld in het theater en de beeldende kunst aan de orde komen, staan vaak ook binnen de als complex te boek staande historische en literaire tekstuele uitingen onder de aandacht.

Al met al veronderstellen we dat men door socialisatie in het ouderlijk gezin competentie op cultureel gebied ontwikkelt. Deze culturele bedrevenheid maakt het mogelijk tekstuele uitingen van hoge complexiteit te begrijpen en daar ook plezier aan te beleven. De eerste hypothese over de verworven vaardigheden luidt:

LEZERS DIE IN HET OUDERLIJK GEZIN ZIJN GESOCIALISEERD OP HET GEBIED VAN LEZEN EN CULTUUR LEZEN COMPLEXERE TEKSTEN DAN LEZERS DIE IN HET OUDERLIJK GEZIN NIET ZIJN GESOCIALISEERD OP HET GEBIED VAN LEZEN EN CULTUUR.

B. Confrontatie met lezen en literatuur in het onderwijs

Een voor de hand liggende gedachte is dat men de vaardigheden om van complexe teksten te genieten, aanleert in het voortgezet onderwijs (Duijx & Verdaasdonk, 1989). Zo leert men in het onderwijs om te beginnen de algemene vaardigheden die voor het begrijpen van teksten onontbeerlijk zijn. Voor de ontwikkeling van culturele bedrevenheid is echter niet zozeer de aandacht voor algemene vaardigheden relevant, maar meer specifiek het gevolgde literatuuronderwijs. Zo is er binnen het onderwijs in de moderne en klassieke talen speciaal tijd gereserveerd voor het uitbreiden van de literaire kennis van leerlingen. Uiteraard denken we dan vooral aan de lessen waarin aandacht is voor literatuurgeschiedenis, literaire thema's, stromingen en belangrijke schrijvers. Naast deze verplichte aandacht voor lezen heeft iedere docent ook zelf nog de mogelijkheid een vrije invulling te geven aan leesbevordering. Zo zijn er docenten die literatuur voorlezen, of aandacht besteden aan het schrijven van poëzie en soms ook tijd reserveren voor het 'vrij lezen'. Met bovenstaande beschrijving is een beeld geschetst van de rol die het onderwijs speelt bij de ontwikkeling van culturele competentie. Hierbij is het van belang te beseffen dat

literatuuronderwijs niet op alle scholen dezelfde intensiteit kent en dat bovendien leerlingen door hun eindexamenpakket verschillen naar de mate waarin zij van literatuuronderwijs deelgenoot zijn geweest.

Een alternatieve manier waarop men in het onderwijs de culturele competentie van leerlingen beïnvloedt, is gelegen buiten het officiële lesprogramma. Veel scholen kennen extra-curriculaire activiteiten die vaak worden geëntameerd door een enthousiaste docent. Bij dergelijke buitenlesactiviteiten moeten we denken het organiseren van leesavonden waar men gezamenlijk boeken leest en bespreekt, en poëzieclubs waar men elkaars zelfgemaakte gedichten van commentaar voorziet. Naast aandacht voor lezen is op veel scholen ook ruimte voor andersoortige kunstzinnige en artistieke uitingen. Zo kennen sommige scholen fotografieclubs of organiseert men er toneelvoorstellingen. Dit alles bestaat dan naast de aandacht die in de lessen handvaardigheid, tekenen, maatschappijleer, wereldoriëntatie en geschiedenis sowieso aan onderwerpen van algemeen culturele aard wordt geschonken.

De verwachting is dat personen die in het voortgezet onderwijs relatief veel kennis hebben genomen van lessen gericht op de ontwikkeling van culturele competentie vaker complexere tekstuele uitingen verkiezen. De tweede hypothese over verworven vaardigheden en kennis luidt:

LEZERS DIE IN HET VOORTGEZET ONDERWIJS ZIJN GECONFRONTEERD MET LITERATUUR- EN CULTUURONDERWIJS LEZEN COMPLEXERE TEKSTEN DAN LEZERS DIE NIET ZIJN GECONFRONTEERD MET LITERATUUR- EN CULTUURONDERWIJS.

C. Leeservaringen tijdens de levensloop

Als derde is het niet ongebruikelijk om de ontwikkeling van culturele competentie variabel in de levensloop van een persoon te beschouwen. Uitgangspunt daarbij is dat men door participatie aan kunstzinnige uitingen de competentie en kennis ten aanzien van het culturele aanbod vergroot. Knulst (1989) benadrukt in deze context dat men sommige inspanningen ook moet beschouwen als investeringen die het realiseren van doelen in de toekomst vereenvoudigen. Lezen in de jeugd is dan op te vatten als een investering in de ontwikkeling van culturele competentie en daarmee in toekomstig leesgenot.

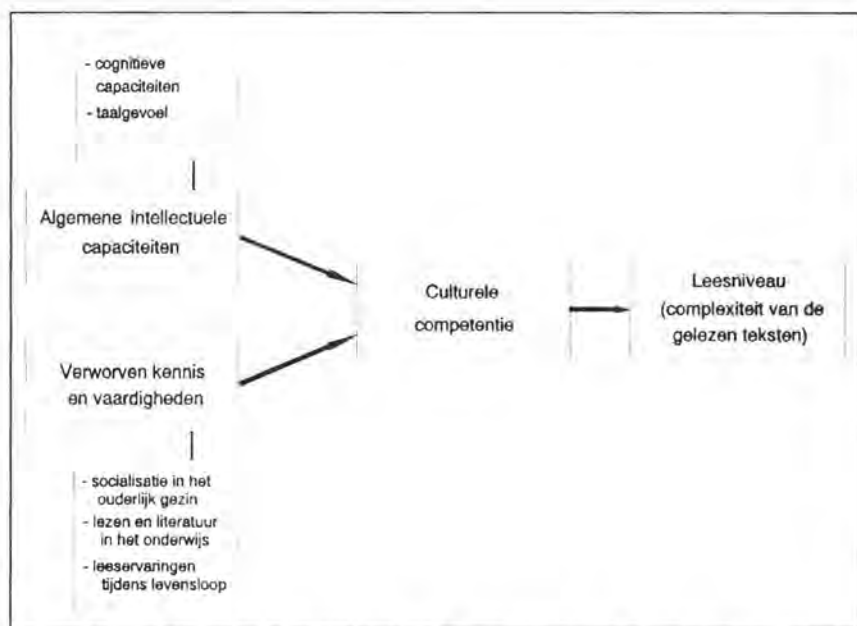
Zelfwerkzaamheid bij het opbouwen van vaardigheden met betrekking tot het leesaanbod kent een veelheid aan uitingsvormen. Men kan denken aan het kennis nemen van recensies en literaire televisieprogramma's of het zelf teksten schrijven. Eén van meest relevante aspecten bij het opbouwen van culturele competentie is het lezen in de jeugd. Als een relevant aspect van leeservaringen in de vroege jeugd beschouwen we contacten met openbare bibliotheken. Een persoon die op jeugdige leeftijd veel leent en leest, investeert in de eigen culturele competentie. Een relevant moment in de levensloop ligt rond het achttiende levensjaar. Op deze leeftijd is door de meeste jongeren een opleiding in het voortgezet onderwijs afgerond. Leesverplichtingen spelen

daarom bij de keuze te lezen vrijwel geen rol. Daarnaast is de directe invloed van ouders op het vrijetijdsgedrag rond deze leeftijd niet erg groot meer. Leeservaringen die zich rond deze leeftijd voordoen, lijken daarom bijzonder geschikt om na te gaan in hoeverre een persoon aan het begin van de leescarrière als volwassene investeert in culturele competentie.

Bovenstaande gedachte van 'oefening baart kunst' vindt ondersteuning bij wetenschappers van verschillende origine (Scitovsky, 1976; Bourdieu, 1983; Wippler, 1990). Al deze auteurs wijzen erop dat de waardering voor complexe culturele uitingen groter is, als men door herhaalde deelname een zekere belevingsheerheid heeft verkregen. De verwachting is dat veel oefening door veel en vroege leeservaringen leidt tot een voorkeur voor de meer complexe tekstuele uitingen. De derde hypothese over verworven vaardigheden luidt:

LEZERS MET VEEL EN VROEGE LEESERVARINGEN LEZEN COMPLEXERE TEKSTEN DAN LEZERS ZONDER DEZE LEESERVARINGEN.

Hierboven is de rol van culturele competentie in de verklaring van de sociale differentiatie naar leesniveau aan de hand van twee kenmerken uitgewerkt, te weten de algemene intellectuele capaciteiten en de verworven kennis en vaardigheden. In Figuur 5.1 is het een en ander gevisualiseerd. In de hier volgende

Figuur 5.1: Schematische weergave van de aspecten van culturele competentie.

analyses besteden we aandacht aan het relatieve belang van de twee aspecten van de algemene intellectuele capaciteiten in relatie tot de drie aspecten van verworven kennis. Daarbij gaan we specifiek na of socialisatie in het ouderlijk gezin belangrijker is bij de opbouw van culturele competentie dan aandacht voor lezen in het voortgezet onderwijs.

5.4 BESCHRIJVING VAN HET LEZERSPUBLIEK

5.4.1 Operationalisatie en meting

Om inzicht te verkrijgen in de rol van culturele competentie bij de keuze voor een zeker leesniveau staan ons in dit hoofdstuk drie databronnen ter beschikking. Voor een beschrijving van de dataverzamelingsprocedure verwijzen we naar het tweede hoofdstuk. In de onderstaande bespreking van de drie bestanden gaan we in op de specifieke toepassingen van elk van deze databronnen. Belangrijk is dat ernaar is gestreefd om relevante kenmerken in de drie databestanden zoveel mogelijk gelijkwaardig te operationaliseren⁵. Een weergave van de verdelingskenmerken van de variabelen is te vinden in Bijlage C.

Ten eerste staan ons gegevens uit de telefonische enquête (LEES90) ter beschikking. De telefonische ondervraging vond plaats in 1990 en heeft over 2047 personen informatie opgeleverd. Met deze gegevens is het mogelijk het leesgedrag van de gehele Nederlandse bevolking specifiek te beschrijven. Bij de meting van leesvoorkeuren is voor het lezen van kranten gevraagd of men een regionaal en landelijk dagblad las en vervolgens welke dagbladen dat betrof. Om te achterhalen welke tijdschriften men verkoos, is gevraagd of men opinie-, vrouwen-, familie- en hobbybladen las. Vervolgens is met een open vraag vastgesteld welke specifieke bladen het betrof tot een maximum van zeven titels per respondent. Daarnaast is voor een tiental vooraf vastgestelde boekengenres nagegaan of men die nooit, soms, of vaak las⁶. De complexiteit van het leesniveau is vastgesteld door een middeling van de relevante schaalwaarden uit de expertbeoordelingsprocedure (zie Bijlage B).

Door een selectie op de leeftijd (personen van 18 jaar en ouder) vijf respondenten uit de analyses weggevalen. Het opleidingsniveau is gemeten in zeven categorieën met het lager onderwijs als laagste en wetenschappelijk

5. De metingen zijn meestal ook vergelijkbaar met die uit het TBO90 (zie paragraaf 4.4).

6. Het betreft hier: vertaalde literaire romans, Nederlandse literatuur vóór 1945, historische romans, Nederlandse literaire romans, oorlogs- en verzetsromans, science fiction, thrillers en avonturenromans, detectives, familie- en streekromans en kasteel- en doktersromans.

onderwijs als hoogste niveau⁷. Het netto maandelijks (huishoud-)inkomen is gemeten in vijf klassen, lopend van minder dan 1500 gulden per maand tot meer dan 3500 gulden per maand⁸. Ontbrekende waarnemingen voor het inkomen (107 gevallen; 5,2%) zijn bijgeschat via een regressievergelijking met de predictoren opleiding, urbanisatiegraad, leeftijd, werkzaamheid en het aantal uren betaald werk.

Als tweede gebruiken we de mondelinge ondervraging van 594 personen die in 1990 in de stad Utrecht en omgeving heeft plaatsgevonden (UTRECHT90). Met de gegevens uit deze enquête is het mogelijk de hierboven geformuleerde hypothesen voor culturele competentie gedetailleerd te toetsen. Een belangrijk voordeel van mondeling interviewen is dat men ook personen die incidenteel lezen, vragen over hun leesgedrag en sociale achtergronden kan stellen. Deze incidentele lezers lezen vaak alleen een dagblad of enkele tijdschriften, waardoor zij in een schriftelijke enquête, waar de meeste vragen over het lezen van boeken gaan, sneller zouden weigeren. In de mondelinge ondervraging is juist voor de lezers van kranten en tijdschriften relatief veel informatie, betreffende culturele competentie, leessocialisatie en aandacht voor lezen en literatuur op school, achterhaald. Er is daarom voor gekozen om ons bij de verklaring van het leesniveau van dagbladen en tijdschriften te baseren op de gegevens uit deze mondelinge enquête.

In de mondelinge enquête is specifiek gevraagd naar het al dan niet lezen van een regionaal en/of landelijk dagblad, waarbij men maximaal twee regionale en twee landelijke dagbladen kon noemen. Welke tijdschriften men las is nagegaan aan de hand van een lijst met 21 veel voorkomende bladen, waarbij iedere respondent aan diende te geven of men een tijdschrift nooit, regelmatig, of vaak las. Complexiteitsscores zijn aan respondenten toegekend door berekening van het rekenkundig gemiddelde van schaalwaarden uit de beoordelingsprocedure voor de door een respondent gelezen kranten en tijdschriften (zie Bijlage B).

Om na te gaan of lezers met veel culturele bedrevenheid complexer lezen, is het noodzakelijk om over een adequate meting van competentie te beschikken. In eerder onderzoek naar cultuurdeelname bleek het meten van culturele competentie via een aantal vragen in een enquête relatief weinig problemen op te leveren (Ganzeboom, 1989; Maas e.a., 1990). In deze studie is gekozen voor een meting met een achttal vragen op het terrein van literatuur en kunst (zie het bovenste deel van Tabel 5.1). Deze acht vragen zijn onderling positief

7. Het betreft hier de categorieën: lo, lbo, ulo-mavo, mbo, havo-vwo, hbo en wo.

8. De vijf inkomenscategorieën zijn: minder dan f1500,-, tussen f1500,- en f2000,-, tussen f2000,- en f2500,-, tussen f2500,- en f3500,- en meer dan f3500,- per maand.

Tabel 5.1 Kennisvragen betreffende de culturele competentie

Vragen	% correct
<i>Mondelinge enquête Utrecht en omgeving (UTRECHT90)</i>	
Welke verhalenverteller had de bijnaam 'Kronkel' ^a	79.7
Van wie is het boek 'De Aanslag'	50.7
In welke stad speelt de roman 'De avonden'	29.7
Welke dichter schreef het gedicht 'Herinnering aan Holland'	19.7
Van wie is de roman 'De toverberg'	18.3
Wie schreef het feministische boek 'De schaamte voorbij'	14.0
Van wie is het pseudoniem 'Piet Grijns'	12.3
Welke Oostenrijkse toneelschrijver overleed in 1989	1.8
Gemiddeld aantal correcte antwoorden	2.26
Standaarddeviatie	1.70
<i>Schriftelijke landelijke enquête (BOEK91)^b</i>	
Noem de drie Baltische staten	89.9
Wie is Minister van Buitenlandse Zaken van de V.S.	83.0
Wie is de schilder van de 'Mona Lisa'	73.5
Wat betekende het jaar 1890 voor Van Gogh	65.5
Rond welke eeuwwisseling leefde Erasmus	37.0
Wat is de hoofdstad van Zuid-Afrika	28.9
Wie componeerde de opera 'Das Rheingold'	28.6
In welke steden hield men in 1990 het Holland-festival	26.4
Welke verhalenverteller had de bijnaam 'Kronkel'	83.8
Welke schrijver presenteert een boekenprogramma (VPRO)	56.4
Van welke Nobelprijswinnaar is 'Honderd jaar eenzaamheid'	31.5
Van wie is het pseudoniem 'Piet Grijns'	28.6
In welke stad speelt de roman 'De avonden'	21.3
Welke van drie boeken schreef Dostoevski	20.9
Welke dichter schreef het gedicht 'Herinnering aan Holland'	16.6
Welke Oostenrijkse toneelschrijver overleed in 1989	7.3
Gemiddeld aantal correcte antwoorden	6.97
Standaarddeviatie	3.21

a Een vraag met drie vaste antwoordcategorieën.

b Bij alle vragen is gewerkt met drie vaste antwoordcategorieën.

Bron: UTRECHT90, Mondelinge enquête (stad Utrecht en omgeving) 1990, (N=594), gewogen resultaten.

BOEK91, Schriftelijke enquête (landelijk) 1991, (N=724)

gecorrleerd en lijken redelijk goed het gehele spectrum aan culturele kennis te omvatten. Er zijn zowel moeilijke vragen, zoals die naar het overlijden van Thomas Bernard in 1989 (2% correct), als gemakkelijke vragen, zoals naar de schrijver achter de bijnaam 'Kronkel' (80% correct). Een totaalscore is respondenten toegekend op basis van het aantal correcte antwoorden.

Van de algemene intellectuele capaciteiten zijn de cognitieve capaciteiten van een persoon afgemeten aan het opleidingsniveau, hetgeen dezelfde meting kent als in de telefonische vragenlijst. Het taalgevoel van personen is geoperationaliseerd door beroepsbeoefenaren te scoren naar de mate waarin zij in hun beroep met lezen, schrijven en taal te maken hebben. Een score op de variabele taalgevoel varieert van één voor personen die in hun beroep in het geheel niet lezen of schrijven tot vier voor beroepsbeoefenaren die relatief veel lezen en schrijven (w.o. bibliotheekmedewerkers, journalisten, taaldocenten en schrijvers). Personen zonder een beroep is de gemiddelde taalgevoel-score toegekend.

Relevant bij het opbouwen van culturele competentie is de socialisatie in het ouderlijk gezin. Informatie over de ouders is verkregen via retrospectieve vragen aan de respondent. Om te beginnen is het culturele gehalte van de opvoeding afgemeten aan de bezoekfrequentie van de ouders aan klassieke concerten, theateruitvoeringen, historische musea en kunstmusea. Van meer direct belang voor de ontwikkeling van competentie op het gebied van lezen lijkt het niveau waarop de beide ouders lezen. Hiertoe is voor zowel de vader als de moeder nagegaan welke van zeven boekengenres zij lezen. Op basis daarvan is een complexiteitsscore berekend (Bijlage B)⁹. Verder is de verwachting dat bezittingen op het gebied van lezen zorgen voor een leesvriendelijk klimaat. Om dit vast te stellen is het bezit van acht leesbenodigdheden, zoals woordenboeken, abonnementen op periodieken en een encyclopedie gemeten¹⁰.

Eén van de hypothesen handelt over het lees- en literatuuronderwijs als relevant voor de ontwikkeling van competentie. Om te beginnen is het literaire gehalte van het voortgezet onderwijs afgemeten aan vier aspecten, te weten de aandacht voor literatuurgeschiedenis, lezen van literatuur, lezen van poëzie en uitleg van literatuur. Verder is nagegaan in hoeverre er op school aandacht is besteed aan andersoortige culturele uitingen, zoals beeldende kunst, theater en toneel, en klassieke muziek.

Een niet te veronachtzamen aspect voor culturele bedrevenheid is de eerdere ervaring met het leesaanbod. De belangstelling voor het lezen in de jeugd is hier afgemeten aan de leeftijd waarop een respondent met lezen voor het plezier begon, de leeftijd waarop men lid van een bibliotheek werd en het aantal boeken dat men rond het twaalfde jaar per maand las.

Van de sociale achtergronden is het netto huishoudinkomen in de mondelinge vragenlijst gemeten met negen categorieën, lopend van minder dan 1000

9. Deze boekengenres zijn: Nederlandse literatuur, detectives, streekromans, historische romans, science fiction, romantische lectuur en boeken in een vreemde taal.

10. Deze acht bezittingen zijn: Van Dale-woordenboek, Engels-woordenboek, atlas, Scrabble-spel, encyclopedie en abonnementen op een dagblad, een opinieblad en een familieblad.

gulden in de maand tot meer dan 5000 gulden in de maand¹¹. Ontbrekende waarnemingen voor het inkomensniveau (61 personen; 10.1%) zijn bijgeschat, analoog aan de telefonische enquête. Daarnaast is een tweetal achtergrondkenmerken gemeten die verband houden met de tijdsdruk die eruit volgt. Zo is ten eerste het aantal uren dat men werkt als continu gegeven beschikbaar. Ten tweede is de tijdsdruk in de thuissituatie gerepresenteerd door een telling van een viertal verplichtende omstandigheden. Een score op deze tijdsdrukvariabele varieert op grond van het hebben van een partner, het werken van die partner, het hebben van thuiswonende kinderen en het hebben van jonge kinderen (onder de veertien jaar).

Als derde zijn hier gegevens over boekenlezers uit een schriftelijke enquête beschikbaar. De dataverzameling vond plaats in 1991 en heeft uiteindelijk over 802 boekenlezers informatie opgeleverd (BOEK91)¹². Onderhavig bestand is vooral geschikt om de geformuleerde hypothesen over competentie bij het boeken lezen te toetsen. In onderstaande bespreking gaan we alleen in op de variabelen waarvan de meting afwijkt van die bij de mondelinge enquête¹³.

In de schriftelijke ondervraging is op twee manieren informatie verkregen over het boekenleesniveau. Om te beginnen is iedere respondent een lijst met 23 boekengenres voorgelegd met de vraag of men een genre nooit, soms, of vaak las. Daarnaast is nagegaan welke van 73 vooraf geselecteerde literaire boektitels door een persoon al dan niet zijn gelezen (zie Bijlage A). Nadeel van deze procedure is dat niet zozeer een indicatie wordt verkregen van het huidige leesniveau, maar eerder van het leesniveau tijdens het gehele leven. Complexiteitsscores zijn berekend door een middeling van de schaalwaarden uit de beoordelingsprocedure van de door een respondent gelezen genres en boeken (zie Bijlage B).

Bij de meting van de culturele competentie van boekenlezers is ervoor gekozen moeilijkere kennisvragen op te nemen dan in de mondelinge enquête. Tevens is het aantal kennisvragen uitgebreid tot zestien (zie het onderste deel van Tabel 5.1). Naast vragen die literatuur betreffen, komen in acht vragen ook kwesties van algemeen culturele en intellectuele aard aan de orde. De veronderstelling is dat een dergelijke test een goede indicatie vormt voor de culturele competentie van een persoon. De onderlinge samenhang tussen de

11. De negen inkomenscategorïen zijn: meer dan f1000,-, tussen f1000,- en f1400,-, tussen f1400,- en f1600,-, tussen f1600,- en f1800,-, tussen f1800,- en f2000,-, tussen f2000,- en f2400,-, tussen f2400,- en f3000,-, tussen f3000,- en f5000,- en meer dan f5000,- per maand.

12. Door een koppeling met de achtergrondkenmerken uit het telefonische bestand resulteren uiteindelijk 724 ondervraagden.

13. Zo zijn de sociale achtergrondkenmerken op exact dezelfde wijze geoperationaliseerd.

vragen is positief en ook lijken ze redelijk goed het gehele spectrum aan culturele competentie weer te geven. Er is sprake van moeilijke vragen, zoals die naar de componist van 'Das Rheingold' (29% correct) en gemakkelijke, zoals het herkennen van de drie Baltische staten (90% correct). De uiteindelijke score voor competentie is verkregen door een optelling van het aantal correcte antwoorden.

De leessocialisatie in het ouderlijk gezin is in de schriftelijke enquête uitgebreider gemeten. Ter bepaling van het leesniveau van de ouders is via de respondent nagegaan welke van zeven boekengenres men las. Naast het leesniveau van ouders is de veronderstelling dat ook het boekenbezit relevant is. Het boekenbezit van de ouders is vastgesteld via één vraag. De antwoorden varieerden tussen geen boeken en het bezit van meer dan 1000 boeken¹⁴. Daarnaast is ook de daadwerkelijke aansporing van ouders via retrospectieve vragen vastgesteld. Een het lezen stimulerende omgeving is gemeten door een telling van drie aspecten, namelijk: voorlezen van ouders, boeken cadeau doen en een broer of zus die leest, én het instemmen met drie uitspraken over de eigen leesopvoeding, te weten: mijn ouders vonden het belangrijk dat ik lid was van een bibliotheek, boeken werden mij door mijn ouders aangeraden en mijn ouders vonden het vervelend als ik zat te lezen(-).

Het literaire gehalte van het gevolgd voortgezet onderwijs is afgemeten aan een zestal aspecten, namelijk de aandacht voor literatuurgeschiedenis, literatuur voorlezen, gedichten lezen, schrijven van verhalen, schrijven van poëzie en uitleg van literatuur. Naast deze aspecten binnen het lesprogramma zijn er op veel scholen faciliteiten die buiten deze lessen positieve aandacht voor lezen hielden. Deze extra-curriculaire stimulering is gemeten door een telling van het aanwezig zijn op school van een boekenleesclub, literaire avonden, een poëzieclub en een schoolbibliotheek.

Verder heeft de opbouw van competentie door oefening zijn uitdrukking gekregen door het leesniveau op achttienjarige leeftijd vast te stellen op basis van het al dan niet lezen van zeven boekengenres¹⁵. Een complexiteitsscore is berekend door het rekenkundig gemiddelde te nemen van de schaalwaarden uit de beoordelingsprocedure van de op achttienjarige leeftijd gelezen genres. Vroege leeservaringen zijn vastgesteld door te vragen naar de leeftijd waarop men lid werd van de bibliotheek, de leeftijd waarop men voor het plezier ging lezen, het aantal boeken dat men op twaalfjarige leeftijd per maand las en het aantal jaren dat men tussen de zes en achttien jaar lid was van een openbare bibliotheek.

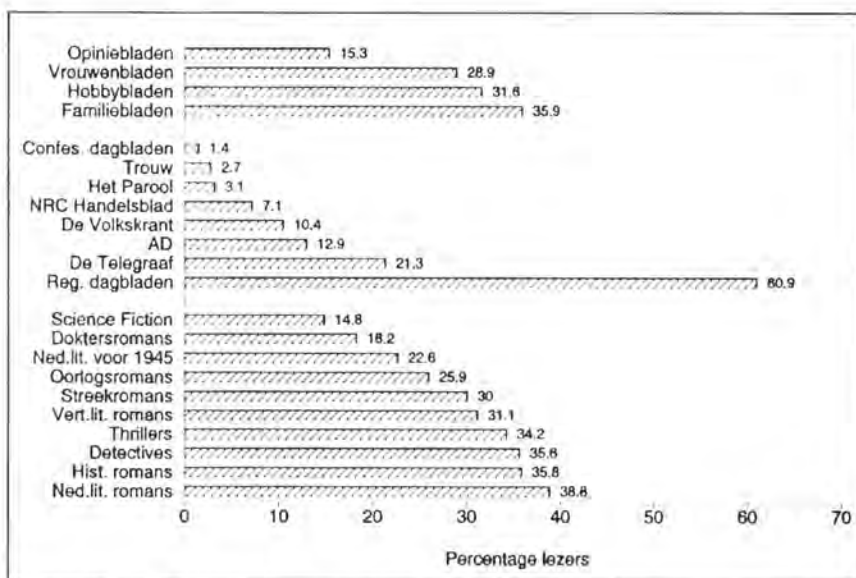
14. De zes categorieën voor het boekenbezit zijn: geen boeken, 1 tot 50 boeken, 50 tot 150 boeken, 150 tot 500 boeken, 500 tot 1000 boeken en meer dan 1000 boeken.

15. Zie noot 9.

5.4.2 Een beschrijving van sociale verschillen in leesniveau

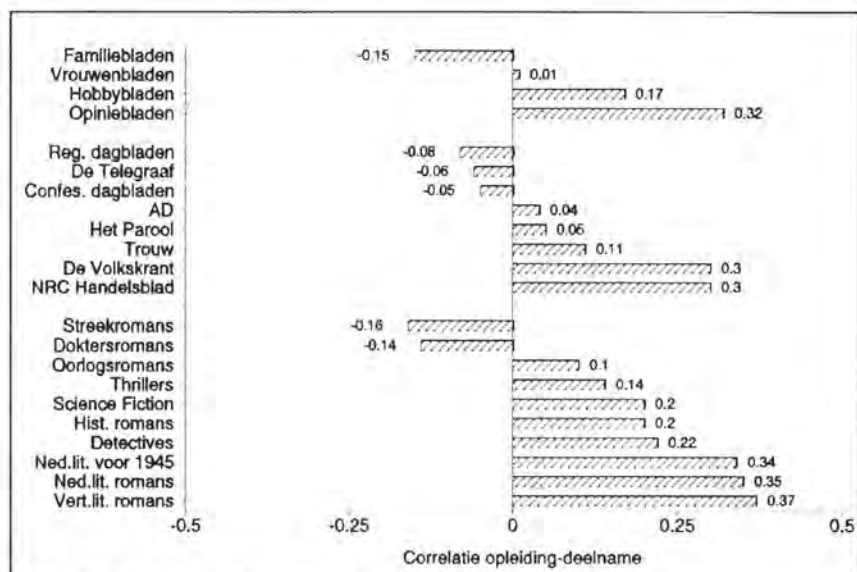
Voor we nagaan in hoeverre aspecten van competentie een verklaring bieden voor sociale differentiatie in het leesniveau is het van belang eerst aan te tonen dat sociale verschillen in het lezerspubliek ook daadwerkelijk optreden. De Figuren 5.2a en 5.2b bieden een beschrijving van de deelnameverschillen voor 22 tekstsoorten op basis van de telefonische enquête.

Figuur 5.2a laat zien dat de door ons geselecteerde tien boekengenres een redelijk omvangrijk lezerspubliek bezitten. Het lezen van science fiction kent de minste belangstelling met 15% lezers onder de Nederlandse bevolking, terwijl Nederlandse literaire romans met 39% het meest populair zijn. Bijzonder is de grote belangstelling voor de genres die men als niet-literair aanmerkt. Zo leest 34% van de Nederlandse bevolking thrillers en 30% beleeft plezier aan streekromans. Lezen blijkt in deze zin een 'culturele' activiteit die zowel op het literaire als op niet-literaire niveau aantrekkingskracht bezit. Bij de deelnamecijfers voor het lezen van dagbladen is het grote bereik van regionale kranten opmerkelijk; maar liefst 61% van de Nederlandse bevolking geeft aan een regionaal dagblad te lezen. Over het algemeen komen bij het lezen van kranten de deelnamepercentages overeen met hetgeen men op basis van de oplagecijfers zou verwachten (NOTU, 1990). Het lezen van tijdschriften kent in de hier gepresenteerde opzet geen sterke onderverdeling naar de specifieke

Figuur 5.2a: Deelname-percentage voor 22 tekstsoorten.

Bron: LEES90, Telefonische enquête 1990 (N = 2042), gewogen resultaten.

Figuur 5.2b: Correlatie opleiding met het lezen van 22 tekstsoorten.

Bron: LEES90, Telefonische enquête 1990 (N = 2042), gewogen resultaten.

titels van bladen, zodat alleen is vast te stellen dat het lezen van opiniebladen (15%) duidelijk in populariteit achterblijft bij familie-, hobby- en vrouwenbladen.

In Figuur 5.2b is vervolgens de relatie van het al dan niet lezen van deze tekstuele uitingen met het opleidingsniveau weergegeven. Het bestaan van een dergelijke relatie biedt een eerste aanwijzing voor de houdbaarheid van de informatieverwerkingsgedachte. Immers, lezers met veel intellectuele capaciteiten zouden dan een voorkeur voor de meer complexe tekstsoorten dienen te hebben. Uit Figuur 5.2b blijkt dat zich inderdaad een sterke onderverdeling naar opleiding binnen het lezerspubliek voordoet. Zo vindt literatuur duidelijk meer aftrek bij het hoger opgeleide publiek, terwijl men lezers van streek-, en doktersromans voornamelijk aantreft binnen de groep lager opgeleiden. Opmerkelijk is het resultaat dat lezers van confessionele dagbladen relatief laag opgeleid zijn ($r = -.05$), terwijl deze kranten in de beoordelingsprocedure als gemiddeld complex zijn ingeschaald. De lezers van de zogenoemde kwaliteitskranten, als De Volkskrant en het NRC blijken volgens verwachting hoog opgeleid ($r = .30$), terwijl we de lezers van De Telegraaf vooral onder de lager opleidingscategorieën aantreffen ($r = -.06$). Ook bij de tijdschriften is een sterke differentiatie naar opleiding vast te stellen. Waar de lezers van opiniebladen voornamelijk een hoger beroeps-, of wetenschappelijke opleiding bezitten, zijn

de liefhebbers van familiebladen, als de Nieuwe Revu en de Panorama, relatief vaak laag opgeleid (zie voor een uitgebreide beschrijving Bijlage D.3).

Als we de kans op het al dan niet lezen van een boekengenre, tijdschrift of dagblad afzonderlijk willen modelleren, moeten we voor iedere tekstsoort een apart logit-model schatten. Tabel 5.2 biedt de resultaten van een logit-analyse voor de kans om een lezer te zijn met als predictoren de sociale achtergrondkenmerken leeftijd, geslacht en het inkomens- en opleidingsniveau. Om een onderlinge vergelijking mogelijk te maken zijn alleen (half) gestandaardiseerde coëfficiënten weergegeven.

De in Tabel 5.2 gepresenteerde logit-modellen laten zien dat er grote verschillen in het lezerspubliek te constateren zijn. Zo blijkt bijvoorbeeld voor het lezen van streek- en doktersromans het geslacht van groot gewicht. Het zijn voornamelijk vrouwen die deze genres verkiezen. Science fiction-boeken en oorlogsromans kennen daarentegen veeleer een mannelijk publiek. Zoals te verwachten is het publiek van de literaire genres hoog opgeleid, terwijl de lezers van kasteel- en streekromans relatief laag opgeleid zijn. Jongeren vindt men vooral onder de lezers van thrillers en avonturenboeken ($\beta = -.42$), terwijl historische romans eerder door lezers van rijpere leeftijd ($\beta = .34$) worden gekozen. Opmerkelijk is dat het inkomen praktisch geen rol speelt bij de keuze voor een bepaald genre; alleen kasteel- en doktersromans zijn onder de lagere inkomensgroepen ($\beta = -.20$) nogal geliefd. Wellicht is dit een gevolg van de relatief geringe aanschaffkosten van dergelijke boeken.

In de verklaring van de keuze voor een krant is het geslacht van gering gewicht. Opleiding is ook hier de belangrijkste differentiërende variabele. Met name de regionale dagbladen ($\beta = -.39$) en de Telegraaf ($\beta = -.33$) bezitten een relatief laag opgeleid publiek. Interessant is dat De Volkskrant en het Algemeen Dagblad aansprekender zijn voor jongeren, terwijl NRC en Trouw meer in trek zijn bij oudere personen. Een opmerkelijk resultaat is verder dat de lezers van De Telegraaf ($\beta = .25$) en regionale dagbladen ($\beta = .18$) meer uit de hogere inkomensgroepen met een lage opleiding afkomstig blijken te zijn, terwijl men De Volkskrantlezers meer vindt onder de lagere inkomensgroepen met een hoge opleiding.

De kans op het al dan niet lezen van vrouwenbladen is uiteraard bijna voor een groot deel afhankelijk van het geslacht ($\beta = .81$). Daarentegen blijken opiniebladen hun aantrekkingskracht vooral op de hoger opgeleiden uit te oefenen, terwijl familiebladen vooral bij de lager opgeleide groepen in trek zijn. Opmerkelijk is verder dat opiniebladen, die relatief veel aandacht vergen, het meest door leden van de oudere generatie worden gelezen ($\beta = .42$), terwijl jongeren vaker hobbybladen verkiezen. Ook de hoogte van het inkomen blijkt voor de kans op het lezen van hobbybladen belangrijk. Hobbybladen spreken lezers met een relatief hoog inkomen meer aan.

Tabel 5.2 : Logit-analyse van de kans op het al dan niet lezen van 22 tekstsoorten naar geslacht, opleiding, leeftijd en huishoudinkomen^a

	gestandaardiseerde logit-coëfficiënten ^b				
	geslacht	opleiding	leeftijd	inkomen	R ²
<i>Boeken lezen</i>					
Vertaalde literaire romans	.21**	.81**	.29**	-.03	12.4%
Ned.literatuur vóór 1945	.17**	.93**	.31**	-.05	10.9%
Historische romans	.22**	.36**	.34**	.09	3.3%
Ned.literaire romans	.18**	.74**	.10	-.09	9.9%
Oorlogs- en verzetsromans	-.51**	-.16*	-.11*	-.04	4.3%
Science fiction	-.54**	.21**	-.36**	.08	8.5%
Thrillers, avonturenromans	-.27**	-.15*	.42**	.08	3.8%
Detectives	-.22**	.15*	.23**	.09	3.1%
Familie- en streekromans	.66**	.72**	.27**	-.03	18.3%
Kasteel- en doktersromans	1.07**	.58**	.16*	-.20**	20.3%
<i>Kranten lezen</i>					
NRC Handelsblad	.15	1.45**	.25**	.08	19.4%
De Volkskrant	.04	1.13**	-.26**	-.28**	15.4%
Trouw	-.19	.77**	.38**	-.20	6.8%
Confessionele dagbladen	-.11	-.56*	.08	.05	2.9%
Het Parool	.08	.38**	.44**	-.10	2.9%
Regionale dagbladen	.06	-.39**	.08	.18**	2.8%
Algemeen Dagblad	-.22**	-.07	.20**	.12	1.5%
De Telegraaf	-.08	-.33**	-.02	.25**	1.8%
<i>Tijdschriften lezen</i>					
Opiniebladen	-.16*	.95**	.42**	.19*	15.6%
Hobbybladen	-.19**	.11	.30**	.29**	4.9%
Vrouwenbladen	.81**	.01	-.19**	-.08	11.1%
Familiebladen	.09	-.69**	-.27**	-.07	8.3%

a De logit-analyses zijn uitgevoerd voor de personen die aangaven respectievelijk boeken, kranten dan wel tijdschriften te lezen.

b Half gestandaardiseerd naar de onafhankelijke variabele met de formule: $\beta = B \cdot S_x$.
Bron: LEES90, Telefonische enquête (landelijk) 1990 (N = 2042), gewogen resultaten.

* Significant ($p < .05$)

** Significant ($p < .01$)

Bovenstaande laat zien dat voor het publiek van een groot aantal teksten een duidelijke sociale differentiatie optreedt. Echter, het feit dat de 22 tekstsoorten afzonderlijk zijn geanalyseerd, levert een groot aantal resultaten op, hetgeen nogal onoverzichtelijk is en interpretatie moeilijk maakt. De informatietheorie biedt in deze structurering. Volgens deze theorie ligt aan de beslissing om een specifieke tekst te kiezen voor ieder individu eenzelfde afweging ten grondslag, te weten men kiest voor teksten die het best aansluiten bij de eigen culturele competentie. Gegeven deze veronderstelling is het mogelijk de keuze voor bepaalde teksten binnen het gehele leesaanbod onder één noemer

Tabel 5.3 : *Regressie-analyse van de gemiddelde complexiteit van gelezen tekstsoorten naar geslacht, opleiding, leeftijd en inkomen^a.*

	gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten				R ²
	geslacht	opleiding	leeftijd	inkomen	
Gemiddelde complexiteit gelezen boekengenres	-.07**	.49**	.07**	.04	25.4%
Gemiddelde complexiteit gelezen kranten	.06*	.44**	.09**	-.08**	15.5%
Gemiddelde complexiteit gelezen tijdschriften	-.12**	.48**	.20**	.09**	29.7%

a De regressie-analyses zijn uitgevoerd voor de personen die aangaven respectievelijk boeken, kranten dan wel tijdschriften te lezen.

Bron LEES90. Telefonische enquête (landelijk) 1990 (N = 2042). gewogen resultaten.

* Significant ($p < .05$)

** Significant ($p < .01$)

te brengen, namelijk de keuze voor teksten met een zeker complexiteitsniveau. Door gebruik te maken van een rangordening van teksten naar complexiteit (zie daarvoor Hoofdstuk 3), en zodoende ook de lezers van de teksten te ordenen naar het niveau van hun leesgedrag is het mogelijk de sociale differentiatie naar leesniveau (complexiteit) in kaart te brengen.

Op basis van de informatietheorie is de verwachting dat met name het opleidingsniveau een sterke determinant voor de culturele bedrevenheid van lezers vormt. Een eenvoudig lineair regressiemodel voor de complexiteit van het leesgedrag, zoals weergegeven in Tabel 5.3, biedt hierover duidelijkheid. Het huidige leesniveau blijkt inderdaad in hoge mate bepaald door het opleidingsniveau. Hoger opgeleiden lezen de meest complexe boekengenres en laag opgeleiden de minst ingewikkelde ($\beta = .49$). Ook voor het leesniveau bij de kranten en tijdschriften is de opleiding verreweg de belangrijkste predictor. Bij het lezen van tijdschriften blijkt naast de opleiding ook de leeftijd van belang. Ouderen geven de voorkeur aan meer complexe tijdschriften dan jongeren ($\beta = .20$).

Te concluderen valt dat de differentiatie naar leesniveau omvangrijk is. Met name tussen hoger en lager opgeleide lezers zijn sterke verschillen naar leesvoorkeuren gesignaleerd. Duidelijk is verder dat de verklaarde variantie in de modellen voor complexiteit veel hoger ligt dan in de logit-modellen voor de afzonderlijke teksten. Het leesniveau samen vatten onder de noemer 'complexiteit' levert in die zin niet alleen een zuiniger model op, maar ook betere verklaringsmogelijkheden voor de sociale verschillen in het lezerspubliek.

5.5 CULTURELE COMPETENTIE EN LEESNIVEAU: ANALYSES

5.5.1 Toetsing van de hypothesen

De vorige paragraaf richtte zich op een eenvoudige beschrijving van de sociale verschillen naar leesvoorkeuren binnen het lezerspubliek. In het nu volgende trachten we deze geconstateerde sociale verschillen te verklaren. Met de informatietheorie als uitgangspunt achten we culturele competentie en daaruit volgend het leesniveau van een persoon, afhankelijk van een tweetal kenmerken, te weten: de intellectuele capaciteit van een lezer in de vorm van cognitieve capaciteiten en taalgevoel, én de verworven kennis en vaardigheden van een lezer door een het lezen stimulerende opvoeding in het ouderlijk gezin, de aandacht voor lezen en cultuur in het voortgezet onderwijs en vroege leeservaringen in de jeugd. De vijf op deze bovenstaande aspecten gebaseerde hypothesen worden hieronder simultaan getoetst.

A. Het leesniveau van kranten en tijdschriften

Om te beginnen besteden we aandacht aan het lezen van kranten en tijdschriften. Daarbij gebruiken we de gegevens die afkomstig zijn uit de mondelinge enquête (UTRECHT90). Allereerst staat de verklaring van culturele competentie centraal, zoals die is gemeten via een kennistest. De eerste kolom van Tabel 5.4 laat ons zien dat géén van de sociale achtergrondkenmerken relevant is voor de ontwikkeling van culturele competentie¹⁶. Het gewicht van de cognitieve capaciteiten is daarentegen groot. Een hoge opleiding gaat veelal samen met veel culturele en intellectuele competentie ($\beta = .23$). Verder is opmerkelijk dat er een significant effect voor taalgevoel, gemeten via het beroep te constateren valt ($\beta = .20$). Beroepsbeoefenaren die in hun werk veel met taal en lezen in aanraking komen, bezitten veel competentie.

Een algemeen aanvaard idee is dat men zich de vaardigheden voor het verwerken van complexe informatie mede eigen maakt in het ouderlijk gezin (De Jager, 1967; Ranshuysen & Ganzeboom, 1993). Echter, de resultaten uit Tabel 5.4 wijzen uit dat noch de culturele interesse van de ouders, noch het bezit aan leesbenodigdheden in het ouderlijk gezin van belang zijn bij de ontwikkeling van culturele competentie. Slechts het leesniveau van de moeder speelt een kleine maar significant positieve rol bij het verkrijgen van bedrevenheid in het verwerken van culturele informatie ($\beta = .09$), hetgeen een bevestiging is

16. Dit resultaat wekt enige verbazing omdat een common sense-opvatting is dat oudere personen over meer competentie beschikken dan jongeren. Een verklaring voor het ontbreken van een leeftijdseffect is dat de steekproef voor een groot deel betrekking heeft op de stad Utrecht. Utrecht is een studentenstad waardoor men in de steekproef te maken heeft met oververtegenwoordiging van jonge, hoog opgeleide, cultureel actieve personen. Culturele competentie gaat in deze context derhalve niet samen met een hogere leeftijd.

Tabel 5.4 : Regressie-analyse van de complexiteit van gelezen kranten en tijdschriften naar culturele competentie en sociale achtergronden.

	gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten				
	culturele competentie	complexiteit kranten		complexiteit tijdschriften	
		A	B	A	B
<i>Achtergronden</i>					
Geslacht	-.03	.05	.06	-.12**	-.11**
Inkomen	.03	-.12**	-.13**	.06	.04
Leeftijd	.04	-.03	-.04	.18**	.16**
Uren betaald werk	.02	.11*	.11*	.08	.08
Huishoudelijke verplichtingen	.03	-.02	-.04	-.01	-.01
<i>Verklarende variabelen</i>					
<i>Algemene capaciteiten</i>					
Opleidingsniveau	.23**	.41**	.32**	.41**	.34**
Taalgevoel	.20**	.09*	.01	.06	.00
<i>Verworven vaardigheden</i>					
Complexiteit lezen vader	.01	.03	.03	.02	.02
Complexiteit lezen moeder	.09*	-.00	-.05	.02	-.00
Bezit ouders leesaanbod	.03	.05	.04	-.02	-.04
Cultuurdeelname ouders	.04	.07	.06	.26**	.25**
Aandacht lezen school	.16**	-.02	-.08	.12*	.08
Aandacht cultuur school	.00	.01	.00	.02	.02
Leeservaringen jeugd	.08*	-.01	-.04	-.00	-.01
Culturele competentie			.40**		.29**
Verklaarde variantie	29.8%	28.8%	40.0%	41.7%	47.6%
Aantal waarnemingen	561	529	529	449	449

A Basismodel.

B Basismodel inclusief de intermediaire variabele culturele competentie.

Bron: UTRECHT90, Mondelinge enquête (stad Utrecht en omgeving) 1990, (N=594), gewogen resultaten.

* Significant ($p < .05$)** Significant ($p < .01$)

van de gedachte dat vooral de moeder bij culturele socialisatie belangrijk is. Al met al is voor de opbouw van culturele bedrevenheid de leessocialisatie in het ouderlijk gezin van gering gewicht. Mogelijk beïnvloeden ouders de culturele competentie van hun kinderen vooral via de keuze voor een specifiek opleidingsniveau. Terwijl het belang van een het lezen stimulerende opvoeding thuis gering is, blijkt dat men door een gericht lees- en literatuuronderwijs wel een grotere culturele bedrevenheid opbouwt ($\beta = .16$). Daarnaast is ook het op

jeugdige leeftijd in aanraking komen met boeken en de bibliotheek significant van invloed op het ontwikkelen van culturele competentie ($\beta = .08$).

Toepassing van de informatietheorie veronderstelt vervolgens dat een lezer gegeven zijn competentie teksten van een daarbij aansluitende complexiteit kiest. In Tabel 5.4 blijkt de culturele competentie inderdaad van groot gewicht voor het niveau van de te lezen kranten ($\beta = .40$). Lezers met veel culturele bagage verkiezen de meer complexe dagbladen, zoals De Volkskrant en het NRC. Naast competentie zijn voor de verklaring van het krantenleesniveau nog enkele andere aspecten relevant¹⁷. Zo intermedieert de culturele competentie slechts voor een klein deel de relatie tussen het opleidingsniveau en complexiteit (een daling van .41 naar .32). Blijkbaar zijn er (cognitieve) aspecten van het bereikte opleidingsniveau die geen verband houden met verworven kennis, maar die wel relevant zijn voor het leesniveau. Opmerkelijk is verder dat het aantal uren dat men betaalde arbeid verricht een positief effect heeft op het leesniveau. Wellicht dat deze meer complexe dagbladen, zoals de NRC en De Volkskrant voor de werkenden een informerende functie vervullen. Ten slotte stellen we vast dat géén van de aspecten van socialisatie in het ouderlijk gezin of in het onderwijs van direct belang is voor het niveau waarop men kranten leest. Voorzover aanwezig verlopen deze invloeden indirect via de opgebouwde competentie.

Culturele competentie blijkt ook bij het lezen van tijdschriften relevant ($\beta = .29$). Lezers met veel culturele kennis verkiezen de meer complexe periodieken. De vrouwelijke lezers bezitten een voorkeur voor de minder complexe bladen ($\beta = -.11$). Een mogelijke verklaring hiervoor is dat er relatief veel tijdschriften gericht op vrouwen met een geringe complexiteit op de markt zijn (Privé, Story, Margriet). Verrassend is verder dat vooral de lezers van oudere leeftijd een voorkeur hebben voor complexe bladen ($\beta = .16$). Wellicht vindt men pas op latere leeftijd de rust en concentratie om van de meer beschouwende tijdschriften (opiniebladen) kennis te nemen. Van de verklarende variabelen zijn vooral de cognitieve capaciteiten (opleiding) relevant ($\beta = .34$), ook onder het constant houden van de invloed van culturele competentie. Opmerkelijk is het grote gewicht dat de cultuurdeelname van ouders hier in de schaal legt ($\beta = .25$). Blijkbaar heeft de participatie van ouders aan kunstzinnige activiteiten een bijzondere belangstelling voor de meer complexe bladen tot gevolg. Voor het niveau van de gelezen tijdschriften zijn verder geen invloeden van de socialisatie in het gezin of op school te achterhalen.

17. Zo blijken lagere inkomensgroepen complexere dagbladen te lezen. Voor een verklaring wijzen we op de specifieke steekproeftrekking (zie Noot 16).

B. Het leesniveau van boekengenres en literaire boeken

Voor een beschouwing van boeken lezen zijn de gegevens uit de schriftelijke enquête het best toegesneden (BOEK91). De al eerder genoemde reden hiervoor is dat het informatie over een landelijke steekproef betreft en dat deze enquête specifiek op boekenlezers is afgestemd. Tabel 5.5 laat zien dat wederom de algemene intellectuele capaciteiten in de vorm van het opleidingsniveau ($\beta = .23$) en het taalgevoel ($\beta = .13$), voor de ontwikkeling van culturele competentie relevant zijn. Anders dan in de Utrechtse steekproef beschikken de ouderen in de landelijke steekproef wel over meer culturele competentie dan jongeren ($\beta = .29$). Uitgaande van de veronderstelling dat men kennis opbouwt tijdens het leven is dat ook voor de hand liggend. Daarnaast is voor de bedrevenheid van een lezer het boekenbezit van de ouders relevant ($\beta = .13$). Lezers wiens ouders veel boeken bezaten, ontwikkelen meer culturele kennis. Verder is de aandacht die men in het voortgezet onderwijs voor cultuur heeft ervaren belangrijk en is een jeugdige interesse in lezen van belang bij het opbouwen van competentie.

Op basis van Tabel 5.5 stellen we vast dat voor de complexiteit van de door een respondent gelezen boekengenres culturele competentie de belangrijkste predictor is ($\beta = .28$). Hoe meer kennis men bezit op cultureel en literair gebied des te complexer zijn de boekengenres die men verkiest. Naast deze culturele bedrevenheid blijft ook het bereikte opleidingsniveau relevant ($\beta = .20$); competentie intermedieert slechts voor een deel het effect tussen opleiding en leesniveau. Verder kiezen ook de boekenlezers met veel taalgevoel voor de meer complexe genres. Daarnaast is er een klein positief effect voor het literaire gehalte van de schoolopleiding te signaleren ($\beta = .10$). Personen die op school veel literatuuronderwijs hebben genoten, kiezen significant vaker voor de complexere literaire genres. Van de overige socialisatievariabelen van het ouderlijk gezin en de school zijn geen positieve invloeden op het boekenleesniveau vastgesteld. Algemene intellectuele capaciteiten zijn derhalve voor boeken lezen van groter direct belang dan verworven vaardigheden, die vooral indirect via competentie hun invloed doen gelden.

Voor de sociale differentiatie binnen het literaire lezen zijn vooral de leeftijd en opleiding relevant. Ouderen en hoog opgeleiden hebben een voorkeur voor de relatief complexe literaire titels. Opmerkelijk genoeg speelt culturele competentie bij het literaire lezen slechts een beperkte rol ($\beta = .13$). Blijkbaar is competentie bij een keuze binnen het literaire genre minder relevant dan bij de keuze voor literatuur in relatie tot andere boekengenres. Van de socialisatie-aspecten in het ouderlijk gezin is geen van de variabelen van belang voor het literaire leesniveau. Wel is er zoals verwacht een positieve invloed van het leesonderwijs op het leesniveau te constateren ($\beta = .17$). Lezers die in het voortgezet onderwijs veel aandacht voor literatuur hebben ervaren,

Tabel 5.5 : *Regressie-analyse van de complexiteit van gelezen boekengenres en literaire boeken naar culturele competentie en sociale achtergronden.*

	gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten				
	culturele competentie	complexiteit boekengenres		complexiteit literaire boeken	
		A	B	A	B
<i>Achtergronden</i>					
Geslacht	-.01	-.19**	-.19**	.06	.06
Inkomen	.04	-.03	-.03	.01	.01
Leeftijd	.29**	.14**	.05	.22**	.18**
Uren betaald werk	.02	-.07	-.08	.03	.03
Huishoudelijke verplichtingen	.02	-.02	-.02	-.06	-.06
<i>Verklarende variabelen</i>					
<i>Algemene capaciteiten</i>					
Opleidingsniveau	.23**	.27**	.20**	.26**	.23**
Taalgevoel	.13**	.12**	.09*	.11**	.09*
<i>Verworven vaardigheden</i>					
Complexiteit lezen vader	-.03	.00	.01	-.05	-.04
Complexiteit lezen moeder	.06	.02	-.00	.03	.02
Boekenbezit ouders	.13**	.04	.00	.09*	.08
Stimulering lezen ouders	.04	.02	.01	-.00	-.01
Cultuurdeelname ouders	.03	.03	.03	.02	.01
<i>Aandacht literatuur school</i>					
Buitenschool leesactiviteiten	-.07	-.03	-.01	-.03	-.02
Aandacht cultuur school	.14**	.08	.04	.08	.07
<i>Leeservaringen jeugd</i>					
Leeservaringen jeugd	.11**	.02	-.00	-.02	-.03
<i>Culturele competentie</i>					
			.28**		.13**
Verklaarde variantie	27.3%	25.0%	30.8%	23.4%	24.4%
Aantal waarnemingen	711	690	690	659	659

A Basismodel.

B Basismodel inclusief de intermediërende variabele culturele competentie.

Bron: BOEK91, Schriftelijke enquête (landelijk) 1991, (N = 724).

* Significant ($p < .05$)** Significant ($p < .01$)

kiezen voor de complexere literaire titels. Deze relatie ligt ook voor de hand aangezien een deel van de hier gebruikte lijst met literaire titels tot de canon behoort. In die zin zijn deze literaire titels voor degenen die literatuuronderwijs hebben gevolgd bekend.

Al met al zijn voor culturele competentie vooral de algemene intellectuele capaciteiten relevant. Een hoge opleiding en veel taalgevoel hebben tot gevolg dat men over veel competentie beschikt. Aspecten die zich richten op het ontwikkelen van competentie tijdens de levensloop spelen een veel minder grote rol. Van deze aspecten is de invloed van de school het grootst, terwijl daarnaast ook de jeugdige leeservaringen en een culturele socialisatie in het ouderlijk gezin van enig gewicht zijn.

In de verklaring van het leesniveau is de intermediërende rol van culturele competentie duidelijk. Invloeden van capaciteiten en socialisatie in het gezin en op school verlopen gedeeltelijk indirect via competentie; cultureel bedreven lezers hebben een voorkeur voor complexe tekstuele uitingen. Het gegeven dat competentie de belangrijkste predictor is voor het leesniveau kan als een positieve aanwijzing voor de relevantie van informatieverwerking bij lezen worden opgevat. Daarnaast is opmerkelijk dat van het opleidingsniveau een direct effect op de complexiteit van het leesniveau uitgaat. Blijkbaar zijn er nog aspecten in de bereikte opleiding die relevant zijn voor het leesniveau, maar die niet gedekt worden door competentie. De verklaring van de sociale differentiatie met de informatietheorie schiet hier enigszins tekort. Verder is bij het lezen van boeken overduidelijk de rol van het literatuuronderwijs te onderkennen. De confrontatie met lezen en literatuur in het onderwijs leidt tot een voorkeur voor meer complexe genres en boektitels. Blijkbaar heeft het onderwijs in deze zin toch een compenserend effect voor het tekort aan socialisatie in het ouderlijk gezin.

5.5.2 Twee complexiteitsordeningen vergeleken

In het derde hoofdstuk is uitgebreid aandacht besteed aan twee manieren waarop men voor tekstuele uitingen de complexiteit kan bepalen. Allereerst is dat mogelijk door aan deskundigen op het terrein van lezen en literatuur te vragen teksten te ordenen. Als tweede kan men de formele moeilijkheid vaststellen aan de hand van een aantal tekstenmerken, zoals de zinslengte en het percentage lange woorden. Beide procedures resulteren in een ordening van teksten naar complexiteit. Daarbij is het van belang te onderkennen dat men via een expertbeoordeling ook semantische aspecten van een tekstuele uiting kan wegen, terwijl dat met een meting van alleen formele tekstenmerken niet mogelijk is. Beide methoden zijn door ons voor kranten, tijdschriften, boeken-genres en literaire boeken toegepast. In een eerste vergelijking van de twee resulterende tekstordeningen naar complexiteit (zie paragraaf 3.6.2) bleken de onderlinge correlaties voor de schalingen van kranten en tijdschriften relatief hoog, maar zeker niet perfect. Bij de ordeningen voor de boekengenres en de literaire boeken werd een duidelijk onderscheid tussen de twee complexiteits-schalen aangetoond.

Tabel 5.6 : De vergelijking van twee regressiemodellen voor de verklaring van de complexiteit van het leesniveau (formeel en expertordening) op basis van verklaarde variantie en coëfficiënten voor competentie en opleiding.

		verklaarde variantie	gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten	
			culturele competentie	opleiding
Complexiteit Kranten ^a	experts	40.0%	.40	.32
	formeel	31.6%	.36	.26
Complexiteit Tijdschriften ^a	experts	47.6%	.29	.34
	formeel	36.9%	.22	.27
Complexiteit Boekengenres ^b	experts	30.8%	.28	.20
	formeel	20.9%	.22	.16
Complexiteit Literaire boeken ^b	experts	24.4%	.13	.23
	formeel	5.2%	.16	.11

a De gegevens voor de kranten en tijdschriften betreffen de mondelinge enquête. De vergeleken regressievergelijkingen komen overeen met Model B uit Tabel 5.4.

b De gegevens voor de boekengenres en boeken betreffen de schriftelijke enquête. De vergeleken regressievergelijkingen komen overeen met Model B uit Tabel 5.5.

Bron: UTRECHT90, Mondelinge enquête (stad Utrecht en omgeving) 1990, (N=594), gewogen resultaten.

BOEK91, Schriftelijke enquête (landelijk) 1991, (N=724).

In dit hoofdstuk staat de rol van competentie en bedrevenheid in de verklaring van het leesniveau centraal. Binnen de theorie van informatieverwerking gaat men er van uit dat het leesniveau op basis van de complexiteit van de gelezen teksten is vast te stellen. Aangezien men teksten op een tweetal manieren naar complexiteit kan rangschikken, is het relevant na te gaan welke van de resulterende schalingen in een analyse de meeste verklaringsmogelijkheden biedt. In Tabel 5.6 zijn voor de vier tekstsoorten regressiemodellen voor de expertordening en de formele ordening vergeleken op een drietal aspecten, te weten (a) de verklaarde variantie, en de regressiecoëfficiënten voor (b) culturele competentie en (c) opleiding.

In Tabel 5.6 is te zien dat men het leesniveau gemeten via een expertbeoordeling beter kan verklaren dan via een ordening naar formele teksteigenschappen. Zo is de verklaarde variantie in een vergelijking voor het krantenleesniveau 40.0% op grond van expertordening, tegen 31.6% bij een ordening op basis van formele eigenschappen. Vooral in het model ter verklaring van het literaire leesniveau is te constateren dat met een formele ordening slechts in beperkte mate duidelijkheid is te verkrijgen over de sociale verschillen in het lezerspubliek: een verklaarde variantie van 5.2% spreekt hier boekdelen. Blijkbaar bieden formele teksteigenschappen van literaire boeken onvoldoende

aanknopingspunten om relevante sociale verschillen in het lezerspubliek bloot te leggen. Zoals eerder betoogd lijken vooral bij literaire teksten de semantische aspecten (betekenissen) te zorgen voor de verschillen in aantrekkelijkheid voor de diverse sociale groepen. Om betekenissen aan literaire teksten te kunnen ontleen en daar ook plezier aan te beleven, dient men namelijk over een relatief grote culturele competentie te beschikken. Deze semantische betekenissen zijn echter via het tellen van formele tekstenmerken bij literaire titels niet of nauwelijks te achterhalen.

Vervolgens is ook in een vergelijking van de regressiecoëfficiënten voor opleiding en culturele competentie duidelijk dat het leesniveau gemeten via formele tekstenmerken minder bruikbaar is dan het leesniveau vastgesteld met een expertordening. In praktisch alle gevallen is de parameter voor de complexiteit wanneer die is vastgesteld door experts hoger. Zo is in de verklaring van het boekenleesniveau het effect voor culturele competentie hoger bij de expertordening dan bij een ordening op basis van formele kenmerken: .28 tegen .22. Voor het opleidingsniveau zijn de coëfficiënten, respectievelijk .20 en .16. Ook bij het lezen van kranten en tijdschriften zijn de coëfficiënten bij de expertordening steeds iets hoger dan voor de formele complexiteit.

De algemene conclusie luidt dat een vaststelling van het leesniveau via expertoordelen de betere verklaringsmogelijkheden biedt. Daarnaast is duidelijk dat ook het rangschikken van gelezen teksten naar formele kenmerken relevante informatie over sociale verschillen in het lezerspubliek oplevert. In vergelijking met een expertordening is de via formele kenmerken vastgestelde complexiteit van het leesniveau echter minder informatief. Om een meer specifieke onderscheid binnen het boeken lezen aan te kunnen brengen, schiet de vaststelling van het leesniveau via formele teksteigenschappen duidelijk te kort.

5.6 CULTURELE COMPETENTIE, LEVENSLLOOP EN LEESNIVEAU: ANALYSES

5.6.1 De conditionele rol van leessocialisatie

Bij de verklaring van sociale verschillen in het lezerspubliek is de verwachting dat culturele socialisatie door ouders en stimulering in het onderwijs relevant zijn. Veel aandacht van ouders voor lezen en een intensief literatuuronderwijs zouden tot gevolg moeten hebben dat lezers leesstof met een hoog complexiteitsniveau prefereren. De resultaten uit de vorige paragraaf bieden voor de bevestiging van deze gedachte echter weinig aanwijzingen. Bij het ontwikkelen van culturele competentie spelen de ouders en het onderwijs een bescheiden rol, terwijl bij het boeken lezen alleen het literatuuronderwijs van invloed is. Al met al hebben we moeten concluderen dat het gewicht van de socialisatieaspecten in de verklaring van het leesniveau niet bijzonder groot is.

Een belangrijk nadeel van de hierboven gehanteerde methode is echter dat voor iedereen eenzelfde socialisatie-effect op het huidige leesniveau wordt verondersteld. Men houdt dan geen rekening met het feit dat voor een zestigjarige lezer deze opvoeding al zo'n veertig jaar geleden plaatsvond, terwijl een en ander voor een twintigjarige nog vrij recent is. Gegeven deze relevante verschillen tussen de lezers dienen we het uitgangspunt van een positieve invloed van culturele socialisatie op het leesniveau nader te specificeren. De verwachting is dan dat het belang van een het lezen-stimulerende opvoeding tijdens de levensloop afneemt, oftewel aandacht voor lezen en literatuur is voor jonge lezers belangrijker dan voor oudere lezers. Immers, naarmate men ouder is, bepalen steeds vaker de eigen ervaringen, omstandigheden en capaciteiten de gedragskeuzes. Uitgaande van deze veronderstelling heeft het modelleren van alleen een hoofdeffect van leessocialisatie op het leesniveau, voor jongere lezers een onderschatting tot gevolg en voor oudere lezers een overschatting.

In de analyses waarvan hier de resultaten zijn weergegeven in Tabel 5.7, is rekening gehouden met levensloopeffecten, oftewel hoe lang het geleden is dat men stimulering van ouders en het onderwijs ervoer. Leeftijd is dan een goede indicator voor de tijd die verstreken is tussen de opvoeding en de vaststelling van het huidige leesgedrag, en daarmee tegelijkertijd de conditie voor de invloed van deze culturele socialisatie op het leesniveau. Dergelijke conditionele effecten zijn inzichtelijk te modelleren door voor een aantal relevante waarden van leeftijd conditionele regressiecoëfficiënten voor de invloed van de opvoeding te berekenen (zie Van Puyenbroek, 1992). In Tabel 5.7 presenteren we conditionele effecten voor het literatuuronderwijs op school, het culturele gedrag van ouders en de daadwerkelijke stimulering van het boeken lezen door ouders¹⁸.

Tabel 5.7 laat zien dat zich vooral bij de boekengenres grote verschillen tussen leeftijdsgroepen voordoen. Zo stellen we vast dat in alle gevallen de invloed van de socialisatiekenmerken afneemt bij het toenemen van de leeftijd. Wanneer men in het onderwijs veel aandacht voor lezen en literatuur heeft ervaren blijkt dat voor jongeren ($\beta = .39$; 18 jaar) veel belangrijker dan voor ouderen ($\beta = .07$; 73.5 jaar) bij de verklaring van het leesniveau. De invloed van het genoten literatuuronderwijs op het leesniveau dooft langzaam uit. Op het moment dat men het ervaart is het relevant, maar later in de levensloop wordt het steeds minder belangrijk. Voor het literaire leesniveau is een significant levensloopeffect voor de stimulering in het onderwijs niet vast te stellen.

18. Conditionele effecten naar leeftijd kan men ook interpreteren als cohort-effect. Generatie- en cohorteffecten zijn met cross-sectionele data echter niet te scheiden. Op basis van het cohort zou men echter verwachten dat de invloed van socialisatie juist bij de ouderen het grootst is, hetgeen een bevestiging van het generatie-effect moeilijker maakt.

Tabel 5.7: *Conditionele regressie-analyse van de complexiteit van gelezen boekengenres en literaire boeken naar de socialisatie-kenmerken van ouders en school onder de conditie van leeftijd (alleen de lezers).*

	leeftijd					sign. ^b
	18 jaar	36.5 jaar	55 jaar	73.5 jaar	92 jaar	
<i>Complexiteit boekengenres^a</i>						
Conditionele beta voor literatuur op school	.39	.28	.18	.07	-.03	p < .05
Conditionele beta voor cultuurdeelname ouders	.25	.16	.07	-.02	-.11	p < .05
Conditionele beta voor stimulering lezen door ouders	.42	.28	.14	.00	-.03	p < .01
<i>Complexiteit literaire boeken^a</i>						
Conditionele beta voor literatuur op school	.12	.12	.11	.11	.11	n.s.
Conditionele beta voor cultuurdeelname ouders	.02	-.00	-.02	-.04	-.06	n.s.
Conditionele beta voor stimulering lezen door ouders	.39	.27	.15	.02	-.10	p < .01

a Deze conditionele regressie-coëfficiënten zijn berekend onder constant houden van alle predictoren uit Tabel 5.6.

b Significantie van de interactieterm.

Bron: BOEK91, Schriftelijke enquête (landelijk) 1991, (N = 724).

Gegeven het significante hoofdeffect (zie Tabel 5.5) behoudt het literatuuronderwijs voor het literaire lezen zijn invloed tijdens het gehele leven.

Ook voor stimulering vanuit het ouderlijk gezin zijn omvangrijke levensloopeffecten te signaleren. Zo is voor het boekenleesniveau van jongeren bijzonder relevant of de ouders daadwerkelijk stimulerend ten aanzien van lezen zijn opgetreden ($\beta = .42$; 18 jaar), terwijl dat voor de ouderen onbelangrijk is geworden ($\beta = .00$; 73.5 jaar). Opmerkelijk genoeg bestaat deze sterke invloed van de ouders ook voor het literaire lezen. Jongere lezers wiens ouders het lezen stimuleerden, hebben een duidelijke voorkeur voor de meer complexe literaire titels.

Bovenstaande overwegingen leiden ons tot de conclusie dat het ontbreken van significante hoofdeffecten voor socialisatie-aspecten in de standaard regressie-modellen een gevolg is van het buiten beschouwing laten van levensloopeffecten. Voor jongeren is de invloed van stimulering in het onderwijs en door de ouders op het boekenleesniveau echter duidelijk te traceren, terwijl een lees-socialisatie voor ouderen geen effect meer heeft.

5.6.2 Culturele competentie en het eerdere leesniveau

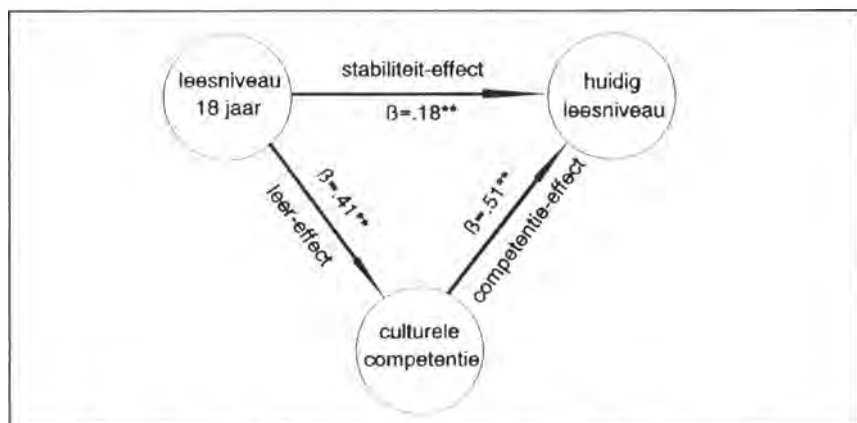
Tot dusver heeft onze aandacht zich geconcentreerd op de sociale verschillen naar leesniveau op één tijdstip in het leven. Er is in deze zin sprake van een statisch model. In een statisch model houdt men geen rekening met de eerdere leeservaringen die een persoon met zich draagt. Het is echter aannemelijk dat lezers door het kennis nemen van tekstuele uitingen hun bedrevenheid vergroten waardoor zij in de toekomst beter zijn toegerust om complexe informatie te verwerken (zie paragraaf 5.3.2C).

Relevante kritiek op het onderzoek naar culturele participatie richt zich ook op deze statische opstelling. Zo veronderstelt Wilterdink (1990) dat de gemeten competentie in de onderzoeken naar culturele participatie niet alleen een determinant van participatie is, maar ook het gevolg van eerdere deelname (zie ook Maas, 1990). Toegepast op lezen houdt deze kritiek in dat men dynamisch gezien door het lezen van teksten eerder in de levensloop de competentie voor lezen verhoogt, hetgeen het lezen van complexe teksten in de toekomst aantrekkelijker maakt. Deze veronderstelling is te formuleren als een leereffect. Een leereffect bij lezen treedt op wanneer het leesniveau op een eerder tijdstip in de leescarrière van invloed is op de culturele bedrevenheid van een lezer. Daarnaast luidt een alternatieve gedachte dat lezers juist stabiel zijn in hun leesvoorkeuren. Indien men eenmaal voor een zeker leesniveau kiest blijft men dat het gehele leven trouw (zie Figuur 5.3).

Bovenstaande gedachten over de invloed van eerdere leeservaringen op het leesniveau toetsen we voor de boekenlezers. Specifiek voor deze boekenlezers is namelijk gemeten op welk niveau men rond het achttiende jaar las. Dit moment in de levensloop is gekozen, omdat men mag aannemen dat een culturele opvoeding van ouders en school dan zijn voltooiing heeft gekregen. Daarnaast is er een leeftijdselectie toegepast. Alleen lezers van dertig jaar en ouder zijn in de analyses betrokken¹⁹. Voor deze lezers is voldoende tijd na het achttiende jaar verstreken om het optreden van een leereffect mogelijk te maken. Om het leesniveau op achttienjarige leeftijd in de analyses te introduceren maken we gebruik van een lineair structureel model (Jöreskog & Sörbom, 1986), waarvan de belangrijkste resultaten gevisualiseerd in Figuur 5.3. Voor een uitgebreidere weergave van de LISREL-modellering verwijzen we naar Bijlage D.4.

Zoals verwacht laat Figuur 5.3 zien dat culturele competentie voor het huidige boekenleesniveau het meest relevant is ($\beta = .51$). Lezers met veel competentie hebben een voorkeur voor de meer complexe genres. Verrassend genoeg is er ook sprake van een behoorlijk leereffect ($\beta = .41$). Indien men op

19. Omdat voor personen onder de dertig slechts een geringe periode na het achttiende jaar is verstreken, zou de stabiliteit per definitie zijn overschat en het leereffect onderschat.

Figuur 5.3 De relatie tussen leesniveau op achttienjarige leeftijd, culturele competentie en het huidige leesniveau (zie ook Bijlage D.4).

achtienjarige leeftijd complex leest vergroot dat de culturele competentie. Er is derhalve sprake van een indirect effect van het eerdere leesgedrag op het huidige leesniveau. Daarnaast is er slechts in geringe mate sprake van stabiliteit ($\beta = .15$). Slechts een gering aantal lezers verkiest tijdens het gehele leven boeken van eenzelfde niveau.

5.7 RESUMÉ

In dit hoofdstuk is nagegaan in hoeverre de sociale differentiatie naar leesniveau beter in kaart is te brengen, als we lezen opvatten als een bijzondere vorm van informatieverwerking. Toepassing van de informatietheorie veronderstelt dat een lezer gegeven zijn culturele competentie teksten van een daarbij aansluitende complexiteit kiest. Competentie is hier uitgewerkt aan de hand van een tweetal kenmerken, te weten allereerst de algemene intellectuele capaciteiten, afgemeten aan cognitieve capaciteiten en taalgevoel en ten tweede de verworven kennis en vaardigheden afgemeten aan de culturele socialisatie in het ouderlijk gezin, de confrontatie met lezen en literatuur in het onderwijs en leeservaringen tijdens de levensloop.

Uit onze analyses blijkt dat de culturele competentie van een persoon vooral afhankelijk is van de algemene intellectuele capaciteiten. Daarbinnen zijn met name cognitieve capaciteiten relevant, maar ook het bezitten van veel taalgevoel draagt bij aan een relatief grote culturele competentie. Verworven vaardigheden zijn minder belangrijk voor het bezitten van culturele bedreven-

heid. Zo is de rol van een culturele opvoeding in het ouderlijk gezin beperkt. Slechts een hoog leesniveau van de moeder levert een bescheiden bijdrage aan het ontwikkelen van competentie. Daarentegen blijkt de confrontatie met cultuur en literatuur in het voortgezet onderwijs wel relevant; personen die op school literatuuronderwijs hebben genoten, beschikken over meer culturele competentie. Het onderwijs is derhalve bij het opbouwen van competentie van meer gewicht dan de socialisatie in het ouderlijk gezin. Hierbij dienen we echter te bedenken dat ouders vaak wel de keuze voor een middelbare schoolopleiding van hun kinderen bepalen. Op deze wijze leveren zij indirect een bijdrage aan de opbouw van culturele competentie.

Bij de verklaring van het leesniveau is de intermediërende rol van culturele competentie duidelijk te onderkennen. Invloeden van algemene capaciteiten en de socialisatie in het gezin en op school verlopen voor een deel indirect via competentie; lezers met veel competentie kennen een voorkeur voor de meer complexe periodieken en boeken.

Naast indirect via culturele competentie, oefenen de intellectuele capaciteiten ook nog direct invloed op het leesgedrag uit. Zoals geformuleerd in de eerste hypothese over deze capaciteiten is het opleidingsniveau relevant bij het te verkiezen leesniveau; personen met veel cognitieve capaciteiten lezen complexer. Blijkbaar zijn er aspecten in de hereikte opleiding die relevant zijn voor het leesniveau, maar die niet gedekt worden door competentie. Dit resultaat moet als een tekortkoming van de informatieverwerkingstheorie worden geïnterpreteerd. Conform de verwachting op basis van de tweede hypothese over de algemene capaciteiten heeft het bezitten van veel taalgevoel gevolgen voor het boekenleesgedrag; lezers met veel taalgevoel kiezen voor complexere boekengenres en literaire titels.

In tegenstelling tot de verwachting in de eerste hypothese over verworven vaardigheden blijken aspecten van de socialisatie in het ouderlijk gezin op het eerste gezicht van weinig direct belang voor het leesniveau. In een nadere analyse blijkt echter de invloed van deze leessocialisatie voornamelijk te bestaan voor de lezers bij wie deze stimulering nog niet al te lang geleden heeft plaatsgevonden; de jongere lezers die door hun ouders zijn gestimuleerd lezen complexere boeken, terwijl voor de oudere lezers deze stimulering geen rol meer speelt. Zoals de veronderstelling luidde in de tweede hypothese over verworven vaardigheden is de aandacht die men in het voortgezet onderwijs aan literatuur heeft besteed wel van direct belang voor het te verkiezen leesniveau. Vooral bij het lezen van boeken zijn degenen die veel literatuuronderwijs hebben genoten ook de lezers van de meer complexe tekstuele uitingen. Ten slotte blijkt dat de in de derde hypothese over verworven vaardigheden verwachte invloed van eerdere leeservaringen zich voornamelijk indirect als een leereffect via het opbouwen van culturele competentie voordoet.

We sluiten dit hoofdstuk af met de vaststelling dat de introductie van culturele competentie in de verklaring van sociale differentiatie naar leesniveau verduidelijking heeft opgeleverd. Het gegeven dat culturele competentie de belangrijkste predictor is voor het leesniveau kan daarbij als een positieve aanwijzing voor de relevantie van informatieverwerking bij lezen worden opgevat. Veel van de invloeden van de sociale achtergrond van lezers en hun socialisatieaspecten komen via de opbouw van culturele competentie tot stand.

6.1 INLEIDING

Veel auteurs gaan er vanuit dat het tonen van een specifieke culturele belangstelling er mede toe dient om zich sociaal van anderen te onderscheiden én om duidelijk te maken dat men tot een bepaalde groep wil worden gerekend (Veblen, 1974; Munters, 1977; Bourdieu, 1984; Ganzeboom, 1989). Zo biedt het bijwonen van podiumvoorstellingen of klassieke concerten de mogelijkheid zich als een theater- en muzikkenner te manifesteren, terwijl men zich bij een veelvuldig bezoek aan musea en galeries als kunstliefhebber profileert. Bij een solitaire hobby als lezen treedt een dergelijk 'laten zien'-aspect in veel mindere mate op. Desondanks is het ook voor lezers mogelijk door een gevulde boekenkast, het citeren van auteurs of een discussie over literatuur duidelijk te maken dat men behoort tot de selecte groep van literatuurliefhebbers.

Lezen is in het voorgaande hoofdstuk opgevat als een individueel proces van informatieverwerking. Hoewel het kennis nemen van een tekst een puur individuele bezigheid is, is de keuze voor zo'n tekst dat echter niet. Als we lezen opvatten als een vorm van een op anderen afgestemd gedrag, is er bij de keuze voor een specifiek leesniveau sprake van sociale druk en advisering door invloedrijke personen uit de sociale context. Door een bepaald leesniveau profileert men zich als lid van een specifieke maatschappelijke groep en verkrijgt men goedkeuring en waardering van medegroepsleden voor het zich conformeren aan de in deze groep gehanteerde norm ten aanzien van leesvoorkeuren. Zo zal het onder voetbalvrienden waardering opleveren als men de Voetbal International leest, terwijl onder links-intellectuelen het lezen van Vrij Nederland voor goedkeuring zorgt.

Het streven naar sociale waardering via lezen kan men in twee componenten uiteen leggen. Allereerst is sociaal aanzien te beschouwen als de statuscomponent van sociale waardering. Om aanzien te verkrijgen dient men zich in positieve zin te onderscheiden ten opzichte van anderen. Leden van de culturele elite zoeken daarom bij het consolideren van hun statuspositie naar prestigieuze vormen van vrijetijdsbesteding om zich te profileren ten opzichte van lagere statusgroepen. Toepassing van deze redenering op lezen leidt tot de verwachting dat lezers uit de culturele bovenlaag een hoge statuspositie nastreven door een keuze voor kwaliteitsrijke en onconventionele teksten.

Als tweede component van sociale waardering onderscheiden we gedragsbevestiging. Bij gedragsbevestiging verkrijgt men erkenning en goedkeuring door zich te conformeren aan gangbare regels en normen in de directe omgeving. Om bij lezen gedragsbevestiging te verkrijgen dient men de voorkeur te geven aan tekstuele uitingen die in de eigen sociale groep aanvaard en gewoon zijn. Een dergelijke aanpassing van het leesniveau leidt dan tot goedkeurende reacties van significante anderen en vergroot de sociale binding in een groep. Aan de beslissing een regionaal dagblad, literair tijdschrift of historische roman te lezen gaat derhalve een afweging vooraf waarbij personen uit het sociale netwerk van direct belang zijn. De verwachting is dat de statuspositie van, en het leesgedrag binnen het sociaal netwerk relevant zijn voor het leesniveau van een lezer. De onderzoeksvraag in het zesde hoofdstuk luidt:

IN HOE VERRE IS HET STREVEN NAAR SOCIAAL AANZIEN EN GEDRAGSBEVESTIGING VAN BELANG IN DE VERKLARING VAN SOCIALE DIFFERENTIATIE NAAR LEESNIVEAU?

Het hoofdstuk is verder als volgt opgebouwd. Paragraaf 6.2 richt zich op een beschrijving van het leesonderzoek waarin eerder sociale aspecten aan de orde zijn geweest. Vervolgens bespreken we in paragraaf 6.3 de theoretische achtergronden, terwijl we in paragraaf 6.4 op de operationalisaties en metingen ingaan. In paragraaf 6.5 volgen de analyses voor het streven naar sociaal aanzien en het leesniveau, waarna in paragraaf 6.6 streven naar gedragsbevestiging en het leesniveau centraal staan. Met een resumé in paragraaf 6.7 sluiten we af.

6.2 DE SOCIALE ASPECTEN VAN LEZEN: HET EERDERE ONDERZOEK

In het onderzoek naar het lezerspubliek hebben sociale aspecten tot op heden slechts weinig belangstelling gekregen. Meestal beschouwt men lezen als een individuele bezigheid waarbij slechts competentie relevant is. Hieronder bespreken we kort enige studies waarin sociale aspecten een rol spelen.

In het CBS-onderzoek naar de vrijetijdsbesteding van de Nederlandse bevolking uit 1955 zijn voor de verklaring van het leesniveau geen sociale aspecten afzonderlijk onderscheiden (CBS, 1957). Wel is nagegaan in hoeverre de leden van vijf beroepsklassen verschillen naar hun leesniveau. Het beroep diende daarbij als indicator voor de maatschappelijke statuspositie. Het blijkt dan dat met name leidinggevend en welgestelden een grote voorkeur bezitten voor boeken van literair niveau; 25% van de boeken die men las, bestond uit literatuur. Arbeiders en boeren prefereerden daarentegen streek- en avonturenromans. Ook in het rapport 'Structuuranalyse en toekomstvisie betreffende de Nederlandse boekenmarkt' (SSB, 1965) is voor leden van drie beroepsklassen nagegaan welke boekengenres men las. Van de arbeiders gaf 6% te

kennen literatuur te lezen en van de beambten en het overheidspersoneel 17%. Daarnaast bleken vooral spannende boeken bij arbeiders geliefd.

In de studie 'Portret van de Nederlandse boekenconsument' uit 1973 heeft men specifieke aandacht voor het boek als sociaal attribuut (SSB, 1973). Men signaleert dat het waarderen van een boek niet altijd te maken heeft met de inhoud, maar dat ook het 'ornamentale' karakter daarbij relevant is. Vervolgens acht men de maatschappelijke positie in de vorm van het beroepsniveau van belang voor de 'stijl van leven'. Lezers uit hogere beroepsklassen blijken een voorkeur te hebben voor literaire romans binnen de belletrie en voor de populair-wetenschappelijke boeken binnen de niet-belletrie. Naast een belangstelling voor boeken van hoog niveau bezitten deze lezers veel interesse voor andere meer elitaire leefstijluitingen, zoals het bezoeken van klassieke concerten en podiumvoorstellingen.

Ook in het rapport 'De Nederlander en zijn boek' (SSB, 1974) besteedt men aandacht aan het sociale aanzien dat men via lezen kan nastreven. Blijkens de score op een vijftal uitspraken conformeert plus-minus 35% van de ondervraagden zich aan normen over het prestige van lezen en literatuur. Zo geeft 34% aan dat het belangrijk is dat een boek er goed uit ziet, en is 44% het eens met de uitspraak 'boeken zijn een sieraad voor de woning'. Omdat men vervolgens lezers in typologieën indeelt, is niet exact na te gaan voor welke sociale categorieën deze uitspraken het meest opgaan. In het algemeen geldt echter dat intensieve lezers, die relatief vaak een hoog beroeps- en opleidingsniveau bezitten, het meest instemmen met de uitspraken over het prestige van lezen (zie ook NCMA, 1968). Bina (1981) laat in een onderzoek naar 'consumptielectuur' zien dat in het bijzonder hoog opgeleide lezers kwaliteit een belangrijk criterium vinden bij hun keuze voor een boek. Daarnaast toont hij aan dat instemmen met traditionele sociale normen specifiek voor vrouwen samengaat met een voorkeur voor romantische lectuur.

Binnen de literatuurwetenschappen is vooral de laatste tijd meer interesse getoond voor de sociale differentiatie van het lezerspubliek (Verdaasdonk, 1986; Fokkema & Ibsch, 1992; Dijkstra, 1992)¹. Daarbij zoekt men voor een verklaring van leesgedrag aansluiting bij sociaal-wetenschappelijke studies naar de participatie aan cultuur. Zo gebruikt Dijkstra (1992) in een empirische studie naar lezen in de stad Utrecht de sociologische noties van sociale status en het netwerk. Verder is een relevant door Dijkstra gehanteerd onderscheid dat tus-

1. Een meer specifiek eigen onderzoeksterrein van literatuurwetenschappers is het literaire systeem. Onder het literaire systeem verstaat men dan het netwerk van onderling afhankelijke personen en instituties op het terrein van de literatuur. Belangrijk in deze context is de strijd om het toekennen van het predikaat literair, oftewel de legitimering van tekstuele producten door literaire instituties (Munnichs & Van Rees, 1986; Verdaasdonk, 1986).

sen professionele en vrijetijdslezers. Onder de professionele lezers verstaat Dijkstra personen die beroepsmatig met lezen van doen hebben, zoals boekhandelaren, letterenstudenten en bibliotheekmedewerkers. Uit de veelal beschrijvende analyses blijkt het beroepsmatig van doen hebben met lezen vooral relevant in de verklaring van het leesniveau; professionele lezers verkiezen complexere boeken dan vrijetijdslezers. Daarnaast signaleert Dijkstra (1992) dat 'statusgerichtheid' slechts van gering belang is voor de complexiteit van de boeken die men verkiest². Een vriendenkring waar lezen een veel voorkomende hobby is, blijkt wel van enig gewicht. Met name professionele lezers verkiezen complexere boeken als er door hun vrienden veel wordt gelezen.

In de Utrechtse traditie van het onderzoek naar culturele participatie onderkent men al langere tijd het belang van sociale aspecten bij het genieten van kunst. Zo relateert Ganzeboom in een artikel uit 1982 het belang van statusoverwegingen bij cultuursedeelname aan de individuele aspecten van informatieverwerking. Eén van zijn veronderstellingen luidde toen dat met name personen uit beroepen met veel prestige via culturele participatie deze hoge positie zullen trachten te consolideren en uit te dragen. Ganzeboom acht statusnastreving daarom vooral relevant bij kunstzinnige uitingen waar men zich ook als cultuurliefhebber kan presenteren, zoals bij theateruitvoeringen en concerten. Lezen, waar het ontmoetingsaspect niet van toepassing is, beschouwt hij voor het streven naar status veel minder toegesneden (Ganzeboom, 1982).

In het onderzoeksrapport 'Beleving van monumenten' werkt Ganzeboom (1983) het principe van het streven naar status via culturele participatie empirisch uit. De mate waarin een persoon instemt met een drietal normatieve uitspraken over het gewoon zijn van toneel-, museum- en monumentenbezoek in de vriendenkring is een verklarende variabele voor cultuursedeelname en daarmee tegelijkertijd intermediair tussen beroepsprestige en het culturele gedrag. Personen die instemmen met deze geïndiceerde culturele normen blijken inderdaad vaker aan kunstzinnige activiteiten deel te nemen. Met name voor het bezoeken van theatervoorstellingen, waar het representatie-aspect van belang is, zijn deze culturele normen van groot gewicht. Verrassend is dat ook het al dan niet lezen een sterke samenhang (bivariaat) vertoont met het zich conformeren aan deze gemeten culturele normen. Aangezien Ganzeboom veronderstelde dat statusaspecten voor een solitaire activiteit als lezen geen opgang doen, is dit in tegenspraak met zijn verwachtingen.

In de monografie 'Cultuursedeelname in Nederland' toont Ganzeboom (1989) nogmaals aan dat het onderschrijven van culturele normen voor de ver-

2. Statusgerichtheid is door Dijkstra (1992) gemeten via het in meer of mindere mate instemmen met een zestal normatieve uitspraken over lezen.

klaring van culturele participatie relevant is. Het instemmen met culturele normen is daarbij uitgebreider, via zeventien uitspraken gemeten. Vervolgens signaleert Ganzeboom dat hij uitgaansactiviteiten, zoals het bezoeken van theatervoorstellingen, concerten en monumenten het bevestigen van een hoge statuspositie een belangrijke motivatie is (zie ook Maas, 1990). In de verklaring van leesgedrag geldt dat personen met een hoge culturele beroepsstatus relatief veel boeken bezitten én hangt het instemmen met de culturele normen positief samen met een serieus leesgedrag; personen die veel belang toekennen aan cultuur hebben een voorkeur voor de meer serieuze leesstof³.

Ook aan het streven naar gedragsbevestiging via cultuurdeelname is in de Utrechtse traditie aandacht besteed. Maas e.a. (1990) gaan voor het bezoeken van de podiumkunsten na in hoeverre aspecten van het sociale netwerk relevant zijn voor de differentiatie van de bezoekers. De auteurs gebruiken daarbij het al dan niet bezoeken van voorstellingen door de twee beste vrienden om de bezoekfrequentie van een respondent te verklaren. Als deze vrienden liefhebbers van het theater zijn, bezoekt men zelf ook vaker de podia. Deze component van gedragsbevestiging blijkt zelfs van meer gewicht dan het individuele aspect van culturele competentie (zie ook Ganzeboom & De Graaf, 1991). Ook in de verklaring van het niveau van de bezochte voorstellingen is het bezoekgedrag van deze twee beste kennissen van belang. Maas (1991) toont daarnaast aan dat ook de rol van de partner bij de beslissing al dan niet deel te nemen aan een sociale activiteit als theaterbezoek belangrijk kan worden genoemd.

Voor lezen laat Kraaykamp (1990) in het vooronderzoek zien dat voor de complexiteit van gelezen boekengenres het opleidingsniveau van de twee belangrijkste kennissen van groot belang is. Als deze vrienden hoog zijn opgeleid verkiest men complexere boeken, ook als de invloed van de eigen opleiding constant is gehouden. Daarbij is uitgegaan van de veronderstelling dat het lezen van complexe boekengenres onderdeel uitmaakt van de leefstijl van de hoger opgeleiden. Op deze wijze blijkt ook de statuspositie van het sociale netwerk relevant voor het niveau waarop men leest.

In het hierboven besproken onderzoek zijn aanwijzingen gevonden dat sociale aspecten ook bij lezen van betekenis zijn. Meer gedetailleerd is vast te stellen dat een differentiatie van het lezerspubliek zich naar beroep voordoet, maar met name naar het aanhangen van culturele normen. Daarnaast lijken ook kenmerken van het sociale netwerk voor lezen relevant. De tekortkomingen in het onderzoek tot dusver betreffen de gebrekkige meting van culturele

3. Serieus lezen is door Ganzeboom (1989) opgevat als een telling van het al dan niet lezen van literatuur, dichtbundels, populair-wetenschappelijk werk, historische romans, een landelijk dagblad, een opinieblad en het lidmaatschap van de bibliotheek.

normen specifiek voor lezen en het ontbreken van een uitwerking van de voor gedragsbevestiging relevante aspecten. Daarnaast is in geen van de onderzoeken een naar prestige gerangschikte indeling van het leesniveau toegepast. Aan deze tekortkomingen trachten we in dit hoofdstuk tegemoet te komen.

6.3 SOCIALE WAARDERING: EEN THEORETISCHE UITWERKING

Uitgangspunt binnen de theorie van het streven naar sociale waardering is de gedachte dat groepsspecifieke regels en normen regulerend zijn voor het gedrag van groepsleden. Indien een persoon groepsnormen naleeft, leidt dat tot sociale goedkeuring door gelijkgestemden, terwijl het niet naleven afkeuring tot gevolg heeft. Demonstratie van dergelijk groepsspecifiek gedrag geeft een persoon tegelijkertijd de mogelijkheid zich in het maatschappelijk verkeer te laten herkennen als groepslid. Het uitdragen van deze bij één specifieke groep horende gedragingen en smaakuitingen symboliseert namelijk de sociale positie die men als groep én individu inneemt en noemt men ook wel leefstijl (Bourdieu, 1984; Ganzeboom, 1988). Leefstijluitingen hebben tot doel afbakening tussen de diverse maatschappelijke groeperingen tot stand te brengen en tegelijkertijd de interne groepsbinding te bevorderen. Het ten toon spreiden van culturele voorkeuren heeft zodoende sociale goedkeuring van gelijkgestemde groepsleden tot gevolg én specifiek bij een prestigieuze vorm van cultuurdeelname sociaal aanzien van lager geplaatsten. Toepassing van het principe van sociale waardering op culturele participatie gaat derhalve uit van de veronderstelling dat men een specifiek cultureel gedrag mede kiest om gedragsbevestiging en aanzien te verkrijgen.

De Franse socioloog Bourdieu besteedt in zijn opus magnum 'La Distinction' (1979 [1984]) uitgebreid aandacht aan de voor de structuur van leefstijlen relevante factoren. Theoretisch kan men Bourdieu plaatsen in een traditie, waarbinnen men de structuur van een samenleving beschouwt als het resultaat van een strijd tussen sociale groepen om schaarse goederen (zie ook Collins, 1979). Bourdieu kent namelijk veel waarde toe aan de relatie tussen sociaal-economische omstandigheden en de daaraan verbonden smaakuitingen.

"Social subjects (...) distinguish themselves by the distinctions they make between the beautiful and the ugly, the distinguished and the vulgar, in which their position in the objective classifications is expressed or betrayed" (Bourdieu, 1984, p.6).

Bourdieu hanteert als uitgangspunt dat smaken, normen en voorkeuren volgen uit sociaal-economische omstandigheden (Bourdieu, 1984, p.99 e.v.). Om de relatie tussen sociale posities en bijhorende leefstijluitingen te karakteriseren, onderscheidt Bourdieu twee leefstijldimensies, namelijk 'kapitaalvolume' en 'kapitaalsamenstelling'. Binnen de ruimte die door deze twee dimensies is opgespannen kan men alle mogelijke leefstijluitingen positioneren, zoals Bour-

diëu onder andere doet voor schilderkunst, componisten, politieke partijen en dagbladen (Bourdieu, 1984, p. 262, 340, 452). De dimensie kapitaalvolume loopt van veel naar weinig kapitaal, terwijl de dimensie kapitaalsamenstelling wordt opgespannen door de uiteinden economisch en cultureel kapitaal. Het door Bourdieu gehanteerde kapitaal is synoniem met hulpbronnen, waarbij inkomen en bezit staan voor economische hulpbronnen en bereikte opleiding voor culturele hulpbronnen. Ganzeboom e.a. (1987) werken deze gedachte van culturele en economische statuspositie als indicatoren voor sociale ongelijkheid in een samenleving verder uit. Daarbij benadrukken zij dat men de realiteit het meest recht doet als men de ordeningen naar culturele en economische status opvat als gecorreleerde beroepsstatusladders⁴.

Bij een nadere beschrijving van Bourdieu's indeling naar economisch en cultureel kapitaal stellen we vast dat de economische elite de leefstijlkenmerken vertoont van een traditionele bezitselite, zoals vermogen, een hoog inkomen, conservativiteit, een conventionele smaak en voorgeschreven fatsoensen-omgangsvormen. Leden van de culturele elite onderscheiden zich daarentegen door een hoge opleiding en intellectualiteit. Daarnaast zijn personen uit de culturele bovenlaag modern in hun politieke en morele opvattingen en hebben binnen de kunst een voorkeur voor de nieuwe, onconventionele en avant garde uitingen (Ganzeboom e.a., 1987). Bourdieu's gedachtengang impliceert dat leden van deze culturele en economische elite elk een naar buiten toe gesloten segment in de samenleving vormen. Men zet zich af tegen anderen en tracht buitenstaanders buiten te houden. Intrede in deze elite is alleen mogelijk wanneer men de geldende normen betreffende omgangsvormen en smaakuitingen daadwerkelijk onderschrijft. Tegelijkertijd is relevant dat niet-leden de toegang tot de culturele of economische elite vaak niet ambiëren. Men voelt zich thuis binnen het eigen sociale netwerk met de specifieke leefstijlkenmerken. De wederzijdse uitsluiting van leefstijlgroepen is gebaseerd op hetgeen Bourdieu benoemt als 'habitus', namelijk: geldende sociale omgangcodes, materiële mogelijkheden, sociaal aanzien en de daaraan gekoppelde normen. De juiste habitus is het toegangsbewijs voor de intrede in een sociale groep⁵.

Bourdieu's hypothese over leefstijl als het verklarend mechanisme voor de wederzijdse uitsluiting door leden van verschillende statusgroepen is het meest

4. Dit in tegenstelling tot Bourdieu die economisch en cultureel kapitaal beschouwt als de uiteinden van één dimensie.

5. Met het begrip habitus duidt Bourdieu op de waarderingschema's (normen) die specifiek zijn voor sociale groepen. Deze schema's dienen om na te gaan of een smaak of voorkeur in een groep geaccepteerd is en zij vormen de neerslag van de sociale en economische omstandigheden van de groepsleden. Problematisch is dat Bourdieu onvoldoende duidelijk maakt in hoeverre deze habitus iets anders is dan de uitingen van leefstijl die hij ermee verklaart (Verdaasdonk, 1990).

uitgebreid getoetst op het terrein van het onderwijs (zie DiMaggio (1982); De Graaf (1987))⁶. Deze wederzijdse uitsluiting van sociale groepen treedt volgens Bourdieu (1973) echter ook aan het licht op basis van andersoortige leefstijlkenmerken, zoals eetgewoonten, smaakuitingen en politieke voorkeuren. Alle leefstijlkenmerken hebben namelijk tot doel afbakening tussen de sociale groeperingen in een samenleving tot stand te brengen. Om tot een groep te kunnen behoren dient men derhalve op de hoogte te zijn van de geldende normen en regels ten aanzien van allerlei smaken en voorkeuren, ook op het terrein van lezen. Toepassing van het principe van wederzijdse uitsluiting op leesvoorkeur gaat daarom uit van de veronderstelling dat men een zeker leesniveau mede kiest om er sociale waardering mee te verkrijgen.

In het streven naar sociale waardering via de keuze voor een specifiek leesniveau is een tweetal componenten te onderkennen, te weten ten eerste het streven naar SOCIAAL AANZIEN door zich te profileren ten opzichte van lager geplaatsten, en ten tweede het streven naar GEDRAGSBEVESTIGING van gelijkgestemden door zich te conformeren aan heersende groepsnormen. Hieronder werken we deze beide aspecten nader uit.

6.3.1 Sociale waardering in de vorm van sociaal aanzien

Het streven naar sociaal aanzien kan men beschouwen als de verticale component van sociale waardering. Om aanzien te krijgen dient men zich namelijk van lager geplaatsten te onderscheiden door bijvoorbeeld een prestigieuze en exclusieve voorkeur op het gebied van lezen.

Van alle activiteiten is de aandacht voor kunst één van de smaakuitingen waarmee leden van een maatschappelijke bovenlaag hun statuspositie uitdragen en op deze manier bevestigen. Cultureel actief zijn is namelijk een teken voor de intellectualiteit en geestelijke beschaving van deze elite. Het is om deze reden dat participatie aan kunstuitingen geldt als de norm voor leden van een culturele bovenlaag in een samenleving (Packard, 1959; Gans, 1975). Gegeven de leefstijl van deze elite die zich kenmerkt door non-conformisme, onconventionaliteit en liberale voorkeuren (Bourdieu, 1984) zullen leden van de culturele bovenlaag vooral naar exclusieve en weinig toegankelijke vormen van kunst zoeken om zich te profileren ten opzichte van lagere statusgroepen. Toegepast op lezen zal men door een voorkeur voor kwalitatief hoogstaande en

6. Bourdieu (1973) geldt op dit gebied als de grondlegger van de culturele reproductietheorie. Tijdens de onderwijsloopbaan vindt volgens Bourdieu een selectie plaats op basis van het in de leerling aanwezige culturele kapitaal (van huis meegekregen). Leefstijlkenmerken als culturele competentie, goede manieren en een net taalgebruik zijn indicatief voor de aanwezigheid van cultureel kapitaal. De consequentie hiervan is dat leerlingen uit de cultureel hogere sociaal-economische milieus het in het onderwijs verder brengen dan kinderen uit de lagere klassen, waardoor culturele reproductie van sociale ongelijkheid optreedt.

onconventionele tekstuele uitingen aan relevante anderen duidelijk kunnen maken over de juiste bij de culturele elite behorende smaak te beschikken en op deze manier aanzien te verwerven.

De mate waarin een tekstuele uiting geschikt is om aanzien mee te verwerven is afhankelijk van het prestige dat aan zo'n tekst verbonden is. Daarbij is een tweetal tekstenmerken te onderscheiden, te weten kwaliteit en onconventionaliteit. Het stempel kwaliteit is bij tekstuele uitingen sterk verbonden aan legitimering vanuit de culturele elite. Met name bij boeken hebben personen uit de literaire wereld een beslissende rol bij toekenning van het predikaat kwaliteit en toelating tot de literaire canon (Dijkstra, 1988). Ook bij periodieken geven benamingen als kwaliteitskrant, roddelblad of populair tijdschrift duidelijk aan welke sociaal gedefinieerde waarde-oordelen er aan teksten verbonden zijn. Het lezen van dergelijke door de leden van de culturele elite als kwaliteitsrijk gekenschetste leesstof biedt een goede gelegenheid zich te onderscheiden van lager geplaatsten. Daarnaast is het door het lezen van onconventionele teksten mogelijk zich binnen de elite te presenteren als vernieuwer op het gebied van esthetische voorkeuren. Teksten zijn onconventioneel als er traditionele maatschappelijke conventies in worden doorbroken en controversiële onderwerpen worden aangesneden. Via het lezen van onconventionele teksten presenteert men zich als voorloper in de elite en verkrijgt men aanzien.

In principe is het voor iedereen aantrekkelijk een hoge statuspositie te bereiken. Echter, niet alle lezers kunnen zich door het lezen van prestigieuze teksten profileren als lid van een hoge statusgroep. Zo is het voor een laag opgeleide lezer niet gemakkelijk aanzien te krijgen voor het lezen van kwaliteitsrijke en onconventionele teksten. De afstand tussen de eigen statuspositie en het via het leesniveau nagestreefde aanzien is te groot; er is dan sprake van status- en competentiedrempels. Over het algemeen is de maatschappelijke positie van een persoon grensstellend voor de na te streven sociale status (Bourdieu, 1984; Maas, 1991). Een hoog opleidingsniveau en een hoge culturele beroepsstatus zijn basisvoorwaarden bij het streven naar een hoge statuspositie via leesgedrag. Hoe hoger de statuspositie des te meer zal men de voorkeur geven aan prestigieuze teksten. Naast de statuspositie is ook de mate waarin een persoon instemt met groepsnormen van de culturele elite over het belang van lezen en literatuur indicatief voor het streven naar sociaal aanzien via lezen. De verwachting is dat lezers die deze culturele normen over lezen onderschrijven voor de meer prestigieuze tekstuele uitingen kiezen. De eerste hypothese luidt:

LEZERS UIT DE CULTURELE ELITE EN LEZERS DIE CULTURELE NORMEN ONDERSCHRIJVEN, LEZEN PRESTIGIEUZERE TEKSTEN DAN LEZERS UIT DE MIDDEN- EN LAGERE SOCIALE GROEPEN EN LEZERS DIE CULTURELE NORMEN NIET ONDERSCHRIJVEN.

6.3.2 Sociale waardering in de vorm van gedragsbevestiging

Sociale waardering kent twee kanten⁷. Waar bij sociaal aanzien de nadruk ligt op onderscheidingsdrang ten opzichte van lager geplaatsen, is er bij gedragsbevestiging juist sprake van aanpassing en conformering aan in eigen kring heersende normen. Gedragsbevestiging is daarmee de horizontale component van sociale waardering. Sociale erkenning wordt verleend in een toetsing van attitudes en gedrag aan de in een groep gangbare regels. Daarbij dient men aan de mede-groepsleden duidelijk maken dat men bij een groep wenst te behoren door zich te houden aan de groepsnormen. Bij de constatering dat een individu zich niet volgens de heersende gedragsregels gedraagt volgt sanctiëring in de vorm van afkeuring en marginalisering. Conformering aan groepsnormen levert goedkeuring op en bevordert de integratie in een sociaal netwerk. Binnen de vrije tijd is het mogelijk naar gedragsbevestiging te streven door aan activiteiten de voorkeur te geven waar relevante personen uit het sociale netwerk ook aan deelnemen. Een dergelijke aanpassing van het gedrag leidt dan tot goedkeurende reacties en vergroting van de sociale binding.

Toepassing van bovenstaande redenering op lezen veronderstelt dat het bij de keuze voor een zeker leesniveau relevant is om na te gaan welke culturele normen er in een sociale netwerk van kracht zijn. Als men via lezen bevestiging voor de correctheid van het eigen handelen wenst te krijgen, moet men namelijk geen exclusieve en elitaire, maar in een sociale netwerk aanvaarde leesstof kiezen (Wiebes, 1989)⁸. Het lezen van prestigieuze tekstuele uitingen neemt derhalve bij het streven naar gedragsbevestiging geen bijzondere plaats in; het is een leefstijluiting net als alle andere. Bij het streven naar sociale goedkeuring door gelijkgestemden is alleen van belang in hoeverre een zeker leesniveau in de directe sociale omgeving gewoon en geaccepteerd is. Zo is het niet mogelijk gedragsbevestiging te verkrijgen voor het lezen van 'Ulysses' onder de liefhebbers van streekromans. Dan is er eerder sprake van onderscheiding en leidt dit literaire lezen tot afkeurende reacties van 'uitsloverij' en 'dat zijn toch boeken zonder verhaal'.

Het leesniveau is op te vatten als een leefstijluiting die specifiek is voor een bepaald sociaal netwerk. Daarom is de keuze voor een zeker leesniveau niet alleen de consequentie van persoonlijke kenmerken van een lezer, maar ook van de kenmerken van personen waarmee men direct en intensief omgaat. In deze zin is het leesniveau te beschouwen als een resultante van de eigen

7. Lindenberg (1984) onderscheidt een derde component van sociale waardering, namelijk affectie. Dit aspect is in de verklaring van het leesniveau buiten beschouwing gelaten.

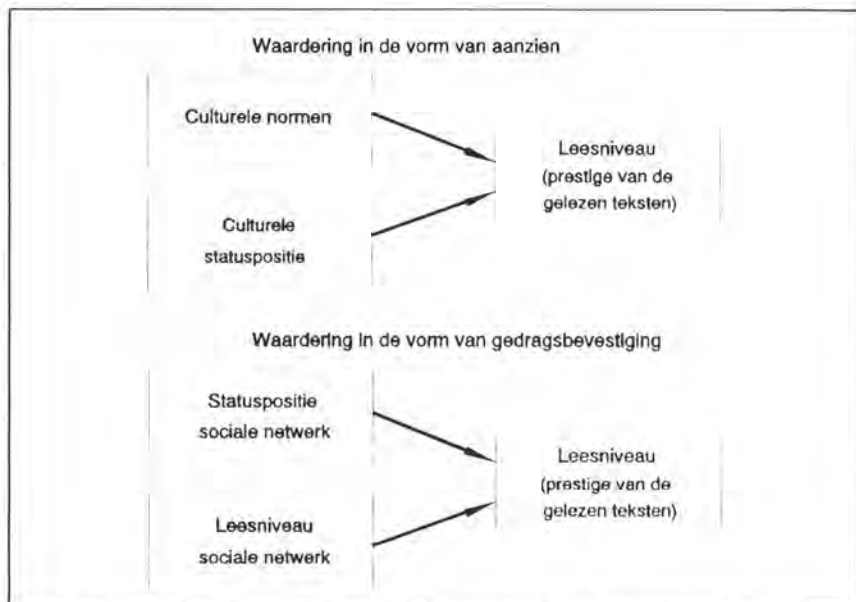
8. Maas (1990) wijst er op dat juist lezen geschikt is om stiekem van de groepsnorm af te wijken zonder dat dat tot afkeuring leidt. Ons inziens is het verbergen van afwijkend leesgedrag in het contact met een partner of goede vrienden echter weinig waarschijnlijk.

statuspositie en de statuspositie van het sociale netwerk. Gegeven deze redenering is de verwachting dat lezers uit een sociaal netwerk met veel hoog opgeleiden een voorkeur hebben voor prestigieuze teksten, terwijl lezers uit een netwerk met veel laag opgeleiden de minder prestigieuze teksten binnen het leesaanbod verkiezen. Naast de statuspositie van het sociale netwerk lijkt er ook sprake van een directe uitwisseling van leeservaringen tussen personen uit eenzelfde sociale groep. Daarbij denken we aan communicatie over leesvoorkeuren, zoals het elkaar adviseren, boeken cadeau doen en converseren over onderwerpen uit boeken. Het gemiddelde leesniveau van de personen uit het sociale netwerk kan men interpreteren als de groepsnorm. Gedragsbevestiging is dan te verkrijgen door zich wat betreft het leesniveau aan deze groepsnormen te conformeren. Al met al is een sociaal netwerk met personen die qua statuspositie en culturele en esthetische voorkeuren overeenkomen te beschouwen als een hulpbron bij het streven naar gedragsbevestiging (Maas, 1990). De tweede hypothese luidt:

LEZERS UIT EEN SOCIAAL NETWERK VAN LIDEN MET EEN HOOG STATUSPOSITIE EN EEN PRESTIGIEUS LEESNIVEAU, LEZEN PRESTIGIEUZERE TEKSTEN DAN LEZERS UIT EEN SOCIAAL NETWERK VAN LIDEN MET EEN LAAG STATUSPOSITIE EN EEN MINDER PRESTIGIEUS LEESNIVEAU.

In het onderzoek naar cultuurdeelname is de relevantie van sociale aspecten voor de differentiatie in het deelnemende publiek vaak afgemeten aan de mate waarin men aan anderen kan laten zien dat men deelneemt. Deze veronderstelling impliceert min of meer dat bij een solitaire activiteit als lezen sociale aspecten geen opgang doen; lezen doet men immers in afzondering, zodat de mogelijkheid zich te presenteren niet aanwezig is. In deze studie gaan we er echter vanuit dat er ook voor lezers talrijke situaties zijn waar men een specifieke leesvoorkeur kan uitdragen. Zo staan in het dagelijkse leven onderwerpen uit periodieken veelvuldig ter discussie, terwijl ook boeken vaak gespreks-onderwerp zijn. Daarnaast biedt ook een gevulde boekenkast, de conversatie over pas verschenen boeken, het boeken cadeau doen en het elkaar adviseren voldoende mogelijkheid om smaakverschillen naar voren te laten komen. In al deze situaties kan men het eigen leesgedrag toetsen aan dat van anderen.

De rol van het streven naar sociale waardering in de verklaring van het leesniveau is hierboven aan de hand van twee aspecten uitgewerkt, te weten sociaal aanzien en gedragsbevestiging (zie Figuur 6.1). In de nu volgende analyses besteden we aandacht aan het relatieve belang van deze sociale aspecten in de verklaring van het leesniveau naast alle aspecten van culturele competentie uit het vorige hoofdstuk. Op deze manier is uit te maken of en in welke mate sociale aspecten bij een solitaire activiteit als lezen relevant zijn. In deze analyses is het leesniveau afgemeten aan het prestige van de door

Figuur 6.1 : De twee aspecten van het streven naar sociale waardering.

een respondent gelezen teksten, zoals dat is vastgesteld via de (literaire) kwaliteit en unconventionaliteit.

6.4 BESCHRIJVING VAN HET LEZERSPUBLEK

6.4.1 Operationalisatie en meting

Om inzicht te krijgen in de rol die sociale aspecten bij de sociale differentiatie van het lezerspubliek spelen, staan ons net als in het vorige hoofdstuk drie databronnen ter beschikking. Voor al deze bestanden is getracht de relevante kenmerken overeenkomstig te operationaliseren. In dit hoofdstuk zijn daarom veelal dezelfde metingen in gebruik als in Hoofdstuk 5. Hieronder presenteren we zodoende alleen de operationalisaties die speciaal voor de toetsing van de aspecten van sociaal aanzien en gedragsbevestiging zijn geconstrueerd. Een uitgebreidere weergave van de verdeelingskenmerken van de variabelen is terug te vinden in Bijlage C.

Om te beginnen is voor de ondervraagden uit de drie bestanden de culturele beroepsstatus vastgesteld. Daartoe zijn gerapporteerde beroepen gecodeerd op grond van de schaal van Ganzeboom, De Graaf & Kalmijn (1987). Ontbrekende waarnemingen voor culturele beroepsstatus zijn bijgeschat in een

regressievergelijking met de predictoren opleiding, leeftijd, geslacht en aantal uren betaald werk per week.

Op basis van het principe van het streven naar sociaal aanzien via lezen is de verwachting dat lezers die culturele normen over het belang van lezen en literatuur onderschrijven prestigieuzere teksten verkiezen. Om deze veronderstelling te toetsen, is het noodzakelijk om over een adequate meting van deze culturele normen te beschikken. In eerdere studies bleek het achterhalen van deze normatieve context via de reactie op een aantal uitspraken weinig problemen op te leveren (Ganzeboom, 1989; Maas e.a., 1990; Dijkstra, 1992). Daarom is in deze studie aan respondenten een aantal uitspraken over het belang van lezen voorgelegd om culturele normen te meten (zie Tabel 6.1). Een overweging daarbij is geweest dat met deze uitspraken het gehele spectrum aan meningen over lezen en literatuur is vast te stellen. Er zijn derhalve stellingen geformuleerd die praktisch iedereen onderschrijft, maar in sommige uitspraken komen ook meer exclusieve meningen naar voren. Bij elk van de voorgelegde stellingen dienden de respondenten aan te geven in hoeverre men er mee kon instemmen⁹. In zowel de mondelinge enquête (UTRECHT90) als in de landelijke schriftelijke enquête (BOEK91) blijkt het onderschrijven van de stellingen onderling positief gecorreleerd. Ook lijkt redelijk goed het gehele spectrum aan culturele normen voor lezen te zijn gepresenteerd. Er zijn uitspraken waar praktisch iedereen het mee eens is, zoals 'Op school moet men kinderen leren van lezen te genieten' (88,8% mee eens) en uitspraken die meer differentiëren, zoals 'Lezen van literatuur is in mijn vriendenkring gebruikelijk' (35,3% mee eens). Een totaalscore voor de culturele normen is verkregen op basis van de gemiddelde instemming met de uitspraken.

Om de rol van het streven naar gedragsbevestiging bij de keuze voor het leesniveau te bestuderen, is de statuspositie van de sociale omgeving vastgesteld. Als indicator voor de positionering van het sociale netwerk binnen de maatschappelijke gelaagdheid is het gemiddelde opleidingsniveau van de twee 'beste' kennissen gehanteerd. Daarnaast is in de landelijke schriftelijke vragenlijst (BOEK91) specifiek naar het leesniveau van de beide kennissen gevraagd. Via de respondent is vastgesteld welke van zeven boekenggenres door de twee kennissen al dan niet worden gelezen¹⁰. Door een middeling van de relevante schaalwaarden uit de expertbeoordelingsprocedure is vervolgens het leesniveau van de leden uit het sociale netwerk berekend (Bijlage B). Binnen de sociale context neemt voor velen ook de partner een belangrijke plaats in. Voor deze eventuele partner is het opleidingsniveau in zeven categorieën gemeten.

9. De antwoordmogelijkheden bij de uitspraken waren: mee eens, weet niet en mee oneens.

10. Deze genres zijn: Nederlandse literatuur, detectives, streekromans, historische romans, science fiction, romantische lectuur en boeken in een vreemde taal.

Tabel 6.1 : *Uitspraken waarmee het onderschrijven van culturele normen betreffende lezen en literatuur is vastgesteld^a*

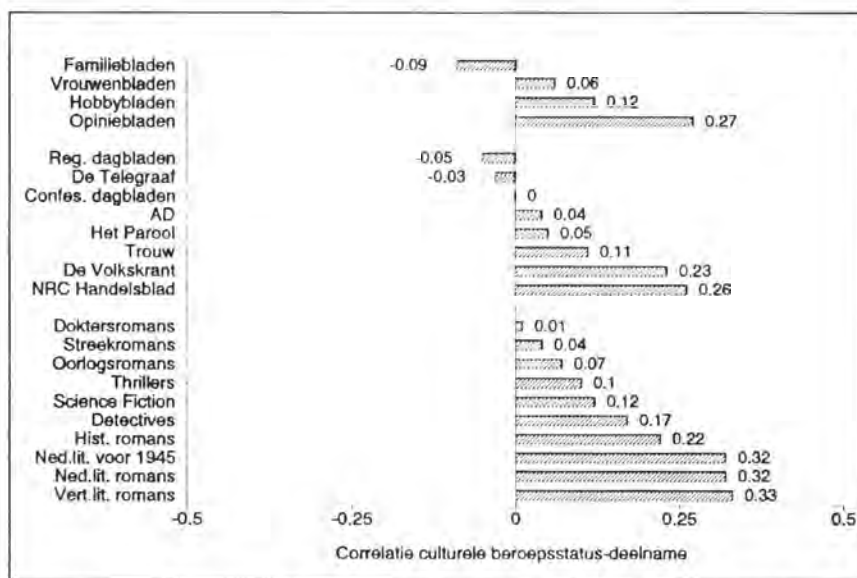
Uitspraken	% mee eens
<i>Mondelinge enquête (UTRECHT90)</i>	
Literaire boeken is niets voor ons soort mensen (-)	84.1
Een goed gevulde boekenkast is een fijn bezit	69.4
Sommige boeken moet je gewoon gelezen hebben	55.5
Waarom zou ik boeken kopen in de bibliotheek staan alle boeken die ik wil lezen (-)	54.7
Lezen van literatuur is in mijn vriendenkring gebruikelijk	45.4
Met mijn vrienden discussieer ik graag over boeken	32.8
Gemiddelde instemming met uitspraken over lezen	2.31
Standaarddeviatie	0.47
<i>Schriftelijke enquête (BOEK91)</i>	
Op school moet men kinderen leren van lezen te genieten	88.8
Een goed gevulde boekenkast is een fijn bezit	76.3
Literaire boeken is niets voor ons soort mensen (-)	75.8
Sommige boeken moet je gewoon gelezen hebben	69.0
Ik krijg vaak boeken kado op mijn verjaardag	51.4
Het is belangrijk om op de hoogte te blijven van nieuwe ontwikkelingen binnen de literatuur	39.0
Lezen van literatuur is in mijn vriendenkring gebruikelijk	35.3
Met mijn vrienden discussieer ik graag over boeken	32.7
Gemiddelde instemming met uitspraken over lezen	2.37
Standaarddeviatie	0.38

- a Als bij een uitspraak (-) is vermeld staat het percentage 'oneens' gepresenteerd.
 Bron: UTRECHT90. Mondelinge enquête (stad Utrecht en omgeving) 1990, (N=594), gewogen resultaten.
 BOEK91. Schriftelijke enquête (landelijk) 1991, (N=724)

In Hoofdstuk 5 is bij het leesniveau van een respondent steeds in termen van complexiteit gesproken. Om het belang van sociale aspecten bij de keuze voor een zeker leesniveau na te gaan, lijkt het relevant daarnaast een meer sociaal gedefinieerde rangordening van het leesaanbod te hanteren. Daarom is in het derde hoofdstuk naast de complexiteit ook het prestige van tekstuele uitingen in de vorm van de unconventionaliteit en (literaire) kwaliteit onderscheiden. Naast het complexiteitsniveau van gelezen teksten is voor respondenten derhalve de kwaliteit en de unconventionaliteit van de gelezen teksten berekend door middeling van de relevante schaalwaarden uit de expertbeoordeling (zie Bijlage B).

6.4.2 Een beschrijving van de onderzoeksgroep

Om een eerste indicatie te krijgen voor het belang van sociale aspecten bij de sociale differentiatie naar leesniveau is in Figuur 6.2 de correlatie tussen de culturele beroepsstatus van een persoon en het lezen van 22 tekstsoorten gepresenteerd op basis van de landelijke telefonische steekproef. De verwachting is dat lezers met een hoge culturele beroepsstatus een voorkeur hebben voor teksten met veel prestige. Immers, door het lezen van prestigieuze teksten is het voor hen mogelijk een hoge maatschappelijke statuspositie uit te dragen. Figuur 6.2 laat zien dat zich voor de leden van de diverse statusgroepen grote smaakverschillen voordoen. Zo zijn in het bijzonder lezers van literatuur vaker uit beroepen met hoge culturele status afkomstig. Streek- en doktersromans kennen daarentegen een lezerspubliek met minder culturele beroepsstatus. Ook bij de kranten is een duidelijke differentiatie van het lezerspubliek naar culturele beroepsstatus te signaleren. De lezers van de zogenaamde kwaliteitskranten, zoals het NRC en De Volkskrant zijn vooral onder de als cultureel te kwalificeren beroepsbeoefenaren te vinden, terwijl de regionale dagbladen ($r = -.05$) meer aantrekkingskracht uitoefenen op personen uit de lagere statusgroepen. Bij de tijdschriften is opmerkelijk dat hobbybladen ($r = .12$) en vrouwenbladen ($r = .06$) ook bij personen met een hoge culturele statuspositie nog populair zijn. Blijkbaar oefenen de zogenaamde 'glossy-magazines' onder deze

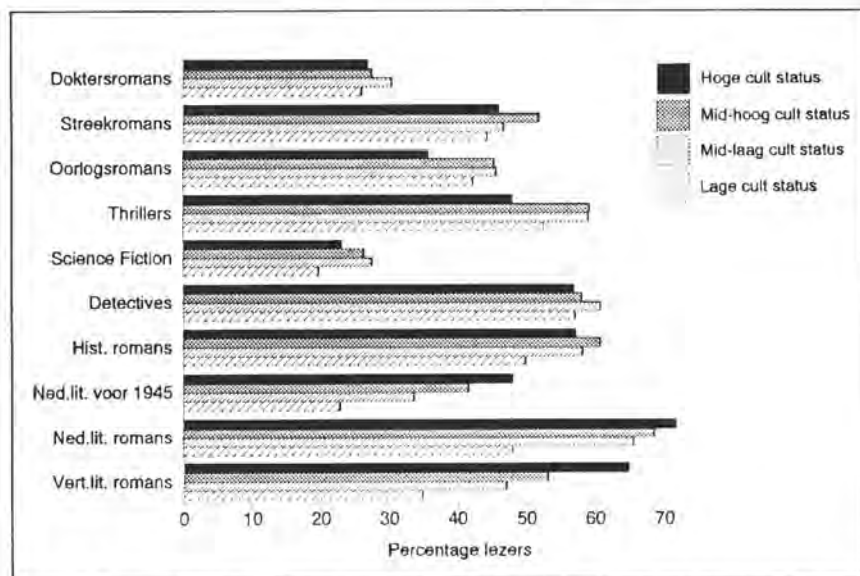

Figuur 6.2 : Correlatie culturele beroepsstatus met het lezen van 22 tekstsoorten.
Bron : LEES90, Telefonische enquête 1990 (N = 2042), gewogen resultaten.

tijdschriften ook hun aantrekkingskracht uit op de hogere statusgroepen. Daarentegen zijn familiebladen, zoals Playboy en Panorama, meer geliefd bij de groepen met een lage culturele beroepsstatus ($r = -.09$).

Bovenstaande maakt duidelijk dat differentiatie zich binnen het leesaanbod naar culturele beroepsstatus voordoet, maar dat zij minder uitgesproken is dan voor opleiding (zie Figuur 5.2b). Blijkbaar zijn competentieverschillen voor een cognitieve activiteit als lezen van groter gewicht. Desondanks is uit Figuur 6.2 af te lezen dat men de sociale differentiatie naar culturele beroepsstatus niet mag veronachtzamen. Om de invloed van de culturele statuspositie voor het leesniveau te isoleren is er in Figuur 6.3 voor gekozen om de sociale differentiatie naar culturele beroepsstatus voor boeken onder het constant houden van de invloeden van leeftijd, geslacht en opleiding te bestuderen. Om de verschillen duidelijker in beeld te kunnen brengen is de culturele beroepsstatus in vier categorieën opgedeeld. Vervolgens is met een variantie-analyse (ANOVA-MCA) voor elk van deze categorieën het percentage lezers van een specifiek boekengenre vastgesteld (zie Bijlage D.5).

Op basis van Figuur 6.3 is te signaleren dat ook nu de opleiding is constant gehouden nog steeds belangrijke verschillen tussen statusgroepen naar voren komen. Zo blijken onder de lezers van de Nederlandse literaire romans (71.5%), de vertaalde romans (64.7%) en de klassieke literatuur (47.9%) de

Figuur 6.3 : Percentage lezers van tien boekengenres naar culturele beroepsstatus.
Bron : LEES90, Telefonische enquête 1990 (N = 2042), gewogen resultaten.

leden van de hogere statusgroepen sterk oververtegenwoordigd. Opmerkelijk is dat het lezen van detectives voor praktisch alle culturele beroepsgroepen even aantrekkelijk is. Daarnaast blijkt binnen geen van de boekengenres de groep met de laagste culturele beroepsstatus oververtegenwoordigd. Ook de lezers van de minst prestigieuze genres, zoals oorlogs-, dokters- en streekromans zijn relatief vaak afkomstig uit beroepsgroepen met een gemiddelde culturele status.

Uitgangspunt binnen het principe van het streven naar sociaal aanzien is dat lezers kiezen voor tekstuele uitingen, die qua niveau het meest geschikt zijn de eigen statuspositie te bevestigen en uit te dragen. Gegeven deze veronderstelling is de keuze binnen het leesaanbod onder één noemer te brengen, namelijk een keuze voor tekstuele uitingen met een bepaald prestige, afgemeten aan de (literaire) kwaliteit en onconventionaliteit. Door gebruik te maken van rangordeningen van teksten naar prestige en zo ook de lezers te ordenen naar leesniveau is het vervolgens mogelijk de sociale differentiatie in het lezerspubliek beter in kaart te brengen.

Tabel 6.2 laat zien dat een onderverdeling naar culturele beroepsstatus een duidelijke differentiatie naar leesniveau tot gevolg heeft. Zo is bij het lezen van boeken binnen de lagere culturele beroepsgroepen de gemiddelde kwaliteit van de gelezen boeken 3.95, tegen 4.55 voor de lezers met de hoogste

Tabel 6.2 : Variantie-analyse van de kwaliteit en onconventionaliteit van gelezen teksten naar culturele beroepsstatus^{a,b}

	culturele beroepsstatus					
	laag	midden- laag	midden- hoog	hoog	beta	N
<i>Boeken lezen</i>						
Onconventionaliteit	3.48	3.68	3.81	3.91	.15	1044
Literaire kwaliteit	3.95	4.21	4.38	4.55	.16	
<i>Kranten lezen</i>						
Onconventionaliteit	4.22	4.14	4.19	4.41	.10	1547
Kwaliteit	5.10	5.00	5.10	5.53	.15	
<i>Tijdschriften lezen</i>						
Onconventionaliteit	3.75	3.94	4.06	4.15	.12	1187
Kwaliteit	3.46	3.78	4.02	4.17	.14	

a De variantie-analyses (ANOVA) zijn uitgevoerd voor de personen die aangaven respectievelijk boeken, kranten dan wel tijdschriften te lezen.

b De analyses zijn uitgevoerd onder het constant houden van de invloeden van opleiding, leeftijd en geslacht.

Bron: LEES90, Telefonische enquête (landelijk) 1990 (N = 2042), gewogen resultaten.

culturele beroepsstatus ($\beta = .16$). Bij het lezen van kranten blijken lezers met de hoogste culturele status relatief vaak kwaliteitskranten te verkiezen, zoals het NRC en De Volkskrant. Ook de onconventionaliteit van het leesniveau is duidelijk gerelateerd aan het culturele beroepsniveau; onconventionele teksten zijn het meest in trek bij personen met een hoge culturele beroepsstatus.

Al met al doet zich naar culturele beroepsstatus een duidelijke differentiatie van het leesniveau voor. Personen met een hoge culturele beroepsstatus treft men relatief vaak onder de lezers van onconventionele en kwaliteitsrijke leesstof aan, zoals literaire romans, opiniebladen en kwaliteitskranten. Hoewel het hier slechts beschrijvende analyses betreft, geeft het een aanwijzing voor de relevantie van sociale aspecten bij lezen.

6.5 SOCIAAL AANZIEN EN LEESNIVEAU: ANALYSES

6.5.1 Toetsing van de hypothesen

In de vorige paragraaf is via eenvoudige beschrijving duidelijk gemaakt dat er differentiatie van het lezerspubliek optreedt op grond van de statusposities die lezers innemen. In de onderstaande analyses trachten we deze sociale verschillen naar leesniveau te verklaren. Met het principe van het streven naar sociaal aanzien als uitgangspunt achten we het leesniveau van een persoon afhankelijk van een tweetal kenmerken, te weten: de culturele beroepsstatus en meer inhoudelijk, het onderschrijven van normen aangaande het belang van lezen en literatuur. In de verklaring van het leesniveau is steeds het relatieve gewicht van de sociale aspecten vergeleken met het gewicht van de aspecten van culturele competentie uit het vorige hoofdstuk. Daarbij is het leesniveau van een persoon gerepresenteerd door (literaire) kwaliteit en onconventionaliteit.

A. Het leesniveau van kranten en tijdschriften

Om te beginnen richten we onze aandacht op het streven naar sociaal aanzien bij het lezen van kranten en tijdschriften. Daarbij gebruiken we de gegevens die afkomstig zijn uit de mondelinge enquête (UTRECHT90). Tabel 6.3 vermeldt in de eerste kolom de resultaten van een regressievergelijking voor het aanhangen van culturele normen, zoals dat is gemeten via de instemming met een zestal uitspraken (zie Tabel 6.1). Van de achtergrondvariabelen is met name het geslacht relevant; vrouwen onderschrijven deze culturele normen relatief vaak ($\beta = .18$). Een mogelijke verklaring hiervoor luidt dat gegeven het feit dat vrouwen vaker boekenliefhebbers zijn (zie Tabel 4.1), vrouwen het lezen ook als een meer belangwekkende activiteit zien. Daarnaast zijn het vooral ouderen die het lezen als vrijetijdsbesteding hoog waarderen ($\beta = .13$).

Tabel 6.3 : *Regressie-analyse van de unconventionaliteit en kwaliteit van gelezen kranten en tijdschriften naar culturele normen en sociale achtergronden.*

	gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten				
	culturele normen	prestige gelezen kranten		prestige gelezen tijdschriften	
		onconventiona-liteit	kwaliteit	onconventiona-liteit	kwaliteit
<i>Achtergronden</i>					
Geslacht	.18**	.01	.03	-.03	-.12**
Inkomen	.02	-.13*	-.12*	.02	.04
Leeftijd	.13*	-.18**	-.10*	.01	.13**
Uren betaald werk	.05	.07	.09*	.10*	.07
Huishoud. verplichtingen	-.14**	.01	-.01	.00	.01
<i>Verklarende variabelen</i>					
<i>Statuspositie</i>					
Culturele beroepsstatus	.14**	-.07	-.06	-.01	.02
Opleidingsniveau	.16**	.29**	.31**	.33**	.33**
<i>Aspecten competentie</i>					
Leesnivea u vader	.09*	-.02	.01	-.03	.01
Leesnivea u moeder	-.01	-.10*	-.06	-.02	-.02
Bezit ouders leesaanbod	-.07	.00	.02	-.05	-.02
Cultuurdeelname ouders	.13**	.05	.05	.21**	.23**
Aandacht lezen school	.11	-.12*	-.09	.08	.07
Aandacht cultuur school	.16**	.00	-.01	-.09*	-.07
Leeservaringen jeugd	-.05	-.01	-.03	.02	-.01
Culturele competentie		.34**	.37**	.30**	.26**
Culturele normen		.13**	.13**	.17**	.18**
Verklaarde variantie	22.7%	32.6%	38.7%	51.1%	51.3%
Aantal waarnemingen	546	519	519	438	438

Bron: UTRECHT90, Mondelinge enquête (stad Utrecht en omgeving) 1990, (N=594), gewogen resultaten.

* Significant ($p < .05$)

** Significant ($p < .01$)

Van de variabelen die een indicatie vormen voor de statuspositie van een persoon blijken zowel het bereikte opleidingsniveau ($\beta = .16$) als de culturele beroepsstatus ($\beta = .14$) voor het instemmen met culturele normen relevant. Personen met een hoge opleiding en hoge culturele beroepsstatus onderschrijven normen over het belang van lezen relatief vaak. Ook een aantal aspecten die bij de opbouw van competentie relevant werden geacht, draagt bij aan de ontwikkeling van een normatieve gemotiveerdheid ten aanzien van lezen. Cultureel actieve ouders en een vader die teksten van hoog niveau verkiest, heeft

een positieve houding van de respondent ten opzichte van lezen en literatuur tot gevolg. Blijkbaar worden normen over het belang van cultuur en lezen ook via het ouderlijk gezin doorgegeven. Dit gegeven bevestigt de reproductiethese van Bourdieu (1973), die veronderstelt dat in het ouderlijk gezin cultureel kapitaal wordt doorgegeven in de vorm van esthetische voorkeuren en smaken. Opmerkelijk is ook dat de school relevant is voor het aanhangen van culturele normen. Veel aandacht voor cultuur in het voortgezet onderwijs heeft een positief effect op de ontwikkeling van de normatieve gemotiveerdheid ten aanzien van lezen ($\beta = .15$). Blijkbaar brengt men leerlingen in het voortgezet onderwijs naast kennis en vaardigheden ook waardering voor lezen en literatuur bij.

Tabel 6.3 laat zien dat bij het lezen van dagbladen het onderschrijven van culturele normen inderdaad relevantie heeft bij de keuze voor het leesniveau. Naast culturele competentie dragen de culturele normen significant bij in de verklaring van sociale differentiatie naar onconventionaliteit ($\beta = .13$) en kwaliteit ($\beta = .13$)¹¹. De culturele competentie van de lezer blijft echter de belangrijkste verklarende variabele voor het krantenleesniveau. Het behoren tot een beroepsgroep met veel culturele status heeft geen directe relatie met het leesniveau. Tussen de onconventionaliteit en kwaliteit van het leesniveau doen zich voor de predictoren geen grote verschillen voor. Alleen is te signaleren dat jongeren een grotere voorkeur hebben voor de meer vooruitstrevende, vernieuwende dagbladen ($\beta = -.18$); jongeren kiezen vaker voor De Volkskrant en Het Parool¹².

Het instemmen met culturele normen levert ook een significante bijdrage in de verklaring van het leesniveau van tijdschriften. Lezers die de normatieve uitspraken over het belang van lezen onderschrijven, vindt men veelal onder de lezers van onconventionele ($\beta = .17$) en kwaliteitsrijke bladen ($\beta = .18$). Ook bij tijdschriften blijft echter culturele competentie het meest bepalend voor het leesniveau. Verder blijkt dat een hoge culturele beroepsstatus niet tot gevolg heeft dat men voor de meer prestigieuze tijdschriften kiest. Voor het verschil tussen de onconventionaliteit en kwaliteit van het leesniveau is te constateren dat in het bijzonder mannen een voorkeur ten toon spreiden voor kwaliteitsbladen ($\beta = -.12$). Hoogstwaarschijnlijk is dit een gevolg van het feit dat mannen relatief vaak opiniebladen lezen en vrouwen vaker aan de lager gekwalificeerde vrouwenbladen de voorkeur geven. Vrouwen lezen wel net zo onconventioneel als mannen ($\beta = -.03$). Het meest in het oog springende onderscheid

11. De hier vastgestelde culturele normen hebben niet direct betrekking op periodieken. Desondanks gaan we er vanuit dat deze op boeken lezen gerichte normatieve gemotiveerdheid ook relevant is voor de verklaring van het niveau van de gelezen periodieken.

12. Ook de lagere inkomensgroepen kiezen relatief vaak voor prestigieuze dagbladen. De verklaring hiervoor ligt bij de specifieke steekproef trekking (zie Hoofdstuk 5; noot 16).

is dat naar leeftijd. Vooral ouderen blijken een voorkeur te bezitten voor kwaliteitsbladen, terwijl voor de unconventionaliteit de leeftijd geen rol speelt.

B. Het leesniveau van boekengenres en literaire boeken

Voor de beschouwing van het boekenleesniveau zijn gegevens uit de landelijke schriftelijke enquête (BOEK91) het meest geschikt. Tabel 6.4 laat zien dat voor culturele normen wederom het geslacht relevant is ($\beta = .10$); vooral vrouwen blijken een grotere normatieve gemotiveerdheid ten aanzien van lezen te bezitten. Daarnaast signaleren we dat met name de ouderen met de culturele normen over lezen instemmen ($\beta = .31$). Ouderen hechten blijkbaar meer waarde aan lezen en literatuur dan jongeren. Wellicht bouwt men tijdens de levensloop naast culturele competentie ook de waardering voor lezen en literatuur op¹³. Van de variabelen die de statuspositie van een persoon indiceren is alleen het bereikte opleidingsniveau voor de culturele normen relevant ($\beta = .11$). Daarnaast is hier de leesstimulering in het ouderlijk milieu van belang bij de ontwikkeling van een positieve houding ten opzichte van lezen ($\beta = .21$), terwijl ook de aandacht die men in het voortgezet onderwijs voor cultuur ondervond relevant is voor het onderschrijven van culturele normen.

Tabel 6.4 laat zien dat het onderschrijven van culturele normen voor de verklaring van het boekenleesniveau zeer relevant te noemen valt. Lezers die veel waarde toekennen aan lezen, trachten door het lezen van prestigieuze boeken sociaal aanzien te verwerven om op deze wijze hun statuspositie te versterken en te bevestigen. Bij de boekengenres is het zich conformeren aan culturele normen in de verklaring van het leesniveau zelfs van gelijk gewicht als het individuele kenmerk van competentie. Daarentegen heeft het behoren tot een cultureel hoge beroepsgroep geen directe invloed op het te verkiezen leesniveau. Tussen de unconventionaliteit en literaire kwaliteit van de gekozen boekengenres doen zich naar sociale achtergrondkenmerken enige verschillen voor. Zo blijken vrouwen een grotere voorkeur te hebben voor de conventionele genres ($\beta = -.22$). Dit is wellicht een gevolg van het feit dat met name bij vrouwen geliefde genres, zoals streek- en doktersromans, in de expertbeoordeling als conventioneel zijn gekarakteriseerd. Daarnaast zijn het de jongeren die graag controversiële boeken lezen ($\beta = -.12$). Een mogelijke verklaring hiervoor is gelegen in het feit dat sommige onconventionele genres, als humoristische boeken en strips, vooral voor jongeren aantrekkelijk zijn. Voor literaire kwaliteit treden geen verschillen naar leeftijd aan het licht.

13. Omdat in de schriftelijk enquête alleen boekenlezers zijn ondervraagd, heeft dit wellicht tot consequentie dat men de culturele normen eerder onderschrijft.

Tabel 6.4 : *Regressie-analyse van de onconventionaliteit en literaire kwaliteit van gelezen boekengenes en literaire boeken naar culturele normen en sociale achtergronden.*

	gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten				
	culturele normen	prestige gelezen boekengenes		prestige gelezen literaire boeken	
		oncon-ventiona-liteit	literaire kwaliteit	oncon-ventiona-liteit	literaire kwaliteit
<i>Achtergronden</i>					
Geslacht	.10**	-.22**	-.08*	.10*	.08
Inkomen	-.03	.01	-.02	.02	-.00
Leeftijd	.31**	-.12*	-.02	-.09	.04
Uren betaald werk	.07	-.06	-.09*	.00	-.02
Huishoud. verplichtingen	-.01	-.03	-.02	-.07	-.02
<i>Verklarende variabelen</i>					
Statuspositie					
Culturele beroepsstatus	.11*	.06	.07	.03	.02
Opleidingsniveau	.11	.18**	.18**	.18**	.20**
<i>Aspecten competentie</i>					
Leesnivea u vader	.00	.02	.00	-.08	-.07
Leesnivea u moeder	.06	-.01	.00	.03	.00
Boekenbezit ouders	.02	.01	.02	.04	.06
Stimulering lezen ouders	.21**	-.09*	-.04	-.08	.01
Cultuurdeelname ouders	.03	.06	.04	.02	.01
Aandacht lezen school	.05	.12*	.12*	.20**	.24**
Buitenschool leesactiviteit	-.03	-.02	-.01	.00	-.02
Aandacht cultuur school	.10*	.02	.02	-.00	.02
Leeservaringen jeugd	.05	-.02	-.05	-.04	-.04
Culturele competentie		.23**	.25**	.03	.04
Culturele normen		.22**	.17**	.18**	.07
Verklaarde variantie	23.5%	38.0%	30.4%	19.4%	17.9%
Aantal waarnemingen	690	674	674	646	646

Bron: BOEK91, Schriftelijke enquête (landelijk) 1991, (N = 724).

* Significant ($p < .05$)

** Significant ($p < .01$)

Over de differentiatie binnen het literaire lezen is met de door ons gekozen predictoren slechts in beperkte mate helderheid te verkrijgen. Geen van de achtergrondkenmerken is in de verklaring van het literaire leesniveau van groot gewicht en ook het behoren tot een beroepsgroep met veel culturele status heeft niet tot gevolg dat men vaker voor literaire titels met veel prestige kiest. Bijzonder is wel dat lezers die culturele normen onderschrijven de meer

onconventionele literaire titels hebben gelezen. De kwaliteit van de gelezen literaire boektitels gaat echter niet significant samen met het aanhangen van culturele normen en ook niet met een grote culturele competentie.

Bij de sociale differentiatie naar leesniveau spelen sociale aspecten een duidelijke rol. Met name lezers die zich conformeren aan culturele normen over het belang van lezen en literatuur lezen de meer prestigieuze tekstuele uitingen en presenteren zich op deze wijze als lid van de culturele hovenlaag in de samenleving. Zo draagt bij de periodieken het onderschrijven van culturele normen significant bij aan de verklaring van het leesniveau. Ook bij boekengenres gaat een prestigieuze leesvoorkeur duidelijk samen met het al dan niet instemmen met culturele normen. Het gewicht is zelfs vrijwel gelijk aan dat van culturele competentie. Bij het literaire leesniveau zijn de culturele normen in de verklaring van de onconventionaliteit van het lezen zelfs belangrijker dan culturele competentie. Een vergelijking voor de onconventionaliteit en kwaliteit van tekstuele uitingen levert als belangrijkste verschil op dat ouderen meer voor kwaliteitsrijke teksten kiezen, terwijl jongeren iets vaker onconventionele tekstuele uitingen lezen.

6.5.2 De drie ordeningen naar niveau onderling vergeleken

In het derde hoofdstuk van deze studie is uitgebreid aandacht besteed aan het rangordenen van tekstuele uitingen door experts naar drie theoretische beargumenteerde dimensies, te weten complexiteit, onconventionaliteit en kwaliteit. In een eerste vergelijking van de drie resulterende rangordes bleken de onderlinge rangcorrelaties relatief hoog (zie paragraaf 3.6.1). In het bijzonder voor de ordeningen naar kwaliteit en complexiteit is een hoge samenhang vastgesteld. Desondanks zijn in specifieke gevallen duidelijke verschillen te signaleren. Met name het onderscheid tussen de complexiteit en onconventionaliteit komt bij individuele tekstuele uitingen zichtbaar naar voren.

In dit hoofdstuk staan sociale aspecten in de verklaring van het leesniveau van lezers onder de aandacht. Daarbij is in de voorgaande analyses steeds voor de meer sociaal gedefinieerde ordeningen op basis van het prestige (kwaliteit en onconventionaliteit) van de gelezen tekstuele uitingen gekozen. Om na te gaan welke van de drie ordeningen in het totaal de beste verklaringsmogelijkheden biedt, zijn in Tabel 6.5 voor de vier tekstsoorten regressiemodellen voor de drie manieren waarop men het leesniveau kan vast stellen, vergeleken op een drietal aspecten, te weten (a) de verklaarde variantie, en de regressiecoëfficiënten voor (b) culturele competentie en (c) culturele normen.

Tabel 6.5 laat zien dat voor twee van de vier tekstsoorten een rangorde naar de complexiteit van het leesniveau het best te verklaren valt. Zo is de verklaarde variantie voor het complexiteitsniveau van gelezen dagbladen 41.2%,

Tabel 6.5 : *De vergelijking van drie regressiemodellen voor de verklaring van de complexiteit, onconventionaliteit en kwaliteit van het leesniveau op basis van verklaarde variantie en coëfficiënten voor competentie en culturele normen.*

		verklaarde variantie	gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten	
			culturele competentie	culturele normen
Leesniveau Kranten ^a	complexiteit	41.2%	.38	.12
	onconventioneel	32.6%	.34	.13
	kwaliteit	38.7%	.37	.13
Leesniveau Tijdschriften ^a	complexiteit	49.7%	.24	.18
	onconventioneel	51.4%	.30	.17
	kwaliteit	51.3%	.26	.18
Leesniveau Boekengenres ^b	complexiteit	33.1%	.25	.19
	onconventioneel	38.0%	.23	.22
	literaire kwaliteit	30.4%	.25	.17
Leesniveau Literaire boeken ^b	complexiteit	25.2%	.09	.13
	onconventioneel	19.4%	.03	.18
	literaire kwaliteit	17.9%	.04	.07

a De gegevens voor de kranten en tijdschriften betreffen de mondelinge enquête. De vergeleken regressievergelijkingen komen overeen met die uit Tabel 6.3.

b De gegevens voor de boekengenres en boeken betreffen de schriftelijke enquête. De vergeleken regressievergelijkingen komen overeen met die uit Tabel 6.4.

Bron: UTRECHT90, Mondelinge enquête (stad Utrecht en omgeving) 1990, (N = 594), gewogen resultaten.
BOEK91, Schriftelijke enquête (landelijk) 1991, (N = 724).

tegen 32.6% voor de onconventionaliteit van het leesniveau en 38.7% voor de kwaliteit. Ook in de verklaring van het literaire lezen lijkt de complexiteit het meest geëigend om het leesniveau vast te stellen. Bij tijdschriften en boekengenres levert daarentegen de onconventionaliteit van het leesniveau de beste verklaringsmogelijkheden op. Zo is bij de boekengenres de verklaarde variantie voor de onconventionaliteit van het leesniveau 38.0%, tegen 33.1% voor de complexiteit. De mate waarin in gelezen tekstuele uitingen controversiële onderwerpen aanbod komen biedt dan goede verklaringsmogelijkheden.

Ook in een vergelijking van de drie ordeningen op basis van de regressiecoëfficiënten voor de predictoren culturele competentie en literaire normen zijn de overeenkomsten groot. In het algemeen is de coëfficiënt voor culturele competentie het hoogst in een verklaring van de complexiteit van het leesniveau, terwijl de coëfficiënt voor culturele normen het hoogst is in een verklaring met onconventionaliteit als meting van het niveau. Alleen bij de sociale differentiatie van het literaire leesniveau treden grote verschillen tussen de rangordeningen aan het licht. De regressiecoëfficiënt voor culturele normen

is voor een schaling naar de unconventionaliteit van het leesniveau duidelijk hoger ($\beta = .18$), dan voor een ordening naar literaire kwaliteit ($\beta = .07$), of complexiteit ($\beta = .13$).

Te constateren is dat zich voor de drie toegepaste rangordeningen naar leesniveau geen opmerkelijke verschillen in verklaringsmogelijkheden voordoen. Over het algemeen komen competentie-aspecten echter in de verklaring van de complexiteit van het leesniveau het best tot zijn recht, terwijl bij een verklaring van de unconventionaliteit van het leesniveau sociale aspecten meer naar voren komen.

6.6 GEDRAGSBEVESTIGING EN LEESNIVEAU: ANALYSES

6.6.1 Toetsing van de hypothesen

In de vorige paragraaf zijn we er vanuit gegaan dat lezers uit de culturele elite hun leesgedrag richten op prestigieuze teksten om zich te onderscheiden van lager geplaatsten en op deze manier sociaal aanzien te verkrijgen. Bij het streven naar gedragsbevestiging via lezen is het echter belangrijk dat men een leesvoorkeur ten toon spreidt die in de directe sociale omgeving gewoon is. De mate waarin een lezer zich bij de keuze binnen het leesaanbod laat leiden door significante anderen is in eerste instantie afgemeten aan de statuspositie van de leden uit het sociale netwerk waartoe men behoort. Afhankelijk van de positionering van een sociaal netwerk in de maatschappelijke gelaagdheid zal een bepaald leesniveau in een groep namelijk meer of minder geaccepteerd zijn. Zo is de verwachting dat men in hoog opgeleide kringen voor de meer prestigieuze tekstuele uitingen zal kiezen, terwijl men onder laag opgeleiden de voorkeur zal geven aan minder prestigieuze teksten. In de nu volgende analyses is de statuspositie van personen uit de directe omgeving gerepresenteerd met het gemiddelde opleidingsniveau van de twee belangrijkste kennissen. Verder zijn in deze analyses de in de voorgaande paragraaf relevant gebleken predictoren betrokken.

Bij een inspectie van Tabel 6.6 is te constateren dat bij dagbladen de statuspositie van de leden uit het netwerk voor het verkozen leesniveau relevant is. Indien men zich in een netwerk van hoog opgeleiden ophoudt, heeft men een voorkeur voor de meer onconventionele ($\beta = .12$) en kwaliteitsrijke ($\beta = .15$) dagbladen. De statuspositie van personen uit de directe sociale context is voor het krantenleesniveau echter minder invloedrijk dan individuele kenmerken, zoals het eigen opleidingsniveau en de eigen culturele competentie. Opmerkelijk is dat door een introductie van invloeden van het sociale netwerk het onderschrijven van culturele normen niet langer van belang is voor de unconventionaliteit van gelezen teksten. Bij dagbladen is er derhalve eerder

Tabel 6.6 : *Regressie-analyse voor de onconventionaliteit en kwaliteit van gelezen kranten en tijdschriften naar de statuspositie van leden uit het sociale netwerk.*

	gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten			
	prestige gelezen kranten		prestige gelezen tijdschriften	
	onconven- tionaliteit	kwaliteit	onconven- tionaliteit	kwaliteit
<i>Achtergronden</i>				
Geslacht	.01	.02	-.05	-.11**
Inkomen	-.16**	-.16**	-.04	-.07
Leeftijd	-.09	-.02	.06	.19**
Uren betaald werk	.06	.09	.12**	.13**
Huishoud. verplichtingen	.05	.02	.00	.03
<i>Verklarende variabelen</i>				
Culturele beroepsstatus	-.09	-.09	-.01	.00
Opleidingsniveau	.22**	.24**	.36**	.41**
Culturele competentie	.27**	.32**	.31**	.28**
Culturele normen	.07	.10*	.17**	.19**
Statuspositie sociaal netwerk	.12*	.15**	.05	.05
Verklaarde variantie	29.0%	36.9%	49.2%	49.7%
Aantal waarnemingen	445	445	381	381

Bron: UTRECHT90, Mondelinge enquête (stad Utrecht en omgeving) 1990. (N=594), gewogen resultaten.

* Significant ($p < .05$)

** Significant ($p < .01$)

sprake van gedragshevestiging dan van een streven naar meer sociaal aanzien via het leesniveau. Bij het lezen van tijdschriften heeft de sociale positie van personen in de directe omgeving geen relevantie voor het leesniveau. De onconventionaliteit en kwaliteit van de bladen die men verkiest, wordt grotendeels bepaald door culturele normen die men onderschrijft en door de eigen culturele competentie. Tijdschriften lenen zich blijkbaar minder goed om het juiste culturele gedrag mee ten toon te spreiden.

Tabel 6.7 laat de introductie van de statuspositie van leden uit het netwerk in het model voor het boeken lezen zien. Het opleidingsniveau van de personen in de directe omgeving blijkt bijzonder relevant voor het boekenleesniveau. Een lezer uit een netwerk met veel hoog opgeleiden kiest, ook wanneer voor individuele kenmerken van competentie en opleiding is constant gehouden, voor de prestigieuze boekenggenres, zoals populair-wetenschappelijke boeken

Tabel 6.7 : *Regressie-analyse van de unconventionaliteit en kwaliteit van gelezen boekengenres en literaire boeken naar de statuspositie van leden uit het sociale netwerk.*

	gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten			
	prestige gelezen boekengenres		prestige gelezen literaire boeken	
	onconven- tionaliteit	literaire kwaliteit	onconven- tionaliteit	literaire kwaliteit
<i>Achtergronden</i>				
Geslacht	-.19**	-.06	.14**	.12**
Inkomen	-.01	-.03	.01	-.02
Leeftijd	-.10*	-.02	-.16**	-.07
Uren betaald werk	-.07	-.10	-.02	-.04
Huishoud. verplichtingen	-.02	-.01	-.04	-.00
<i>Verklarende variabelen</i>				
Culturele beroepsstatus	.04	.06	-.01	.01
Opleidingsniveau	.17**	.15**	.30**	.37**
Culturele competentie	.21**	.24**	.06	.07
Culturele normen	.18**	.14**	.17**	.10*
Statuspositie sociaal netwerk	.22**	.22**	-.00	-.04
Verklaarde variantie	39.7%	33.0%	20.1%	17.2%
Aantal waarnemingen	612	612	591	591

Bron: BOEK91, Schriftelijke enquête (landelijk) 1991, (N = 724).

* Significant ($p < .05$)

** Significant ($p < .01$)

en literaire romans ($\beta = .22$). Blijkbaar is het via het lezen van de in een sociale groep geaccepteerde genres goed mogelijk gedragsbevestiging te verkrijgen. De statuspositie van het sociale netwerk is in de verklaring van het boekenleesniveau van praktisch gelijk gewicht als de eigen competentie en van groter belang dan het aanhangen van culturele normen. Bovengenoemde resultaten vormen een bevestiging voor de in eerder onderzoek gevonden invloed van de sociale omgeving op het boekenleesniveau (Kraaykamp, 1990; Dijkstra, 1992). Bij het literaire lezen treedt geen sociale differentiatie naar de sociale positie van leden uit het sociale netwerk aan het licht.

Een aanvullende veronderstelling binnen het principe van gedragsbevestiging is dat ook de statuspositie van een eventuele partner relevant is voor het te verkiezen leesniveau. Immers, in het bijzonder van een partner wenst men bevestiging voor de juistheid van het eigen gedrag te verkrijgen. Daarnaast is het bij een partner door communicatie over gelezen teksten goed mogelijk na te

gaan welk specifiek leesniveau tot gedragsbevestiging leidt. De verwachting is dat een lezers met een hoog opgeleide levensgezel voor prestigieuze tekstuele uitingen kiezen, terwijl lezers met een laag opgeleide partner aan minder prestigieuze teksten de voorkeur geven. De statuspositie van de partner is in de onderstaande analyse eveneens gerepresenteerd door het opleidingsniveau.

Tabel 6.8 laat zien dat voor het niveau van de gelezen dagbladen de sociale positie van een partner bijzonder relevant is; lezers met een hoog opgeleide partner verkiezen onconventionele ($\beta = .24$) en kwaliteitsrijke ($\beta = .26$) dagbladen. Gegeven de omstandigheid dat men veelal ook met deze partner samenwoont en daarom vrijwel zeker dezelfde krant leest, is deze relatie niet erg verwonderlijk. Verrassend is wel dat het relatieve gewicht van de statuspositie van de partner vrijwel overeenkomt met dat van de eigen culturele competentie. Daarnaast is opmerkelijk dat de statuspositie van de leden uit het sociale netwerk bij introductie van het opleidingsniveau van de partner geen invloed meer op het leesniveau uitoefent. Ook in de verklaring van het leesniveau bij tijdschriften blijkt de statuspositie van de partner relevant. Een hoog opgeleide partner heeft als consequentie dat men vaker voor onconventionele en kwalitatief hoogstaande tijdschriften kiest.

Tabel 6.8 : *Regressie-analyse van de onconventionaliteit en kwaliteit van gelezen kranten en tijdschriften naar statuspositie van de partner.*

	gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten ^a			
	prestige gelezen kranten		prestige gelezen tijdschriften	
	onconven- tionaliteit	kwaliteit	onconven- tionaliteit	kwaliteit
<i>Verklarende variabelen</i>				
Culturele beroepsstatus	-.11	-.10	.05	.05
Opleidingsniveau	.16	.18**	.29**	.30**
Culturele competentie	.24**	.28**	.35**	.34**
Culturele normen	.08	.11**	.14**	.15**
Statuspositie sociaal netwerk	.06	.08	-.02	.03
Statuspositie partner	.24**	.26**	.16*	.13*
Verklaarde variantie	33.7%	41.2%	60.2%	59.2%
Aantal waarnemingen	299	299	256	256

a De regressiecoëfficiënten zijn berekend onder het constant houden van de invloeden van de achtergrondvariabelen (zie Tabel 6.6).

Bron: UTRECHT90, Mondelinge enquête 1990, (N = 594), gewogen resultaten.

* Significant ($p < .05$)

** Significant ($p < .01$)

Bij het lezen van boeken is de rol van de levenspartner slechts beperkt. Op basis van Tabel 6.9 is vast te stellen dat er geen significant effect van het opleidingsniveau van de partner op de kwaliteit en onconventionaliteit van de gelezen boeken uitgaat. Verrassend genoeg is nog wel de statuspositie van het sociale netwerk relevant. Hoog opgeleide vrienden zijn bij de keuze van boeken blijkbaar van meer belang dan een hoog opgeleide partner. Blijkbaar richten men zich bij het lezen van boeken meer op personen die zich buiten de directe levenssfeer ophouden. Ook voor het literaire lezen is geen directe invloed van de partner op het leesniveau vast te stellen.

In de verklaring van sociale differentiatie van het lezerspubliek naar leesniveau blijken kenmerken van de sociale omgeving een relevante rol te spelen. Voor het verkozen leesniveau bij periodieken is de sociale positie van de partner van belang, terwijl bij boekengenres met name de statuspositie van de leden van het sociale netwerk van gewicht is. Vooral bij het boekenleesniveau zijn sociale aspecten van het streven naar gedragsbevestiging, praktisch even belangrijk als de eigen culturele competentie. Al met stellen we vast dat de sociale aspecten van gedragsbevestiging bij een solitaire activiteit als lezen van betekenis zijn.

Tabel 6.9 : *Regressie-analyse van de onconventionaliteit en kwaliteit van gelezen boekengenres en literaire boeken naar de statuspositie van de partner.*

	gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten ^a			
	prestige gelezen boekengenres		prestige gelezen literaire boeken	
	onconven- tionaliteit	literaire kwaliteit	onconven- tionaliteit	literaire kwaliteit
<i>Verklarende variabelen</i>				
Culturele beroepsstatus	.05	.07	-.03	-.02
Opleidingsniveau	.17**	.10	.33**	.38**
Culturele competentie	.18**	.19**	.06	.07
Culturele normen	.23**	.17**	.19**	.12*
Statuspositie sociaal netwerk	-.10	.15**	-.07	-.12
Statuspositie partner	.07	.06	.07	.04
Verklaarde variantie	37.3%	28.2%	23.2%	17.4%
Aantal waarnemingen	429	429	414	414

a De regressiecoëfficiënten zijn berekend onder het constant houden van de invloeden van de achtergrondvariabelen (zie Tabel 6.7).

Bron: BOEK91, Schriftelijke enquête (landelijk) 1991, (N = 724).

* Significant ($p < .05$)

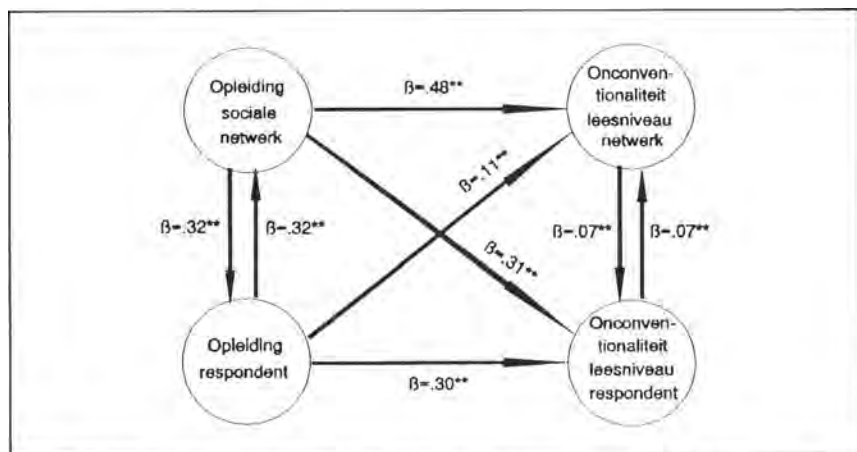
** Significant ($p < .01$)

6.6.2 Wederzijdse gedragsbevestiging binnen het sociale netwerk

In de bovenstaande analyses is er bij het streven naar gedragsbevestiging uitgegaan van éénrichtingsverkeer. Door leden van het sociale netwerk wordt sociale goedkeuring verleend voor het juiste gedrag van een persoon. In werkelijkheid is er bij gedragsbevestiging echter sprake van een wederzijdse uitwisseling van sociale waardering tussen leden van eenzelfde sociale groep (Maas, 1991); er is sprake van wederkerigheid. Ten gevolge hiervan is in de vorige analyses de invloed van het sociale netwerk overschat, omdat een deel van de samenhang is terug te voeren op de relatie tussen de statuspositie van de respondent en het leesniveau van personen uit het netwerk. Om de invloed van de sociale context voor het leesniveau te kunnen isoleren is het derhalve noodzakelijk dat wederzijdse invloeden worden vastgesteld.

Om de wederzijdse aanpassing van het verkozen leesniveau te modelleren maken we gebruik van het programma LISREL (Jöreskog & Sörbom, 1986). Hiermee is het mogelijk in één causaal model meerdere afhankelijke variabelen tegelijkertijd te representeren en daarbij wederzijdse effecten te schatten. Als bij gedragsbevestiging sprake is van wederzijdse aanpassing is in eerste instantie de verwachting dat voor twee individuen een model met wederzijdse effecten volstrekt symmetrisch is. De ene persoon oefent net zoveel invloed uit als de andere (Maas, 1990). Hier handelt echter om de invloed van kenmerken van een aantal personen (sociaal netwerk) op het leesniveau van één persoon. Daarbij is vooral relevant in hoeverre een zekere leesvoorkeur in de sociale context gewoon en geaccepteerd is. De verwachting is derhalve dat kenmerken van het sociale netwerk voor het leesniveau van een respondent belangrijker zijn dan andersom. Er is sprake van asymmetrie. Daarnaast doet asymmetrie zich voor ten gevolge van de meetprocedure. Er is hier gekozen om het sociale netwerk te representeren met de twee beste kennissen. Andersom hoeft de respondent niet per definitie te behoren tot de beste vrienden van deze twee uitgekozen kennissen. De verwachting is daarom dat de beïnvloeding door deze twee vrienden groter is dan andersom. Asymmetrie is in een dergelijk model met contexteffecten een gegeven.

Binnen het streven naar gedragsbevestiging is in paragraaf 6.3.2 een tweetal aspecten onderscheiden. Allereerst is er sprake van wederzijdse aanpassing op basis van statusposities. Daarbij luidt de verwachting dat lezers uit een sociaal netwerk van hoger opgeleiden een voorkeur hebben voor prestigieuze tekstuele uitingen. Een onconventionele en kwaliteitsrijke leesvoorkeur hoort bij de leefstijl van de hoog opgeleiden. Als tweede is er sprake van een directe aanpassing van het leesgedrag van op basis van het leesniveau in de sociale context. Ook hier luidt de verwachting dat men binnen een netwerk waar het lezen van prestigieuze teksten gewoon en geaccepteerd is, eerder voor eenzelfde niveau kiest. In de nu volgende analyses is alleen voor het lezen van

Figuur 6.4 : Representatie van de invloed van het sociale netwerk op de onconventionaliteit van het boekenleesniveau.

boeken deze wederzijdse aanpassing gemeten¹⁴. Voor de drie andere tekstsoorten is het leesniveau binnen het sociale netwerk namelijk niet bekend. In Figuur 6.4 wordt het model voor de onconventionaliteit van het leesniveau gepresenteerd ($\chi^2 = 112.18/df = 2$; $GFI = .912$; $RSMR = .200$; $N = 626$)¹⁵. De weergegeven parameters zijn daarbij op te vatten als gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten. Het model voor de literaire kwaliteit van de gelezen teksten heeft overeenkomstige coëfficiënten.

Figuur 6.4 laat sterke effecten voor opleiding op het boekenleesniveau zien. Vooral het opleidingsniveau in het sociale netwerk speelt een grote rol voor de onconventionaliteit van het leesniveau van een respondent ($\beta = .31$); lezers met een hoog opgeleid sociaal netwerk lezen onconventionelere tekstuele uitingen. Blijkbaar is het voor het te verkiezen leesniveau zeer relevant na te gaan welk niveau in de sociale context gebruikelijk is. Andersom is het belang van de opleiding van de respondent voor het leesniveau in het netwerk veel geringer, maar nog wel significant ($\beta = .11$). Ten slotte is voor respondent en het sociale netwerk ook sprake van een directe wederzijdse aanpassing van het leesniveau ($\beta = .07$). Als in het sociale netwerk vaker onconventionele boeken worden gelezen, leest de respondent ook vaker onconventioneel. Al met

14. Om identificatie van het model mogelijk te maken is het noodzakelijk de wederzijdse invloed onder een gelijkheidsrestrictie te modelleren.

15. Bovenstaand model is ter controle niet simultaan met OLS geschat. De hiermee verkregen resultaten weken niet bijzonder af van de resultaten verkregen met LISREL.

al is duidelijk dat vooral de statuspositie van personen uit het sociale netwerk relevant is voor het te verkiezen leesniveau.

6.7 RESUMÉ

In het zesde hoofdstuk is de verklaring voor sociale differentiatie in het lezerspubliek uitgebreid met aspecten van het streven naar sociale waardering. De keuze voor een bepaald leesniveau is daartoe opgevat als sociaal gedrag, gestuurd door groepsspecifieke normen en regels over cultuur en lezen. Door de keuze voor een zeker leesniveau profileert men zich als lid van een specifieke maatschappelijke groep en verkrijgt men zodoende goedkeuring en waardering van medegroepsleden voor het zich conformeren aan de in deze groep gehanteerde gedragsregels ten aanzien van lezen. Het principe van sociale waardering is uitgewerkt aan de hand van een tweetal aspecten, namelijk ten eerste het streven naar sociaal aanzien via het zich onderscheiden ten opzichte van lager geplaatsten, hetgeen geïndiceerd is door de mate waarin men culturele normen betreffende het belang van lezen en literatuur onderschrijft, en ten tweede het streven naar gedragsbevestiging door zich te conformeren aan specifieke groepsnormen, hetgeen zijn neerslag kent in de statuspositie en het leesniveau van de personen uit het sociale netwerk waar men zich toe rekent.

Uit de analyses voor het streven naar sociaal aanzien via lezen blijkt dat het instemmen met culturele normen over lezen voornamelijk afhankelijk is van de statuspositie van een persoon, afgemeten aan opleiding en culturele beroepsstatus. Daarnaast zijn voor het onderschrijven van deze normen ook de ouders en de school relevant, hetgeen een bevestiging inhoudt van de culturele reproductiegedachte van Bourdieu die veronderstelt dat in het ouderlijke gezin en op scholen cultureel kapitaal wordt doorgegeven in de vorm van esthetische voorkeuren en smaken.

In de verklaring van het leesniveau is de toegevoegde waarde van het in ogenschouw nemen van sociale aspecten overduidelijk. Zoals geformuleerd in de eerste hypothese is de mate waarin een lezer culturele normen betreffende het belang van lezen en literatuur onderschrijft, alle invloeden van culturele competentie constant gehouden, relevant voor het te verkiezen leesniveau. Lezers die instemmen met culturele normen hebben een voorkeur voor de meer prestigieuze tekstuele uitingen en presenteren zich op deze wijze als lid van de culturele bovenlaag in een samenleving. In het bijzonder voor de keuze binnen de hoekengenres blijken culturele normen in de verklaring van het leesniveau van groot gewicht. Het instemmen met culturele normen is voor het boekenleesniveau praktisch van gelijk gewicht als een individueel kenmerk als de culturele competentie van een lezer. Ook bij de keuze voor dagbladen en tijdschriften is het streven naar sociaal aanzien, geïndiceerd door het aan-

hangen van culturele normen, aantoonbaar. De relatie is echter minder uitgesproken dan bij het lezen van boeken.

Gedragbevestiging is de tweede component van het streven naar sociale waardering via lezen. Bij gedragbevestiging is er sprake van uitwisseling van sociale erkenning tussen groepsleden voor het zich conformeren aan groepsregels ten aanzien van het lezen. Daarbij gaat het er dan specifiek om in hoeverre een zeker leesniveau in een groep gewoon en geaccepteerd is. De veronderstelling in de tweede hypothese luidde dat lezers uit een sociaal netwerk van hoog opgeleiden met een hoog leesniveau aan meer prestigieuze teksten de voorkeur geven. Uit de analyses blijkt dat het zich ophouden in een omgeving van hoog opgeleiden vooral van belang is bij de keuze voor dagbladen en boekengenres. Lezers afkomstig uit de hoger opgeleide kringen kiezen voor de meer prestigieuze dagbladen en boekengenres. Daarnaast is ook de invloed van de partner op het leesniveau bestudeerd. Met name bij periodieken blijkt de statuspositie van de partner relevant in de verklaring van het leesniveau. Opmerkelijk genoeg blijft bij het lezen van boeken ook na het in beschouwing nemen van de beïnvloeding door de partner de invloed vanuit het sociale netwerk het belangrijkste.

7.1 SAMENVATTING VAN DE BEVINDINGEN

Lezen neemt binnen de vrijetijdsbesteding van veel Nederlanders een belangrijke plaats in. Net als bij andere culturele activiteiten is er bij lezen sprake van een sociale differentiatie in het deelnemende publiek. Omdat bijna iedereen weleens leest en er ook naar ieders voorkeur teksten voorhanden zijn, is niet alleen de vraag of, en hoe vaak men leest interessant, maar vooral de vraag aan welke tekstuele uitingen men de voorkeur geeft. Bovendien is een bestudering van lezen relevant omdat met de sociale differentiatie in het leesgedrag praktisch de gehele bevolking in beeld komt. Dit in tegenstelling tot andere kunstzinnige uitingen die meestal bij een beperkte maatschappelijke bovenlaag belangstelling ondervinden. De onderzoeksvraag in deze studie luidt derhalve: Welke verschillen bestaan er binnen het lezerspubliek naar sociale achtergronden en hoe is deze sociale differentiatie te verklaren?

Om onderzoeksvragen over het lezerspubliek te kunnen beantwoorden, is in deze studie van vier informatiebronnen over leesgedrag van Nederlanders gebruik gemaakt, te weten: gegevens uit een landelijke telefonische enquête, informatie over personen uit de stad Utrecht en omgeving via een mondelinge ondervraging, gegevens over boekenlezers uit een landelijke schriftelijke enquête en tijdbudgetgegevens van het Sociaal en Cultureel Planbureau.

7.1.1 Theoretische uitgangspunten

Om tot toetsbare uitspraken over de sociale samenstelling van het lezerspubliek te komen is lezen opgevat als een vorm van culturele vrijetijdsbesteding, soortgelijk aan het bezoeken van theatervoorstellingen of concerten. Indien men lezen beschouwt als een vorm van culturele participatie, is voor de verklaring van de sociale differentiatie in het lezerspubliek een in Nederland vaker gebruikte theorie voor cultuurdeelname voorhanden (Ganzeboom, 1989). Deze theorie benadert de keuze om kennis te nemen van kunstzinnige uitingen onder een drietal gezichtspunten. Ten eerste kost culturele participatie tijd en is daarom afhankelijk van de hoeveelheid vrije tijd die men beschikbaar heeft. Ten tweede is er bij cultuurdeelname sprake van de verwerking van complexe cognitieve informatie. Verschillen in participatie treden derhalve op tussen personen die veel competentie bezitten voor de verwerking van aange-

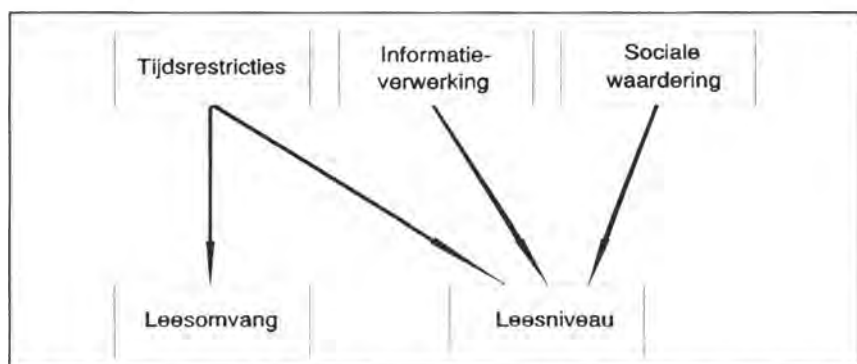
boden culturele informatie en personen die deze competentie niet bezitten. Ten derde is de deelname aan cultuur een vorm van sociaal, op anderen afgestemd gedrag. Via de keuze voor specifieke kunstzinnige uitingen is het mogelijk sociale waardering te verkrijgen van personen uit de directe omgeving.

Gegeven de bovenstaande theoretische uitgangspunten is de waarschijnlijkheid waarmee een persoon aan een culturele activiteit deelneemt af te leiden uit een combinatie van persoonskenmerken enerzijds en kenmerken van de betreffende kunstzinnige uiting anderzijds. Tegenover de beschikbare vrije tijd van een persoon staat dan de tijd die deelname vergt, tegenover de informatieverwerkingscapaciteit van een persoon staat de complexiteit van de te verwerken culturele informatie en tegenover de sociale waardering die men van participatie verwacht, staat het prestige waarmee een specifieke cultuuruiting omgeven is. Bij toepassing van de theorie van cultuurdeelname op leesgedrag is er vanuit gegaan dat voor wat de tijdsbesteding aan lezen betreft bij het verklaren van sociale verschillen in het lezerspubliek alleen tijdsaspecten van belang zijn. Daarentegen is voor de verklaring van sociale differentiatie naar leesniveau de verwachting dat al de drie de theoretische uitgangspunten van betekenis zijn (zie Figuur 7.1).

7.1.2 Tijdsdruk en lezen

Een voorwaarde om van lezen te genieten, is dat men over voldoende vrije tijd beschikt. Op basis van een micro-economische theorie van consumentengedrag is in het vierde hoofdstuk uitgegaan van de veronderstelling dat personen die onder veel tijdsdruk staan hun nut optimaliseren door niet of relatief weinig tijdrovende teksten te lezen, terwijl personen met weinig tijdsdruk hun nut optimaliseren door veel te lezen en tevens tijdrovende tekstuele uitingen te kiezen. Tijdsdruk is in het vierde hoofdstuk uitgewerkt aan de hand van drie aspecten, te weten de omvang van de vrije tijd, de versnippering van die tijd en de diversiteit van het vrijetijdsrepertoire.

Onze onderzoeksbevindingen laten zien dat voor de verklaring van de leesomvang vooral de hoeveelheid en de versnippering van vrije tijd zeer relevant zijn. Lezen blijkt zich goed aan te passen aan de omvang van de vrije tijd en is daarnaast door het flexibele karakter bijzonder geschikt om losse kwartiertjes te vullen. Met name de tijd die men reserveert voor kranten en tijdschriften blijkt sterk afhankelijk van individuele omstandigheden. Heeft men veel vrije tijd dan besteedt men veel tijd aan periodieken en heeft men weinig vrije tijd dan besteedt men er minder tijd aan. Het lezen van boeken is daarentegen minder flexibel. Een versnipperde vrije tijd leidt dan niet tot meer tijdsbesteding aan boeken. De tijdsdruk die voortkomt uit de diversiteit van het vrijetijdsrepertoire is ook van belang voor de leesomvang. Met name personen die veel uitgaan en televisie-kijken blijken minder tijd aan boeken te besteden,

Figuur 7.1 : Schematische weergave van de drie theoretische uitgangspunten in relatie met leesomvang en leesniveau.

terwijl het hebben van veel hobby's en interesse in muziek negatief op de tijdsbesteding aan kranten uitwerkt.

Ook voor de verklaring van het leesniveau is nagegaan welke aspecten van tijdsdruk relevant zijn. De hoeveelheid vrije tijd en de versnippering van deze tijd doen veelal niet ter zake. Slechts voor kranten lezen kan een conditioneel effect van versnippering op het leesniveau worden aangetoond. Indien men een krap en bovendien versnipperd tijdbudget heeft, leest men relatief minder tijdrovende dagbladen dan wanneer men over veel en versnipperde vrije tijd beschikt. Van de alternatieven binnen het vrijetijdsrepertoire heeft vooral de tijd die men reserveert voor hobby's tot gevolg dat men voor de minder tijdrovende periodieken kiest. Uitgaan en muziek luisteren hebben daarentegen geen negatieve consequenties voor het leesniveau. Daarnaast heeft veel televisiekijken specifiek voor het lezen van kranten een minder tijdrovend leesgedrag tot gevolg.

7.1.3 Culturele competentie en leesniveau

Om de sociale differentiatie naar leesniveau nader in kaart is te brengen, is lezen in het vijfde hoofdstuk opgevat als een vorm van informatieverwerking. Toepassing van de theorie van informatieverwerking veronderstelt dat een lezer gegeven een bepaalde culturele competentie voor teksten met een daarbij aansluitende complexiteit kiest. Wat betreft de culturele competentie zijn in het vijfde hoofdstuk een tweetal kenmerken onderscheiden, te weten de algemene intellectuele capaciteiten, afgemeten aan cognitieve capaciteiten en taalgevoel, én verworven kennis en vaardigheden, afgemeten aan de culturele socialisatie in het ouderlijk gezin, de confrontatie met lezen in het onderwijs en leeservaringen tijdens de levensloop.

De onderzoeksbevindingen wijzen uit dat de culturele competentie waarover een persoon beschikt voornamelijk afhankelijk is van de intellectuele capaciteit van een persoon. In het bijzonder de cognitieve capaciteiten van een lezer, maar ook het bezitten van taalgevoel, dragen bij aan een relatief grote culturele competentie. Verworven vaardigheden zijn van veel minder belang voor culturele bedrevenheid. Zo is de rol van de culturele socialisatie in het ouderlijk gezin beperkt. Slechts een hoog leesniveau van de moeder levert een bescheiden bijdrage aan het ontwikkelen van competentie. Het meer algemeen signaleerde belang van de moeder bij culturele socialisatie wordt hiermee op een nieuwe manier bevestigd. De confrontatie met cultuur en literatuur in het voortgezet onderwijs is voor de opbouw van competentie wel relevant. Personen die op school literatuuronderwijs hebben genoten, beschikken over meer culturele competentie. Het onderwijs heeft bij het opbouwen van competentie derhalve meer gewicht dan socialisatie in het ouderlijk gezin.

Bij de verklaring van het leesniveau is de intermediërende rol van culturele competentie duidelijk. Invloeden van algemene capaciteiten en socialisatie in het gezin en op school verlopen voor een deel indirect via competentie. Daarnaast zijn de aspecten van intellectuele capaciteit ook nog direct invloed van op het leesgedrag. Zo is het opleidingsniveau voor zowel periodieken als boeken relevant bij het gekozen leesniveau. Er zijn blijkbaar (cognitieve) aspecten in het bereikte opleidingsniveau die relevant zijn voor het leesniveau, maar die niet gedekt worden door competentie. Een en ander kan het gevolg zijn van een niet toereikende meting van culturele competentie of er is een meer inhoudelijke component van opleiding die in deze studie niet is geproblematiseerd. Het taalgevoel van een lezer heeft voornamelijk relevantie voor het boeken lezen. Lezers met veel taalgevoel kiezen vaker voor de complexe boekengenres en literaire titels.

Socialisatie in het ouderlijk gezin lijkt op het eerste gezicht van weinig direct belang voor het leesniveau. In een nadere analyse blijkt echter de invloed van deze leessocialisatie voornamelijk te bestaan voor lezers bij wie deze stimulering nog niet al te lang geleden heeft plaatsgevonden. Jongere lezers die door ouders zijn gestimuleerd lezen complexere boeken, terwijl voor oudere lezers deze stimulering geen rol meer speelt. Het is blijkbaar niet zo dat ervaringen in het ouderlijk gezin een blijvende invloed hebben op gedragskeuzes ten aanzien van lezen. De aandacht die men in het voortgezet onderwijs aan literatuur heeft besteed is wel van direct belang voor het leesniveau. Vooral bij het lezen van boeken zijn degenen die veel literatuuronderwijs hebben genoten ook de lezers van de meer complexe tekstuele uitingen.

7.1.4 Sociale waardering en leesniveau

In het zesde hoofdstuk is de verklaring voor sociale differentiatie in het lezerspubliek uitgebreid met de sociale aspecten van waardering. De keuze voor een

bepaald leesniveau is daartoe opgevat als een vorm van op anderen afgestemd gedrag, waarbij men zich laat leiden door groepsspecifieke normen over lezen. Het principe van sociale waardering kent twee aspecten, namelijk ten eerste het streven naar sociaal aanzien via het zich onderscheiden ten opzichte van lager geplaatsten, hetgeen zich onder meer uit in het aanhangen van culturele normen betreffende het belang van lezen en literatuur, en ten tweede het streven naar gedragsbevestiging door zich te conformeren aan specifieke groepsnormen over lezen, hetgeen zijn neerslag kent in de statuspositie en het leesniveau van leden uit het sociale netwerk waar men zich toe rekent.

Het instemmen met culturele normen blijkt vooral afhankelijk van de statuspositie van een persoon, afgemeten aan de opleiding en de culturele beroepsstatus. Daarnaast zijn voor deze culturele normen ook de ouders en het onderwijs relevant, hetgeen een bevestiging inhoudt van de culturele reproductiegedachte van Bourdieu die veronderstelt dat in het ouderlijke gezin en op scholen cultureel kapitaal wordt doorgegeven in de vorm van esthetische voorkeuren en smaken.

De verklaring van het leesniveau wint duidelijk aan waarde door de introductie van sociale aspecten. De analyses wijzen uit dat de mate waarin een lezer culturele normen betreffende het belang van lezen en literatuur onderschrijft een positieve effect heeft op het leesniveau, zelfs wanneer rekening wordt gehouden met de invloeden van culturele competentie en opleiding. Lezers die instemmen met culturele normen hebben een voorkeur voor meer prestigieuze tekstuele uitingen om zich op deze wijze te presenteren als lid van de culturele bovenlaag in een samenleving. Het instemmen met culturele normen is in de verklaring van het boekenleesniveau praktisch van gelijk gewicht als het individuele kenmerk culturele competentie. Ook bij de keuze voor dagbladen en tijdschriften is het streven naar sociaal aanzien via het aanhangen van culturele normen relevant. De relatie is echter minder uitgesproken dan bij het lezen van boeken.

Gedragsbevestiging is de tweede component van het streven naar sociale waardering via lezen. Bij gedragsbevestiging is er sprake van uitwisseling van sociale goedkeuring tussen groepsleden voor het zich conformeren aan groepsregels ten aanzien van lezen. De onderzoeksbevindingen geven aan dat het zich ophouden in een sociaal netwerk met hoog opgeleiden vooral relevant is bij de keuze voor dagbladen en boekengenres. Lezers afkomstig uit hoog opgeleide kringen kiezen voor de meer prestigieuze dagbladen en boekengenres ongeacht de eigen opleiding. Daarnaast is specifiek de invloed van de partner voor het leesniveau nagegaan. Met name in de verklaring van het leesniveau van periodieken blijkt de statuspositie van de partner van belang. Bij het lezen van boeken is ook na het in beschouwing nemen van invloeden van de partner de positie van de leden uit het sociale netwerk het belangrijkste.

7.2 NIVEAUVERSCHILLEN TUSSEN TEKSTEN

Eén van de belangrijkste tekortkomingen in het leesonderzoek tot op heden is het ontbreken van een onderverdeling binnen het leesaanbod naar niveau. Aan deze tekortkoming is in het derde hoofdstuk tegemoet gekomen. Op basis van de in deze studie toegepaste theorie van cultuurdeelname is er vanuit gegaan dat tekstuele uitingen zijn te ordenen naar tijdrovendheid, complexiteit en prestige (zie Figuur 3.1). Door een koppeling van lezers- en tekstenmerken is het vervolgens mogelijk gebleken theoretisch beargumenteerde hypothesen te toetsen over de keuze voor een zeker leesniveau.

Aangezien de tijdskosten van een tekst los van de lezer niet zijn te meten, is de tijdrovendheid vastgesteld op basis van complexiteit. Complexe teksten zijn tijdrovender dan gemakkelijke teksten. Bij de complexiteit van tekstuele uitingen is een onderscheid tussen formele en semantische complexiteit gehanteerd. Bij formele complexiteit gaat het voornamelijk om waarneembare elementen in een tekst, zoals zins- en woordlengte, maar ook het aantal hoofdpersonen, verhaalopbouw en situering is daarbij van belang. De semantische complexiteit heeft betrekking op de betekenissen die aan tekstuele uitingen verbonden zijn. Hoe meer betekenislagen een tekst bevat en hoe moeilijker deze te achterhalen zijn, des te complexer is een tekst. Ten slotte is het prestige van tekstuele uitingen afgemeten aan twee componenten, te weten, de kwaliteit en onconventionaliteit. Bij kwaliteitsrijke teksten handelt het dan om door leden van maatschappelijke hovenlaag gelegitimeerde leesstof. Bij boeken zijn dat de titels met veel literaire waarde, die tot de literaire canon behoren. Ook onconventionele teksten bezitten door het vernieuwende en controversiële karakter veel prestige. Het lezen van onconventionele teksten biedt namelijk de mogelijkheid zich te profileren als voorloper binnen de maatschappelijke hovenlaag.

In het derde hoofdstuk van deze studie zijn twee methoden gehanteerd om teksten ten opzichte van elkaar te onderscheiden. Allereerst is aan deskundigen op het gebied van het lezen en de letteren gevraagd een aantal geselecteerde teksten te rangschikken naar complexiteit en prestige (kwaliteit en onconventionaliteit). Empirisch heeft een en ander vorm gekregen door beoordeelaars 8 krantensoorten, 33 tijdschriftcategorieën, 23 boekengenres en 73 literaire boektitels te laten rangordnen op een negental karakteristieken. Daarnaast is door het meten van formele teksteigenschappen de leesbaarheid van tekstuele uitingen bepaald. Deze leesbaarheid geeft een indicatie voor de formele complexiteit van een tekst.

De onderzoeksbevindingen wijzen uit dat het goed mogelijk is teksten te ordenen door deskundigen zich te laten uitspreken over het niveau. In alle gevallen is de overeenstemming tussen de beoordelaars groot en is men met negen semantisch-contrasterende begrippenparen in staat de complexiteit, on-

conventionaliteit en kwaliteit van teksten vast te stellen. Over het algemeen levert een rangschikking door experts goed interpreteerbare schalingen op. De beoogde intersubjectiviteit van de oordelen heeft tot gevolg dat op deze wijze aan een intuïtieve ordening van het leesaanbod een valide empirische basis is gegeven. Als resultaat van een confrontatie van de rangordes aan elkaar is te constateren dat de resulterende ordeningen naar complexiteit, onconventionaliteit en kwaliteit op basis van rangcorrelaties relatief hoog samenhangen. Met name de rangcorrelaties tussen complexiteit en kwaliteit zijn opmerkelijk hoog. Desondanks zijn er voor specifieke tekstuele uitingen duidelijke verschillen op te merken. Met name het onderscheid tussen onconventionaliteit en complexiteit komt bij specifieke tekstuele uitingen zichtbaar naar voren. Bij toepassing van de resulterende ordening in een verklaring van sociale differentiatie naar leesniveau blijken competentie-aspecten bij het leesniveau afgemeten aan de complexiteit van de gelezen teksten het best tot zijn recht te komen, terwijl bij een verklaring van de onconventionaliteit van het leesniveau de aspecten van sociale waardering belangrijker zijn. Over het algemeen doen zich echter voor de drie rangordeningen naar leesniveau geen opmerkelijke verschillen in verklaringsmogelijkheden voor.

Ook het rangschikken van teksten naar complexiteit via formele tekstenmerken is bij kranten en tijdschriften redelijk goed mogelijk. De resulterende ordeningen komen overeen met verwachte rangordes en hangen sterk samen met ordeningen die experts tussen de teksten aanbrengen. Bij het vaststellen van de complexiteit van boeken wordt met een meting van de formele tekstenmerken echter geen recht gedaan aan de semantische complexiteit die dergelijke tekstuele uitingen bezitten. Met name voor de literaire teksten, waar semantische aspecten uiteraard bij uitstek een rol spelen, levert een formele ordening een weinig realistische rangorde op. Bij toepassing van de complexiteitsordeningen in de verklaring van de sociale differentiatie naar leesniveau blijkt dat het door expertoordelen vastgestelde complexiteitsniveau de beste verklaringsmogelijkheden biedt. Daarnaast is duidelijk dat ook het rangschikken van teksten naar formele kenmerken relevante informatie over de sociale verschillen in het lezerspubliek oplevert. In vergelijking met expertordening is de via tekstenmerken vastgestelde complexiteit met name voor boeken echter minder informatief.

7.3 DE DRIE THEORETISCHE UITGANGSPUNTEN VERGELEKEN

In deze studie is voor de verklaring van sociale differentiatie in het lezerspubliek een drietal theoretische uitgangspunten geïntroduceerd. In drie afzonderlijke hoofdstukken heeft steeds één theoretisch principe centraal gestaan. Om een onderlinge vergelijking van deze uitgangspunten voor de verklaring van

leesniveau mogelijk te maken is in Tabel 7.1 per uitgangspunt het relatieve gewicht van de verklarende variabelen weergegeven. De vermelde aspecten hebben alle betrekking op een in het specifieke hoofdstuk getoetste hypothese.

In een vergelijking van de drie theoretische uitgangspunten stellen we vast dat de relevantie van tijdsdruk voor het leesniveau betrekkelijk gering is (zie Tabel 7.1). Voor de smaakverschillen binnen het leesaanbod heeft de inkleiding van het vrijetijdsbudget vrijwel geen enkele consequentie. Alleen als een lezer door veel alternatieven tijdsdruk ervaart, heeft dit een verminderde belangstelling voor tijdovende periodieken, zoals opiniebladen en kwaliteitskranten, tot gevolg. Voor het boekenleesniveau doet tijdsdruk er in het geheel niet toe. Een verklaring hiervoor zoeken we bij de meting van het leesniveau. Bij de vaststelling van de tijdsaspecten is informatie uit het Tijdsbestedingsonderzoek (TBO) gebruikt. Deze gegevens zijn met name toegesneden op een nauwkeurige meting van de tijdsbesteding aan lezen. Voor een bepaling van het leesniveau is het TBO minder goed toegerust. Een meer inhoudelijke verklaring voor het ontbreken van de invloed van tijdsdruk richt zich op het flexibele karakter van lezen. Lezen heeft een lage tijd prijs. Ook het lezen van complexe lectuur. Tijdsdruk ervaart men derhalve alleen bij de beslissing tijd aan lezen te besteden en niet bij de keuze voor een bepaald leesniveau.

De constatering dat culturele competentie de belangrijkste predictor voor het leesniveau is, kan als een positieve aanwijzing voor de relevantie van de theorie van informatieverwerking worden opgevat. Lezers die over veel culturele competentie beschikken, kiezen tekstuele uitingen van hoog niveau, zoals kwaliteitskranten, opiniebladen en literatuur. Veel van de invloeden van de sociale achtergrond en socialisatie worden door competentie geïntermedieerd. Opmerkelijk is dat voor alle tekstsoorten de directe invloed van de intellectuele capaciteiten van een lezer blijft bestaan. Blijkbaar intermedieert culturele competentie de relatie tussen opleiding en het leesniveau niet volledig, hetgeen als een tekortkoming van de informatietheorie is aan te merken. Er zijn bepaalde aspecten binnen het bereikte opleidingsniveau die niet met competentie en alle andere relevante aspecten zijn te verklaren. Verder is van belang dat er een directe invloed van het literatuuronderwijs op het leesniveau is te signaleren. Zowel voor boekengenres, als voor het literaire lezen geldt dat men boeken van een hoger niveau kiest als men op school onderwezen is in het genieten van literatuur. Dit resultaat biedt een aanwijzing voor de gedachte dat de school, los van intellectuele capaciteiten en socialisatie in het ouderlijk gezin, sociale achterstand kan compenseren.

Het gegeven dat culturele normen voor alle tekstsoorten relevant zijn in de verklaring van het leesniveau kan als een positieve aanwijzing worden opgevat voor het principe van het streven naar sociaal aanzien. Vooral bij boekengenres kiezen de lezers die culturele normen onderschrijven voor de meer prestigieuze leesstof. Opmerkelijk genoeg is het behoren tot een hogere cultu-

Tabel 7.1 : Weergave van het relatieve gewicht van de verschillende verklarende variabelen voor leesniveau.

Theoretische uitgangspunten	kranten	tijd-schriften	boeken-genres	literaire boeken
<i>Theorie van tijdsallocatie</i>				
Absolute omvang vrije tijd	-	-	-	0
Versnippering vrije tijd	-	+	-	0
Diversiteit vrijetijdsrepertoire	+	+	-	0
<i>Theorie van informatieverwerking</i>				
Algemene capaciteiten	++	++	++	++
Socialisatie ouders	-	+	-	-
Socialisatie school	-	-	+	+
Leeservaringen jeugd	0	0	-	-
Culturele competentie	++	++	++	+
<i>Theorie van sociale waardering</i>				
Culturele beroepsstatus	-	-	-	-
Culturele normen	+	+	++	+
Statuspositie leden netwerk	+	-	++	-
Statuspositie partner	++	+	-	-

- 0 Niet vastgesteld
 - Niet van belang voor het leesniveau
 + Van belang voor het leesniveau
 ++ Van groot belang voor het leesniveau

rele beroepsstatusgroep niet relevant voor het leesniveau. Blijkbaar wordt deze invloed volledig geïntermedieerd door de culturele normen. Ook gedragsbevestiging is in de verklaring van het leesniveau relevant. Met name voor kranten en boeken blijken lezers uit een sociaal netwerk van hoger opgeleiden een voorkeur te hebben voor teksten met een hoog niveau. De constatering dat aspecten van het sociale netwerk van belang zijn, biedt een positieve aanwijzing voor de relevantie van gedragsbevestiging bij een solitaire activiteit als lezen.

7.4 SUGGESTIES VOOR NIEUW ONDERZOEK

In deze studie is over de sociale differentiatie in het lezerspubliek meer helderheid verkregen. Uiteraard is ook een aantal aspecten onbelicht gebleven. Hieronder doen we enkele suggesties voor nieuw onderzoek die voortbouwen op de hier verkregen resultaten.

A. Niveauverschillen tussen teksten

Aangevoerd is dat optredende verschillen tussen tekstuele uitingen relevant zijn voor de sociale differentiatie van het lezerspubliek. Het blijft echter on-

duidelijk of er nu één of meerdere dimensies binnen het leesniveau te onderscheiden zijn. De resulterende ordeningen naar complexiteit, unconventionaliteit en kwaliteit verschillen niet zodanig dat hierop een eenduidig antwoord is te geven. Om hierover meer inzicht te verkrijgen zou men zich kunnen concentreren op tekstuele uitingen die op de hovenstaande rangordeningen een contrasterende positie in nemen. Zo zijn de Opzij, humoristische boeken en de boeken van French en Salinger zeer onconventioneel in verhouding tot hun complexiteit. Een mogelijke vraag luidt dan in hoeverre het lezerspubliek van dergelijke teksten verschilt van de lezers van teksten waarvan conventionaliteit en complexiteit wel op eenzelfde niveau zijn ingeschaald?

Nader onderzoek zou zich ook meer inhoudelijk op de semantische aspecten van tekstuele uitingen kunnen richten. Een onderzoeksvraag kan daarbij zijn: Waarin verschillen teksten naar semantische complexiteit? Voor de beantwoording van zo'n vraag is een meer inhoudelijke beschouwing van de teksten noodzakelijk. Daarbij kan men denken aan zeer specifieke onderverdelingen naar thematiek, stroming, aantal verhaallagen en verwijzingen in de tekst naar secundaire bronnen. De hier verzamelde informatie biedt voor een dergelijke studie een aantrekkelijke basis omdat relatief veel informatie over de lezers van specifieke teksten voorhanden is.

B. Lezers en hun leesgeschiedenis

Een opmerkelijke bevinding in deze studie is de geringe directe invloed van een culturele socialisatie in het ouderlijk gezin. Aangetoond is dat deze socialiserende werking zich alleen voor jongeren voordoet, terwijl voor oudere lezers deze invloed met de jaren afneemt. Er is echter geen blijvende invloed van de ouders op het leesgedrag aangetoond, anders dan via de opbouw van culturele competentie en het aanhangen van culturele normen.

Om de rol van de ouders en ook de school bij lezen nader in beeld te brengen zou men door een ondervraging van respondenten over hun leesgeschiedenis meer inzicht kunnen verkrijgen over de specifieke momenten wanneer veranderingen in het leesgedrag zich voordoen. Wellicht is het zo dat de ouders wel relevant zijn bij de beslissing om literatuur te gaan lezen, of bij de beslissing een bepaald krant te kiezen. Of biedt juist de school de opstap naar het literaire en kwaliteitsrijke lezen? Verder is met informatie over de levensloop van een lezer na te gaan in hoeverre persoonlijke omstandigheden, zoals een huwelijk, het krijgen van kinderen en betaald werk, er zorg voor dragen, dat men minder gaat lezen en meer ontspannende leesstof kiest.

Een andere te toetsen veronderstelling in relatie tot de leesgeschiedenis van lezers is dat onderbroken leesloophanden maar moeilijk weer opgepakt kunnen worden. Er vindt een ontwenning van het lezen plaats die het onaan-trekkelijk maakt opnieuw met het lezen als hobby te beginnen. Daarnaast zou men met loopbaangegevens ook verzadigingseffecten kunnen achterhalen. Als

een lezer op een gegeven moment alle relevante hoeken uit een afgebakend genre heeft gelezen, is het mogelijk dat zo'n lezer stopt met lezen of overstapt naar een geheel ander genre.

C. De sociale omgeving van de lezer

Ook aspecten van het sociale netwerk zijn voor het te verkiezen leesniveau van belang gebleken in dit onderzoek. Zelfs bij een solitaire activiteit als lezen blijken relevante personen uit de directe omgeving de gedragskeuzes te beïnvloeden. In deze studie is de informatie over personen uit het sociale netwerk aan de respondenten ontleend. Echter, om meer betrouwbare gegevens over de rol van personen uit de directe omgeving te verkrijgen zou men eigenlijk de leden van het sociale netwerk persoonlijk moeten ondervragen. Dan is het mogelijk voor vrienden daadwerkelijk het leesniveau en de statuspositie binnen het netwerk te bepalen. Daarnaast is dan ook meer helderheid te verkrijgen over de vraag of er wellicht opinieleiders zijn die de smaak in een groep bepalen, welke communicatie er tussen groepsleden over lezen is, en ook in hoeverre er daadwerkelijk sprake is van afkeuring bij het zich niet conformeren aan groepsspecifieke gedragsregels over lezen. Bij een dergelijke netwerkstudie zou men zich bijvoorbeeld in eerste instantie kunnen beperken tot netwerken uit de culturele bovenlaag.

D. Televisie-kijken als nieuw terrein binnen het cultuurdeelname-onderzoek

Eén van de belangrijkste overwegingen voor een studie naar leesgedrag was de grote populariteit van lezen onder de bevolking in combinatie met het gegeven dat specifieke tekstuele uitingen geliefd zijn in de culturele bovenlaag. In tegenstelling tot andere vormen van culturele participatie biedt lezen zodoende de mogelijkheid sociale differentiatie in een groot deel van de Nederlandse samenleving in beeld te brengen. De laatste jaren is er echter sprake van een afnemende tijdsbesteding aan lezen ten gevolge van een toegenomen belangstelling voor de televisie. Zoals Knulst (1989) stelt zijn het vooral de beter geschoolden van middelbare leeftijd die het lezen trouw zijn gebleven. Wanneer deze ontwikkeling zich doorzet zal het lezen in de toekomst steeds meer een vrijetijdsbesteding van de leden van een goed opgeleide culturele bovenlaag vormen, terwijl de televisie voor alle bevolkingsgroepen aantrekkelijkheid bezit.

Gegeven de bovenstaande ontwikkelingen ligt een onderzoek naar sociale differentiatie in het kijkerspubliek voor de hand. Daarbij is zowel de vraag naar de sociale verschillen bij de kijktijd, als bij het kijkniveau interessant. Een groot voordeel van de televisie-kijkers als onderzoekspopulatie is dat iedere Nederlander televisie kijkt. Er is praktisch geen huishouden in Nederland te vinden waar geen televisie aanwezig is. Daarnaast is er net als bij lezen een grote diversiteit in het programma-aanbod te onderkennen. Er zijn series,

zoals 'Goede Tijden, Slechte Tijden', die zich richten op een gemiddeld publiek, maar er zijn ook uitzendingen, zoals het VPRO-programma 'Zomergasten' specifiek voor een publiek van cultureel en intellectueel geïnteresseerden. Het in ogenschouw nemen van televisie-kijken als de activiteit waaraan heden ten dage de meeste vrije tijd wordt besteedt, biedt een goede gelegenheid meer inzicht te verkrijgen in de sociale differentiatie binnen de vrijetijdsbesteding van de Nederlandse bevolking.

De theoretische uitgangspunten die bij lezen relevant zijn, lijken ook op televisie-kijken toepasbaar. Zo is de verwachting dat personen met veel tijdsdruk minder tijd aan de televisie besteden, terwijl personen met veel versnipperde vrije tijd ook minder aandacht voor de televisie hebben; voor de meeste programma's dient men immers een relatief grote tijdperiode te reserveren. Daarnaast zou men meer inhoudelijk in kunnen gaan op de concurrentie van het televisie-kijken voor lezen. Het is namelijk vrij onwaarschijnlijk dat alle programma's op televisie even concurrerend zijn voor alle soorten teksten.

Bij televisie-kijken doen zich ook competentie-aspecten gelden. Om een televisie-serie te kunnen volgen dient men namelijk te investeren in kennis over het aanbod (verhaallijn, hoofdpersonen en betrokkenheid), terwijl men voor informatieve programma's over achtergrondkennis dient te beschikken. Verder is een veronderstelling dat er ook bij televisie-kijken sprake is van socialisatie. Sommige generaties groeien met de televisie als amusementsbrengr op, terwijl anderen de televisie pas op een later tijdstip in hun leven zien verschijnen. Een toekomstig onderzoek zou zich kunnen richten op de vraag in hoeverre een televisie-socialisatie relevant is voor het latere lees- en kijkgedrag.

Ook sociale aspecten lijken bij televisie-kijken van belang. In de dagelijkse communicatie zijn de televisie-programma's van de voorafgaande avond een favoriet gespreksonderwerp. Bij het kijkgedrag is er binnen specifieke sociale groepen ook duidelijk sprake van af- en goedkeuring. Als lid van de culturele bovenlaag hoor je eenvoudigweg bepaalde programma's niet te aanschouwen en zeker niet te waarderen. Onderzoeksvragen die zich richten op deze communicatie kunnen daarmee tot nieuwe inzichten leiden over de rol van sociale aspecten bij vrijetijdsbesteding.

Al met al bieden de ontwikkelingen op het terrein van de media voldoende aanleiding tot onderzoek in de toekomst, zodat met deze studie zeker niet het laatste woord over lezen is gesproken.

SUMMARY

Research context and research question

Reading is an important leisure time activity for many Dutch people. Like other cultural activities, reading is marked by social differentiation. Because of the fact that almost everybody reads from time to time, and there is abundant reading material to suit every taste, it is not only interesting to know whether, or how often, people read, but especially to find out what type of material they prefer to read. In addition, it makes sense to study reading because the social differentiation in reading behaviour ensures that practically the entire population is brought into view. This contrasts sharply with other cultural activities, which normally only attract the interest of a small social elite. Consequently, the research question in this study is: What differences in social background can be observed among the reading public, and how can the social differentiation be explained?

A theory of cultural participation

In order to derive testable propositions about the social composition of the reading public, reading is treated here as a form of cultural recreation, similar to attending theatrical productions or concerts. Regarding reading as a form of cultural activity allows us to explain social differentiation in the reading public by making use of a theory of cultural participation that has already been applied frequently in the Netherlands (Ganzeboom, 1989). This theory approaches the decision by people to gain acquaintance with forms of art from three points of view. First, cultural participation takes time and is thereby dependent on the amount of leisure time people have at their disposal. Second, cultural participation involves processing complex cognitive information. Differences therefore occur between people who are highly competent at absorbing cultural information and people lacking such competence. Third, cultural participation is a form of behaviour, that is geared towards other people. The choice for specific forms of art therefore can be used to gain social approval from people in the immediate environment.

Given these three perspectives, the probability that a person will participate in a cultural activity can be derived from a combination of personal characteristics and characteristics of the activity involved. The amount of leisure time people have is then weighed against the amount of time required

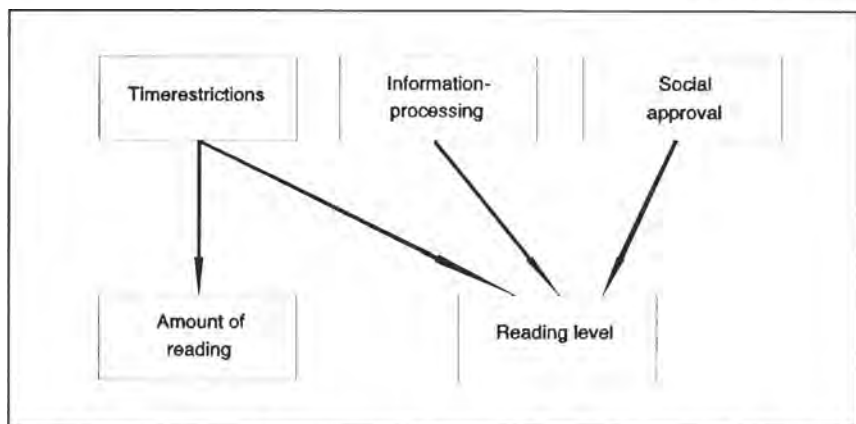

Figure 1 : Schematic representation of the three theoretical perspectives in relation to amount of reading and level of reading.

for participation, their capacity to absorb information is weighed against the complexity of the cultural information to be absorbed, and the social approval they expect as a result of participation is weighed against the prestige surrounding the specific cultural activity. In applying the theory of cultural participation to reading behaviour, it is assumed that only time aspects are important for explaining social differences among the reading public in the time spent on reading. For explaining social differentiation in the level of reading material, however all three theoretical perspectives are expected to be relevant (see Figure 1).

Data collection

To answer research questions about the reading public, this study uses four sources of information concerning the reading behaviour of Dutch people: data from a national telephone survey, information about inhabitants of the city of Utrecht and surroundings obtained through verbal interviews, data concerning book readers from a national survey, and time-budget data from the Social and Cultural Planning Office. The second chapter of the study describes these data sources in detail.

Different levels of reading material

One of the main shortcomings of reading research to date is its failure to distinguish different levels among the available reading materials. This problem is addressed in Chapter 3. On the basis of the theory of cultural participation, it is assumed that reading material can be ranked according to required reading time, complexity, and prestige. Four types of reading material

are taken into account: newspapers, magazines, book genres, and literary books. By linking characteristics of readers to those of texts, it subsequently turned out to be possible to test theoretically-derived hypotheses about the choice for a given level of reading.

Because the time required to read a text cannot be measured in isolation from the reader, reading time is measured on the basis of complexity. Complex texts require more reading time than simple texts. As for the complexity of reading material, a distinction is made between formal and semantic complexity. Formal complexity refers primarily to observable elements in the text, such as the length of words and sentences, but the number of main characters, the structure of the narrative, and the setting are also important. Semantic complexity refers to meanings associated with the reading material. The more layers of meaning a text contains and the harder these are to discover, the more complex that text is. Finally, prestige is based on two aspects of reading material, namely (literary) quality and unconventionality. High quality material refers to texts endorsed by members of social elites. As far as books are concerned, this refers to works of high literary value, and works that meet recognized literary standards. Because of their innovative and controversial character unconventional texts also confer a great deal of prestige. Reading unconventional texts enables people to present themselves as forerunners within the social elite.

Two methods are used to measure text characteristics. First, experts in the areas of reading and literature are asked to rank a number of texts according to complexity and prestige (quality and unconventionality). More specifically, these experts are requested to rank 8 newspaper types, 33 magazine categories, 23 book genres and 73 literary works according to nine characteristics. In addition, the readability of reading material is determined by measuring formal text characteristics. Readability gives an indication of the formal complexity of a text.

Results of the analyses indicate that texts can be adequately ranked by allowing experts to assess their level. There is a high degree of agreement between experts in all cases, and it proved possible to establish the complexity, unconventionality and quality of texts by using nine semantic-contrasting concept pairs. Generally speaking, ranking by experts produces clearly interpretable scales. The intersubjectivity of the evaluations provides a valid empirical basis for an intuitive ranking of reading material. Using rank correlations, the rankings of complexity, unconventionality and quality appears to be closely related. Although, the rank correlations for complexity and quality are particularly high, clear differences are observed for certain texts between unconventionality and complexity. When the resulting rankings are applied to explain social differentiation in reading level, competence aspects appear best suited to explain the complexity of the reading level, whereas social approval

aspects are more important in explaining the unconventionality of the reading level. In general however, no dramatic differences in explanatory possibilities are observed between the three rankings of reading level.

It also proved reasonably valid to rank the complexity of newspaper and magazine texts by looking at formal text characteristics. The resulting rankings conform to intuitive expectations and are highly correlated with expert rankings. However, measuring the complexity of books on the basis of formal text characteristics fails to do justice to the semantic complexity which such texts contain. Formal ranking is especially unsuitable for literary texts, in which semantic aspects obviously play a prominent role. The complexity ranking based on expert judgments appears to offer the best possibilities for explaining social differentiation in reading level. The ranking of texts according to formal characteristics clearly provide relevant information about social differences in the reading public.

Time pressure and reading

In order to enjoy reading it is necessary to have sufficient leisure time. In Chapter 4 a micro-economic theory of consumer behaviour is applied, that assumes that people who experience a high degree of time pressure can maximize their utility by reading few, if any, time-consuming texts, whereas people who experience little time pressure can maximize their utility by reading a lot, and will furthermore prefer more time-consuming material. Time pressure is distinguished in three aspects, namely the amount of leisure time, the degree to which that time is fragmented, and the diversity of a person's recreational activities.

Our research results reveal that especially the amount and fragmentation of leisure time are extremely relevant in explaining the amount of reading. Reading appears to adapt well to the amount of leisure time, and in addition, because of its flexible character, is well-suited to filling in spare moments. In particular the time reserved for newspapers and magazines appears to depend strongly on individual circumstances. People with a lot of available leisure time spend much time reading periodicals, whereas people with little leisure time spend less time on such material. By contrast, the reading of books is less flexible. Fragmented leisure time therefore does not result in people spending more time on books. Time pressure resulting from the diversity of recreational activities also influences the amount of reading. Especially people who go out frequently and who watch a lot of television appear to spend less time reading books, whereas a lot of hobbies and an interest in music have a negative effect on the time spent reading newspapers.

It is also assessed which aspects of time pressure are relevant for explaining reading level. The amount and degree of fragmentation of leisure

time are generally irrelevant. There appears to be only a conditional effect of fragmentation on the reading level for newspapers. People who have a tight as well as fragmented time budget read relatively less time-consuming newspapers than people who have a larger amount of similarly fragmented time. Among the various recreational activities, mainly the time reserved for hobbies results in a choice for less time-consuming periodicals. By contrast, going out and listening to music have no negative effects on reading level. Frequent television viewing results in less time-consuming reading behaviour and in particular in less time spent on reading newspapers.

Cultural competence and reading level

In order to obtain a more detailed explanation of social differentiation in reading level, reading is interpreted in Chapter 5 as a form of information processing. The theory of information processing assumes that readers will choose texts whose complexity corresponds with their own cultural competence. Two aspects of cultural competence are distinguished, namely intellectual aptitude, measured in terms of cognitive abilities and sense of language, and acquired knowledge and skills, measured in terms of cultural socialization in the parental home, confrontation with reading during formal education and reading experience over the course of the lifetime.

The research results indicate that an individual's cultural competence depends mainly on intellectual aptitude. Particularly cognitive abilities, but also a feeling for language, contribute to a relatively high level of cultural competence. Acquired skills are less important for cultural proficiency. For example, the role of cultural socialization in the parental home is limited. Only the mother's reading level contributes to the development of competence. This confirms in a new way the more generally-observed importance of the mother in the cultural socialization process. On the other hand, confrontation with culture and literature during secondary education is found to be relevant for developing competence. People who have received literature instruction at school have a higher level of cultural competence. Hence, education has more influence on the development of competence than socialization in the parental home.

The mediating role of cultural competence in explaining the reading level appears to be clear. The effects of intellectual capacity and socialization in the parental home and at school work partly indirectly via competence. However, the various aspects of intellectual aptitude also exert a direct influence on reading behaviour. For example, level of education influences the chosen reading level for all four types of texts. Hence, there appear to be (cognitive) aspects of educational attainment that are relevant to the reading level but are not accounted for by competence. This can be due to inadequate measurement

of cultural competence, but may also point to a substantive component of education that has not been discussed in this study. A sense of language is especially relevant for the reading of books. Readers with a well-developed sense of language are more likely to choose more complex book genres and literary works.

On the face of it, socialization in the parental home appears to have little direct influence on reading level. However, further analysis reveals that the main influence of this type of socialization is on readers who experienced such encouragement relatively recently. Younger readers who are encouraged in this direction by their parents read more complex books, whereas such forms of socialization no longer play a role for older readers. Apparently, experiences in the parental home do not exert a lasting influence on reading. The attention paid to reading in secondary education is found to directly affect the reading level. Especially when it comes to the reading of books, those people who received extensive literature instruction tend to read more complex reading material.

Social approval and reading level

The explanation of social differentiation in the reading public was extended in Chapter 6 to include the role of social approval. The choice for a certain reading level is interpreted as a form of behaviour geared towards others. Because of that people are guided in their behaviour by group-specific norms concerning reading. Two aspects of social approval can be identified: first, the pursuit of social esteem by distinguishing oneself from members of the lower strata, expressed in among other things, adherence to cultural norms concerning the importance of reading and literature; second, the pursuit of behavioural confirmation by adherence to group-specific norms concerning reading, reflected in the status and reading level of members of the social network that individuals feel they belong to.

The endorsement of cultural norms appears to depend mainly on people's status, measured in terms of education and cultural status of the occupation. Socialization by parents and in school also affect these cultural norms. This supports Bourdieu's idea of cultural reproduction, which assumes that cultural capital is transmitted in the parental home and at school in the form of aesthetic preferences and tastes.

The introduction of social aspects clearly represents a valuable contribution to the explanation of reading level. The analyses indicate that the extent to which readers subscribe to cultural norms concerning the importance of reading and literature positively influences the reading level, even when cultural competence and education are taken into account. Readers who endorse cultural norms prefer more prestigious reading material as a way of

presenting themselves as members of the cultural elite in society. The endorsement of cultural norms concerning the importance of reading bears practically the same weight in the explanation of the book reading level as an individual's cultural competence. The pursuit of social esteem via the endorsement of cultural norms is also relevant to the choice of newspapers and magazines. However, this relationship is less pronounced than that for the reading of books.

Behavioural confirmation is the second component of the pursuit of social approval through reading. This component involves the mutual exchange of social approval for adherence to group rules with respect to reading. The research results indicate that being part of a network of highly educated people is especially relevant to the choice of newspapers and book genres. Readers in highly-educated circles prefer more prestigious newspapers and book genres, regardless of their own level of education. The influence of a person's partner is also assessed. The status of one's partner appears to be especially important in explaining the reading level for periodicals. As for the reading of books, the status of members of one's social network remains the most important factor, even when the influence of one's partner has been taken into account.

The three theoretical perspectives on reading compared

Three theoretical perspectives are introduced in this study for the explanation of social differentiation in the reading public. Each of these three is discussed in a separate chapter. To compare these approaches to the explanation of reading level, the relative weight of the explanatory variables is presented in Table 1. Each of the aspects listed relates to a hypothesis tested in the relevant chapter.

Comparing the three theoretical perspectives, it appears that the relevance of time pressure for the reading level is relatively small (see Table 1). The allocation of the leisure time budget has practically no bearing on differences in reading tastes. Only when readers experience a high degree of time pressure due to a large number of alternatives does this result in a reduced interest in more time-consuming periodicals, such as newsmagazines and quality newspapers. Time pressure has no effect whatsoever on the reading level of books. A possible explanation for this may lie in the way reading level is measured. This study has made use of time-budget data from the Social and Cultural Planning Office to measure time aspects. These data are specifically designed for a precise measurement of the time spent on reading but are less suitable for determining reading level. A more substantive explanation for the lack of influence of time pressure might involve the flexible nature of reading. Reading, even of complex material, has a low time-price. As a consequence, time pressure is only experienced when deciding whether or not to spend time

Table 1 : Representation of the relative weight of the various explanatory variables for reading level.

	news- papers	maga- zines	book genres	literary books
<i>Theory of time allocation</i>				
Amount of leisure time	-	-	-	0
Fragmentation of leisure time	-	+	-	0
Diversity of recreational activities	+	+	-	0
<i>Theory of information processing</i>				
Intellectual ability	++	++	++	++
Socialization by parents	-	+	-	-
Socialization at school	-	-	+	+
Reading experience in youth	0	0	-	-
Cultural competence	++	++	++	+
<i>Theory of social approval</i>				
Cultural occupational status	-	-	-	+
Cultural norms	+	+	++	+
Status of members social network	+	-	++	-
Status of partner	++	+	-	-

0 Not estimated

- Not relevant to the reading level

+ Relevant to the reading level |

++ Highly relevant to the reading level

on reading, and not when choosing what kind of level to read.

The observation that cultural competence is the most important predictor of reading level can be interpreted as a positive indication for the relevance of the theory of information processing. Readers who have a high degree of cultural competence choose reading material with a high level, such as quality newspapers, newsmagazines, and literature. Part of the influence of social background and socialization is mediated by competence. It is notable that intellectual aptitude retains a direct influence on all the different types of text. Cultural competence does not mediate the relationship between education and reading level completely. There are aspects of education that cannot be explained by competence and all the other relevant characteristics. In addition, it is significant that a direct influence of literature instruction on reading level is observed. As far as book genres and literary reading are concerned, people who have been trained at school to appreciate literature read books of a higher level. This result supports the notion that, independent of aptitude and socialization in the parental home, the school can compensate social disadvantage.

That cultural norms are relevant in explaining the reading level for all the different types of texts can be interpreted as a positive indication for the

pursuit of social approval. Readers subscribing to cultural norms prefer more prestigious reading matter, especially as far as book genres are concerned. Remarkably, belonging to a higher cultural occupational status group does not affect the reading level. Apparently, such influence is completely mediated by cultural norms. Behavioural confirmation is also important in the explanation of the reading level. Readers with a social network of highly educated people prefer texts with a high level, especially for newspapers and books. That aspects of the social network are important is a positive indication for the relevance of behavioural confirmation to a solitary activity such as reading.

LITERATUUR

- AARTS, G.J. & N. VAN DER MEULEN (1986), **Het literair eeuwboek**, De Bijenkorf, Amsterdam, 1986.
- ALESTO, M., K. ESKOLA & A. ESKOLA (1981), Lesen und andere kulturelle Aktivitäten in Finnland, in: P. Dorsch & K. Teckentrup, **Buch und Lesen International**, Verlag für Buchenmarkt- und medienforschung, Gütersloh.
- BAKKER, B.F.M. (1985), Sociaal milieu en cultuurdeelname, in: **Mens & Maatschappij**, 60-2, p. 162-177.
- BECKER, G.S. (1976), **The economic approach to human behavior**, University of Chicago Press, Chicago/London, p. 89-114.
- BERLYNE, D.E. (1967), Arousal and reinforcement, in: Levine, D. (ed.), **Nebraska symposium on motivation 1967**, University of Nebraska, Lincoln, p. 1-95.
- BERLYNE, D.E. (1971), **Aesthetics and psychobiology**, Meredith, New York.
- BERLYNE, D.E. (1974), **Studies in the new experimental aesthetics**, John Wiley, New York.
- BERLYNE, D.E. (1976), The new experimental aesthetics and the problem of classifying works of art, in: **Scientific Aesthetics**, 1-2, p. 85-106.
- BETHLEHEM, J.G. & H.M.P. KERSTEN (1986), **Werken met non-respons**, Amsterdam (dissertatie).
- BINA, V. (1981), **Over liefde en avontuur**, Van Loghum Slaterus, Deventer.
- BLOOM, A. (1988), **The closing of the American mind**, Simon and Schuster, New York.
- BOURDIEU, P. (1968), Outline of a sociological theory of art perception, in: **International Social Science**, 20, p. 589-612.
- BOURDIEU, P. (1973), Cultural reproduction and social reproduction, in: R. Brown (red.), **Knowledge, education and social change**, Tavistock, London, p. 71-112.
- BOURDIEU, P. (1983), Oekonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital, in: R. Kreckel (Hrsg.), **Soziale Ungleichheiten, Soziale Welt**, Schwartz, Göttingen, p. 183-198.
- BOURDIEU, P. (1984), **Distinction**, Routledge & Kegan Paul, London.
- CAUWELIER, K. (1987), Communicatie en informatie, in: **Communicatie**, 17, p. 16-22.

- CENTRAAL BUREAU VOOR DE STATISTIEK CBS (1957), **Vrije-tijdsbesteding in Nederland; Winter 1955/'56**, Deel 4: Leesgewoonten, De Haan, Zeist.
- CBS (1965), **Vrije-tijdsbesteding in Nederland 1962-1963**, Deel 2: Televisie, uitgaan en lezen, De Haan, Zeist.
- CBS (1978), **De leefsituatie van de Nederlandse bevolking 1977**, Deel 2: Vrije tijd en vrijetijdsbesteding, Staatsuitgeverij, Den Haag.
- CBS (1987), **Statistisch Zakboek 1987**, Staatsuitgeverij, Den Haag.
- CBS (1989), **Maandstatistieken**, Voorburg, (september 1989).
- COLLINS, R. (1979), **The credential society**, Academic Press, Orlando.
- CROES, J. (RED.) (1990), **De ideale bibliotheek**, De Bijenkorf, Amsterdam.
- DIJKSTRA, K. (1988), Canonvorming in de literaire communicatie, in: **Spektator**, 18-3, p.159-168.
- DIJKSTRA, K. (1992), **Lezers in Utrecht**, Utrecht, (dissertatie).
- DILLMAN, D.A. (1978), **The total design method**, Wiley, New York.
- DIMAGGIO, P. (1982), Cultural capital and school success, in: **American Sociological Review**, 47-2, p. 189-201.
- DIMAGGIO, P. (1987), Classification in art, in: **American Sociological Review**, 52, p. 440-455.
- DIMAGGIO, P. & M. USEEM (1978), Social class and arts consumption, in: **Theory & Society**, 5, p. 141-161.
- DOGGENAAR, J. VAN, & H. LEEMANS (1986), Onderverdelingen van het boekenaanbod door individuele kopers van literatuur, in: **TTT**, 6, 3, p. 231-244.
- DRIESSEN, F. (1978), **Ontstaan en veranderen van preferenties in verband met het stedelijk milieu**, Vakgroep Theorie en Methodologie van de Sociologie, Utrecht.
- DUIJX, T. & H. VERDAASDONK (1989), Het bevorderen van het lezen van boeken, in: **Massacommunicatie**, 17-1, p. 84-93.
- EMANS, B. (1985), **Interviewen: Theorie, techniek en training**, Wolters-Noordhoff, Groningen.
- EYKMAN, C. (1981), **Het profiel van de lezer**, Ministerie van C.R.M., Rijswijk.
- FAASE, J.H. & H. GANZEBOOM (1986), **Film en publiek**, Ministerie voor Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, Rijswijk.
- FINKELKRAUT, A. (1988), **De ondergang van het denken**, Amsterdam.
- FOKKEMA, D. (1985), The concept of code in the study of literature, in: **Poetics Today**, 6, p.643-656.
- FOKKEMA, D. & E. IBSCH (1992), **Literatuurwetenschap en cultuuroverdracht**, Couthinho, Muiderberg.
- FREY, J.H. (1983), **Survey research by telephone**, Sage, Newbury Park.

- GANS, H. (1975), **Popular culture and high culture**, Basic Books, New York.
- GANZEBOOM, H.B.G. (1982), Cultuurdeelname als verwerking van informatie of verwerving van status, in: **Mens & Maatschappij**, 57-4, p. 341-372.
- GANZEBOOM, H. (1983), **Beleving van monumenten 2**, Vakgroep Theorie en Methodologie van de Sociologie, Utrecht.
- GANZEBOOM, H.B.G. (1984), **Cultuur en informatieverwerking**, Utrecht, (dissertatie).
- GANZEBOOM, H. (1988), **Leefstijlen in Nederland**, Sociaal en Cultureel Planbureau, Cahier nr.60, Rijswijk.
- GANZEBOOM, H.B.G. (1989), **Cultuurdeelname in Nederland**, Van Gorcum, Assen.
- GANZEBOOM, H. & P. DE GRAAF (1991), Culturele socialisatie en culturele participatie, in: Verhoeff, R. & H. Ganzeboom, **Cultuur en publiek**, SISWO, Amsterdam, p. 133-157.
- GANZEBOOM, H., P. DE GRAAF & M. KALMIJN (1987), De culturele en economische dimensie van beroepsstatus, in: **Mens & Maatschappij**, 62-2, p. 153-175.
- GANZEBOOM, H.B.G. & F. HAANSTRA (1989), **Museum en publiek**, Ministerie van Welzijn Volksgezondheid en Cultuur, Rijswijk.
- GASENBEEK, B. (1987), **Op zoek naar boekenlezers**, NBLC, Den Haag.
- GIELEN, J., T. KOOPS, C. LAEVEN & G. VELDE (1974), **Massaliteratuur**, Katholieke Universiteit Nijmegen, Nijmegen.
- GOEDEGEBOURE, J. (1989), Afscheid van het lezen?, in: **De Gids**, 152, p. 25-35.
- GRAAF, N.D. DE & H.B.G. GANZEBOOM (1990), Cultuurdeelname en opleiding, in: **Mens & Maatschappij**, 65-3, p. 219-244.
- GRAAF, P.M. DE (1987), **De invloed van financiële en culturele hulpbronnen in onderwijslooppaden**, ITS, Nijmegen.
- HARVEY, J. (1953), The content characteristics of best-selling novels, In: **Public Opinion Quarterly**, 17, p. 91-114.
- HAUWERMEIREN, P. VAN (1975), **Het leesbaarheidsonderzoek**, Tjeenk Willink, Groningen.
- HECKMAN, J.J. (1979), Sample selection bias as a specification error, in: **Econometrica**, 47, 1, p. 153-161.
- HENDRIKSE, D. (1986), De nieuwe analfabeten, in: **Intermediair**, 22.
- HIRSCH, E.D. (1988), **Cultural literacy**, Vintage Books, New York.
- JAGER, H. DE (1967), **Cultuuroverdracht en concertbezoek**, Stenfert Kroese, Leiden.
- JOHNS, J.L. & T.E. WHEAT (1984), Newspaper readability: two crucial factors, in: **Journal of Reading**, Feb, p. 432-434.

- JÖRESKOG, K.G. & D. SORBOM (1985), **LISREL VI**, University of Uppsala, Sweden.
- KAMMANN, R. (1966), Verbal complexity and preference in poetry, in: **Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior**, 5, p. 536-540.
- KAMPHORST, T.J. & L.J.M. VAN BESOUW (1973), **Schouwburgbezoek als vorm van vrijetijdsgedrag**, Rijksuniversiteit Utrecht, Utrecht.
- KLEINNIJENHUIS, J. (1990), **Newspaper complexity and the knowledge gap**, Paper presented at the IAMCR conference in Bled, 26-31 august.
- KNULST, W. (1977), **Een week tijd**, Sociaal en Cultureel Planbureau, Cahier nr. 10, Staatsuitgeverij, Den Haag.
- KNULST, W. (1989), **Van vaudeville tot video**, Sociaal en Cultureel Planbureau, Sociale en Culturele Studies nr.12, Samson, Alphen a/d Rijn.
- KNULST, W. (1989), Verschuivingen in het gebruik van de media in de periode 1975-1985, in: Bronner, A.E. (ed.), **Recente ontwikkelingen in het marktonderzoek**, De Vriezehoek, Haarlem, p. 151-177.
- KNULST, W. (1991), Een elite van achterblijvers, in: Verhoeff, R. & H. Ganzeboom, **Cultuur en publiek**, SISWO, Amsterdam, p. 5-32.
- KNULST, W. & P. VAN BEEK (1990), **Tijd komt met de jaren**, Sociaal en Cultureel Planbureau, Sociale en Culturele Studies nr.14, VUGA, Den Haag.
- KNULST, W. & M. KALMIJN (1988), **Van woord naar beeld?** Onderzoek naar de verschuivingen in de tijdsbesteding aan de media in de periode 1975-1985, Sociaal en Cultureel Planbureau, Cahier nr.66, Rijswijk.
- KNULST, W. & G. KRAAYKAMP (1993), **Vervolgonderzoek Van woord naar beeld?**, (te verschijnen).
- KNULST, W. & L. SCHOONREWOERD (1983), **Waar blijft de tijd?**, Sociaal en Cultureel Planbureau, Sociale en Culturele Studies nr.4, Staatsuitgeverij, Den Haag.
- KRAAYKAMP, G., I. MAAS & I. REDEKER (1985), Het publiek van twee Utrechtse musea, in: **Vrijetijd en Samenleving**, 3-3, p. 313-332.
- KRAAYKAMP, G.L.M. (1990), Smaakverschillen in het lezen van boeken, in: **Sociologische Gids**, 37-3, p. 424-440.
- KRAAYKAMP, G.L.M. & W.P. KNULST (1992), Stijgend scholingsniveau, afnemende belezenheid, in: **Massacommunicatie**, 20-1, p. 22-37.
- KRAAYKAMP, G. (1992), Bereiken bibliotheken een gespreid publiek?, in: Dekker, P. & M. Konings-van der Snoek, **Sociale en culturele kennis**, Sociaal en Cultureel Planbureau, Cahier nr.93, Rijswijk, p. 114-119.
- KRISHAN NAMBOODIRI, N., L. CARTER & H. BLALOCK JR. (1975), **Applied multivariate analysis and experimental designs**, McGraw-Hill, New York.
- LAVRAKAS, P.J. (1987), **Telephone survey methods**, Sage, Newbury Park.

- LEEMANS, H. (1989), Who buys literary books? in: Waits, C. (ed.), **Cultural economics 1988**, The University of Akron Press, Akron.
- LEEMANS, H. (1991), Naar een model voor het beslissinggedrag van kopers van boeken, in: **Sociale Wetenschappen**, 4, p. 279-294.
- LEEMANS, H. & H. VERDAASDONK (1990), Eigenschappen van boeken als factoren bij preferenties en koop, in: **Sociale Wetenschappen**, 4, p. 239-253.
- LINDENBERG, S. (1984), Normen und die Allokation sozialer Wertschätzung, in: H. Todt (Hr.), **Normengeleitetes Verhalten in den Sozialwissenschaft**, Duncker & Humblot, Berlin, p. 169-191.
- LINDENBERG, S. & F. STOKMAN (1983), **Modellen in de sociologie**, Van Loghum Slaterus, Deventer.
- LIPPE, T. VAN DER (1993), **Arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen**, Thesis, Amsterdam (proefschrift).
- LINDER, S.B. (1971), **Arme elite!** Toekomst en tijdgebrek, Wolters-Noordhoff, Groningen.
- LUXEMBURG, J. VAN, M. BAL & W.G. WESTEIJN (1981), **Inleiding in de literatuurwetenschap**, Coutinho, Muiderberg.
- MAAS, I. (1990), **Deelname aan podiumkunsten via de podia, de media en actieve beoefening**, Thesis, Amsterdam.
- MAAS, I. (1991), Sociale omgeving en cultuurdeelname, in: Verhoeff, R. & H. Ganzeboom, **Cultuur en publiek**, SISWO, Amsterdam, p. 105-131.
- MAAS, I., R. VERHOEFF & H. GANZEBOOM (1990), **Podiumkunsten & Publiek**, Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, Rijswijk.
- MARIS, M. VAN (1990), **The perception of books**, Paper presented at the Sixth International Conference on Cultural Economics, Ulmea, Sweden.
- MOLES, A. (1959), **Informationstheorie und aesthetische Wahrnehmung**, Dumont Schauburg, Köln.
- MOON, C. & G. WELLS (1979), The influence of home on learning to read, in: **Journal of Research in Reading**, 2, p. 53-62.
- MUNNICH, M. & C. VAN REES (1986), De cultuursociologie van Pierre Bourdieu, in: **TTT**, 6, p. 318-337.
- MUNTERS, Q.J. (1977), **Stijgende en dalende cultuurgoederen**, Samson, Alphen a/d Rijn.
- NEDERLANDS CENTRUM VOOR MARKETING ANALYSES NCMA (1968), **Lezen van boeken**, Stichting Spoorwerk betreffende het Boek, Amsterdam.
- NCMA (1975), **Leesgedrag en bibliotheekgebruik**, Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk, Staatsuitgeverij, Den Haag.

- NEDERLANDSE STICHTING VOOR DE STATISTIEK NSS (1963), **Kinderen en boeken**: Een onderzoek naar koop-, lees- en studiegewoonten, Nederlandse Stichting voor de Statistiek, Den Haag.
- NELL, V. (1988), The psychology of reading for pleasure, in: **Reading Research Quarterly**, 23-1, p. 6-50.
- NEDERLANDSE ORGANISATIE VAN TIJDSCHRIFT UITGEVERS NOTU (1990), **Handboek van de Nederlandse pers en publiciteit**, Nijgh Periodieken, Schiedam.
- OPPEN, M. VAN (1991), **Van neurofysiologie tot cultuursociologie**, Tilburg, (afstudeerscriptie).
- PACKARD, V. (1959), **The status seekers**, Penguin, New York.
- PARSONS, N. (1985), **The book of literary lists**, Fontana/Collins.
- PEER, W. VAN (1991), Participatie in de literaire cultuur. De invloed van het gezin, **Comenius**, 43, p. 263-279.
- POSTMAN, N. (1988), **Wij amuseren ons kapot**, Het Wereldvenster, Houten.
- PRINS, H., W. DE GIER & M. VAN DER BURG (1989), **Lezers in beeld**, NBLC, Den Haag.
- PURVES, A.C. & R. BEACH (1972), **Literature and the reader**, National Council of Teachers of English, Urbana.
- PUYENBROEK, R. VAN (1992), Is conditionele regressie te moeilijk voor sociale wetenschappers?, in: Dekker, P. & M. Konings-van der Snoek, **Sociale en culturele kennis**, Sociaal en Cultureel Planbureau, Cahier nr.93, Rijswijk, p.241-248.
- RANSHUYSEN, L. & H. GANZEBOOM (1993), **Cultuureducatie en cultuurparticipatie**, Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, Rijswijk.
- SCHNEIDERS, L. (1992), **Lezen voor iedereen!**, NBLC, Den Haag.
- SCHUUR, M. (1988), **De ordening van boeksoorten door volwassen gebruikers van openbare bibliotheken**, NBLC, Den Haag.
- SCITOVSKY, T. (1976), **The joyless economy: an inquiry into human satisfaction and consumers dissatisfaction**, Oxford University Press, London.
- SOCIAAL EN CULTUREEL PLANBUREAU SCP (1978), **Sociaal en cultureel rapport 1978**, Staatsuitgeverij, Den Haag.
- SCP (1986), **Sociaal en cultureel rapport 1986**, Staatsuitgeverij, Den Haag.
- SCP (1988), **Sociaal en cultureel rapport 1988**, Staatsuitgeverij, Den Haag.
- SCP (1990), **Sociaal en cultureel rapport 1990**, VUGA, Den Haag.
- SCP (1992), **Sociaal en cultureel rapport 1992**, VUGA, Den Haag.

- SEGERS, R. (1981), **Lezen en laten lezen**, Martinus Nijhoff, 's Gravenhage.
- SHARON, A.T. (1974), What do adults read?, in: **Reading Research Quarterly**, 9, p. 148-169.
- STICHTING SPEURWERK BETREFFENDE HET BOEK SSB (1961), **Mensen en boeken**, Stichting Speurwerk betreffende het Boek, Amsterdam.
- SSB (1965), **Structuuranalyse en toekomstvisie betreffende de Nederlandse boekenmarkt**, Stichting Speurwerk betreffende het Boek, Amsterdam.
- SSB (1973), **De boekenmarkt in het Nederlandse taalgebied**: Verslag van marktonderzoek over de koop- en leengewoonten van gezinnen in Noord-Nederland, Zuid-Nederland en Vlaanderen, Stichting Speurwerk betreffende het Boek, Amsterdam.
- SSB (1973), **Portret van de Nederlandse boekenconsument**, Stichting Speurwerk betreffende het Boek, Amsterdam.
- SSB (1974), **De Nederlander en zijn boek**: Een onderzoek naar de achtergronden van het kopen, lenen en lezen in Nederland in 1974, Stichting Speurwerk betreffende het Boek, Amsterdam.
- SSB (1974), **Jeugd & boek**, Stichting Speurwerk betreffende het Boek, Amsterdam.
- SSB (1986), **Handleiding voor het gebruik van de Nederlandse Uniforme Genre Indeling**, Stichting Speurwerk betreffende het Boek, Amsterdam.
- SSB (1988), **Boekenvakboek 1987**, Stichting Speurwerk betreffende het Boek, Amsterdam.
- STOKMANS, M. & H. LEEMANS (1990), **Measuring the perceived attributes of books**, Paper presented at the 6th International Conference on Cultural Economics, Ulmeå, Sweden.
- SWANBORN, P.G. (1981), **Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek**, Boom, Meppel.
- SWANBORN, P.G. (1982), **Schaaltechnieken**, Boom Meppel, Amsterdam.
- TAZELAAR, F. (1985), **De kwaliteit van het stedelijk leefmilieu**, ESP, Utrecht.
- TAYLOR, D. (1981), The family and the development of literacy skills and values, in: **Journal of Research in Reading**, 4-2, p. 92-103.
- TELLEGEN, S. & I. CATSBURG (1987), **Waarom zou je lezen?**, Wolters-Noordhoff, Groningen.
- TOUSSAINT-DEKKER, A. (1987), **Boek en school**, Spruyt, Van Mantegem & De Does B.V., Leiden, (proefschrift).
- VANHESTE, B. (1981), **Literatuursociologie**, Van Gorcum, Assen.
- VEBLEN, T. (1974), **De theorie van de nietsdoende klasse**, De Arbeiderspers, Amsterdam.
- VERDAASDONK, H. (1982), Literatuuropvattingen als frames, in: **TTT**, 2, 1, p. 44-63.

- VERDAASDONK, H. (1984), De onderscheidenheid van het literaire titelaanbod, in: Adriaansens, H. & H. Verdaasdonk, **De toekomst van het boek**, Joost Nijssen, Amsterdam, p. 83-116.
- VERDAASDONK, H. (1986), Empirische literatuursociologie aan de Katholieke Universiteit Brabant, in: **TTT**, 6, 3, p. 211-218.
- VERDAASDONK, H. (1989), **De vluchtigheid van literatuur**, Bert Bakker, Amsterdam.
- VERDAASDONK, H. (1990), Marketing en de sociologie van het boek, in: **Boekmancahier**, 3-2, p.4-14.
- VERHOEFF, R. (1992), **Het publiek van de oude muziek**, Ministerie van WVC, Rijswijk.
- VERHOEFF, R. (1993), **De weg naar de podia**, Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit Utrecht (proefschrift).
- VOOYS, M., T. VAN DER VOORT & H. BEENTJES (1987), De geschiktheid van verschillende typen vragen om de kijktijd en leestijd van kinderen te meten, In: **Massacommunicatie**, 1, p.65-80.
- WEISBERG, S. (1985), **Applied linear regression**, Wiley & Sons, New York.
- WERKGROEP BEGRUIPELIJKHEIDSONDERZOEK (1982), Leesbaarheidsformules, In: **Massacommunicatie**, 10, p. 115-123.
- WIEBES, P.E. (1983), **Lezen en laten lezen**, Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk.
- WILTERDINK, N. (1990), Cultuurspreiding en milieu, in: **Boekmancahier**, 2-3, p. 60-63.
- WINSHIP, C. & R.D. MARE (1992), Models for sample selection, in: **Annual Review of Sociology**, 18, p. 327-350.
- WIPPLER, R. (1968), **Sociale determinanten van het vrijetijdsgedrag**, Van Gorcum, Assen.
- WIPPLER, R. (1990), Cultural resources and participation in high culture, in: Hechter, M., K-D. Opp & R. Wippler, **Social institutions**, Aldine de Gruyter, New York, p.187-204.
- WELZIJN VOLKSGEZONDHEID EN CULTUUR, MINISTERIE VAN WVC (1989), **Nota Letterenbeleid**, SDU, Rijswijk.
- ZIMMERMAN, H.D. (1976), Heftrömäne und zeitgenössische Römäne angesehener Autoren, In: Rucktaschel, A. & H.D. Zimmerman (hrsg.), **Trivalliteratur**, Wilhelm Fink Verlag, München.

BIJLAGE A

INDELING VAN TEKSTEN

Bijlage A : *Uitgebreide indeling van de dagbladen en tijdschriften, zoals die in de beoordelingsprocedure zijn gebruikt.*

DAGBLADEN

Algemeen Dagblad
Confessionele dagbladen
- Reformatorisch dagblad
- Nederlands dagblad
- Katholiek dagblad
NRC Handelsblad
Regionale dagbladen
- Utrechts Nieuwsblad
- Nieuwsblad van het Noorden
- Hengelo's Dagblad
Het Parool
De Telegraaf
Trouw
De Volkskrant

Libelle
Literaire tijdschriften
- Onze taal
- Maatstaf
- Tirade
Margriet
Marion
Meisjesbladen
- Intiem
- Yes
- Tina
Nieuwe Revu
Nouveau
Omroepbladen
- TV magazine
- VPRO-gids
- AVRO-bode

TIJDSCHRIFTEN

Aktueel
Autovisie
Avenue
Cosmopolitan
Elle
Elsevier's magazine
De Groene Amsterdammer
Het Beste
Hobbybladen
- Eigen huis & Interieur
- Op leren voeten
- Allerhande
HP/De Tijd
Intermediair
De Kampioen
Knip

Opzij
Panorama
Playboy
Popbladen
- Hitkrant
- Popfoto
- Oor
Privé
Story
Stripbladen
- Donald Duck
- Sjors en sjimmie
Viva
Voetbal International
Vrij Nederland
VT-Wonen
Weekend

Bijlage A : *Uitgebreide indeling van de boeken, zoals die in de beoordelings-procedure voor boekengenres zijn gebruikt.*

BOEKENGENRES

Dames- en volksromans

- Cookson - Als bloesem in stormwind
- Sant van 't - De brug naar de liefde
- Manen-Pieterse van - De verrekijker

Detectives

- Nabb - Dood in de lente
- Baantjer - Een Amsterdamse rechercheur
- Christie - Het ABC-mysterie

Erotische lectuur

- Heeresma - Een hete ijssalon
- Hollander - De happy hooker
- Hawke - Dat kun je allemaal leren

Familie- en streekromans

- Abma - Rechtszaak om Roelie
- Oosterbroek-Dutschum - Het oever
- Kortooms - Liefde in Peelland

Griezel- en spookverhalen

- King - Ogen van vuur
- Uytendhouwen - De bewaker van het bolwerk
- Seltzer - Het Omen

Historische romans

- Koning - In liefde en dood
- Auel - Het dal der beloften
- Tuchman - De waanzinnige 14e eeuw

Hobbyboeken

- Oudshoorn - Praktisch tuinieren
- Schut - Zeiltechniek
- Jaartveld - Het grote handwerkboek

Humoristische boeken

- Thomas - Top
- Kuitenbrouwer - Turbotaal
- Meinderts & Jekkers - Tejo

Kasteel-, dokters- en liefdesromans

- Konsalik - Dokter Erica Werner
- Wells - Cherry in New York
- onbekend - Dr. Anne Maas

Naslagwerken, encyclopedieën

- Grote Winkler prins
- Bree van - Het aanzien van 1990
- Brehm - Dierenleven in kleuren

Nederlandse literaire romans

- 21 boektitels

Nederlandse literatuur van vóór 1945

- 7 boektitels

Memoires, dagboeken

- Gorbachov - Mijn visie
- Gogh van - Een leven in brieven
- Kasparov - Hoog spel

Oorlogs- en verzetsromans

- Lacq - Kinderen in de oorlog
- Michener - De brug bij Andau
- Uris - Dreigende heuvels

Populair wetenschappelijke boeken

- Diekstra - Leven met moeilijke mensen
- Hofstadter - Godel, Escher, Bach
- Heek van der - Mysterieën van het heelal

Reisbeschrijvingen

- Vos - Himalaya-dagboek
- Clark - Volg de evenaar

Science fiction

- Vance - De grote planeet
- Lem - Terminus
- Herbert - Duin

Spionageromans

- Ludlum - Het Jason dubbelspel
- Hall - Operatie Noorderlicht
- Robertson - Het Omega-bedrog

Sprookjes

- Andersen - Het meisje met de zwavelstokjes
- Tolkien - In de ban van de ring
- Perrault - Sprookjes van Moeder de Gans

Strips

- Toonder - Avonturen van Tom Poes
- Vandersteen - Suske en Wiske en de nerveuze Nerviërs
- Kamagurka - Cowboy Henk

Thrillers, avonturenromans

- Fielding - Eindspel
- Oolbekkink - In plaats van kaarten
- Maclean - Bereneiland

Vertaalde literaire romans

- 31 boektitels

Westerns (wild-westverhalen)

- Swarthout - De schutter
- Harper - Dodelijk spoor naar Arizona
- May - Winnetou bij de Bedoeïenen

Bijlage A : *Uitgebreide indeling van de literaire boektitels, zoals die in de beoordelingsprocedure zijn gebruikt.*

BOEKEN

Allende - Eva Luna	Hughes - Fatale kust
Biesheuvel - In de bovenkooi	Irving - De wereld volgens Garp
Blaman - Eenzaam avontuur	Jong de- Opwaaiende zomerjurken
Boer de - De vrouw in het maanlicht	Joyce - Ulysses
Böll - De verloren eer van K.Blum	Kafka - Alle verhalen
Bordewijk - Karakter	Komrij - Verwoest Arcadië
Bradley - Nevelen van Avalon	Konrad - Het tuinfeest
Bronte - Woeste hoogten	Kooten van - Modernismen
Bukowski - Verhalen van alledaagse waanzin	Kousbroek - Anathema's
Capote - Ontbijt bij Tiffany	Kozinski - Aanwezig
Carmiggelt - Alle kroegverhalen	Loo de - De meisjes van de suikerwerfabriek
Celine - Dood op krediet	Magris - Donau
Cervantes - Don Quichote	Marquez - Kroniek van een aangekondigde dood
Chatwin - In Patagonië	Melville - Moby Dick
Claus - Het verdriet van België	Minco - Het bittere kruid
Couperus - Elïne Vere	Mulisch - Het stenen bruidsbed
Cremer - Ik, Jan Cremer	Multatuli - Max Havelaar
Dahl - M'n liefje, m'n duifje	Musil - Het posthume werk van een levende
Dis van - Zilver	Nescio - Dichtertje/De uitvreter/Titaantjes
Dis van - Een barbaar in China	Nietsche - De anti-christ
Eco - In de naam van de roos	Nooteboom - Voorbij passages
Elsschot - Lijmen/ Het been	Orwell - 1984
Fabricsius - Scheepsjongens van Bontekoe	Pasternak - Dr. Zhivago
Falaci - Een man	Poe - Verhalen
Flaubert - Madame Bovary	Reve - De avonden
Frank - Het achterhuis	Salinger - De vanger in het koren
French - Ruimte voor vrouwen	Sartre - Brieven aan Castor
Goethe - Het lijden van de jonge Werther	Schendel van - Fregatschip Johanna Maria
Goncourt de - Dagboek	Shakespeare - Hamlet
Hart 't - Een vlucht regenwulpen	Theroux - De grote spoorwegcarroussel
Hartog de - Hollands Glorie	Thijssen - Kees de jongen
Hemingway - De oude man en de zee	Tjechov - Drie gezusters
Hermans - Au Pair	Toergenjev - Brieven
Heyden van der - Vallende ouders	Tolstoi - Oorlog en vrede
Heijermans - Op hoop van zegen	Vestdijk - Ivoren wachters
Hildebrand - Camera Obscura	Wolkers - Terug naar Oegstgeest
Höweler - Van geluk gesproken	

BIJLAGE B

SCHAALWAARDEN VAN DE TEKSTEN

Bijlage B : *Schaalwaarden van kranten voor de expertbeoordeling en de ordening via formele kenmerken.*

Kranten	schaalwaarden			
	complexiteit		prestige	
	expert- ordening	formele ordening	onconven- tionaliteit	kwaliteit
NRC Handelsblad	7.61	7.22	5.31	7.85
De Volkskrant	6.48	7.49	6.53	7.66
Trouw	5.98	4.29	4.34	6.79
Confessionele dagbladen	5.80	5.75	1.81	4.86
Het Parool	5.35	4.95	5.62	6.06
Regionale dagbladen	3.98	5.23	4.40	5.18
Algemeen Dagblad	3.47	3.85	3.50	4.09
De Telegraaf	2.55	2.44	2.50	3.17
Gemiddelde	5.15	5.15	4.25	5.71
Standaarddeviatie	1.69	1.69	1.60	1.68
Correlatiematrix ^a				
complexiteit (experts)	1.00			
complexiteit (formeel)	.85*	1.00		
onconventionaliteit	.53	.61	1.00	
kwaliteit	.92**	.83*	.80*	1.00

a Pearson's correlatie
 * Significant ($p < .01$)
 ** Significant ($p < .001$)

Bijlage B : *Schaalwaarden van tijdschriften voor de expertbeoordeling en de ordening via formele kenmerken.*

Tijdschriften	schaalwaarden			
	complexiteit		prestige	
	expert- ordering	formele ordering	onconven- tionaliteit	kwaliteit
Litteraire tijdschriften	7.80	3.83	5.45	6.87
Vrij Nederland	7.31	6.59	7.29	7.74
Intermediair	7.23	5.58	5.47	7.07
De Groene Amsterdammer	7.00	6.22	7.65	7.30
Elsevier	6.73	6.08	3.70	6.48
HP/DeTijd	6.69	5.15	6.06	6.86
Opzij	6.07	5.71	7.94	6.47
Knip	4.93	3.39	3.80	3.94
Marion	4.60	3.74	3.75	3.60
VT-wonen	4.14	3.72	5.41	4.90
Hobbybladen	3.89	6.22	4.90	5.53
Autovisie	3.73	5.55	3.56	3.05
Kampioen	3.42	3.93	3.96	4.33
Avenue	3.41	4.45	4.66	3.51
Het Beste	3.28	5.38	3.45	3.67
Voetbal International	3.19	2.20	3.63	2.88
Popbladen	3.18	1.35	4.88	3.05
Elle	3.13	5.33	4.35	2.91
Cosmopolitan	2.94	3.83	4.50	2.85
Nouveau	2.94	5.81	4.06	2.79
Viva	2.29	1.72	5.55	3.06
Margriet	2.11	1.27	2.94	2.40
Playboy	2.08	3.95	3.61	2.14
Libelle	1.95	0.45	2.90	2.67
Nieuwe Revu	1.93	-0.12	4.47	2.70
Omroepbladen	1.78	3.58	4.34	3.10
Panorama	1.71	1.87	3.41	2.09
Aktueel	1.51	2.80	2.37	1.56
Weekend	1.37	3.32	2.00	1.31
Meisjesbladen	1.36	-0.79	3.43	2.60
Story	1.35	2.14	2.16	1.07
Stripbladen	1.31	-0.24	3.63	2.45
Prive	1.26	3.59	1.98	1.13
Gemiddelde	3.56	3.56	4.28	3.76
Standaarddeviatie	2.05	2.05	1.49	1.95
Correlatiematrix ^a				
complexiteit (experts)	1.00			
complexiteit (formeel)	.66**	1.00		
onconventionaliteit	.73**	.46*	1.00	
kwaliteit	.95**	.61**	.82*	1.00

Bijlage B : *Schaalwaarden van de boekengenres voor de expertbeoordeling en de ordening via formele kenmerken.*

Boekengenres	schaalwaarden			
	complexiteit		prestige	
	expert- ordering	formele ordering	onconven- tionaliteit	literaire kwaliteit
Pop. wetenschap. boeken	6.47	4.02	5.33	3.67
Vertaalde literaire romans	5.33	3.91	6.03	7.00
Ned.literatuur vòòr 1945	5.00	2.90	5.64	7.69
Memoires, dagboeken	4.63	3.93	4.47	4.49
Historische romans	4.61	4.10	3.84	4.78
Ned.literaire romans	4.56	2.96	5.50	6.47
Naslagwerken	4.33	7.03	3.06	3.33
Oorlogs- verzetsromans	3.35	3.34	3.39	4.01
Science fiction	2.98	3.55	4.04	3.40
Reisbeschrijvingen	2.94	3.58	3.97	3.31
Spionageromans	2.65	2.69	2.67	2.60
Hobbyboeken	2.62	5.44	2.76	2.76
Sprookjes	2.55	2.35	3.25	7.19
Thrillers, avonturenromans	2.15	3.56	2.71	2.45
Humoristische boeken	2.12	3.61	4.05	2.90
Griezel- en spookverhalen	2.07	1.75	2.93	2.52
Detectives	2.06	2.11	3.00	3.02
Strips	2.03	-0.04	4.39	3.90
Erotische lectuur	1.81	2.24	3.21	2.57
Westerns	1.79	1.14	1.68	1.86
Familie- en streekromans	1.49	2.21	1.69	2.14
Dames- en volksromans	1.28	1.66	1.28	1.61
Kasteel- en doktersromans	1.14	1.95	1.44	1.62
Gemiddelde	3.04	3.04	3.49	3.71
Standaarddeviatie	1.47	1.47	1.34	1.80
Correlatiematrix ^a				
complexiteit (experts)	1.00			
complexiteit (formeel)	.55*	1.00		
onconventionaliteit	.81**	.25	1.00	
literaire kwaliteit	.66**	.16	.78**	1.00

a Pearson's correlatie

* Significant ($p < .01$)

** Significant ($p < .001$)

Bijlage B : *Schaalwaarden van de literaire boeken voor de expertbeoordeling en de ordening via formele kenmerken.*

Literaire boeken	schaalwaarden			
	complexiteit		prestige	
	expert- ordening	formele ordening	onconven- tionaliteit	literaire kwaliteit
Joyce	8.51	5.87	8.03	8.70
Nietsche	7.92	7.93	7.37	6.69
Musil	6.98	5.86	6.76	7.78
Kousbroek	6.75	5.74	5.30	5.80
Celine	6.62	2.95	6.63	7.77
Sartre	6.62	4.19	6.14	6.35
Shakespeare	6.49	4.78	6.56	8.72
Kafka	6.42	4.66	7.88	8.48
Multatuli	6.40	3.69	7.64	8.48
Konrad	6.32	6.31	6.39	7.61
Mulisch	6.31	4.98	6.63	7.34
Eco	6.18	5.48	6.11	6.80
Goethe von	6.08	4.32	6.24	8.28
Claus	6.00	5.72	6.72	7.62
Toergenjev	5.93	4.46	4.74	6.27
Blaman	5.86	4.78	7.25	7.60
Tolstoi	5.73	5.31	5.92	8.45
Goncourt de	5.68	6.39	5.16	6.29
Magris	5.61	6.19	4.91	5.33
Cervantes	5.53	5.93	6.49	8.19
Orwell	5.51	5.49	7.27	7.94
Komrij	5.37	4.13	5.88	6.56
Flaubert	5.36	5.68	7.33	8.44
Tjechov	5.32	3.62	6.04	7.77
Marquez	5.32	4.23	6.08	7.38
Falaci	5.24	3.66	6.23	6.11
Couperus	5.18	7.56	5.64	8.14
Heyden van der	5.16	4.90	5.80	7.19
Bukowski	5.13	2.00	5.95	6.58
Melville	5.11	5.12	5.57	7.12
Reve	5.10	3.09	6.62	8.21
Vestdijk	5.09	6.82	5.85	7.77
Brönte	5.02	6.02	6.43	7.65
Hughes	4.96	7.24	4.69	5.41
Allende	4.93	5.30	5.95	6.16
Salinger	4.93	2.84	6.86	7.58
Bordewijk	4.90	5.15	5.26	7.68
Hildebrand	4.88	5.67	4.43	7.03
Böll	4.87	7.95	6.42	7.00
Nescio	4.87	3.76	6.62	8.04
Jong de	4.82	3.98	5.16	6.29
Pasternak	4.77	5.39	5.51	6.68
Kozinski	4.66	4.40	5.79	6.58

Bijlage B : Vervolg.

Capote	4.61	3.97	5.53	6.04
Nooteboom	4.52	5.09	4.95	5.90
French	4.42	5.22	6.43	5.71
Hermans	4.38	5.41	4.59	6.41
Schendel van	4.38	4.75	3.91	6.57
Elsschof	4.36	4.18	5.97	7.85
Chatwin	4.18	5.99	5.03	5.41
Heijermans	4.12	1.70	5.92	6.78
Irving	4.10	6.38	5.37	6.45
Frank	4.07	4.75	5.71	7.06
Hemingway	4.04	2.33	5.12	7.36
Minco	3.98	4.01	5.53	6.90
Poe	3.96	5.05	5.65	7.31
Biesheuvel	3.93	5.49	4.57	6.16
Bradley	3.88	4.80	3.85	4.27
Wolkers	3.86	4.31	5.84	6.66
Dis van1	3.85	4.39	4.98	5.20
Dis van2	3.75	6.03	4.74	5.07
Hart 't	3.57	3.65	4.48	5.46
Theroux	3.54	5.10	4.34	4.77
Loo de	3.43	5.28	5.15	5.68
Thijssen	3.40	3.12	4.21	6.11
Höweler	3.29	4.03	4.44	4.60
Cremer	3.13	5.33	5.58	5.28
Dahl	2.98	4.30	4.78	5.26
Hartog de	2.78	5.12	3.11	3.91
Carmiggelt	2.73	3.76	4.06	5.67
Kooten van	2.58	4.71	5.07	5.35
Fabricsius	2.45	3.91	3.00	4.46
Boer de	2.26	3.32	3.68	3.93
Gemiddelde	4.86	4.86	5.64	6.68
Standaarddeviatie	1.26	1.26	1.07	1.21

Correlatiematrix^a

complexiteit (experts)	1.00			
complexiteit (formeel)	.28*	1.00		
onconventionaliteit	.75**	.10	1.00	
literaire kwaliteit	.67**	.05	.79**	1.00

a Pearson's correlatie

* Significant ($p < .01$)** Significant ($p < .001$)

BIJLAGE C

VERDELINGSKENMERKEN

VAN DE VARIABLEN

Bijlage C.1 : Beschrijving van de variabelen uit het tijdsbestedingsonderzoek (TBO90).

Variabelen	gemid- delde	std. deviatie	min.	max.	N
<i>Achtergronden</i>					
Geslacht	1.50	0.50	1	2	2919
Opleidingsniveau	3.34	1.41	1	6	2919
Inkomen	3.49	1.23	1	5	2910
Leeftijd	42.81	16.87	18	87	2919
Aantal gecombineerde taken	1.45	0.71	0	4	2919
Uren betaald werk	17.82	20.60	0	89.75	2919
Huishoudelijke verplichtingen	1.79	1.47	0	4	2919
<i>Verklarende variabelen</i>					
Hoeveelheid vrije tijd	48.00	15.35	0	105.00	2919
Versnippering vrije tijd	5.26	2.07	0	17.35	2919
Culturele participatie	2.18	0.88	1	4	2919
Uitgaan	2.27	1.30	0	5	2919
Hobby's	1.82	0.69	0	4	2919
Muziek luisteren	3.22	0.81	0	4	2919
Ontvangstmogelijkheden TV	9.10	4.08	0	17	2919
Accessoires TV	2.74	1.26	0	6	2919
<i>Te verklaren variabelen</i>					
Lezen totaal (uren)	5.37	4.66	0	38.00	2919
Boeken lezen (uren)	1.48	2.75	0	27.50	2919
Kranten lezen (uren)	2.39	2.57	0	26.25	2919
Tijdschriften lezen (uren)	1.49	1.78	0	14.00	2919
Televisie-kijken (uren)	11.97	8.10	0	67.75	2919
Percentage lezen (mediatijd)	32.71	23.81	0	100.00	2899
Lezen totaal (ja/nee)	0.92	0.27	0	1	2919
Boeken lezen (ja/nee)	0.43	0.50	0	1	2919
Kranten lezen (ja/nee)	0.76	0.43	0	1	2919
Tijdschriften lezen (ja/nee)	0.73	0.44	0	1	2919
Complexiteit laatste boek	2.90	1.41	1.30	4.96	1108
Complexiteit kranten	4.35	0.89	3.79	6.69	2209
Complexiteit tijdschriften	3.10	1.12	1.12	6.83	1827

Bron: TBO90, Tijdsbestedingsonderzoek 1990 (N = 2919), SCP, gewogen resultaten.

Bijlage C.2 : Beschrijving van de variabelen uit de landelijke telefonische enquête (LEES90).

Variabelen	gemid- delde	std. deviatie	min.	max.	N
<i>Achtergronden</i>					
Geslacht	1.51	0.50	1	2	2042
Opleidingsniveau	3.72	1.85	1	7	2038
Inkomen	3.64	1.25	1	5	2040
Leeftijd	44.07	17.87	180	93	2042
Culturele beroepsstatus	-0.14	0.82	-1.60	1.78	1697
<i>Te verklaren variabelen</i>					
Complexiteit boekgenres (exp.)	3.26	0.85	1.14	5.33	1266
Onconventionaliteit boekgenres	3.69	0.92	1.44	6.03	1266
Kwaliteit boekgenres	4.25	1.17	1.62	7.69	1266
Complexiteit kranten (exp.)	4.20	1.17	2.55	7.61	1851
Onconventionaliteit kranten	4.22	0.96	1.81	6.53	1851
Kwaliteit kranten	5.14	1.17	3.17	7.85	1851
Complexiteit tijdschriften (exp.)	3.13	1.35	1.26	7.55	1437
Onconventionaliteit tijdschriften	3.95	1.03	1.98	7.94	1437
Kwaliteit tijdschriften	3.78	1.55	1.07	7.74	1437

Bron: LEES90, Telefonische enquête (landelijk) 1990 (N=2042), gewogen resultaten

Bijlage C.3 : *Beschrijving van de variabelen uit de mondelinge ondervraging in Utrecht en omgeving (UTRECHT90)*

Variabelen	gemid- delde	std. deviatie	min.	max.	N
<i>Achtergronden</i>					
Geslacht	1.51	0.50	1	2	594
Inkomen	5.94	2.47	1	9	594
Leeftijd	43.89	17.96	18	97	594
Uren betaald werk	17.08	19.38	0	80	591
Huishoudelijke verplichtingen	1.66	1.31	0	4	594
<i>Verklarende variabelen</i>					
Opleidingsniveau	4.35	1.97	1	7	594
Culturele beroepsstatus	0.04	0.80	-1.60	1.78	594
Taalgevoel (beroep)	2.03	0.80	1	4	594
Cultuurdeelname ouders	2.20	2.51	0	12	594
Complexiteit lezen vader	1.84	1.87	0	5.33	594
Complexiteit lezen moeder	1.83	1.67	0	5.33	594
Bezit ouders leesaanbod	4.81	2.01	0	8	594
Aandacht cultuur school	1.28	1.49	0	6	594
Aandacht lezen school	4.67	3.76	0	12	594
Leeservaringen jeugd	2.52	0.73	1	4	563
Culturele competentie	2.26	1.70	0	8	594
Culturele normen	2.30	0.43	1	3	572
Statuspositie partner	3.97	2.02	1	7	388
Statuspositie sociaal netwerk	4.64	1.66	1	7	482
<i>Te verklaren variabelen</i>					
Complexiteit kranten (exp.)	4.60	1.43	2.55	7.61	553
Complexiteit kranten (form.)	5.28	1.53	2.44	7.49	553
Onconventionaliteit kranten	4.52	1.20	1.81	6.53	553
Kwaliteit kranten	5.55	1.46	3.17	7.85	553
Complexiteit tijdschriften (exp.)	3.49	1.78	1.26	7.31	469
Complexiteit tijdschriften (form.)	3.24	1.55	0.45	6.59	469
Onconventionaliteit tijdschriften	3.99	1.16	1.98	7.65	469
Kwaliteit tijdschriften	3.68	1.73	1.07	7.74	469

Bron: UTRECHT90, Mondelinge enquête (Utrecht en omgeving) 1990, (N = 594), gewogen resultaten.

Bijlage C.4 : Beschrijving van de variabelen uit de landelijke schriftelijke enquête onder de boekenlezers (BOEK91).

Variabelen	gemid- delde	std. deviatie	min.	max.	N
<i>Achtergronden</i>					
Geslacht	1.61	0.49	1	2	724
Inkomen	3.58	1.29	1	5	723
Leeftijd	44.42	16.87	18	92	724
Uren betaald werk	19.02	20.43	0	90	718
Huishoudelijke verplichtingen	2.44	1.59	0	5	724
<i>Verklarende variabelen</i>					
Opleidingsniveau	3.99	1.88	0	7	724
Culturele beroepsstatus	0.07	0.76	-1.60	1.78	722
Taalgevoel (beroep)	1.98	0.80	1	4	724
Cultuurdeelname ouders	1.53	2.01	0	10	724
Complexiteit lezen vader	1.20	1.74	0	5.33	724
Complexiteit lezen moeder	1.22	1.51	0	5.33	724
Boekenbezit ouders	2.46	1.22	0	6	724
Stimulering lezen ouders	8.23	3.17	0	15	718
Aandacht cultuur school	1.31	1.49	0	6	724
Aandacht literatuur school	3.71	3.17	0	12	724
Buitenschool leesactiviteiten	0.50	0.61	0	3	724
Leeservaringen jeugd	5.78	2.40	1	10	722
Culturele competentie	6.97	3.21	0	16	724
Culturele normen	2.37	0.38	1.25	3	697
Statuspositie partner	3.74	1.87	1	7	500
Statuspositie sociaal netwerk	4.16	1.62	1	7	640
Leesniveau sociaal netwerk	2.67	1.40	0	6.03	500
<i>Te verklaren variabelen</i>					
Complexiteit boekgenres (exp.)	3.08	0.66	1.14	6.47	698
Complexiteit boekgenres (form.)	3.24	0.49	1.15	5.00	698
Onconventionaliteit boekgenres	3.48	0.65	1.28	5.77	698
Literaire kwaliteit boekgenres	3.70	0.75	1.61	7.19	698
Complexiteit boektitels (exp.)	4.31	0.47	2.45	5.64	666
Complexiteit boektitels (form.)	4.62	0.42	1.70	6.03	666
Onconventionaliteit literaire titels	5.43	0.49	3.00	6.54	666
Literaire kwaliteit literaire titels	6.62	0.54	3.91	7.89	666

Bron: BOEK91, Schriftelijke enquête (landelijk) 1991, (N=724).

BIJLAGE D

AANVULLENDE ANALYSES

Bijlage D.1 : *Tobit-analyse van de tijdsbesteding aan boeken, kranten en tijdschriften naar tijdsdrukvariabelen en sociale achtergronden.*

	gestandaardiseerde tobitcoëfficiënten ^a			
	lotaal lezen	boeken lezen	kranten lezen	tijdschriften lezen
<i>Achtergronden</i>				
Geslacht	.04*	.13**	-.11**	.09**
Opleidingsniveau	.17**	.12**	.12**	.04
Inkomen	.10**	.02	.12**	.06**
Leeftijd	.28**	.02	.34**	.15**
Aantal gecombineerde taken	-.01	.00	.03	-.04*
Uren betaald werk	.02	-.03	.04*	.03
Huishoudelijke verplichtingen	.01	-.03*	.05*	.04
<i>Verklarende variabelen</i>				
Hoeveelheid vrije tijd	.40**	.15**	.29**	.27**
Versnippering vrije tijd	.19**	.07**	.16**	.18**
<i>Diversiteit vrijetijdsrepertoire</i>				
Uitgaan	-.05*	-.07**	.01	-.01
Hobby's	-.06**	-.04**	-.05**	-.01
Muziek luisteren	-.03	-.00	-.04*	-.01
Culturele participatie	-.16**	.12**	.13**	-.01
Ontvangstmogelijkheden TV	-.06**	-.01	-.05**	-.06**
Accessoires TV	-.03	-.04*	-.04*	.02
σ	4.08	4.62	2.67	2.07
Gemiddelde waarde van de afhankelijke variabele	5.37	1.48	2.39	1.49
Pseudo verklaarde variantie	6.7%	4.7%	7.1%	4.1%
Aantal links-gecensureerde waarnemingen	226	1649	711	774
Aantal ongecensureerde waarnemingen	2690	1266	2205	2142

- a Gestandaardiseerde tobit-coëfficiënten zijn berekend met de formule:
 $B \text{ (tobitcoëfficiënt)} * p \text{ (kans deelname)} * S_x \text{ (standaarddeviatie onafhankelijke)} / S_y \text{ (standaarddeviatie hoeveelheid lezen)}$.
- Bron: TBO90, Tijdsbestedingsonderzoek 1990 (N=2919), SCP, gewogen resultaten.

Bijlage D.2 : Two-Stage-Least-Square Regressie-analyse van de concurrentieverhouding van tijdsbesteding aan lezen en televisie-kijken.

	regressiecoëfficiënten voor concurrentie lezen versus televisie-kijken												
	televisie	-	lezen	totaal	televisie	-	boeken	televisie	-	kranten	televisie	-	tijdschriften
<i>Achtergronden</i>													
Geslacht	-.08**		-.01		.01		.10**		-.18**		-.17**		-.10**
Opleidingsniveau	-.03		.10**		.02		.11**		-.03		.07**		-.14**
Inkomen	.01		.09**		-.03		.01		.04		.11**		-.03
Leeftijd	.08*		.26**		-.02		.03		.17**		.33**		-.06
Aantal gecombineerde taken	-.00		-.02		-.00		-.01		.02		.02		-.01
Uren betaald werk	-.01		-.00		-.01		-.02		.00		.01		.01
Huishoudelijke verplichtingen	-.02		-.01		-.06**		-.04*		-.01		.02		-.03
<i>Verklarende variabelen</i>													
Hoeveelheid vrije tijd	.55**		.52**		.55**		.29**		.53**		.41**		.42**
Versnippering vrije tijd			.17**				.07**				.13**		.15**
Uitgaan	-.12**		-.08**		-.16**		-.10**		-.09**		-.02		-.10**
Hobby's	-.10**		-.09**		-.09**		-.06**		-.10**		-.09**		-.08**
Muziek luisteren	-.10**		.14**		-.08**		-.02		-.12**		-.08**		-.09**
Culturele participatie			-.06**				.14**				.13**		-.02
Ontvangstmogelijkheden TV	.11**				.11**				.11**				.12**
Acessoires TV	.12**				.11**				.12**				.12**
Predictie televisie-kijken			-.20**				-.12*				-.19**		-.07
			(-0.22)				(-0.08)				(-0.11)		(-0.03)
Predictie lezen	-.28**				-.29**				-.33**				-.03
	(-0.88)				(-2.48)				(-2.04)				(-.42)
Verklaarde variantie	28.2%		30.7%		28.6%		11.3%		28.3%		25.7%		27.3%
													12.9%

Bron: TBO90, Tijdsbestedingsonderzoek 1990 (N=2919), SCP, gewogen resultaten.

Bijlage D.3 : Weergave van het gemiddelde op de sociale achtergrondkenmerken geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en het huishoudinkomen voor de lezers van 22 verschillende tekstsoorten.

	gemiddelde				
	geslacht	opleiding	leeftijd	inkomen	N
<i>Boeken lezen</i>					
Vertaalde literaire romans	1.61	4.73	39.83	3.85	634
Ned.literatuur vòór 1945	1.59	4.88	44.31	3.86	462
Historische romans	1.62	4.22	45.12	3.77	732
Ned.literaire romans	1.60	4.53	41.55	3.85	792
Oorlogs- en verzetsromans	1.47	4.02	43.15	3.72	529
Science fiction	1.39	4.62	39.15	3.94	302
Thrillers, avonturenromans	1.55	4.08	40.64	3.78	698
Detectives	1.55	4.26	41.60	3.82	727
Familie- en streekromans	1.77	3.27	47.02	3.47	614
Kasteel- en doktersromans	1.91	3.19	44.29	3.33	373
<i>Kranten lezen</i>					
NRC Handelsblad	1.45	5.74	43.91	4.14	144
De Volkskrant	1.47	5.36	37.62	3.74	212
Trouw	1.35	4.95	49.25	3.78	55
Confessionele dagbladen	1.48	2.88	49.87	3.54	29
Het Parool	1.51	4.20	49.66	3.64	63
Regionale dagbladen	1.51	3.60	45.03	3.72	1243
Algemeen Dagblad	1.41	3.91	41.52	3.87	263
De Telegraaf	1.47	3.51	44.53	3.84	434
<i>Tijdschriften lezen</i>					
Opiniebladen	1.42	5.12	44.71	4.12	312
Hobbybladen	1.48	4.19	39.12	3.98	646
Vrouwenbladen	1.78	3.76	40.48	3.60	590
Familiebladen	1.61	3.35	41.59	3.58	733

Bron: LEES90, Telefonische enquête (landelijk) 1990 (N=2042), gewogen resultaten.

Bijlage D.4 : *Lineaire Structurele RELatie-analyse (LISREL) voor de invloed van het leesniveau op 18-jarige leeftijd op het huidige leesniveau van gelezen boeken-genres.*

Modelspecificatie		gestandaardiseerde coëfficiënten
<i>Achtergronden</i>		
Geslacht	- Opleidingsniveau	- .22**
Leeftijd	- Leesopvoeding	- .28**
	- Opleidingsniveau	- .14**
	- Lezen op school	- .25**
Leesopvoeding ^a	- Opleidingsniveau	.42**
	- Leeservaringen jeugd	.58**
Opleidingsniveau	- Lezen op school	.63**
Lezen op school ^b	- Leeservaringen jeugd	.26**
<i>Achtergrond</i>		
	- Leesniveau 18-jaar	
Geslacht		- .11**
Leeftijd		- .07
Leesopvoeding		.15*
Opleidingsniveau		.23**
Lezen op school		.19**
Leeservaringen jeugd ^c	- Leesniveau 18-jaar	.13
<i>Leesniveau 18-jaar</i>		
	- Huidig leesniveau	
Leesniveau 18-jaar	- Huidig leesniveau	.18**
Leesniveau 18-jaar	- Culturele competentie	.41**
Culturele competentie	- Huidig leesniveau	.51**
<i>Modelkarakteristieken</i>		
CHI-kwadraat (df)		544.47 (109)
Adjusted Goodness of Fit-Index		.856
Root Mean Square Residual		.092
Aantal waarnemingen		451

a Leesopvoeding is gerepresenteerd door: cultuurdeelname ouders, complexiteit lezen vader, complexiteit lezen moeder, bezit ouders aan boeken, stimulering lezen ouders.

b Lezen op school is gerepresenteerd door: aandacht cultuur school, aandacht literatuur school, buitenschool leesactiviteiten.

c Leesopvoeding is gerepresenteerd door: leeservaringen jeugd, telling aantal gelezen kinderboeken (lijst met 16 titels).

Bron: BOEK91, Schriftelijke enquête (landelijk) 1991. (N = 724).

* Significant ($p < .05$)

** Significant ($p < .01$)

Bijlage D.5 : Variantie-analyse voor de lezers van 22 tekstsoorten naar culturele beroepsstatus onder constant houden van opleiding, leeftijd en geslacht^a.

	percentage lezers naar culturele beroepsstatus				
	laag	midden- laag	midden- hoog	hoog	beta
<i>Boeken lezen</i>					
Vertaalde literaire romans	34.8	47.0	53.0	64.7	.18
Ned.literatuur vòòr 1945	22.8	33.5	41.5	47.9	.16
Historische romans	49.7	58.0	60.6	57.0	.07
Ned.literaire romans	47.9	65.4	68.4	71.5	.15
Oorlogs- en verzetsromans	42.1	45.5	45.2	35.6	.08
Science fiction	19.6	27.4	26.2	22.9	.06
Thrillers, avonturenromans	52.4	58.9	59.0	47.8	.09
Detectives	56.9	60.6	57.9	56.7	.03
Familie- en streekromans	44.2	46.6	51.7	45.9	.05
Kasteel- en doktersromans	25.9	30.3	27.4	26.8	.04
<i>Kranten lezen</i>					
NRC Handelsblad	4.8	6.1	6.7	16.9	.15
De Volkskrant	8.2	10.7	12.5	16.6	.08
Trouw	1.5	1.8	2.6	7.3	.12
Confessionele dagbladen	1.7	0.6	1.8	2.2	.05
Het Parool	2.8	3.2	2.8	4.1	.03
Regionale dagbladen	73.2	67.1	68.6	60.4	.08
Algemeen Dagblad	9.1	15.0	17.9	14.0	.09
De Telegraaf	19.5	28.4	24.2	18.6	.10
<i>Tijdschriften lezen</i>					
Opiniebladen	12.3	20.6	28.4	27.7	.14
Hobbybladen	37.3	45.1	48.6	46.3	.08
Vrouwenbladen	38.7	39.7	36.8	46.0	.06
Familiebladen	55.3	50.8	49.7	43.7	.07

a De variantie-analyses (ANOVA) zijn uitgevoerd voor de personen die aangaven respectievelijk boeken, kranten dan wel tijdschriften te lezen.

Bron: LEES90, Telefonische enquête (landelijk) 1990 (N = 2042), gewogen resultaten.

CURRICULUM VITAE

Gerbert Kraaykamp is op 18 april 1961 geboren in Vianen (ZH). In 1980 behaalde hij het einddiploma Atheneum-B aan het Niels Stensen College te Utrecht. Na een jaar Weg- en Waterbouwkunde aan de Hogere Technische School startte hij in 1981 de studie sociologie aan de Rijksuniversiteit te Utrecht alwaar hij in 1987 afstudeerde bij de toenmalige vakgroep Empirisch-Theoretische Sociologie. Vervolgens is hij van maart 1988 tot augustus 1988 als toegevoegd onderzoeker werkzaam geweest bij deze vakgroep. Aansluitend werd hij aangesteld als onderzoeker-in-opleiding bij het Interuniversitair Centrum voor Sociaal-Wetenschappelijke Theorievorming en Methodenontwikkeling (ICS) te Utrecht op het door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) gefinancierde project 'Sociale differentiatie in leesgedrag'. Tussentijds is hij acht maanden als wetenschappelijk medewerker werkzaam geweest bij het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) te Rijswijk, alwaar hij heeft meegewerkt aan de vervolgrapportage van 'Van woord naar beeld?'. Vanaf 1 oktober 1993 is hij als post-doc onderzoeker in dienst bij NWO.

ICS DISSERTATION SERIES

The ICS-series presents dissertations of the Interuniversity Center for Social Science Theory and Methodology. Each of these studies aims at integrating explicit theory formation with state-of-the-art empirical research or at the development of advanced methods for empirical research.

The ICS was founded in 1986 as a cooperative effort of the universities of Groningen and Utrecht. Since 1992, the ICS expanded to the University of Nijmegen. Most of the projects are financed by the participating universities or by the Netherlands Organization for Scientific Research (NWO). The international composition of the ICS graduate students is mirrored in the increasing international orientation of the projects and thus of the ICS-series itself.

1) C. van Liere.

Lastige Leerlingen. Een empirisch onderzoek naar sociale oorzaken van probleemgedrag op basisscholen. (1990) Amsterdam, Thesis Publishers.

2) Marco H.D. van Leeuwen.

Bijstand in Amsterdam, ca. 1800 - 1850. Armenzorg als beheersings- en overlevingsstrategie. (1990) Amsterdam, Thesis Publishers.

3) I. Maas.

Deelname aan podiumkunsten via de podia, de media en actieve beoefening. Substitutie of leereffecten? (1990) Amsterdam, Thesis Publishers.

4) M.I. Broese van Groenou.

Gescheiden Netwerken. De relaties met vrienden en verwanten na echtscheiding. (1991) Amsterdam, Thesis Publishers.

5) Jan M.M. van den Bos.

Dutch EC Policy Making. A Model-Guided Approach to Coordination and Negotiation. (1991) Amsterdam, Thesis Publishers.

6) Karin Sanders.

Vrouwelijke Pioniers. Vrouwen en mannen met een 'mannelijke' hogere beroepsopleiding aan het begin van hun loopbaan. (1991) Amsterdam, Thesis Publishers.

7) Sjerp de Vries.

Egoism, Altruism, and Social Justice. Theory and Experiments on Cooperation in Social Dilemmas. (1991) Amsterdam, Thesis Publishers.

8) Ronald S. Batenburg.

Automatisering in bedrijf. (1991) Amsterdam, Thesis Publishers.

- 9) Rudi Wiefers.
Selectie en allocatie op de arbeidsmarkt. Een uitwerking voor de informele en geïnstitutionaliseerde kinderopvang. (1991) Amsterdam, Thesis Publishers.
- 10) Gert P. Westert.
Verschillen in ziekenhuisgebruik. (1991) Amsterdam, Thesis Publishers.
- 11) H. Hermesen.
Votes and Policy Preferences. Equilibria in Party Systems. (1992) Amsterdam, Thesis Publishers.
- 12) Cora J.M. Maas.
Probleemleerlingen in het basisonderwijs. (1992) Amsterdam, Thesis Publishers.
- 13) Ed A.W. Boxman.
Contacten en carrière. Een empirisch-theoretisch onderzoek naar de relatie tussen sociale netwerken en arbeidsmarktposities. (1992), Amsterdam, Thesis Publishers
- 14) Conny G.J. Taes.
Kijken naar banen. Een onderzoek naar de inschatting van arbeidsmarktkansen bij schoolverlaters uit het middelbaar beroepsonderwijs. (1992) Amsterdam, Thesis Publishers.
- 15) Peter van Roozendaal.
Cabinets in Multi-Party Democracies. The effect of dominant and central parties on cabinet composition and durability. (1992), Amsterdam, Thesis Publishers
- 16) Marcel van Dam.
Regio zonder regie. Verschillen in en effectiviteit van gemeentelijk arbeidsmarktbeleid. (1992) Amsterdam, Thesis Publishers.
- 17) Tanja van der Lippe.
Arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen. (1993), Amsterdam, Thesis Publishers.
- 18) Marc A. Jacobs.
Software: Kopen of Kopiëren? Een sociaal-wetenschappelijk onderzoek onder PC-gebruikers. (1993), Amsterdam, Thesis Publishers.
- 19) Peter van der Meer
Verdringing op de Nederlandse arbeidsmarkt: sector- en sekseverschillen. (1993), Amsterdam, Thesis Publishers.

Voor een groot aantal Nederlanders is lezen een ontspannende en voldoeninggevende vrijetijdsbesteding. Onderzoeksgegevens uit 1990 laten zien dat in één week 44% van de Nederlandse bevolking tijd aan boeken spendeert, terwijl maar liefst 71% aandacht voor kranten en tijdschriften heeft. Ondanks deze in vele kringen gedeelde interesse voor het geschreven woord zijn er binnen het lezerspubliek grote sociale verschillen te onderkennen. Bij het al dan niet lezen is de sociale differentiatie gering. De sociale verschillen tussen lezers komen daarentegen wel duidelijk naar voren als we het verkozen leesniveau in aanmerking nemen. Zo zijn lezers van literaire teksten en opiniërende periodieken maatschappelijk duidelijk hoger geplaatst dan lezers van streekromans en populaire lectuur. De vraag naar de verklaring van deze sociale differentiatie van het lezerspubliek staat in deze publikatie centraal. Om te doorgronden wat de redenen van lezers zijn om aan teksten van een zeker niveau de voorkeur te geven, zijn een aantal theoretische uitgangspunten in ogenschouw genomen. Allereerst wordt nagegaan in hoeverre beperkingen van de beschikbare hoeveelheid vrije tijd relevant zijn bij het verkozen leesniveau. Een voor de hand liggende gedachte is daarnaast dat de culturele competentie van een lezer, ofwel de intellectuele bedrevenheid, van belang is bij de keuze voor specifieke leesstof. Tenslotte wordt de aandacht ook gericht op de sociale aspecten die bij het lezen van belang zijn. De vraag daarbij luidt in hoeverre het streven naar sociaal aanzien en de beïnvloeding door vrienden en partner relevant zijn bij de keuze voor een zeker leesniveau. Bovenstaande aspecten worden theoretisch uitgewerkt en empirisch aan de hand van een aantal hypothesen op hun houdbaarheid getoetst.

Gerbert Kraaykamp (1961) studeerde sociologie in Utrecht en was als onderzoeker in opleiding werkzaam bij het Interuniversitair Centrum voor Sociaal-Wetenschappelijke Theorievorming en Methodenontwikkeling (ICS). Naast zijn belangstelling voor cultuurparticipatie heeft hij eerder onderzoek verricht op het gebied van de massacommunicatie, sociale stratificatie en leefstijlen.

